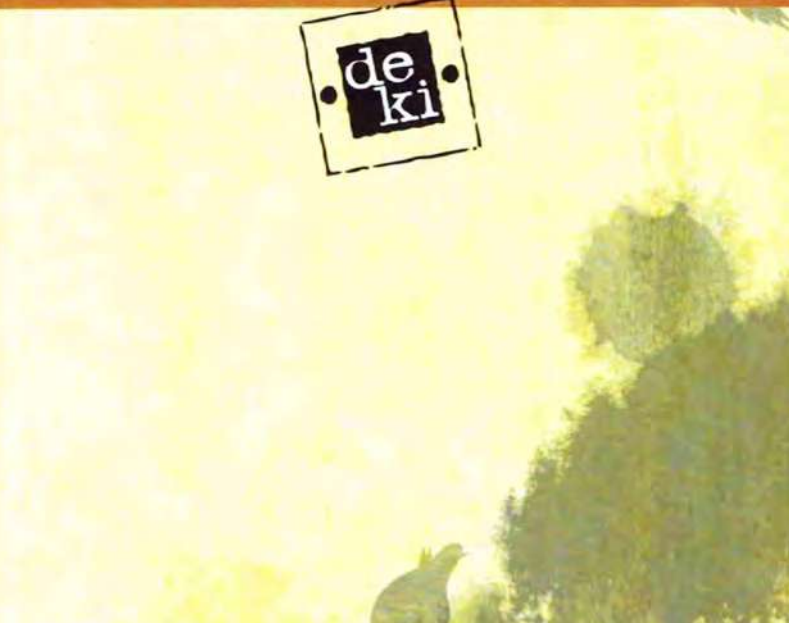
ZYGMUNT BAUMAN

Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?

Çevirenler:
Funda Çoban - İnci Katırcı

Does Ethics Have a Chance in a World of Consumers?

deki

Zygmunt BAUMAN,

19 Ekim 1925'te Polonya Poznan'da doğdu. Postmodern felsefenin hem sosyoloji alanında uyarlanmasını hem de genel kuramsal düzeyde sağlıklı bir şekilde değerlendirmesini ortaya koyan yapıtlarıyla tanınmaktadır.

II. Dünya Savaşı patlak verene kadar, Polonya-Poznan'da yaşamını sürdürdü. Daha sonra Sovyetler Birliği'ne taşındı ve savaşın ardından Varşova Üniversitesi'nde doktorasını yaparak Doçentlik sınavını verdi.

1954'ten itibaren aynı üniversitede Sosyoloji dersleri verdi. 1968 yılında Polonya Komünist Partisi'nden ayrıldı. Aynı yıl, politik nedenlerden dolayı sosyoloji profesörlüğü unvanı elinden alındı. İsaril'e göç etti. 1971 yılında İngiltere'den gelen çağrı üzerine, Leeds Üniversitesi'nde yeniden sosyoloji kürsüsü sahibi oldu.

1989 yılında Amalfi Ödülünü ve 1998 yılında Theodor Adorno Ödülünü almıştır.

Türkçe'ye çevrilmiş eserleri: *"Sosyolojik Düşünmek", "Modernite ve Holocaust", "Yasa Koyucular ve Yorumcular", "Siyaset Arayışı", "Postmodern Etik", "Parcalanmış Hayat–Postmodern Ahlak Denemeleri", "Postmoderlik ve Hoşnutsuzlukları", "Modernlik ve Müphemlik", "Ölümlülük Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri", "Bireyselleşmiş Toplum", "Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar", "Özgürlük", "Küreselleşme", "Akışkan Aşk".*

ZYGMUNT BAUMAN

ETİĞİN TÜKETİCİLER DÜNYASINDA BİR ŞANSI VAR MI?

Does Ethics have a Chance in a World of Consumers?

Çevirenler:
Funda Çoban
İnci Kantarcı

de ki
Psikoloji

De Ki / 50

ETİĞİN TÜKETİCİLER DÜNYASINDA BİR ŞANSI VAR MI?

Does Ethics have a Chance in a World of Consumers?

Zygmunt Bauman

© De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., 2010.
© Harvard University Press, 2008.

5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca her hakkı saklıdır. De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.'nin yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen çoğaltılamaz.

İngilizceden Çevirenler: Funda Çoban&İnci Katırcı
Yayına Hazırlayan: Sinem Umman
Teknik Hazırlık: Binali Mansur
Kapak Tasarımı: İLEF Reklâm Atölyesi

Baskı: Cantekin Matbaası (0 312 384 3435)
Birinci Baskı: Ekim 2010 (1100 Adet)

ISBN: 978-9944-492-51-5
Bandrol Seri No Aralığı:
SKB-YBY 688736'ten SKB-YBY 689835'e kadar.

De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
İlkyerleşim Mahallesi, 1938 Sokak, Güzel Sıla Sitesi, B Blok No: 8
OSTİM-BATIKENT/ANKARA
Tel-Fax: + 90 312 386 27 58

bilgi@deki.com.tr • www.deki.com.tr

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ
Tehditler mi Fırsatlar mı? 7

BİRİNCİ BÖLÜM
Küreselleşmiş Tüketiciler Dünyasında Etiğin Şansı Ne? 31

İKİNCİ BÖLÜM
Kategorik Katliam ya da Yirminci Yüzyılın Mirası ve Bunun Nasıl Hatırlanacağı 71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Akışkan Modern Çağda Özgürlük 97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Acele Yaşam ya da Eğitime Yönelen Akışkan-Modern Meydan Okumalar 125

BEŞİNCİ BÖLÜM
Kızartma Tenceresinin Dışında ve Ateşin Üzerinde ya da Yönetim ile Piyasalar Arasında Kalan Sanatlar 165

ALTINCI BÖLÜM
Dünyayı Avrupa'ya Misafirperverce Davranılan Bir Yer Haline Getirmek 189

DİZİN 217

GİRİŞ
Tehditler mi Fırsatlar mı?

Bu kitap, bir savaş alanından, içinde yaşadığımız dünya ve bu dünyada sürdürdüğümüz hayatlara *dair* ve onlar *için* yeni ve kifayetli düşünme biçimleri bulmak *üzere* mücadelemizi sürdürdüğümüz savaş alanından bir rapor.

Dünyayı, şu anki ve buradaki haliyle, görünüşte bilindik olan ancak bizden sürprizlerini de esirgemeyen, dün doğru dediğini bugün inkâr eden, aynı zamanda bu gece doğru addettiklerimizin yarın sabah çürütülmeyeceğine dair pek de teminat vermeyen bu dünyayı anlamak için sürdürülegiden çaba hakikaten de sıkı bir mücadele. Denebilir ki asla sona ermeyen çetin bir mücadele ve arkasında durmak muhakkak ki insanın gözünü korkutan ve sonu gelmeyen bir görev. Bu mücadelenin nihai zaferi ısrarla ufkumuzun ötesinde kalıyor. Can sıkıcı nokta şu ki, bugün dünyaya dair bir fikir edinme ümidi, yaşlıların hatırlayacağı gençlerinse tahayyül etmekte zorlanacağı üzere, pek de uzak olmayan geçmişte olduğundan daha da ulaşılamaz görünüyor.

Pek çoğumuz için hayat, dönemeçlerini ve virajlarını bırakın önceden kestirmeyi, takip bile edemeyeceği kadar hızlı ilerliyor sanki. Eylemlerinin gidişatını planlayıp bu plana sadık kalmak risklerle dolu bir teşebbüs iken, uzun vadeli planlar yapmak düpedüz tehlikeli geliyor insana. Hayatın seyri birbirini takip eden bölümlere ayrılmış gibi; bölümler arasındaki nedensel, belirleyici bağlantılar şöyle dursun, herhangi bir bağlantı bile ancak bugünden geçmişe bakıldığında fark edilebiliyor, o da eğer fark edilebilirse. Hayat yolculuğunun anlamına ve varacağı hedefe dair duyulan kaygı ve korku, sürprizlerle dolu bu dünyanın, "yeni başlangıçlarla" bölünmüş bu hayatın vaat ettiği hazlar kadar bol.

Bir defa böyle bir ortamın içine bırakılmış [fırlatılmış] ve bu ortamda hareket etmek mecburiyetinde olan bizlerin vaziyetiniyse, ne anlaşılması zor hakikatleri yakalamak için kullandığımız öğrenilmiş

ya da devralınmış "kavramsal ağlar," ne de bulgularımızı açıklarken sıkça kullandığımız sözcükler bütünü kolaylaştırıyor. Fikrimizi kendimize ve başkalarına aktarma maksadındaki pek çok kavram ve sözcüğün artık amaçları için elverişsiz oldukları fark ediliyor. Acilen yeni bir çerçeveye ihtiyacımız var, deneyimimizin mantığını algılamamıza ve şimdiye dek gizli kalmış, anlaşılamamış ya da yanlış yorumlanmaya açık ve de anlamını kavramamıza olanak verecek şekilde deneyimimizle uyum sağlayacak ve deneyimimizi düzenleyecek yeni bir çerçeveye.

Bu kitapta böyle bir çerçevenin parçalarını bir araya getirmeye yönelik başlangıç kabîlinden ve deneme niteliğinde bir girişim sunuyorum. Bu girişimin bir "kariyer raporundan" başka bir şey olduğunu iddia edemem; girişimim, hareket halindeki dünyaya, uyum sağlayamadığımız, yani dünya hakkında düşünme ve söz söyleme biçimlerimizin uyum sağlayamadığı kadar, bizi çileden çıkaran bir hızla değişmeyi sürdüren bu dünyaya dair, bir fikir yakalama çabasından fazlası değil. Çıkmazlarımız için çözümler önermek yerine, çıkmazlarımızın genellikle nasıl (ne çeşit deneyimlerle) şekillendiğini, kökenlerinin nerede yattığını ve bunları açığa çıkaracaksak hangi soruların sorulması gerektiğini araştırıyorum.

Amacım yalnızca kendime ve okurlarıma ortak zihinsel araçlarımızı güçlendirmek konusunda yardımcı olmak; zihinsel ürünleri kusursuz hale getirmek ise herkesin kendi yapacağı bir iş olarak kalmalı. Yaşadığımız dünyaya dair düşüncemizdeki gelişmelerin, ister küçük ister büyük olsunlar, dünyayı ve hayatlarımızı geliştirme umudunun gerçekleşmesini temin etmeye yetmeyeceği kuşkusuz doğru, ancak bu tür gelişmeler olmadan bu umudun ayakta kalmayacağı da aynı ölçüde doğru.

Önerdiğim şekliyle zihinsel çerçevemizin yeniden şekillendirilmesinin neleri gerektireceğine ve bu yolda karşılaşılması muhtemel engellerin neler olduğuna açıklık getirmek üzere, Panama'ya bölgenin yaban arılarının sosyal hayatını incelemeye giden Londra Zooloji Topluluğu üyesi bir grup araştırmacının yaşadıkları zihinsel maceraya bir göz atalım. Bu grup en ileri teknolojiyle donatılmıştı ve bu teknolojiyi 6.000 saatten uzun bir süre boyunca 33 yuvadan 422 yaban arısının hareketlerini izleyip kaydetmek için kullandı.[1] Araştırmacıların bulguları sosyal böceklerin tabiatlarına dair yüzlerce yıllık kalıpları alaşağı etti.

---

[1] Richard Jones, "Why Insects Get Such a Buzz Out of Socializing", *Guardian*, 25 Ocak 2007.

Aslında, arıları, termitleri, karıncaları ve yaban arılarını kapsayan bir kategori olan "sosyal böcekler" kavramının türetildiği ve yaygınlaştığı günlerden bu yana, bilgi sahibi zoologlar ile halk neredeyse hiç sorgulanmayan katı bir inancı paylaştılar. Bu inanca göre böceklerin "sosyalliği", ait oldukları, yani yumurtadan çıktıkları ve yiyecek arama maceralarının ganimetlerini getirdikleri, kovanın geri kalan sakinleriyle paylaştıkları yuvayla sınırlıydı. Kimi işçi arıların ya da yaban arılarının yuvalar arasındaki sınırları geçebileceği, doğdukları kovanı bırakıp başka bir kovana, seçtikleri bir kovana katılabileceği ihtimali, eğer ki bu ihtimal akıllara gelmişse, abes bulunmuştu. Aksine, bu konudaki aksiyom "yerlilerin," yani o yuvada dünyaya gelmiş, bu sebeple de yuvanın "meşru" üyeleri olan arıların yeni gelen başıboş arıları derhal yuvadan kovacağı, gitmeyi reddederlerse de onları öldüreceğiydi.

Tüm aksiyomlarda olduğu gibi bu varsayım da daha önce hiç sorgulanmamış ve sınanmamıştı. Teknik olarak bunun yapılamayacak olduğu doğru; yaban arılarına künye takmayı sağlayan elektronik donanım daha çok yeni icat edilmişti. Yine de, bundan daha önemlisi, her şeyden önce, yuvalar ve kovanlar arasındaki gidiş gelişi izlemenin gerekebileceği fikri ne sıradan insanların ne de bilgi sahibi uzmanların aklına gelmişti. Akademisyenlere göre, sosyalleşme içgüdüsünün "hısım akrabayla," başka bir deyişle "içine doğulan ve bu sebeple ait olunan toplulukla" sınırlı olduğu varsayımı akla yatkındı. Bu varsayım sıradan insanlara da anlaşılır geliyordu. Bunun yerine, araştırma azmi ve ödenek büyük oranda sosyal böceklerin aralarına karışmış bir yabancıyı nasıl ayırt ettikleri sorusuna vakfediliyordu. Yabancıyı görünüşünden mi ayırt ediyorlardı? Sesinden mi? Kokusundan mı? Davranışlarındaki ince ayrıntılardan mı? Merak uyandıran soru, biz insanların tüm o akıllı ve karmaşık araçlarımızla ve silahlarımızla ancak kısmen ulaşmayı başarabildiğimiz şeyi, yani "topluluğun" sınırlarını sıkı sıkı korumayı ve "yerliler" ile "yabancılar," "biz" ve "onlar" ayrımını muhafaza etmeyi, böceklerin nasıl başardığıydı.

Gelgelelim, mesele yargılara varmak ve bunları tartışma götürmez kabul etmek olunca yüksek otorite işlevini gören mantık çerçevesine dahil edilenler, *doksa* ya da *paradigma* işlevi gören "aklıselime" uygun görülenler gibi, çoğu kez zamanla değişir.[2] Bu

[2] *Doksa*: dünyanın yönleri ve anlamları hakkında pek nadiren soruşturulan varsayım demeti – *birlikte* düşünülen ancak ona ait ya da onun hakkında olmayan varsayımlar; *paradigma*: neyin uygun olduğunu ve neyin olmadığına ve bu nedenle neyin norm olarak örnek verilmek üzere kaydedileceğini ve neyin bertaraf edileceğini ve olağanüstü ya da tesadüfî olarak hesaba katılmayacağına dair önyargılı bir düşünce.

değişim insanlık durumundaki ve onun getirdiği külfetlerdeki değişimlerle birlikte gerçekleşir.

Günümüzde mantık ve aklıselime dair sahip olunan görüşlerin neredeyse tümü eylembilgisi temellidir. Bu görüşler, insan pratiklerinin merceğinden, yani insanların içinde bulunulan dönemde ne yaptıkları, ne yapma bilgisine sahip oldukları, ne yapmak üzere eğitildikleri, yetiştirildikleri ve ne yapmaya meyilli olduklarının merceğinden görüldüğü şekliyle "bir yerlerde gizli" gerçeklere cevaben şekillenirler. Bilimsel gündemler gündelik insan pratiklerinin türevidir, oysa meselelerin gündeme uygunluğunu belirleyen ve sonrasında projelerin ispat etmeye ya da çürütmeye çalıştığı hipotezleri öneren, insanların bir arada sürdürdükleri gündelik hayatın getirdiği sorunlar tarafından belirlenen sosyokültürel gündemdir.

Bu sebeple, eğer yaygın genelgeçer bilgiyi sınamak için hiç çaba harcanmamışsa bunun, araştırma araçlarının yetersizliğinden çok, bu tür yaygın bilginin güvenilirliğinin tartışılır hale gelmemesiyle bu sınamanın gerektiğine dair bir kuşkunun doğmamış olmasından kaynaklandığı kanısına varmaya hakkımız var. Bu nedenle, modern tarihin son dönemlerine kadar sağduyu dâhilindeki fikirlerde hiçbir nokta (gündelik ortak deneyimle oluşup desteklenen hiçbir inanç) sosyalliğin "içine doğulan ortamla" sınırlı olmasının "doğallığına" ve evrenselliğine gölge düşürmediyse, Zooloji Topluluğu ekibinin araştırma serüveninin bunun bundan böyle geçerli olmayabileceğinin ipuçlarını verdiğini de farz edebiliriz.

Yüzyıllardır bilinen (ya da bilindiğine inanılan) her şeyin aksine, Londra'dan giden ekip Panama'da, "işçi yaban arılarının" çarpıcı bir oranının, yüzde 56'sının yaşamları süresince yuva değiştirdiğini, diğer yuvalara yalnızca kötü davranılan ve kenara itilen, sürekli şüphelenilen ve kin duyulan geçici, istenmeyen ziyaretçiler olarak değil, aksine, ev sahibi olan topluluğun hakiki ve tam üyeleri olarak (insanın neredeyse "yaka kartı" takan resmi üyeleri diyesi geliyor) gittiğini, tıpkı yerli işçilerin yaptığı gibi yiyecek topladığını, yuvadaki yavruları besleyip yetiştirdiğini ortaya çıkardı. Buradaki kaçınılmaz sonuç, Londralıların araştırdığı yuvaların genel kural olarak, içinde yuvada doğmuş yaban arıları ile göçerek gelenlerin yaşadığı, yan yana ve omuz omuza çalıştığı, elektronik künyelerin yardımı olmadan mensupların birbirinden ayıramaz hale geldiği, "karışmış topluluklar" olduğuydu.

Panama'dan gelen haberler her şeyden önce perspektifin hayretler uyandıracak şekilde tersine dönüşüne işaret ediyor: şimdi, bugünden geriye doğru bakıldığında, pek de uzak olmayan bir zamanda "doğa durumunun" yansıması olduğu sanılan inanışların,

akademisyenlerin kendi insanî, fazlasıyla insanî meşguliyetlerinin ve (artık önemini kaybedip geçmişe gömülen türden olsalar da) pratiklerinin, böceklerin tabiatlarına yansıtılmasından başka bir şey olmadığı ortaya çıktı. Biraz daha genç bir kuşaktan olan bu akademisyenler, son zamanlarda diyasporaların iç içe geçmeye başladığı çokkültürlü memleketlerinde edindikleri ve özümsedikleri kendi yaşam deneyimlerini (ve de bizimkileri) bir kez Panama ormanlarına taşıdıklarında, bekleneceği gibi, mensubiyetin değişkenliğinin ve toplulukların sürekli olarak karışmasının sosyal böcekler arasında da norm olduğunu, hem de anlaşıldığı kadarıyla bu normun "doğal" yollarla; tahkikat kurullarının, aceleyle geçirilmiş kanun tekliflerinin, yüce divanların, mülteci kamplarının yardımı olmadan uygulandığını "keşfettiler." Pek çok hadisede olduğu gibi bunda da, insanın dünya algısının eylembilgisi temelli tabiatı, akademisyenleri, kendi memleketlerinde yapmayı öğrendiklerini ve yaptıklarını ve şeylerin aslında nasıl olduklarına dair hepimizin kafamızda ve bilinçaltımızda taşıdığımız fikri, dünyanın bir noktasında keşfetmeye itti. Sosyal böceklerden gelen beklenmedik kanıtla karşılaşınca bir ışık yandı: sezgisel, yarı bilinçli, ya da bilinçdışı önseziler (belki de kendi kendilerine) birbirlerine eklemlendi ve sonra da sezgiler, araştırmacıların kendi gerçekliklerindeki yeniliğe denk düşen o farklı ve yeni gerçekliğin alternatif bir sentezine dönüştü. Ancak bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için, dönüştürülmeyi bekleyen hammaddenin çoktan birikmiş olması gerekiyordu.

Panama'ya yaptıkları araştırma yolculuğunda Londralılar "Bu nasıl olabilir?" diye sordular, profesörlerinin beklemelerini söylediklerinden çok farklı çıkan sonuçlara inanmakta başta zorlandılar. Panama yaban arılarının tuhaf davranışları için hararetle ikna edici bir açıklama aradılar ve bekleneceği gibi, bu açıklamayı, aykırı kanıtları düzenli bir dünya imgesine uyum sağlayacak şekilde dönüştüren sınanmış ve bilindik yöntemler deposunda buldular. Bilim insanları, kovanlara yerleşebilen yeni gelen yaban arılarının "tam olarak yabancı" olmadığını, kuşkusuz yabancı olduklarını ancak diğer hakiki yabancılar kadar yabancı olmadıklarını açıkladılar. Belki de yakından ilişkili oldukları yaban arılarının, bir ihtimal kuzenlerinin yuvalarına katılmışlardı. Esasen, bu tür bir açıklama araştırmacılara mutlak doğru gelmiş olabilir: tam da totolojik olması sebebiyle inkâr edilemez geliyor. Yakın akrabaların aile evini ziyaret edip eve yerleşme hakkı, onlar için ezelden beri, doğumla birlikte kazanılan bir haktı; hepimizin de bildiği gibi, yakın akrabaları tüm diğer ziyaretçilerden ayıran budur. Fakat yabancı yaban arılarının yerlilerin yakın akrabası olduğunu nereden biliyoruz? Yani, böyle olmalı, değil mi? Diğer türlü, topluluk üyeleri onları

gitmeye zorlar ya da hemen oracıkta öldürürdü, bu da bizi ispata götürür. Döngüsel muhakeme, tam olarak mantıklı olmadığı zamanlarda bile çökertilemez, çoğumuzun ona bu kadar sık başvurmasının sebebi de budur; kafamızı karıştıran sorunları çözmekten ziyade, bu sorunları dert edinme zorunluluğundan kurtulmak için döngüsel muhakemeye başvururuz.

Londralı araştırmacıların, rahatlarını bozmamak adına, söylemeyi açıkça unuttukları ya da ihmal ettikleri şeyse, Prusyalıları, Bavyeralıları, Badenlileri, Württemberglileri ve Saksonlan, yakın akraba olduklarına, kuzen hatta kardeş, aynı Cermen ruhuyla hayat bulmuş aynı antik Cermen kökenden geldiklerine ve bu sebeple de yakın akrabaların yaptığı gibi hareket etmeleri gerektiğine; yani birbirlerine sıcak davranıp müşterek refahı koruyup yüceltmek için işbirliği yapmaları gerektiğine ikna etmek için (tıpkı şimdi, yakın zamana dek Doğu ve Batı Almanyalı olan "Ossiler" ile "Wessileri" ikna etmek için olduğu gibi) bazen kılıç gücü, diğer zamanlarda da beyin yıkama içeren, en az yüzyıllık yoğun çaba gerektiğiydi. Araştırmacıların söylemedikleri bununla sınırlı değildi. Benzer şekilde, modern merkezi ulus-devlete ve ulusa ait olmanın vatandaşlıkla özdeşleşmesine giden yolda, devrim Fransasının, her tür "yerliye", yani şimdinin *les citoyens* tayin edilmişlerine, o zamana dek Languedoc, Poitou, Limousin, Bourgogne, Bretagne ve Franche-Comté'un sınırlarının dışında seyahat etmeyi bırakın, bu sınırların ötesini bile doğru düzgün görmemiş insanlara yönelttiği çağrıda *fraternité* sloganını dâhil etmesi gerekmişti. *Fraternité*, yani kardeşlik: tüm Fransızlar kardeştir, bu yüzden lütfen kardeşler nasıl hareket ederse öyle yapın, birbirinizi sevin, birbirinize yardım edin ve Fransa'yı baştan sona ortak memleketinize ve Fransa toprağını ortak vatanınıza çevirin. Bu nedenle, Fransız Devrimi sonrasında, önceden bağımsız olan ve birbirine itimat göstermeyen krallık ve düklük halklarını kendi dinine çevirme, asker olarak alma, kendine dâhil etme ve yayılma niyetindeki tüm hareketler, dönüştürebildikleri halklara ve müstakbel mühtedilerine "kardeşlerim" diye hitap ederdi. Ayrıca, antropologların da söyleyeceği gibi, bilinen bütün kültürler bireysel hak ve ödevler ile karşılıklılık normlarını zihinlerdeki akrabalık haritalarında belirlenmiş alanlarla ilişkilendirme alışkanlığındadır. Hakların ve ödevlerin içeriği bir kültürden diğerine ciddi şekilde değişse de bu geçerlidir, böyle farklılıklar kültürlere farklı kültürler gözüyle bakmamızın temel sebeplerinden biridir.

Uzun bir hikâyeyi özetlemek gerekirse, eski kuşak böcekbilimcilerin kafalarında taşıdıkları bilişsel haritalarla yeni kuşak böcekbilimcilerin edindiği ya da benimsediği bilişsel haritalar arasın-

daki fark, modern devlet tarihindeki ulus-inşası aşamasından çokkültürlü aşamaya geçişi yansıtır. Daha genel olarak söylemek gerekirse, bu geçiş, toprağa bağlı, dışlayıcı ve bölünmez egemenlik ilkesini koruyup pekiştirme ve egemenlik bölgesini geçit vermez sınırlarla çevreleme niyetindeki "katı" modernlikten, belirsiz ve son derece geçirgen sınırlarıyla, mekânsal uzaklığın ve toprakları savunma yetisinin (şikâyet edilse, kızılsa ve karşı çıkılsa bile) durdurulamayan yitimiyle ve de her bir sınır üzerindeki yoğun insan hareketiyle "akışkan" modernliğe geçişi yansıtır.

İnsan hareketi iki taraflı işler; sınırlar iki taraftan da geçilir. Örneğin, Britanya bugün (her ne kadar birbirini takip eden içişleri bakanları yeni kısıtlamalar uygulamaya koyuyor ve yabancıların ülkeye akışını durduruyor görünmek için ellerinden geleni yapıyor olsalar da) göç alan bir ülkedir, fakat aynı zamanda, en son hesaplamalara göre şu an neredeyse bir buçuk milyon Britanya kökenli kişi Avustralya'ya, yaklaşık bir milyonu İspanya'ya, yüz binlercesi Nijerya'ya, hatta az sayılamayacak bir kısmı da Güney Kore'ye yerleşmiş durumda. Aynı şey Fransa, Almanya, Polonya, İrlanda, İtalya ve İspanya için de geçerli; halen, yabancıları duvarların (ülke sınırlarının) dışında tutmaktan çok, sakinleri (ülke vatandaşlarını) içeride tutma amacındaki vadesi dolmuş panoptik tarzda yöntemler kullanan, varlığını sürdürebilmiş birkaç totaliter bölge haricinde, dünya üzerinde sınırlarla çevrili her bölge için farklı derecelerde geçerli.

Bugünlerde her ülkenin nüfusu diyasporaların toplamından oluşuyor. Şimdinin bütün büyük kentleri etnik ya da dinî topluluklar ile belli bir hayat tarzını sürdüren toplulukların yaşadığı bölgelerin bir araya gelmesinden ibaret. Bu bölgelerde, topluluk üyelerini yabancılardan ayıran sınır hayli tartışmalı bir meseleyken, bu sınırı çizme, koruma ve tartışma götürmez hale getirme hakkı, nüfuz kazanmaya yönelik çatışmaların ve takip eden tanınma mücadelelerinin birincil bahis konusu oluyor. Pek çok ülke ulus inşası aşamasını geride bıraktı ve bu sebeple de artık yeni gelen yabancıları asimile etmekle ilgilenmiyor, yani yabancıları kendilerine ait kimlikleri üstlerinden silkip atmaya, bedel olarak kimliklerinden vazgeçmeye ve birörnek yerli kitlesi içinde erimeye zorlamıyor. Bu sebeple de, uzun yıllar boyunca, günümüz hayatlarının düzeni çok yönlü ve sürekli değişim halinde kalacak ve hayat deneyiminin dokunduğu iplik rengârenk olacak gibi görünüyor. Asıl önemli olan, bildiklerimizden çıkarabildiğimiz kadarıyla, günümüzün hayatları ve hayat tecrübeleri sonsuza dek ciddi şekilde değişmeye devam edecek gibi görünüyor.

Artık hepimiz Panama yaban arıları gibiyiz, ya da hızla onlara benzemekteyiz. Daha doğrusu, yeni ortaya çıkan, henüz erken dö-

nemindeki bilişsel çerçevenin (ve halen tanınmayı ve onaylanmayı bekleyen bir çerçeve bu) uygulandığı ilk sosyal varlık olarak tarihe geçmek Panama yaban arılarına düştü. Bu bilişsel çerçeve, bir arada yaşama düzenlerimizin gittikçe daha da çeşitlenmesi ve bunun muhtemelen de kalıcı hale gelmesi şeklindeki yeni deneyimimizden, içeriyi dışarıdan ayıran sınırın bulanıklığından ve gündelik farklılıklarla kaynaşıp tanışma pratiğimizden kaynaklanıyor. Immanuel Kant, iki asırdan uzun süre önce, hepimizin küre şeklinde bir gezegenin yüzeyinde yaşamamız sebebiyle, karşılıklı samimiyet kurallarını geliştirmenin, dikkatle işlemenin ve bunları işler hale getirmenin bir noktada insan soyu için bir ihtiyaç haline gelmesi gerekeceği kehanetinde bulunmuştu ve bu kehanet artık gerçekleşti. Daha doğrusu, bu ihtiyaç zamanımızın en acil ve en adamakıllı irdelenmiş yanıtı talep eden yeni filizlenen imtihanı hale geldi.

Dünyanın hiçbir noktası bu imtihanla doğrudan karşı karşıya gelmekten kurtulamayacak. Eğer herhangi bir yer, görünürde bu evrensel kuraldan muafsa, bu yalnızca şimdilik böyledir. Söz konusu imtihan duraksamadan her tarafa yöneliyor ve hangi yerin bakış açısından olursa olsun, aynı anda dâhili ve harici gerilimlere ve acil durumlara sebep oluyor. Şu an için ne kadar kendine güvenli olursa olsun ya da kendine güvenliymiş gibi yaparsa yapsın, ne kadar iş bilir olursa olsun, gezegenimiz üzerindeki görünürde egemen olan sınırlarla çevrili her bölge, küresel imtihanın mutlak ağırlığının altında ezilecek ve er ya da geç kendini müdafaa ettiği savaşı kaybedecektir (eğer ki bu savaşı, çoğu kez olduğu gibi, kendi başına, yalnızca kendi içinde mevcut kaynaklara ve kendi içinde uygulanabilir önlemlere başvurarak açarsa). Aynı zamanda, bu imtihana uygun bir yanıtı üretmek üzere oluşturulacak evrensel ittifakın kurallarını koyabilecek ve bu kuralları evrensel olarak bağlayıcı kılabilecek, dünya çapında tam yetki sahibi bir merkezin yokluğu da bugün apaçık ortada.

Dünya siyasi haritasındaki iki yüzden fazla "egemen grubun" düzeni, gitgide Londra Zooloji Topluluğu araştırma gezisinde incelenen otuz üç yaban arısı yuvasının düzenini andırıyor. İnsanların bir arada yaşama şeklinin şu anki halini anlamaya çalışırken, araştırmacıların Panama'daki bulgularını anlayabilmek için kullanmak zorunda kaldıkları kalıp ve kategorileri ödünç almak iyi olur. Doğrusu, inceledikleri hiçbir yuvanın sınırlarını sıkı sıkıya koruyacak araçları yoktu ve her yuva daimi bir nüfus değiş tokuşunu kabul etmek zorundaydı. Aynı zamanda, bu koşullar altında bütün yuvalar gayet iyi idare ediliyor gibi görünüyordu; herhangi bir pürüz çıkmadan yeni gelenleri kendine katabiliyor ve bazı üyelerin yuva-

dan ayrılması yüzünden herhangi bir aksaklık yaşamıyordu. Dahası, görünürde böceklerin gidiş gelişini düzenleyebilecek bir "böcek merkezini" uzaktan yakından anımsatacak bir şey de yoktu, ayrıca bu sebeple, düzenlenmeye tabi olabilecek başka bir şey de yoktu. Yüksek "üye değişimi" oranı muhtemelen bir yuvanın kazandığı teknik bilginin kolayca dağılabilmesini ve diğer yuvaların hayatta kalma becerilerinin artmasını temin etse de, her yuva hayatın külfetleriyle az çok kendisi başa çıkmak zorundaydı.

Üstelik birincisi, araştırmacılar yuvalar arası savaşa dair pek bir bulguya rastlamamış gibiydiler. İkincisi, "kadroların" yuvalar arası dolaşmasının yuva nüfuslarının kendi içlerinde ortaya çıkan fazlalıkları ve eksiklikleri dengeleyebildiğini anladılar. Üçüncüsü de, Panama'daki sosyal böcekler arasındaki eşgüdüm ve dolaylı yoldan yapılan iş birliğinin, ne baskı ne de propaganda sayesinde, görünürde komut veren görevliler ve idare merkezleri olmadan, esasında bir merkez olmadan sürdürüldüğünü fark ettiler. İster kabul edelim ister etmeyelim, bu ister hoşumuz gitsin ister bizi korkutsun, iki yüzden fazla devlet sıfatlı egemen gruba dağılmış biz insanlar, bir süredir bir merkez olmadan yaşamayı becerebildik. Bunu, belirgin, tartışmasız şekilde otoriter ve karşı konulmayan bir merkezi küresel gücün yokluğunun, güçlüleri ve haddini bilmezleri bu boşluğu kendileri doldurmaya yönelik daimi bir istek uyandırmasına rağmen becerebildik.

Merkezin merkeziliği dağıldı ve birbirine sıkıca bağlı otorite alanları arasındaki bağlar belki de onarılamayacak şekilde koptu. Ekonomik, askeri, entelektüel ve sanatsal iktidar ile nüfuzun yerel yoğunluk alanları, eğer ki önceden çakışmışlarsa bile, artık çakışmıyor. Siyasi birimleri, küresel sanayi, ticaret, yatırım, askeri güç, bilimsel başarı ve sanatsal yaratımdaki paylarını ve önemlerini göstermek üzere farklı renklere boyadığımız dünya haritaları artık örtüşmüyor. Üstelik kullandığımız boyaların kolayca silinebilmesi gerekiyor çünkü herhangi bir ülkenin nüfuz ve etki sıralamasındaki yerinin daimi olacağının garantisi yok.

Bugün dünya üzerindeki olayların dinamiklerini umutsuzca kavramaya çalışırken, iktidar dengelerini merkez ve çevre, hiyerarşi, astlık ve üstlük gibi kavramsal araçlarla kurmaya yönelik eski ve dirençli alışkanlığımız, eskisi gibi kıymetli bir nimet olmaktan ziyade bize engel oluyor, yolumuza ışık tutmaktan ziyade at gözlüğü işlevi görüyor. Panama yaban arılarını araştırırken geliştirilen ve kullanılan araçlar bu iş için çok daha uygun olabilir.

Ast-üst ilişkilerindeki yeni çok boyutlulukla birlikte, dünya çapında bir merkez ile çevre arasında belirgin ve sabit bir ayrımın eksikliği,

insanların yaşadığı koşulların dünya çapında "aynı düzeye geleceğine" işaret etmiyor; bunlar eşitliğin geleceği ya da yavaş yavaş artacağı anlamına bile gelmiyor. Onurlu ve kabul edilebilir bir hayat (ve de böyle bir hayatı yaşamanın küresel başarı şansı) için zaruri küresel koşulların şu anki kümelenmesinde, daha önceleri eşitlik yıldızının parladığı yerde, denkliğin yıldızı, hiç olmadığı kadar ışıltılı parlıyor. Kitabın üçüncü bölümünde öne süreceğim gibi, denklik kesinlikle eşitlik değildir; daha doğrusu, denklik, eşit ya da en azından adil tanınma hakkına, "olma hakkına" ve (eğer gerekirse) kendi haline bırakılma hakkına kadar sadeleştirilmiş eşitliktir. Kendi haline bırakılma, her şeyden önce, kendini tanımlama ve kendini ifade etme hakkı ve bu hakkı etkin bir şekilde kullanarak hareket edebilmek için gerçekçi fırsatlara sahip olma demektir. Denkliğe ulaşma ya da denkliği muhafaza etme mücadelesi veren topluluklan bir arada tutan, maddi sınırlardan ziyade, (erişilmiş ve yararlanılan, kabul edilen ya da varsayılan) bu "kendi kendini yönetme" denen şeydir. Zamanımızın toplulukları, sert kabuklu hindistancevizinden ziyade, sert çekirdekli avokadoya benzerler.

Geçmişteki toplumsal etkileşimleri anlatmak için sıkça kullanılan (sistem, yapı, toplum, cemaat gibi) terimler yerine "ağ" metaforunun gittikçe daha sık kullanılır olması, toplumsal grupların sınırlarının belirsiz olduğu, sürekli bir değişim durumunda oldukları, olmaktan ziyade sürekli oluştukları ve pek nadiren uzun süre ayakta kaldıklarına dair yoğunlaşan farkındalığı yansıtıyor. Başka bir deyişle, terimlerdeki bu değişim, bugün tanınmak için mücadele eden toplulukların önceden, yani şimdi değiştirmeye can attığımız terimlerin oluşturulduğu ve benimsendiği zamanlarda oldukları ya da olduklarına inanılan hallerinden daha akışkan olduklarını öne sürüyor.

Üçüncü bölümde, bir ağın en önemli özelliğinin, içeriğinin muazzam esnekliği olduğunu, bu esnekliğin de ağın niteliğinin değişmesini sağlayan olağandışı yetenek olduğunu savunuyorum. Eğer yapılar, hepten ihtiva etmek, etrafını çevirmek, zapt etmek, muhafaza etmek, sınırlamak ve içermek ile ilgiliyse, ağlar da, aksine, bağlanmak ve bağını koparmak arasında sürekli bir etkileşime işaret eder. "Kimliğini oluşturma" süreci temel olarak ağların süregiden yeniden müzakeresi haline gelir.

Bugün kimliklerin ancak devamlı bir yeniden müzakere sürecinde var olduklarını da iddia ediyorum. Kimliğin oluşumu, ya da daha doğrusu kimliğin yeniden oluşumu asla tamamlanmayan, hayat boyu süren bir işe dönüşür; hayatın hiçbir noktasında kimlik "nihai" değildir. Hayat koşulları ile fırsatlar ve tehdit dizileri asla de-

gişmeyi kesmediği için, hep tamamlanmamış bir yeniden uyarlama işi baki kalacaktır. Bu sürecin ayrılmaz bir parçası olan "nihayetsizlik," yani kendi kimliğini saptama işinin çare bulunamaz sonuçsuzluğu, pek çok gerginlik ve endişeye sebep olur ve bu endişenin basit bir devası yoktur.

Gerçekten de kökten bir deva yoktur, çünkü kimlik oluşturma çabaları, olması gerektiği gibi, eşit derecede temel iki insanî değer olan özgürlük ile güvenlik arasında sürekli salınır. Onurlu bir insan hayatı için zaruri olan bu değerlerin ortasını bulmak güçtür ve bunlar arasındaki kusursuz denge halen bulunamamıştır. Özgürlük, neticede, genellikle güvensizlikle bir arada gelir, güvenlikse özgürlük üzerindeki kısıtlamalarla bir aradadır. Hem güvensizlik hem de "özgürlüksüzlükten" hoşlanmadığımız için de özgürlük ve güvenliğin herhangi bir olası birleşiminden kolay kolay tatmin olamayız. Bu yüzden, olası birleşimlerin daha çok özgürlük ile daha çok güvenliğe doğru ilerleyen doğrusal bir hat izlemek yerine, sarkaç hareketine benzer bir rota izlediğini; önce kuvvetli ve sabit bir şekilde bu iki değerden birine doğru, sonra da yön değiştirip bu değerden uzaklaşarak diğerine doğru hareket ettiğini görebiliriz. Görünüşe göre, günümüzde, muhtemelen dünya üzerindeki çoğu yerde (bu eğilimin ne kadar süreceğini kimse bilemese de) güvensizlikten duyulan rahatsızlık özgür olmama korkusuna ağır basıyor. Örneğin, Britanya'da halkın büyük bir kısmı, kendilerine yönelik tehditleri azaltmak için bazı vatandaşlık haklarını feda etmeye rıza gösterebileceğini ifade ediyor. Şimdiye dek Britanya'da bireysel özgürlük ve mahremiyeti korumak adına inatla reddedilen kimlik kartlarını, pek çok kişi kişisel güvenliği adına kabul etmeye hazır ve çoğu da, yine güvenlik uğruna, devlet yetkililerinin özel telefon hatlarını dinleme ve özel iletileri okuma hakkına sahip olmasını istiyor. Günümüz siyasi otoriteleri ile bu otoritelerin tebaası olan bireyler arasındaki bağın şekillendirildiği ve bu ikisi arasında karşılıklı anlayış ile eşgüdümlü hareketin sağlanmaya çalışıldığı yer güvenlik alanı ve bütün bunları destekleyen ise "daha fazla güvenlik" sloganı.

Ortodoks, bireyüstü, sıkıca yapılandırılmış ve güçlü bir şekilde inşa edilen merkezlerin parçalanması ve etkisini kaybetmesi, öksüz ve yetim kalmış benliğin boy gösteren merkeziliği ile birlikte gidiyor gibi görünüyor. Güçten düşen siyasi otoritelerin geri çekilmesiyle ortaya çıkan boşlukta, (evrenin o özel, bireysel ve öznel yorumlaması olan) *Lebenswelt* merkezinin işlevini, artık benlik üstlenmeye çabalıyor, ya da üstlenmeye zorlanıyor. Dünyanın geri kalanının farklı kısımlarına, kendi ihtiyaçları uyarınca farklı önem atfeder, tayin eder ve yüklerken, dünyanın geri kalanını kendi muhiti olarak yeniden

biçimlendiren, benlik olmuş durumda. (Akışkan modern koşullarda "toplum" her ne anlama gelebilirse) toplumu bir arada tutma görevi, bireysel yaşam siyaseti alanına "bırakılıyor," "devrediliyor," ya da basitçe bu alana düşüyor. Bu görev gitgide, "ağ kuran" ve "ağlar içinde yer alan" benliklerin teşebbüsüne ve onların bağlantı kuran-bağlantı koparan girişimlerine ve faaliyetlerine bırakılıyor.

Bütün bunlar, bireyin normal, günlük davranışının rastgele ve düzensiz olduğu anlamına gelmiyor. Sadece, bireysel olarak girişilen eylemlerin kastına, düzenine ve uyumuna, emir-komuta zincirinin uygulanması, korunması ve izlenmesi için kullanılan katı modern manevralardan farklı araçlarla erişilebileceği anlamına geliyor. Yani, geçmiş toplulukların, kendilerini oluşturan parçaların toplamından daha büyük olma ve içlerindeki insan "birimlerini" sürekli tekrarlanan, rutin ve düzene konulmuş davranışlara zorlama/eğitme/alıştırma gayretleri için tercih ettikleri ve kullandıkları araçlardan farklı araçlara ihtiyaç var.

Bütün bunlara kafa yorduktan sonra, Panama yaban arılarının yaşam biçimleri ile bizimki arasında bir başka çarpıcı benzerliğin farkına varabiliriz. Akışkan modern bir toplumda, hareketli kitlelerin, liderleri, hiyerarşileri ve ast üst sistemlerini barındıran grupların yerini alması eğilimi vardır. Bir hareketli kitle, bir grubun onlarsız var olamayacağı bütün bu teçhizat olmadan da yolunu bulabilir. Hareketli kitleler, grupların ayakta kalmalarını sağlayan araçları yüklenmeye ihtiyaç duymazlar; hareketli kitleler, her seferinde farklı, mütemadiyen değişen münasebetlerce yönlendirilerek, değişken ve hareketli amaçların cazibesine kapılarak, bir vesileden diğerine bir araya gelirler, dağılırlar ve tekrar birleşirler. Değişken amaçların baştan çıkarıcı çekiciliği, genel kural olarak, hareketli kitlenin hareketlerini düzenlemeye yeter ve böylece de "tepeden inme" emirler ve diğer "tepeden inme" yaptırım araçları gereksiz hale gelir (aslına bakarsak, "tepenin" kendisi, yani merkez, gereksiz hale gelir). Hareketli kitlenin tepesi yoktur, merkezi yoktur; hareketli kitlenin kendiliğinden harekete geçen bazı birimlerini, belli bir seyir ya da seyrin bir kısmını pek de geçmeyen bir süre boyunca, takip edilecek "lider" konumuna getiren, yalnızca söz konusu seyrin doğrultusudur.

Hareketli kitleler grup değildir; bunlarda iş bölümü söz konusu değildir. (Hakiki gruplardan farklı olarak) parçalarının toplamından fazlası, ya da daha doğrusu, yalnızca, benzer davranış kalıpları ve aynı doğrultuda hareket içinde ortaya çıkan mekânik dayanışmanın birbirine bağladığı, kendiliğinden harekete geçen birimlerin kümelenmesinden fazlası değildirler. Hareketli kitleyi gözümüzde en iyi

canlandırılabilecek şey, Warhol'un, orijinalleri olmayan, olsa bile bir köşeye atılmış, bulunması ve tekrar ele geçirilmesi imkânsız olan, biteviye kopyalanmış resimleriyle benzerliğidir. Hareketli kitlenin her bir birimi, diğerleri tarafından yapılan hareketleri yeniden icra eder, faaliyetin tümünü, başından sonuna kadar ve tüm parçalarıyla, kendi başına yapar (hareketli tüketici kitlelerinde bu faaliyet tüketim faaliyetidir).

Hareketli kitlelerde fazla iş bölümü bulunmaz. İşleri diğer birimlerin görevlerini tamamlamasını sağlamak ya da onlara yardım etmek olan, özel (ve nadir) becerilere ve kaynaklara sahip uzmanlar yoktur. Her bir birimden, her işin piri olması, yapılacak işler için gerekli tüm araç ve becerilere sahip olması beklenir. Hareketli bir kitlede, tamamlayıcılık yoktur, hizmet değiş tokuşu ise ya yoktur ya da yok denecek kadar azdır, olan tek şey fiziksel yakınlık ve genel hatlarıyla eşgüdümlü sayılabilecek harekettir. Hisseden ve düşünen birimler olan insanlarda, hareketli kitleler oluşturmanın sağladığı rahatlık, sayıların verdiği güvenden gelir. Bu güveni sağlayan, eğer bir eylemi etkileyici sayıda çok insan takip ediyorsa bu eylemin yönünün doğru seçilmiş olması gerektiği inancıdır, yani hisseden, düşünen, özgür seçimler yapan bu kadar çok insanın hepsinin aynı anda kandırılıyor olamayacağı varsayımıdır. Özgüven ve güvenlik hissi kazandırma konusunda, grup liderlerinin otoritesine en yakın ve en az onun kadar etkili olan şey hareketli kitlenin uyumlu hareketleridir.

Jorge Luis Borges kısa öykülerinin birinde, insanın karşılaştığı iyi ve kötü talihin rastlantısallığı ve bir kişinin bahtı ile bu kişinin yaptıkları, faziletleri ve ahlaksızlıkları arasında neredeyse hiçbir zaman bir sebep-sonuç ilişkisinin olmayışı dikkate alındığında, bireylerin alın yazısının bir çeşit gizli kapaklı piyangoda bilet çekilerek belirlendiğinin varsayılabileceğini öne sürmüştü. Kişi bireysel deneyiminden yola çıkarak böyle bir piyangonun varlığına katılabilir ya da bunu yalanlayabilir. Benim merak ettiğimse, buna benzer, açıklanamaz bir gizemin akışkan-modern ortamda merkez ve çevre konusunun üstüne çöküp çökmediği.

Aslında, hedef peşinde koşan bir hareketli kitleyi izlerken, her ne kadar emrin verildiği karargâhın yerini belirlemekte zorlansak da, gayet de hareketli kitlenin bir emre uyduğunu düşünebiliriz. Hareketli kitledeki herhangi bir tekil "birimi" izlerken, yaptığı dönüşleri ve yön değiştirmeleri açıklamanın zorluğu gözümüzü korkutsa da, hatta çok sayıda tekil birimin yaptığı hamlelerin hayret verici benzerliği ve eşzamanlılığının ardındaki sırrı yakalamak çok daha göz korkutucu olsa da, bu hareketli kitlenin kendi arzuları ve niyetleri tarafından harekete geçirildiğini iddia edebiliriz. Eğer

dünyayı kendini bize şimdi nasıl gösteriyorsa öyle kavramak ve böyle bir dünyada yaşamak için gerekli hünerleri kazanmak istiyorsak, bu ikilemle yaşamayı öğrenmemiz gerektiğine inanıyorum.

İster devralınmış olsunlar, ister günümüz etkileşimlerinin seyrine bağlı olsunlar, insanlar arası bağlar her yerde, eski kurumsal himayelerini kaybediyorlar. Bu himayeler gitgide bireysel seçim özgürlüğü ve kendini ifade etme özgürlüğünün önüne çıkan rahatsızlık verici ve çekilmez kısıtlamalar olarak görülüyor. (Artık "kafes" ve "hapishane" olmakla eleştirilen ve rahatsızlık duyulan) kurumsal çerçeveden kurtuldukça, insanlar arası bağlar da narinleşti ve hassaslaştı, kolayca koparılabilir ve genellikle de kısa ömürlü hale geldi.

Bilsek de bilmesek de, bu gerçek hoşumuza gitse de gitmese de, hayatlarımız birer sanat eseridir. Hayatlarımızı, yaşama sanatının gerektirdiği gibi yaşamak için, tıpkı sanatçıların yaptığı gibi, kendimize yakından güçlükle karşı koyabileceğimiz imtihanlar, ulaşabileceğimizden ötede hedefler ve becerilerimizin tutturabileceğinden çok daha yüksek başarı standartları koymamız gerekir. İmkânsız olanı yapmaya kalkışmalıyız. Ve bırakın kesinliği, elimizde güvenilir bir tahminin sağlayacağı avantaj bile olmadan, yalnızca ümit edebiliriz; uzun, eziyetli ve çoğunlukla da bütün gücümüzü tüketen çabalarımız sayesinde yine de bu standartları karşılayabileceğimizi, hedeflere ulaşabileceğimizi ve çetin imtihanları verebileceğimizi ümit edebiliriz. Her ne kadar insanların peşinden gittiği arayışların itici gücü belirsizlikten kurtulma umudu olsa da, belirsizlik insan hayatının doğal ortamıdır.

François de Singly, bireyselleşmiş toplumumuzdaki en yaygın hayat deneyimlerini sentezlediği dikkate değer çalışmasında, yaşama sanatını ifa eden bireyleri şiddetli ve çare bulunamaz bir belirsizlik ve daimi tereddüt durumunda bırakan ikilemleri sıralar.[3] Hayat boyu süren arayışlar; sürekli, birbiriyle bağdaşmayan, hatta büsbütün zıt amaçlar arasında, mesela bir yere dâhil olmak ve oradan ayrılmayı seçmek, taklit ve keşif, rutin ile kendiliğindenlik arasında gidip gelir. Bütün bu zıtlıklar, üstzıtlığın türevlerinden ya da örneklemelerinden başka bir şey değildir. Bu üstzıtlık da, insan hayatının içine kazındığı ve kendini ondan kurtaramadığı en yüksek mertebeli zıtlıktır: güvenlik ile özgürlük arasındaki, yani ikisi de eşit derecede şiddetle arzu edilen ama aynı zamanda uzlaştırılması eziyet verecek kadar güç, ikisini birden tatmin etmenin hakikaten imkânsız olduğu güvenlik ile özgürlük arasındaki zıtlık.

---

[3] François de Singly, *Les uns avec les autres: Quand l'individualisme crée du lien* (Paris: Colin, 2003), s. 108-109.

Kendini oluşturmanın, yaşama sanatının yerine getirdiği bu sürecin ürününün, oluşturma işini yapanın "kimliği" olması gerekir. Kendini oluşturma işinin, boş yere uzlaştırmak için çabaladığı zıtlıklara, durmaksızın değişen dünya ile değişen koşulların hızına yetişebilmek için didinen insanların benzer şekilde değişken öztanımlamaları arasındaki etkileşime bakarak söylenebilir ki, kimlik ne kendi içinde tutarlı olabilir, ne de herhangi bir noktada daha fazla gelişme için fırsat (ve istek) bırakmayacak şekilde bir kesinlik havası gösterebilir. Kimlik daima *in statu nascendi*dir [dünyaya gelme, doğma halindedir –ç.n.], aldığı her bir biçim az ya da çok ağır içsel çelişkiden mustariptir, her bir biçim, küçük ya da büyük oranda tatmin edici olmaktan uzaktır ve düzeltilmeye can atar, her bir biçim yalnızca güven verecek kadar uzun bir yaşam beklentisinin sağlayabileceği kendine güvenden yoksundur. Claude Dubar'ın öne sürdüğü gibi, "Kimlik, aynı zamanda bireyleri inşa eden ve kurumları tanımlayan türlü toplumsallaşma sürecinin, hem sabit hem geçici, hem bireysel hem müşterek, hem öznel hem nesnel, hem kişinin kendi hayatına ait hem düzenli yapıya sahip sonucundan başka bir şey değildir."[4] Öne sürebiliriz ki "toplumsallaşmanın" kendisi, bir zamanlar dünyaca kabul edilmiş ve halen de sıklıkla ifade edilen inancın aksine, tek yönlü bir süreç değil, kişilerin kendini oluşturma özgürlüğü özlemi ile ancak toplumun onay imzası ve de ilgili topluluğun (ya da toplulukların) ikinci imzasıyla elde edilebilecek olan, eşit derecede güçlü güvenlik arzusu arasında süregiden etkileşimin karmaşık ve değişken ürünüdür. Bu ikisi arasındaki gerilim nadiren uzun süreli biçimde hafifler ve neredeyse hiçbir zaman tamamen yok olmaz. De Singly haklı olarak, şimdiki kimliklerle ilgili kuramlar geliştirirken, "kök" ve "kökünden sökme" (bunlarla bağlantılı "yatağından koparma" mecazını da ben ekleyeyim) metaforlarını, hepsi de kişinin içine doğduğu topluluktan kurtulmasının bir sefere mahsus doğasının yanı sıra bu edimin kesinliğini ve geri döndürülemezliğini de ifade eden bu metaforları terk edip, bunları demir atma ve demir alma mecazları ile değiştirmemizin iyi olacağını ileri sürüyor.[5]

"Kökünden sökme" ve "yatağından koparmadan" farklı olarak, demir almada bırakın nihai bir şeyi, geri alınamaz hiçbir nokta yoktur. Yetiştikleri topraktan sökülen köklerin kuruması ve ölmesi muhtemelken, çıpa, sadece sonrasında başka bir yere demir atmak için yukarı çekilir ve uğranacak sayısız farklı ve uzak limanda aynı rahatlıkla denize bırakılabilir. Ayrıca, kökler bitkinin yapısının ve

[4] Bkz. Claude Dubar, *La socialisation: Construction des identités sociales et professionelles* (Paris: Colin, 1991), s. 113.

[5] Singly, *Les uns avec les autres*, s. 108.

önceden belirlenmiş şeklinin bir parçasıdır, bir kökten farklı cins bir bitkinin yetişme ihtimali yoktur, fakat çıpa yalnızca, geminin bir yere geçici olarak bağlanmasına ya da oradan ayrılmasına olanak veren araçtır, çıpanın kendisi geminin niteliklerini ve özelliklerini tanımlamaz. Demir atma ile demir alma arasında geçen zaman, geminin seyrinin aşamalarından başka bir şey değildir. Demir atılacak bir sonraki limanın hangisi olacağını, büyük ihtimalle geminin taşıdığı yükün cinsi belirler; bir cins yük için uygun olan liman bir başkası için hiçbir şekilde uygun olmayabilir.

Neticede, çıpa metaforu, "kökünden sökme" metaforunun kaçırdığı ya da hakkında sessiz kaldığı şeyi, yani günümüzde tüm kimliklerin ya da en azından giderek artan sayıda kimliğin geçmişinde yer alan süreklilik ile süreksizlik arasındaki karşılıklı geçişliliği yakalar. Uğradıkları farklı farklı limanlarda birbiri ardına ya da aralıklarla demir atan gemiler gibi, benlikler de, hayat boyu süren tanınma ve onaylanma arayışları süresince kendilerini kabul ettirmeye çalıştıkları topluluklarda, birbirini takip eden her durakta kendilerini tanıtan belgelerini kontrol ettirip onaylatırlar; ilgili her topluluk, ibraz edilecek belgelerin niteliklerine dair kendi koşullarını koyar. Geminin sicili ve kaptanın seyir defteri çoğu zaman, onaylanıp onaylanmamayı belirleyen belgelerin arasında yer alır ve her yeni durakta geminin (önceki durakların kayıtlarıyla gittikçe dolan) geçmişi yeniden incelenir ve değerlendirilir.

Tabii ki, ziyaretçileri tanıtan belgeleri kontrol etme konusunda pek de titizlenmeyen ve ziyaretçilerinin geçmişte nerelere gittiğini ya da gelecekte nerelere gideceğini hiç umursamayan limanlar da vardır, böyle toplulukların da olduğu gibi. Bu limanlar, başka bir limanın girişinden (ya da başka toplulukların kapılarından) muhtemelen döndürülecek gemiler de dâhil olmak üzere hemen hemen her geminin (ya da her "kimliğin") demir atmasına izin verirler. Ama diğer taraftan böyle limanlara (ve böyle topluluklara) girmek akıllıca değildir ve bundan kaçınılsa daha iyi olur çünkü buralardaki ilişkilerin gelişigüzelliği düşünüldüğünde, önceden alınmış yükün orada boşaltılması ihtiyatsızca (riskli) bir karar olacaktır. Ayrıca, böyle limanlara (ya da topluluklara) uğramak mantıksız bir adım, ya da en azından düpedüz zaman kaybı olacaktır, çünkü konu yolculuğun temel amacı olan, kendi oluşturduğumuz kimliklerin tanınmasını ve onaylanmasını elde etmek olunca, buralara uğramak pek fayda sağlamayacaktır.

Bununla çelişkili olarak, benliğin özgürleşmesi ve kendini ifade etmek, güçlü ve talepleri olan topluluklara ihtiyaç duyar. Kendini oluşturma zorunluluktur, fakat kendini onaylatma hayal ürünü gibi-

dir (ve bu yüzden de pek çok kişi tarafından sıklıkla otizm belirtisi ya da kendini kandırma örneği olarak kınanır). Kendini oluşturmak için sarf edilen tüm o çabaların ardından, bunun tamamlayıcı edimi ve amacı, yani onaylanma gelmediği takdirde, bu çabaların kişinin itibarında, kendine güveninde ve harekete geçme kabiliyetinde ne etkisi olabilirdi ki? Lakin, kendini oluşturma çabasını tamamlayabilecek onay ancak bir otorite tarafından, yani katılım isteğini reddetme iktidarına sahip olması ve bu iktidarı kullanması sebebiyle katılmanın kıymetli olduğu bir topluluk tarafından verilebilir.

Jean-Claude Kaufmann, "Aidiyet," bugün "ben'in kaynağı olarak kullanılıyor" iddiasında bulunuyor[6]. "Ait olunan toplulukları" illaki "bütünleştirici topluluklar" olarak düşünmeye karşı uyarıyor. Ait olunan topluluklar, Kaufmann'ın iddiasına göre, devam eden bireyselleşmenin zaruri refakatçileri olarak, ya da diyelim ki, kendini şekillendiren ve düzelten ben'in yörüngesindeki bir dizi durak ya da yol üstündeki konaklama yerleri olarak daha iyi tasavvur edilebilir.

Bütünleştirici topluluk fikri, artık mazi olmuş panoptik dönemden kalma bir kavramdır; bu kavram, "içeriyi" "dışarıdan" ayıran sınır çizgisini sağlamlaştırma, dışarıdakilerin içeriye girmesinin, içeridekilerin de yoldan çıkıp normları çiğnemesinin ve dalavereyle rutinin boyunduruğundan kurtulmasının önünü keserek sakinlerini içeride tutma amaçlı örgütlü çabaya ilişkindir. Standart, tekdüze, zamanın ve mekânın verili davranış kodunun uygulatılmasına ilişkindir. Kavram, hareket ve değişime getirilen kısıtlamalarla ilişkilidir; bütünleştirici topluluk esasen muhafazakâr (muhafaza eden, istikrarı koruyan, rutini dayatan ve var olanı koruyan) bir iktidardır. Katı kurallarla yönetilen, sıkıca denetlenen ve kontrol edilen ortamları yuvası bellemiştir, ki bu ortamlar, hız ve hızlanma, yenilik, değişim için değişim tutkularını benimsemiş akışkan modern dünyayı hemen hemen hiç tanımlamaz.

Bugün, katı modern geçmişten devrolan geleneksel biçimindeki panoptik aygıtlardan, en çok toplumun çeperlerinde, dışlanmışların ana akıma, yani tüketim toplumunun hakiki üyelerinin sığınağına, tekrar sızmasını engellemek ve toplum dışına itilmişleri sorun çıkarmaktan alıkoymak amacıyla yararlanılıyor. Başka yerlerde, yanıltıcı biçimde şeklen alışılmış panoptik araçlara benzeyen ve sıkça yüce hapishane müdürü Büyük Biraderin günümüze uydurulmuş biçimiyle karıştırılan şey, hapsetmek yerine, ya da "içeriye kapatmak," "hizada tutmak" yerine, dışlamak amacıyla tekrar kullanılmaya başladı. Hoş karşılanmayan ve istenmeyen yabancıları dışarıda

[6] Bkz. Jean-Claude Kaufmann, *L'invention de soi: Une théorie d'identité* (Paris: Hachette, 2004), s. 214.

tutmak için onların hareketlerini denetliyor, böylece de gözetleme, kontrol altında tutma ve zorlama araçlarına başvurmaya gerek kalmadan içeridekilerin hizadan çıkmayacağına itimat edilebiliyor.

Genel geçer bireylerin hayatlarının bir döneminde (ancak bir ya da iki sonraki durakta geri çekmek üzere) bağlılıklarını sunduğu bireyüstü "topluluklar," ne olurlarsa olsunlar asla bütünleştirici topluluk değildirler; sınırlarındaki insan hareketini gözetlemezler, sınırların bir tarafından diğerine kimin geçtiğinin kaydını tutmazlar ve bireysel "katılma" ya da "ayrılma" kararlarından kolay kolay haberleri olmaz, ayrıca bütün bu gözetleme, kayıt tutma ve belgeleme işleriyle ciddi şekilde uğraşabilecek ofisleri de işletmezler. Bu varlıklar, mevcut durumda "ait olanları" kendi bütünlüğüne katmaktansa, (hiç kuşkusuz gevşek, kolayca durdurulabilen ve tersine çevrilebilen bir şekilde olsa da) sunulan bireysel bağlılıklarla "bütünleşirler." Bu bütünleşme, bağlılıkların sunulmaya başladığı andan kitlesel bir terkin başlangıcına kadar devam eder.

Günümüz tarzı "aidiyet" ile alışılmış "bütünleştirici toplulukların" ima ettikleri arasında gelişmekte olan bir başka fark daha var. Kaufmann'dan bir alıntı daha yaparsak: "Kimliklenme* sürecinin büyük bir kısmı Öteki'nin reddinden beslenir."[7] Aynı zamanda başka bir grubun dışında kalmayı seçmeden ya da başka bir gruptan ayrılmadan bir gruba girilmez, bunun imkânı yoktur. Bir grubu kendi ait olduğu alan olarak seçme edimi, aslına bakarsak bazı başka grupları yabancı ve potansiyel olarak, düşman bölge tayin eder: "Ben P'yim" her daim (en hafifinden üstü kapalı olarak, fakat çoğu kez açık bir şekilde) "kesin surette, ne R, ne S, ne Ş, ne de başkalarıyım" anlamına gelir. "Aidiyet" madalyonun bir yüzüdür, madalyonun diğer yüzüyse ayrılık ile karşıtlıktır ve bunlar beklenenden daha sıklıkla hınca, husumete ve sıcak çatışmaya evrilirler. Düşmanın kimliklendirilmesi, "ait olunan bir varlıkla" özdeşleşmenin kaçınılmaz bir unsurudur ve bu sayede, kendini kimliklendirmenin de mühim bir unsurudur. Düşmanın, topluluğun karşısında "bütünleştiği" musibetin cisimleşmesi olarak kimliklendirilmesi, yaşam amacına ve hayatın yaşandığı dünyaya netlik kazandırır.

Şimdiye dek söylenenler, bütün "ait olma," katılım ve bağlılığını sunma örnekleri için geçerlidir. Ancak, modern dönemin akışı içinde, "kimliğini inşa etmekten," süregiden, hayat boyu devam eden ve hangi açıdan bakılırsa bakılsın nihayetsiz olan kimliklenme sürecine geçişle birlikte, bu genel özellik kayda değer değişimler gösterir.

---

* İngilizce "identification" kavramının karşılığı, yerine göre "kimliklen(dir)me" ve "özdeşleş(tir)me kelimeleriyle verilecektir -ç.n.

[7] A.g.e., s. 212-213.

Muhtemelen en önemli değişim "ait olunan varlıkların" tekelci arzularının zayıflamasıdır. Önceden işaret edildiği gibi, geleneksel bütünleştirici toplulukların aksine, aidiyetin göndergeleri, ne üyelerin bağlılıklarının kuvvetini kontrol edecek araçlara sahiptir; ne de üyelerin şaşmaz sadakat ve tam bağlılıklarını talep ve teşvik etmeye meraklıdırlar. Ayrıca, tek tanrılı inançlardaki ilahlar gibi kıskanç değillerdir. Günümüz akışkan modern telaff uzunun tercümesinde, bir varlığa ait olmak, ille de kınanmaya ya da herhangi bir baskıcı tedbire neden olmadan, aynı anda ve neredeyse her çeşit tertiple başka varlıklara da ait olunarak da paylaştırılabilir ve gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla, bağlılıklar da geçmişteki yoğunluklarını büyük ölçüde yitirdiler. Bağlılıkların şiddeti ve coşkusu büyük ölçüde, aynen bağlılıklarını gösterenlerin partizanca hırçınlıkları gibi, koşut bağlılıklar tarafından genellikle törpülendi. Sözün gelişi, her insan, yalnızca hayatının akışı boyunca değil hayatının herhangi bir anında da, birden fazla aidiyete bulaştığı için, neredeyse hiçbir aidiyet kişinin "bütün benliğini" bağlamaz. Yalnızca kısmen bağlılık gösterme ya da "à la carte" [alakart, seçerek –ç.n.] bağlılık gösterme, artık bırakın ihaneti, sadakatsizlikle bile eşdeğer görülmüyor.

İşte bu yüzden, günümüzde (kültürel) "melezlik" fenomeni (yani, değişik ve ayrı türlerden gelen özellikleri birleştirmek), daha yakın zamanlara dek görüldüğü şekliyle kültürel açıdan alt mevki ya da kınanan bir kategorisizlik işareti ve kusurdan ziyade, avantaj ve ayrım sembolü olarak yeniden şekilleniyor. Ortaya çıkmakta olan kültürel üstünlük ve toplumsal saygınlık ölçütlerinde, genellikle melezler en üst sıralara yerleşiyor ve kişinin kendi "melezliğinin" belirtileri yukarı sosyokültürel hareketliliğin temel aracı haline geliyor. Aynı zamanda, kendi içine kapanık ve sabit bir dizi değer ve davranış kalıbına ebediyen mahkûm olmak, gitgide sosyokültürel açıdan alt mevki ya da yoksunluk işareti olarak görülüyor. Kıskanç ve tekel peşinde koşan bütünleştirici eski usul topluluklar, artık bilhassa, hatta belki de yalnızca, sosyokültürel merdivenin alt basamaklarında bulunuyor.

Bu yeni ortam, yaşama sanatına benzeri görülmemiş ufuklar açıyor. Kendini yaratma özgürlüğü, daha önce hiç bunun kadar nefes kesici, aynı zamanda heyecanlı ve korkutucu bir kapsama ulaşmamıştı. Yönelim noktalarına ve rehberliğe duyulan ihtiyaç daha önce hiç bu kadar şiddetli ve can yakıcı şekilde hissedilmemişti. Böyle olduğu halde, sabit ve sağlam yönelim noktaları ile güvenilir rehberler (en azından ihtiyacın büyüklüğü ve yoğunluğuna göre düşünüldüğünde) daha önce hiç bu kadar kıt olmamıştı. Açıkça söyleyeyim: sabit ve sağlam yönelim noktaları, güvenilir rehberler konusunda can

sıkıcı bir eksiklik var. Bu eksiklik (bununla çelişkili biçimde, fakat hiç de tesadüfî olmayarak) neye yönelineceğine dair cazip öneriler ile baştan çıkarıcı tekliflerin yaygınlaşması ve gittikçe genişleyen danışman orduları arasında yükselen rehber kitaplarla aynı zamana rastlıyor. Gelgelelim, bu durum, vaadini gerçekleştirmesi muhtemel bir yönelim bulmak üzere yanlış yola yönlendiren ve aldatıcı teklifler arasında yol alma işini daha da karmaşıklaştırıyor.

Buraya kadar tartışılan taslak halindeki hareket noktalarını özetlemek gerekirse: şu anda ortaya çıkmakta olan insanlık durumu kısıtlamalardan, yani baskı şeklinde tecrübe edilen ve bu yüzden de içerlenen ve isyan edilen bir zorunluluktan, şimdiye dek görülmemiş derecede bir kurtuluşa delalet ediyor. Bu tarz bir kurtuluş, Sigmund Freud'un "haz ilkesi" ile "gerçeklik ilkesi" arasındaki uzlaşma olarak, bu sebeple de Freud'un görüşüne göre uygarlığı huzursuzluk kaynağı haline getiren, tarih boyu devam etmiş çatışmanın sonu olarak tecrübe edilir.

Yine de bütün bunlar, değişen insanlık durumunun, önceki biçiminde sık rastlanan zorluklardan arındığı anlamına gelmiyor. Yalnızca şu anlama geliyor: zorluklar başka türlüler, farklı şekilde tecrübe ediliyorlar ve eski zorluklarda işe yaraması için oluşturulan bilişsel çerçevelerden kaçıyorlar ve bu sebeple de yeni baştan bir anlatım biçimi bulunması gerekiyor. Bu yeni anlatım biçiminin amacı, ilk önce, günümüz insanlık durumunun ne şekilde geliştirilebileceği ve "iyi" (ya da "daha iyi") bir hayata daha elverişli ve açık kılınabileceği üzerine düşünmek, daha sonra da, günümüz kadınlarının ve erkeklerinin, eğer bu tür koşullara ve bu tür bir dünyaya ulaşma niyetindelerse, göğüs germeleri gerekecek seçenekler dizisini göstermek olmalıdır. Birbirine sıkıca bağlı bu iki görev, eskiden entelektüellerin görevi ve işiydi. Bu yüzden, temel soru, bu görevin zamanımızın "bilgi sahipleri sınıfı" tarafından bir kez daha üstlenilip üstlenilmeyeceğidir.

Bu ihtimalin şimdi ya da yakın gelecekte gerçekleşmesi ümidi, kabul etmek gerekir ki, pek de cesaret verici değil. Bugün, entelektüeller ile halk arasındaki "tarihi antlaşma" modernliğin ilk, katı evresine, yani yoğun ulus inşası ve modern devletin otorite inşa etme çabası dönemine, ait bir hadise gibi görünüyor. Bu dönem, bilgi sahibi sınıflarla işçi sınıfların, gelişen ulus-devletin toprak üzerindeki egemenliğinin sınırları içinde, aynı mekânda kuşatılmasına da şahit oldu. Her iki sınıfın da, nereden bakılırsa bakılsın, toprağa bağlı olup onunla birlikte el değiştirdiği bir zamandı bu. Ancak bu koşullar artık engel teşkil etmiyor. (Entelektüeller dâhil olmak üzere) "bilgi

sahibi sınıflar," kendilerini gittikçe artan derecede yerel bağımlılıklardan ve yerel halklardan bağımsız kılarak, gitgide toprak ötesi siber mekânı mesken ediniyor. Bu sefer dünya çapında olacak yeni bir buluşmanın ve tekrar birleşmenin şu an için daha zamanı var gibi görünüyor, fakat yeni bir tekrar birleşme dünya düzeyinde, küresel düzeyde düzenlenmelidir ve düzenlenebilir de.

Doğrusu istenirse, küreselleşme şu an kaçınılmaz ve tersine çevrilemez görünüyor. Artık geriye dönülemeyecek noktaya vardık, ve bu noktayı geçtik. Geriye dönüş yok. Karşılıklı bağlantılarımız ve karşılıklı bağımlılıklarımız çoktan küresel hale geldi. Bir yerde olan herhangi bir şey, her yerdeki insanların hayatlarını ve yaşama şanslarını etkiliyor. Herhangi bir yerde atılacak adımlar hesaplanırken her yerdeki insanların tepkileri de dikkate alınmak zorunda. Ne kadar büyük, kalabalık nüfuslu olursa olsun, ne kadar zengin kaynaklara sahip olursa olsun, hiçbir egemen ülke, yaşama koşullarını, güvenliğini, uzun vadeli refahını, tercih ettiği yaşam şeklini ve sakinlerinin emniyetini yalnız başına koruyamaz. Karşılıklı bağımlılığımız dünya çapında ve bu sebeple de birbirimize karşı çoktandır nesnel olarak sorumluyuz ve de sonsuza dek böyle kalacağız. Gelgelelim, bu gezegeni paylaşan bizlerin, ciddi şekilde, bu nesnel sorumluluğumuz için öznel sorumluluk almaya istekli olduğumuza dair neredeyse hiçbir belirti yok.

Bugün için, bilgi sahibi sınıflar (ve entelektüellerin birçoğu) dünya çapında (Manuel Castells'in kavramını kullanırsak) "akışlar mekânını" mesken tutmuş ve böylece de "yerler mekânına" terk edilmiş "halkla" arasındaki mesafeyi koruyor gibi görünüyor. Peki, ama biraz daha uzak gelecekte nasıl olacak? Diyelim ki, uzun vadede?

Theodor Adorno, dünyanın Marx'a hemen oracıkta cennete dönmeye hazır göründüğünü ileri sürer. "Dünyayı 'tepeden aşağıya' değiştirme imkânı o an var olduğu" için, dünya ani bir U dönüşüne hazır gibiydi. Fakat, diyordu Adorno, bu durum artık geçerli değil, önceden hiç geçerli olduysa tabii ("Marx'ın ifade ettiği şekliyle tezi, artık ancak inatçılık ayakta tutabilir").[8] İnsanların yaşamasına daha uygun bir dünyaya giden kestirme bir yol bulma imkânını yitirdik. Aksine, denebilir ki, şu anki ve buradaki haliyle dünyamız ile insanlık için elverişli ve "kullanıcı dostu" diğer dünya arasında ne gerçek ne de farazi köprüler kaldı. Ne böyle bir köprü kurulduğu takdirde bu köprü boyunca izdiham yaratmaya hevesli kalabalıklar, ne de isteklileri köprünün diğer tarafına geçirip onları sağ salim teslim

[8] Theodor W. Adorno, *Critical Models: Interventions and Catchwords,* İngilizce'ye çeviren Henry W. Pickford (New York: Columbia University Press, 1998), s. 14.

edebilecek araçlar var. İşe yarar bir köprünün nasıl kurulabileceği ve köprübaşının akıcı ve elverişli geçişleri kolaylaştırmak için kıyı boyunca nereye yerleştirilmesi gerektiği konusunda kimse emin değil. Bu tarz imkânların şu an var olmadığı sonucuna varılabilir.

Modern dönemin doğuşuna eşlik eden ("iyi toplum" örneği olarak temsil edilen) Ütopya haritalarını çizmek, entelektüellere, yani bu işin ressamlarına, kolay gelmişti; ressamlar yalnızca, haklı olarak, varlığı sorgusuz sualsiz kabul edilen ve malum görülen kamusal alanın boş noktalarını doldurdular ya da çirkin kısımlarını tekrar boyadılar. Mutluluk peşinde koşmak, iyi bir toplum arayışı olarak anlaşılıyordu. İyi hayat imgeleri doğal olarak kamusal ve toplumsaldı çünkü "toplumsal" ve "kamusalın" anlamları belirsizlik içermiyordu, bu kavramlar henüz, Reagan-Thatcher neoliberal darbesi sonrasına denk gelen günümüzde dönüştükleri tartışmalı temel konu haline gelmemişlerdi. Kimin detaylı planı uygulayacağı ve dönüşümün denetimini elinde tutacağı mesele değildi: bu bir despot ya da cumhuriyet, kral ya da halk olabilirdi; ancak her kim olursa olsun "resmi otorite" makamı asla boş değildi. Şu ya da bu otorite yerine iyice yerleşmişti ve görünen o ki, tek beklediği aydınlanma ve harekete geçme işaretiydi. Kuşkusuz, kamusal alandaki köklü değişikliğin ilk zayiatı olarak yitirilen de bu kamusal ya da toplumsal Ütopya oldu.

Bir zamanlar bu alanda sağlam yer edinmiş olan tüm diğer şeyler gibi, iyi hayat modelleri de, yalnız kovboyların, avcıların ve kapanla avlananların avı ve kurbanı oldu, ayrıca devlet denetiminin kaldırılmasının, özelleştirmenin, bireyselleş(tir)menin, kamunun özel tarafından zapt ve ilhak edilmesinin de heba ettiği pek çok şeyden biri oldu. Büyük ölçekli toplumsal bakış, bireysel ve kişisel, dikkat çekecek kadar benzer fakat kesinlikle birbirini tamamlamayan bavullara bölündü. Bu bavulların her biri, tüketicilerin mutluluğuna göre, yani tüketiciyi memnun eden her şeyde olduğu gibi, topluluk içinde yararlanılsa bile tamamen bireysel ve tek başına keyfine varılacak şekilde ısmarlanmıştır.

Kamusal alan bir kez daha rastgele ve kısa süreli karşılaşmalardan ziyade uzun süreli bağlılıkların yeri haline getirilebilir mi? Diyalog, tartışma, karşılıklı meydan okuma ve anlaşma mekânı haline? Hem evet hem hayır. Eğer kamusal alandan kasıt, (hemen hemen tüm modern tarih boyunca olduğu gibi) ulus-devletin temsili kurumlarının çevresini saran ve bu kurumlardan hizmet alan kamusal alan ise, cevap büyük ihtimalle hayır olacaktır. Kamu sahnesinin bu özel çeşidi, geçmişte burada sergilenen tiyatro oyunlarını devam ettirmesine imkân veren vasıflarının çoğunu yitirdi. Günümüzde tiyatro oyunu insanlık çapında bir eser olsa da ve bu yüzden

de zapt edilemez şekilde ve kesin surette küresel olsa da, esasen ulus-devletin siyasi amaçları için kurulan bu kamu sahneleri, inatla yerelliğini koruyor. Soruya evet cevabı verebilmek ve bu cevabın inandırıcı olabilmesi için, yeni bir küresel kamusal alana ihtiyaç vardır, yani (uluslararası siyasetten farklı olarak) hakikaten dünya çapında siyasete ve buna elverişli dünya çapında bir sahneye. Ayrıca gerçekten de dünya çapında sorumluluğa ihtiyaç vardır, yani bu gezegeni paylaşan her birimizin bugünümüz ve yarınımız için birbirimize muhtaç olduğumuz, yaptığımız ya da yapamadığımız hiçbir şeyin diğerlerinin kaderi üzerinde etkisiz kalmadığı ve artık hiçbirimizin dünyanın herhangi bir yerinde çıkan fırtınalara karşı bize özel sığınak arayıp bulamayacağımız gerçeğini kabul etmeye.

Dünya çapında sorumluluğun mantığı, en azından prensipte, küresel olarak türeyen sorunlara doğrudan doğruya, sorunların kendi düzeyinde, karşı durmaktır. Bu mantık, dünya çapındaki sorunlara karşı kalıcı ve gerçekten etkili çözümlerin, ancak karşılıklı küresel bağımlılık ve karşılıklı küresel etki ağlarının yeniden müzakere edilmesi ve yeniden oluşturması sayesinde bulunabileceği ve uygulamaya konabileceği varsayımından doğar. Dünya çapında sorumluluk, küresel ekonomik güçlerin değişken ve gelişigüzel gidişatından kaynaklanan yerel hasarları ve yerel faydaları kontrol etmeyi amaçlamaktansa, sonuçları yeni bir tür küresel ortamda gerçekleştirmeye çalışır, dünyanın türlü noktalarında yürürlüğüne konan ekonomik girişimlerin artık birdenbire değişmediği ve yalnızca anlık kazançlarla, yan etkilere ve "tali zayiatlara" aldırış edilmeyerek ve sebep-sonuç dengesinin toplumsal boyutlarına önem verilmeyerek yönlendirilmediği bir ortamda. Kısacası, bu mantık, Habermas'tan alıntı yaparsak, "küresel piyasaların hızına yetişebilen siyasetin"[9] geliştirilmesini amaçlar. Ne yapılması gerektiğini hissedebiliyoruz, tahmin edebiliyoruz, kestirebiliyoruz fakat neticede bunun hangi şekilde ve biçimde yapılacağını bilemiyoruz. Yine de, gayet emin olabiliriz ki söz konusu şekil tanıdık olmayacak. Şimdiye dek alışık olduğumuz her şeyden farklı olacak.

Yakınlarda, geçen yüzyılın en aktif ve en çok etki bırakan entelektüellerinden Václav Havel'ın Prag'da yapılan yetmişinci doğum günü kutlamasına katıldım. Nasıl oldu da Havel yaşadığımız dünyanın şekillenmesinde böyle güçlü bir etki bırakabildi? Havel, "umut, geleceğe dair bir tahmin değildir" demesiyle kayıtlara geçmiştir. Aslında, umut, istatistikleri, kılı kırk yararak hesaplanan eğilimleri ve kaypak yaygın fikirleri neredeyse hiç kaale almaz.

[9] Jürgen Habermas, *The Postnational Constellation: Political Essays*, İngilizce'ye çeviren Max Pensky (Cambridge: Polity, 2001), s. 109.

Umut, kural olarak, gözünü bugünün ve yarının ötesine diker ve yayılır (ve mesleğini icra eden çoğu politikacıyı hayretler içinde bırakacak şekilde, gözünü gelecek seçimlerden çok daha öteye bile diker ve yayılır!) İşte bu yüzden, görmüş geçirmiş çoğu politikacı umuda ilişmek istemezler. Sovyet komünist kampın en meşum kışlalarından birini neredeyse tek başına deviren Havel, bombardıman uçakları, uçak gemileri, akıllı füzeleri ve deniz piyadelerine, yani (bize defalarca söylendiği gibi) tarihin gidişatını belirleyen tüm o silahlara sahip değildi. Yalnızca üç silaha sahipti: umut, cesaret ve azim. Bunlar ilkel silahlardır, yüksek teknolojiyle alakaları yoktur. Ayrıca, en sıradan, yaygın silahlardır; bütün insanlar bu silahlara sahiptir, en azından Paleolitik çağlardan beri. Ne var ki, bu silahları pek nadiren kullanıyoruz.

Entelektüellerin ardından yazılan biyografilerin işte bu yüzden fena halde abartıldığını düşünüyorum. Aynı zamanda, yine bu yüzden, entelektüellerin kaygıları ile diğer insanların kaygıları arasındaki uçurumun kapanacağını, entelektüellerin insan deneyimiyle olan diyaloglarının devam edeceğini ve ortak insanlığımıza sunduğu tüm tehdit ve fırsatlarla birlikte, değişen insanlık durumunun tekrar kontrol altına alınacağını düşünüyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM
Küreselleşmiş Tüketiciler Dünyasında Etiğin Şansı Ne?

Sigmund Freud, komşunu kendini sevdiğin gibi sevme görevinin, uygar hayatın temel ilkelerinden biri olduğunu söyler (ve bazılarına göre de bu, uygar hayatın temel etik taleplerinden biridir).[1] Fakat bu görev aynı zamanda, böyle bir uygarlığın teşvik ettiği mantık türünün, yani kendi çıkarlarını gözetme ve mutluluğun peşinden koşma mantığının tam karşıtıdır. Bu sebeple, uygarlık çözüme kavuşturulamaz bir çelişki temeline mi dayanır? Öyle görünüyor; Freud'un iddialarını takip edersek, uygarlığın kurucu ilkesinin ancak Tertullianus'un ünlü *credere quia absurdum* (saçma olduğu için inan) öğüdünü kabul ettiğimizde benimsenebileceği sonucuna varabiliriz.

Aslında, kişinin komşusunu, sadece gözünün gördüğü ve elinin uzandığı mesafeye rast geldiği için herhangi bir komşunu, "kendisini sevdiği gibi" sevmesi talebinin abesliğini fark etmek için "Bunu niye yapayım?" ve "Bu ne işime yarayacak?" sorularını sormak kâfi. Eğer birini seviyorsam bu kişi bir şekilde bunu hak etmeli. Eğer bu kişi birçok önemli yönden bana çok benzer de onda kendimi sevebilirsem, tarafımdan sevilmeyi hak eder. Hatta benden çok daha kusursuz olur da onda kendimin idealini sevebilirsem tarafımdan sevilmeyi daha da çok hak eder. "Fakat eğer bana yabancıysa ve kendine has değeriyle ya da çoktan kazanmış olabileceği, duygusal hayatımdaki önemiyle beni cezp edemezse, benim için o kişiyi sevmek zor olacaktır."[2] Söz konusu talep, daha da anlamsız ve bilhassa sıkıntı verici gelir çünkü çoğu zaman, benden sevmemin beklendiği yabancının

---

[1] Sigmund Freud, "Civilization and Its Discontents," *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* içinde, İngilizce'ye çeviren James Strachey (Londra: Hogarth Press, 1961).

[2] Bu paragraftaki alıntılar için Sigmund Freud, *Civilization, Society and Religion,* İngilizce'ye çeviren James Strachey, Penguin Freud Library, 12. cilt (Londra: Penguin, 1991), s. 300, 303.

beni sevdiğine, hatta bana "en ufak bir itibar gösterdiğine" dair bir kanıt bulamam. "İşine geldiğinde, hiç tereddütsüz beni incitecek, benimle alay edecek, bana iftira edecek ve bana benimkinden üstün olan gücünü gösterecektir." Durum böyleyken der Freud, "Gerçekleştirilmesi, makul olduğu söylenerek tavsiye edilemiyorken, böyle büyük bir ciddiyetle dile getirilen bir ilkenin ne anlamı vardır ki?" Freud, insanın, aklıselimin aksine, "komşunu sev" öğüdünün, "asıl, insanın gerçek doğasına başka hiçbir şeyin bu kadar zıt gitmeyeceği gerçeğiyle haklı çıkarılan bir buyruk" olduğu sonucunu çıkarası geldiğini söylüyor.

Bir norma itaat gösterilme ihtimali ne kadar azsa o norm o kadar azim ve inatla ifade edilmeye meyillidir. Komşunu sevme emrine itaat edilmesi başka normlara göre belki de daha az muhtemeldir. Müstakbel bir mühtedi, kendisi tek ayak üzerinde dururken, Talmud âlimi Haham Hillel'den kendine Tanrı'nm öğretisini açıklamasını isteyerek hahama meydan okuduğunda, Hillel "komşunu kendini sevdiğin gibi sev" öğüdünü, Tanrı'nın emirlerinin bütününü özetleyen tek, ve yine de eksiksiz cevap olarak sunmuştu. Ne var ki Talmudla ilgili bu hikâye meydan okuyan kişinin söz konusu cevaptan sonra din değiştirip değiştirmediğini anlatmıyor. Şüphesiz, haham Hillel'in buyruğunu kabul etmek bir inanç sıçraması olurdu; sayesinde insanın "doğal" dürtülerinin, arzularının ve eğilimlerinin kabuğunu kırıp bu kabuktan sıyrıldığı, hayvanların (ve kuşkusuz, Aristoteles'in ifade ettiği gibi meleklerin) aksine, insanların oldukları o "gayritabiî" varlığa dönüşerek kendilerini doğanın karşısında konumlandırdığı kesin fakat aşırı derecede güç bir sıçrama.

Komşunu sevme buyruğunu kabul etmek, insanlığın doğduğu edimdir. İnsanların bir arada yaşarken gerçekleştirdiği tüm diğer rutinler, önceden tasarlanmış ya da bugünden geriye bakılarak keşfedilmiş normlar ve kurallar gibi, bu buyruğun asla tamamlanmayan dipnotlar listesinden başka bir şey değildir. Bir adım daha ileri gidip söyleyebiliriz ki, bu buyruk insanlığın, uygarlığın ve uygarlaşmış insanlığın ön koşulu olduğu için, eğer buyruk görmezden gelinip fırlatılıp atılsaydı bu listeyi tekrar oluşturacak ya da listenin tamamlanması için kafa yoracak kimse kalmazdı.

Fakat hemen şunu da eklememe izin verin ki, komşunu sevmek hayatta kalma içgüdüsünün esas ürünü olmayabilse de, komşuya duyulan sevginin modeli tayin edilen kendine duyulan sevgi de hayatta kalma içgüdüsünün esas ürünü değildir. Kendine duyduğun sevgi; bu ne anlama gelir? "Kendimde" neyi severim? Kendimi sevdiğimde neyi severim?

Kendimize duyduğumuz sevginin, bizi "hayatta sımsıkı sarılmaya," iyi kötü hayatta kalmak için çabalamaya, yaşamın zamanından önce sona ermesi tehdidini doğurabilecek her ne olursa ona direnmeye ve karşı koymaya, direnişi (ve dolayısıyla korunmamızı) etkili kılmasını umduğumuz zindelik ve kuvveti korumaya, ya da daha iyisi artırmaya ittiği doğru. Yine de, yakın ya da uzak akrabalarımız olan hayvanlar, bu konuda, başarı ve deneyim açısından, aramızdaki en şevkli ve işinin ehli spor bağımlıları ve sağlıklı yaşam müptelalarından aşağı kalır yanı olmayan ustalardır. (Kendi hayatta kalmalarından ziyade bizim hayatta kalmamıza hizmet edebilmeleri için doğal yeteneklerini ellerinden aldığımız evcilleştirilenler haricinde) hayvan akrabalarımız nasıl hayatta kalacaklarını ve zinde olacaklarını söyleyecek uzmanlara ihtiyaç duymazlar. Hayatta kalmanın ve zinde olmanın yapılacak doğru şey olduğu bilgisini edinmek için kendilerini sevmeye de ihtiyaçları yoktur.

Hayatta kalma (hayvani güdülerle hayatta kalma, fiziksel, bedensel hayatta kalma) kendini sevmeden de becerilebilir. Aslına bakarsanız, kendini sevmeden daha da iyi becerilebilir. Hayatta kalma içgüdüsü ve kendini sevme aynı doğrultuda yollar olabilir fakat farklı yönlere doğru da ilerleyebilirler. Hayatı sevilmeye layık değil de tatsız bulduğumuz takdirde kendimize duyduğumuz sevgi bu hayatın sürdürülmesine isyan edebilir. Eğer hayatımız sevilme ölçütlerine erişemiyorsa ve bu yüzden yaşanmaya layık değilse, kendimize duyduğumuz sevgi bizi hayatta kalmayı reddetmeye teşvik edebilir.

"Kendimizi sevdiğimizde" sevdiğimiz şey, sevilmeye layık bir benliktir. Sevdiğimiz şey sevilme durumu, ya da ümididir, yani sevilmeye layık bir nesne olma, böyle tanınma ve bu şekilde tanınıyor olmanın delillerini görme durumu, ya da ümididir.

Kısacası, kendimizi sevebilmek için, sevilmemiz ya da sevilme ümidini taşımaya ihtiyacımız vardır. Bizi sevmenin reddedilmesi, yani hakir görülme, reddedilme, sevgiye layık bir nesne statüsünün inkâr edilmesi, kendimizden nefret etmemize sebep olur. Kendimize duyduğumuz sevgi, bize başkalarının sunduğu sevgiyle inşa edilir. Bizi önce başkaları sevsin ki biz de kendimizi sevebilmeye başlayalım.

Peki, umutsuz ve kıymetsiz bir vaka olarak hakir görülmediğimizi ya da gözden çıkarılmadığımızı nereden biliyoruz? Sevginin bize sunulmaya hazır olduğunu, hazır olabileceğini, hazır olacağını, buna layık olduğumuzu nereden biliyoruz? Bunu, bizimle konuşulduğunda, bizi dinleyenler olduğunda; bizi dikkatle, dinleyenin yanıt vermeye hazır olduğunu gösteren bir ilgiyle dinleyenler oldu-

ğunda biliriz, bildiğimize inanırız ve bu inancımızın yanlış olmadığının güvencesini alırız. İşte o zaman bize saygı duyulduğuna kani oluruz. Başkalarından saygı görme durumundan yola çıkarak ne düşündüğümüzün, ne yaptığımızın ya da ne yapmaya niyetli olduğumuzun önemsendiği sonucuna varırız. Önemli olduğumuz sonucuna. Hayatta olmamızın fark yarattığı sonucuna. Korunup kollanmaya layık olduğumuz sonucuna varırız.

Eğer başkaları bana saygı gösteriyorsa, o zaman belli ki "bende" başkalarına ancak benim sunabileceğim bir şeyler var; ve belli ki bu şeyi onlara sunmamdan hoşnut olacak ve bununla karşılaştıklarında minnet duyacak böyle başkaları var. Ben önemliyim, aynı şekilde, ne düşündüğüm, ne söylediğim ve ne yaptığım da önemli. Yerine kolayca başkası geçirilecek, kolayca elden çıkarılacak solda sıfır bir insan değilim. Ben "bir fark yaratıyorum" ve bunun etkisi yalnızca kendim için geçerli değil. Ne söylediğim, ne olduğum ve ne yaptığım önemli ve bu yalnızca benim hüsnükuruntum değil. Çevremdeki âlemde her ne varsa, eğer ben birden yok olsaydım bu âlem çoraklaşırdı, ilginçliğinden kaybederdi ve daha az şey vadeder hale gelirdi.

Eğer bizi, kendini sevmenin doğru ve hakiki nesneleri haline getiren buysa, o zaman komşularımızı da kendimizi sevdiğimiz gibi sevme görevi (yani, bizi kendimizi sevmeye teşvik eden sebepler neyse komşularımızın da aynı sebeplerle sevilmek istemelerini beklemek), komşularımızın kendi benzersiz, yeri doldurulamaz ve gözden çıkarılamaz değerlerinin saygınlığının aynı şekilde tanınması ve onaylanması arzusunu uyandırır. Söz konusu görev, bizi, komşularımızın hakikaten, en azından aksi ispatlanana kadar, böyle bir değer ifade ettiğini varsaymaya iter. Bu takdirde, komşularımızı kendimizi sevdiğimiz gibi sevmek, *birbirimizin eşsizliğine saygı duymak*, yani birbirimize, hep beraber yaşadığımız dünyayı zenginleştiren ve onu cazip ve keyifli kılan farklarımızdan ötürü değer vermek anlamına gelecektir.

Gelgelelim, bu madalyonun bir yüzü, aydınlık yüzü. Öteki'nin yakınında olmanın karanlık bir yüzü de vardır. Öteki, vaat kaynağı olabilir ancak aynı zamanda tehdittir de. Saygı uyandırdığı kadar horgörü de uyandırabilir, haşmetli geldiği kadar korku da verebilir. Asıl soruya gelirsek, bu ikisinden hangisinin gerçekleşmesi daha muhtemeldir?

Filozoflar bu soruya verdikleri cevaplara göre ayrılırlar. Örneğin, Hobbes'un ünlü önermesi, üzerlerinde düzgün davranmaları baskısı olmadığı takdirde insanların birbirlerinin boğazına sarılaca-

ğı şeklindedir. Buna karşılık, Rousseau'nun aynı derecede ünlü önermesine göre, insanlar baskı yüzünden zalimleşir ve birbirlerine zarar verir. Bununla beraber, Nietzsche ve Scheler gibi başka filozoflarsa, karşılıklı ilişkide bulunanların (ya da bu ilişkiye sokulanların) ne tür insanlar olduğuna ve bunu hangi koşullarda yaptıklarına bağlı olarak her iki ihtimalin de galip gelebileceğini ileri sürer.

Hem Nietzsche hem de Scheler, Öteki'ni kendini sevdiğin gibi sevmenin önündeki başlıca engel olarak *ressentiment*'e işaret eder. (Almanca yazarlarken bu iki filozof Fransızca *ressentiment* kavramını kullandılar. Kavramın karmaşık anlamını daha açık bir İngilizce kavram olan "resentment" tam olarak aktaramaz. Söz konusu iki filozofun aklından geçenleri tam olarak kavramak için, İngilizce yazarken ve İngilizce düşünürken nefret, tiksinme, hırçınlık, garez, içerleme, kin ve kötülük gibi kavramları, ya da daha iyisi bütün bunların karışımını kullanmak daha doğru olacaktır.) Ne var ki, aynı kavramı kullanmalarına rağmen Nietzsche ve Scheler bir şekilde farklı düşmanlık çeşitlerinden bahsederler.

Nietzsche'ye göre, *hınç**, toplumun alt tabakalarına itilmişlerin, yoksunluk yaşayanların, ayrımcılığa uğrayanların, gururu kırılanların kendilerinden "üstünlere" (kendileri daha üstün olduklarını ifade edenlere ve kendilerini daha üstün konumlara çıkaranlara), yani varlıklılara, güçlülere, kendini savunma hakkı olan ve kendini savunabilenlere, kendilerinden alt tabakada olanların onurlarını koruma hakkını inkâr etme (ya da yalanlama) hakkı ile birlikte kendilerinin itibar görme hakkını savunanlara karşı hissettikleri şeydir. Bu "alt tabaka mensupları" ("daha az insan sayılanlar," "alt sınıflar," kitleler, avam tabakası, ayaktakımı) için, kendilerinden "daha üstün" olanların haklarını kabul etmek, alt konumda olduklarını ve onurlarının daha düşük olduğunu ya da hiç olmadığını kabul etmekle aynı anlama gelecektir. *Hınç*, bu sebeple, başkasının önünde diz çökme ile hırçınlığın, fakat aynı zamanda da imrenme ile kinin tuhaf, kendinden muğlak bir karışımıdır. *Hıncın* en esaslı sebebinin tam da bu çözülemez muğlâklığın getirdiği ızdırap olduğunu, ya da Leon Festinger'n deyimiyle "bilişsel uyumsuzluk," yani kişinin kendi sahip olmadığı nitelikleri tasvip etmesinin ister istemez hoşnutsuzluğa sebep olması ve "daha üstün" olanlara saygı duymanın "daha az insan sayılanların" özsaygılarından vazgeçme-

* Yazar, İngilizcedeki en yakın karşılığı olan "resentment" kavramının Fransızca "ressentiment" kavramının anlamını tam karşılamaması sebebiyle bu kitapta kelimenin Fransızcasını kullanmış. Kavramın İngilizcesi ile Fransızcası arasındaki yazılış ve söyleniş yakınlığı bu noktada okuyucunun işini kolaylaştırıyor. Kavramın Türkçe karşılığında böyle bir kolaylık söz konusu olmadığı için yazarın *ressentiment* ifadesi "hınç" kelimesi ile karşılanacaktır -ç.n.

lerine yol açması olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, *hınç* vakalarında, tüm şiddetli bilişsel uyumsuzluk vakalarında olduğu gibi, söz konusu ikilemi inkâr etmeye yönelik şiddetli bir arzunun ortaya çıkması, yani kişinin kendinden daha üstün olanların üstünlüklerini inkâr ederek, başka bir ifadeyle, en azından mevkiler arasında eşitlik ve saygı görme hakkını şart koşarak özsaygısını (yani, onura sahip olma hakkını) geri kazanması beklenebilir. Nietzsche'ye göre, Tanrı'nın huzurunda tüm insanların eşitliği ve herkesi aynı buyrukların, aynı etik kuralların bağlaması şartını taşımalarıyla, tüm dinlerin, en başta da Hıristiyanlığın, kaynağı budur. Nietzsche'nin yorumuna göre, *hınç*, daha fazla özgürlüğe değil, kimseye özgürlük vermeyerek kişinin kendi tutsaklığının acısını dindirmeye, diğerlerini, başkalarını dışlayacak şekilde kendilerinin kılabildikleri yükseklerden kişinin kendi aşağı ya da vasat, kölelik ya da yarı kölelik seviyesine çekerek kendi onur yoksunluğunun acısını hafifletmeye sebep olur.

Öte yandan, Max Scheler'e göre *hınç*, eşitler arasında görülmeye yatkın bir histir, bunu orta sınıfların mensupları birbirlerine karşı hissederler ve bu his onları benzer menfaatler için hararetle rekabet etmeye, "kendileri gibi olan" başkalarının konumlarını indirirken kendi konumlarını yükseltmeye teşvik eder. Scheler'in *hınç* kavramı ve kavramın toplumdaki rolü temelde Nietzsche'ninkine zıttır. Nietzsche'ye göre, *hınç*, eşitsizliğe karşı bir mücadeleye ve mevcut toplumsal hiyerarşileri aynı seviyeye indirme baskısına yol açar. Scheler'e göreyse, durum tam tersidir; başlangıçta eşit toplumsal mevkide ve benzer vaziyette olan orta sınıfların mensupları, kendilerini ifade eden ve kendilerini tanımlayan özgür failler olarak, kendilerini yükseltip diğerlerini aşağıya itmeye çabalarlar. Özgürlük, eşitsizlikle birlikte gelir; benim özgürlüğüm, eşitim olduklarını iddia eden diğerlerinin özgürlüğünü ne derece kısıtlayabildiğimle açığa çıkar ve bununla ölçülür. *Hınç*, rekabete, iktidarın ve nüfuzun, toplum tarafından gösterilen saygının ve toplum tarafından tanınan onurun yeniden dağıtımı için sürdürülen bir mücadeleye yol açar. Thorstein Veblen'in ünlü "gösterişçi tüketim" tanımı, yani kişinin kendi servetini ve zenginliğini, aynı şekilde karşılık verecek kaynakları olmayan diğerlerini küçük düşürmek için arsızca sergilemesi, Scheler'in *hınç* yorumunun meydana getirmeye yatkın olduğu davranış şeklinin canlı bir örneğidir.

Bunlara üçüncü bir çeşit *hınç* örneğini, belli bir çağa özgü olmayan fakat günümüzde "komşunu sevmenin" önündeki muhtemelen en alt edilemez engel olan bir *hınç* örneğini de ekleyebiliriz. Sosyal ortamların artan "akışkanlığı," rahatlatıcı rutinlerin dağılması,

insanlar arası bağlardaki artan kırılganlık, içinde yaşadığımız belirsizlik ve güvensizlik atmosferi ve yaygın, yeterince tanımlanmamış, yüzer-gezer ve bir yere sabitlenmeyen korku ile birlikte, görünüşe göre durdurulamaz olan bu *hınç* örneğinin önemi artıyor. Söz konusu olan, yabancılara, yani yalnızca tanıdık olmamaları ve bu yüzden de önceden kestirilemez ve şüpheli olmaları sebebiyle, dünyanın *hınç* duyulan, korkulan akışkanlığının canlı ve somut tecessümü olan insanlara karşı *hınç*tır. Bu insanlar, parçalarına ayrılmakta olan dünyanın ruhunu temsil eden, bu dünyayı protesto etmek için de yakılan, doğal, hemen el altında bulunan kuklalar olarak; dini bütünlerin düzgün hayatlarını tehdit eden kötü ruhlara karşı yapılan şeytan çıkarma ayinlerinin doğal aksesuarları olarak iş görürler.

Günümüzde hınçlanılan yabancılar arasında başköşe, mültecilere, sığınma talebinde bulunanlara, dünyanın yoksul bölgelerinden gelen hepten yoksul sürgünlere bırakılmıştır. Bu insanlar, Bertolt Brecht'in bir zamanlar ifade ettiği gibi, "kötü haber alametleridir". Kapılarımızı çalıp güvenliğimizin tam da ne kadar güvensiz, rahatlığımızın ne kadar dayanıksız ve korunmasız olduğunu, huzurumuzun ve dinginliğimizin ne kadar yetersizce korunduğunu hatırlatırlar.

Kabile savaşları ve katliamlar ile "artık nüfusu" (yani çoğunlukla istihdam edilemez ve umutsuz gençleri) içine çekip mahvederken birbirlerinin kadrolarını yok etmekle meşgul (genellikle üstlerine ince bir kılıf çekmiş haydut çetelerinden çok daha farklı olmayan) gerilla ordularının hızla çoğalması – bunlar, herkesin yaşama koşullarını tehdit eden fakat en doğrudan da modernliğe geç girenler diye adlandırılanları etkileyen "negatif küreselleşmenin" en çarpıcı ve korkutucu sonuçlarından bazılarıdır. Yüz binlerce insan yuvalarından kovuluyor, katlediliyor ya da hayatlarını kurtarmak için kendi ülkelerinin sınırlarının ötesine kaçmaya zorlanıyor. Görünüşe göre, modernliğe geç girenlerin (aldatıcı bir şekilde ve hilekârca "gelişmekte olan ülkeler" adı verilenlerin) topraklarındaki tek gelişen sanayi, seri mülteci üretimi.

Mülteciler devletsizdir, ancak yeni bir anlamda devletsizdir; devletliklerinin ait olabileceği devletin mevcut olmamasıyla devletsizlikleri tamamen yeni bir düzeye çıkmıştır. Michel Agier'in küreselleşme çağında mülteciler üzerine yaptığı, konunun içyüzünü aydınlatan çalışmasında ifade ettiği gibi, mülteciler *hors du nomos*'tur, yani kanunun dışındadır, şu ya da bu ülkenin şu ya da bu kanununun dışında değil, bizatihi kanunun dışındadır.[3] Yeni bir tür parya ve kanun kaçağıdırlar, küreselleşmenin ürünleri ve küre-

[3] Bkz. Michel Agier, *Aux bords du monde, les réfugiés* (Paris: Flammarion, 2002), s. 55-56.

selleşmenin sınırdaki tabiatının simgesi ve cisimleşimidirler. Agier'den bir alıntı daha yaparsak, geçici ya da kalıcı olabilen "eşikte bir akıntı" durumuna bırakılmışlardır. Bir süre yerleşik kalsalar da, varacakları yer (gidecekleri ya da geri dönecekleri yer) belirsizliğini, "nihai" diyebilecekleri bir yer de ulaşılmazlığını koruduğu için asla nihayete ulaşmayacak bir hareket halindedirler. Kendilerini asla içlerini kemiren geçicilik hissinden, herhangi bir yerleşimin belirsizliğinden ve iğreti doğasından kurtaramazlar. Her ne kadar gün içinde çalışma saatlerimizin yoğunluğuyla içimize atıp bastırsak da, uykusuz gecelerimize çöken her tür musibet önsezisini ve korkuyu temsil ederler.

Küresel sınırın insani atığı olan mülteciler, yabancıların cisimleşimidir, mutlak yabancılardır, hınç duyulan ve her yerde nefret ve kinle karşılanan yabancılardır. Bizatihi kendileri yersiz olan yerler, yani sıradan turistlerin seyahatlerinde kullandıkları haritalarda görünmeyen "hiçbir yer olmayan yerler" dışında, her yerde yersizdirler. Ayrıca bir kere dışarıda kaldılar mı sonsuza dek dışarıda kalacaklardır; yersizin "belirsizliğinin" sonsuza dek sürmesini sağlamak için gözetleme kuleleriyle güvenli bir çitten fazlasına gerek yoktur.

Pek çokları tarafından geçtiğimiz yüzyılın en büyük etik filozofu ilan edilen Emmanuel Levinas, Edmund Husserl'in öğrencisiydi. Levinas'ın, Husserl'in eserlerinde sezgiye verilen rol üzerine hazırladığı 1930 tarihli ve ödüllü makalesiyle başlayan ilk çalışmaları ve yayınları, modern fenomenolojinin kurucusu Husserl'in öğretilerinin tefsirine ve yorumlanmasına adanmıştı; bu entelektüel borcun açık delilleri olarak da kaldılar. Ayrıca, her ne kadar Levinas'ın bilişsel hedefleri, bulguları ve asli önermelerinden ziyade, akıl yürütme şekli ve yöntemleri birçok açıdan Husserl'e zıt olsa da, bu başlangıç noktası büyük ölçüde kendi külliyatının yörüngesini belirledi.

Levinas, Husserl'a, her şeyden önce, cesaret isteyen fenomenolojik indirgeme başarısını, Levinas'ın kendi sözleriyle "insanın kendini tekrar salt düşünce olarak bulabilmek için" "kendine uyguladığı şiddet edimini," ve bundan daha da çok cüret isteyen, bir felsefe sezgisinin, sezginin felsefesinin önüne geçmesine (ve onu önceden şekillendirmesine) olanak verme cesareti için teşvik, yüreklendirme ve otoriter desteği borçludur.[4] Levinas'ın kendi felsefi sisteminin kurucu edimi olan, etiği ontolojinin önüne koyma fikrine, Husserl tarafından ortaya atılan, uygulanan ve meşrulaştırılan

[4] Emmanuel Levinas, *The Theory of Intuition in Husserl's Phenomenology*, İngilizce'ye çeviren André Orianne (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1995), s. 36.

prosedür olan fenomenolojik indirgemenin yetkisiyle varıldı ve söz konusu fikir bu şekilde desteklendi.

Levinas, Husserl'ın fenomenolojik indirgemesiyle taslağı çizilen ve sınanan rotayı takip ederek ve "parantez içine alma" ve *epoché* (bağlantıyı kesme, tasfiye etme, askıya alma) araçlarını kullanarak, Kant'ın "içimdeki ahlaki yasa" kavramının gizemini kırmaya girişti. Mutlak, saf, zamanın ve bölgesel sınırların dışında, toplumsal geridönüşümün ürünleri ile kirlenmemiş ve gayrimeşru, heterojen, rastlantısal ve gereksiz ilavelerle saflığı bozulmamış "salt etiği," ve tüm diğer verili ve farazi anlamların doğruluğunu sorgulayıp bunlardan hesap sorarken aynı zamanda bunları kavranabilir kılan (Husserl'a göre tüm salt anlamların olması gerektiği gibi, maksatlı tasarlanmış olan) etiğin salt anlamını araştırmaya koyuldu.

Bu araştırma yolculuğu Levinas'ı, tam da Husserl'ın aksine, aşkın *öznelliğe* değil, Öteki'nin zaptedilemez ve nüfuz edilemez aşkın *ötekiliğine* götürdü. Levinas üslubu fenomenolojik indirgemenin nihai durağı ise *başkalıktır*, benliğin kendi eşsiz sorumluluklarının farkına varmasını sağlayan ve böylece, dolaylı da olsa, öznelliğin doğuşuna yardım eden, Öteki'nin indirgenemez ötekiliğidir. Levinas'ın indirgeme çalışmalarının bir kıyısında Öteki ile karşılaşma, bu karşılaşmanın şoku ve Öteki'nin Yüzü'nün sessiz meydan okuması yükselir, örümcek gibi karnından anlam ağları çıkaran, zaten her daim var olan, içe dönük, yalnız, tek başına ve soğukkanlı öznellik değil. Harvie Ferguson'un, Levinas'ın bulgularını ustalıkla yorumladığı çalışmasına göre, "Öteki, ne başlangıçta bilince içsel olanın farklılaşmış bir parçası ya da yansımasıdır, ne de herhangi bir şekilde bilince uydurulabilir; öteki, 'öznenin dışındadır' ve her daim de öyle kalır... Gündelik hayatın faal şekilde oluşturulan nesne dünyasının indirgenmesiyle açığa çıkan şey, ne aşkın benlik, ne de geçiciliğin değişimidir, ancak gizemli, kaba dışsallık gerçeğidir."[5]

Nesne dünyasının gündelik olarak aşkın Ben tarafından gizlenmesi ve bu sebeple de azimli bir fenomenolojik indirgeme çabasıyla nesne dünyasına, bu dünyanın köklerine ve başlangıçtaki ilkel saflığına dönülebilmesi (Husserl'in iddia edeceğinin aksine) söz konusu değildir. Ben –yani benlik ile benlik bilinci– aynı anda hem yaratıcı gücünün sınırlarıyla, hem de niyetleriyle sezgilerine yönelik sınırları aşan bir meydan okumayla karşılaşarak; yani, inatla massedilmeyi ve özümsenmeyi reddeden ve bu yüzden de Ben'in kendi ile Öteki arasındaki uçurumu aşmak üzere gösterdiği durdurulamaz çabayı eşzamanlı olarak hem tetikleyen hem de bu çabanın

[5] Harvie Ferguson, *Phenomenological Sociology: Experience and Insight in Modern Society* (Thousand Oaks, CA: Sage, 2006), s. 73.

imkânsızlığını kanıtlayan, yerleşik ve mühürlü, her daim dışsal bir varlık olan Öteki'nin mutlak başkalığı tarafından oluşturulur. Levinas, felsefe hocasının tam tersine, hocasının metodolojisini, dünyanın, özneye kıyasla bağımsız olduğu iddiasını güçlendirmek için kullanır; kesin surette dünyanın Tanrı misali düzenleyicisi ve yaratıcısı olmayan özne, dünyanın alt edilemez ve uzlaşmaz başkalığının sorumluluğunu üstlenerek var olur. Eğer, *Sein* (Varlık), Heidegger'e göre "*ursprünglich*" *Mitsein*, yani "baştan itibaren" birlikte-olma ise, Levinas'a göre (aynı şekilde *ursprünglich*) *Fürsein*, ya da için-olma'dır. Benlik, *Öteki-için* var olduğunun farkına varma edimi içinde doğar ve böyle olduğu için de, saf bir birlikte-olma'nın (*Mitsein*) yetersizliğinin ifşası içinde doğar.

Ben'in içine battığı dünya, toplumsal olarak anlamlandırılan bu dünya, düşünen, hisseden benliğin, Öteki'nin Yüzü'yle karşılaşmasına müdahale eder. Bu müdahaleyi, doğası gereği sınırsız ve ebediyen eksik tanımlanan "göre olma" şeklini, bir dizi sınırlı buyruk ve yasağa indirgeyerek yapar. Levinas, Husserl'i takip ederek *Sachen selbst*'in (şeylerin kendilerinin) peşinde, kendi örneğinde etiğin özünün peşinde, bir keşif yolculuğuna girişti ve insanın dünya içinde var olması süresince etiğin üzerine bindirilen her rastlantısal, olumsal, ikincil ve fazlalık olan her şeyi bir kere "parantez içine aldıktan" sonra, etiğin özünü fenomenolojik indirgemenin öte ucunda buldu. Keşif gezisinden de, Husserl gibi, daha az dolambaçlı herhangi başka bir yolla kolay kolay ulaşılamayacak zengin ganimetlerle döndü: ahlaki varoluşun ve etik ilişkilerin sabitleri stoğuyla, yani bütün ahlaki varoluşun başladığı ve her ahlaki edimde geri döndüğü öz durumun nitelikleriyle.

"Öteki" ile "Yüz" genel isimlerdir fakat "içimdeki ahlaki yasa" gizeminin yüreğindeki her ahlaki karşılaşma içinde her isim yalnızca tek bir varlığı temsil eder, yalnızca bir, asla birden fazlasını değil: *tek bir* Öteki, *tek bir* Yüz. Hiçbir isim, fenomenolojik indirgemenin öte ucunda çoğul olarak ortaya çıkamaz. Öteki'nin ötekiliği eşsizliğine eşdeğerdir; her Yüz tek ve yegânedir ve eşsizliği kurala özgü gayrişahsîliğe meydan okur.

Bütün etten-kemikten insanların günlük hayatlarını dolduran çoğu şeyi, belki de her şeyi; hayatta kalma uğraşını, özsaygıyı ya da kendi itibarını yükseltmeyi, amaçlar ile araçları mantıklı bir şekilde bir araya getirmeyi, kayıpları ve kazançların hesaplanmasını, zevk arayışını, huzur ya da güç arzusunu, lüzumsuz ve konu dışı kılan, insanların kati tekilliğidir. Levinas'ın ahlaki alanına girmek, gündelik yaşama işine mola vermeyi ve yaşama işinin sıradan

normlarını ve adetlerini bir kenara bırakmayı gerektirir. "İki kişilik ahlaki cemiyete," hem ben hem de Öteki, elbiselerimizden sıyrılarak, sosyal engellerimiz olmadan, statüyü, sosyal farklılıkları ve toplumun tertip ettiği ya da toplumun yüklediği kimlikleri, konumları ve rolleri üstümüzden atarak ulaşırız. Ne zenginizdir ne de yoksul, ne yükselmiş ne de düşük konumda, ne güçlü ne de aciz – "layık olan" ya da "layık olmayan" da değilizdir. Söz konusu nitelikler, iki kişilik ahlaki cemiyetin tarafları için bırakın önem taşımayı, bu taraflarla alakalı bile değildirler. Sonrasında her neye dönersek dönelim bu yalnızca iki kişi oluşumuz içinde ve iki kişi oluşumuzdan doğacaktır.

Böyle bir alanda, ve yalnızca bu alanda, iki kişilik ahlaki cemiyetin içine bir Üçüncü girdiği anda, ahlaki benlik huzursuzluk hissetmeye mahkumdur. Üstelik huzursuzluk hisseden yalnızca ahlaki benlik değil, aynı zamanda ahlaki benliğin kâşifi ve sözcüsü olan Levinas'tır. Son dönem yazılarında ve mülakatlarında takıntılı hatta neredeyse saplantılı bir ısrarla "Üçüncü meselesine" dönüşü huzursuzluğunun en iyi kanıtıdır. "Üçüncü meselesi" derken, iki kişilik bir serada, sayısız "Üçüncülerin" müdahalelerinin, araya girişlerinin, zorla dâhil oluşlarının gündelik norm olduğu sıradan, dünyevi hayatta doğan, büyüyen ve yetiştirilen etik ilişkiyi kurtarma imkânı anlaşılmalıdır.

Georg Simmel'in ikili ve üçlü ilişkileri karşılaştırdığı çığır açan çalışmasında işaret ettiği gibi, "İkili ilişkilerin belirleyici özelliği, her iki tarafın da gerçekten bir şey başarmasının gerekliliğidir ve başarısızlık durumunda geriye kalan yalnızca diğer taraftır – sadece üç kişilik bir grupta bile geçerli olan durumdan farklı olarak, geriye bireyüstü bir güç kalmaz."[6] Simmel'in ısrarla belirttiği gibi, bu nitelik, "ikili ilişkinin unsurları, geniş bir grubun üyelerine kıyasla, hep ya da hiç durumuyla çok daha sık karşılaştığı için," "ikili ilişkinin yakın ve hayli kendine has bir görünüm kazanmasına sebep olur."

İkili ilişkinin, neden neredeyse tabii bir şekilde "ikili ahlaki cemiyete" dönmeye (hatta tıpkı bir "ikili ahlaki cemiyet" olmaya) meyilli olduğu, başka türlü ortaya çıkması ve kök salması muhtemel olmayacak o koşulsuz sorumluluğun doğal ortamı (hatta bu sorumluluğun gelişmesine hizmet eden ortam) olmaya meyilli olduğu; ve dolaylı ilişkilerin dolaysız yüz yüze ilişkilere ağır bastığı ve pek çok ittifak ve gruplara bölünme alternatifi için ortam sağlayan kalabalık grupların içinde böyle bir koşulsuz sorumluluğun

[6] Bkz. Georg Simmel, *The Sociology of Georg Simmel*, İngilizce'ye çeviren ve yayıma hazırlayan Kurt H. Wolff (New York: Free Press, 1964), s. 134 ve sonrası.

kendiliğinden ortaya çıkmasının neden neredeyse tasavvur edilemez olduğu anlaşılabiliyor. İkili ilişkinin güvenli sınırları içinde yetişmiş, düşünen, hisseden bir varlığın üçlü bir ortama sokulduğunda neden hazırlıksız olduğu ve faaliyet alanının dışında hissettiği de anlaşılabiliyor. İkili bir ilişki içinde gelişen araçların ve alışkanlıkların, üçlü bir ilişkiyi canlı tutabilmek için neden elden geçirilmesi ve tamamlanması gerektiği de anlaşılabiliyor.

Levinas'ın, fenomenolojik indirgemenin nihayetinde keşfettiği saf ahlaki benliği, bu benliğin şeklini bozan kalıntılarından kurtarmak için hayatı boyunca mücadele ettiği dünyanın ta kendisine geri götürme amacındaki, hararetli fakat nihayetinde sonucuna varmamış ve boşa çıkmış son dönem çabaları ile, Husserl'in yaşlılık yıllarında gösterdiği, hayatını "iki şey arasında" olmaya bağlı tüm katışıklığından arındırmaya adadığı "aşkın öznellikten" özneler arasılığa dönme amacındaki, had safhada, hatta insanüstü güç isteyen, fakat aynı şekilde boşa çıkmış ve insanı yıldıran çabası arasında dikkat çekici bir benzerlik var. Asıl soru şu: Yüz olarak Öteki'ne yönelik sorumluluk ölçüsüne göre biçimlenmiş ahlaki kapasite ve yetenek, "bizatihi Öteki'ne," belirsiz ve meçhul bir Öteki'ne, ("öteki ötekiler" kalabalığına karışması sebebiyle) yüzden mahrum bir Öteki'ne yönelik, hepten farklı bir sorumluluk yükünü taşımak için yeteri kadar geniş kapasiteli ve etkili olabilir mi ve bir o kadar da yeterli azme ve kuvvete sahip olabilir mi? İki kişilik ahlaki cemiyet içinde doğan ve işlenen etik, tahayyül edilen bir insan toplumu cemaatine, dahası, tahayyül edilen küresel bir insan cemaatine nakledilmeye uygun mudur?

Açık açık ifade edersek: iki kişilik ahlaki cemiyet içinde aldığımız ahlaki temel, terbiye ve eğitim, bizi dünyadaki hayata hazırlar mı?

Levinas, ısrarla ve can sıkıcı şekilde etiğe uygun koşullar sağlamayan dünya, asıl zihin meşguliyeti haline gelmeden önce, bu soruya bir-iki fırsatta ve sadece kısaca ve ihtiyatla –ve ancak nadiren kendi inisiyatifiyle, meraklı mülakatçıların yönlendirmesi olmadan– değinmişti. "Morality Begins at Home; or the Rocky Road to Justice" ["Ahlak Evde Başlar; ya da Adaletin Taşlı Yolu"] yazımda, 1954 tarihli *Le moi et la totalité*'den 1986 basımlı *De l'unicité*'e bu değinmelerin izini sürdüm.[7] Bununla birlikte, zaman ilerledikçe, Levinas'ın, ahlak dürtüsünün geniş toplumsal sahnede, "kendini doğuran ve hayatta tutan iyiliğe" boy ölçüşme imkânına ayırdığı yer ve ilgi görünür şekilde arttı; bu, yavaş yavaş olsa da

[7] Bkz. Zygmunt Bauman, *Postmodernity and Its Discontents* (Cambridge: Polity Press, 1997), 4. bölüm.

durmak bilmez bir artış oldu.[8] Levinas'ın hayatının sonlarına doğru ısrarla ilettiği temel mesaj, ahlak dürtüsünün, iki kişilik ahlaki bir cemiyette bağımsız olmasına ve kendine yetmesine rağmen, bu cemiyetin sınırları dışına çıkmaya giriştiği anda zayıf bir rehber olduğuydu. "Öteki," insanlardan oluşan bir toplumda olduğu gibi, çoğul halde ortaya çıktığında, ahlaki sorumluluğun boğucu sınırsızlığı ve koşulsuzluğu (ya da, Danimarkalı büyük etik filozofu Knud Løgstrup'un dediği şekliyle, ısrarla bir şey yapmak gerektiğini söyleyen fakat bunun ne olduğunu açıkça belirtmeyi inatla reddeden etik talebin zehirli suskunluğu) kesinlikle sürdürülemez. Gündelik insan hayatının kalabalık dünyasında ahlak dürtüleri, kurallara, kanunlara, yargılama yetkisine ve bütün bunları tesis eden ve denetleyen kurumlara ihtiyaç duyar: toplumun geniş sahnesine fırlatılma yolunda, *ahlak* fikri, *sosyal adalet* şeklinde yeniden cisimleşir, ya da *sosyal adalete* dönüşecek şekilde yeniden işlenir.

Levinas, François Poirié ile yaptığı konuşmada der ki, üçüncünün varlığında, "Etiğin buyruğu, azizliğin buyruğu, merhametin buyruğu, sevginin buyruğu ya da hayırseverliğin buyruğu diye adlandırdığım şeyi bir yana bırakırız – bu buyruklara göre, diğer insan, insan kalabalığı içinde işgal ettiği yerden ve hatta insan ırkı içinde birey olma ortak niteliğimizden bağımsız olarak beni alakadar eder; bana yakın biri olarak, her şeyden önce gelen kişi olarak beni alakadar eder. O kişi eşsizdir."[9] Simmel mutlaka şunu eklerdi: "temel nokta şu ki, ikili bir ilişkide bireyi azınlıkta bırakabilecek bir çoğunluk olamaz. Lakin yalnızca üçüncü bir üyenin eklenmesiyle bu çoğunluğun oluşmasına olanak sağlanır. Fakat bireyin çoğunluk tarafından hükümsüz bırakılmasına müsaade eden ilişkiler bireyselliği değersiz kılar."[10] Bu sebeple de böyle ilişkiler eşsizliği, imtiyazlı yakınlığı, tartışmasız öncelikleri ve koşulsuz sorumlulukları, yani ahlaki bir ilişkinin tüm o yapı taşlarını değersiz kılar.

Pek sık tekrarlanan "Burası özgür bir ülke" inancı (ne tür bir hayat yaşamak istediğin, bu hayatı nasıl yaşamaya karar verdiğin ve kararını sonuna kadar götürmek için ne tür tercihler yaptığın sana bağlıdır; bütün bunların umduğun mutlulukla sonuçlanmadığı takdirde kendini suçla, kendinden başka kimseyi değil, anlamına gelen bu inanç), yenilgi korkusuyla sıkıca iç içe geçmiş kurtuluş sevinci fikrini uyandırır. Joseph Brodsky bu konuda şöyle derdi: "Özgür bir in-

---

[8] Karşılaştırınız: Emmanuel Levinas, "LAutre, utopie et justice," *Autrement* 102 (Kasım 1988): 52-60.

[9] Bkz. François Poirié, *Emmanuel Lévinas: Qui êtes-vous?* (Lyon: Editions la Manufacture, 1987); İngilizce'ye çeviren Bauman.

[10] Simmel, *Sociology of Georg Simmel*, s. 137.

san, başarısız olduğunda kimseyi suçlamaz" (kimseyi, yani kendisinden başka kimseyi).[11] Dışarıdaki dünya ne kadar kalabalık olsa da, içinde başarısızlığımın suçunun yüklenebileceği kimseyi barındırmaz. Ayrıca Levinas, Dostoyevski'nin "Hepimiz, herkesin huzurunda, her şey ve herkesten ötürü suçluyuz ve ben başkalarından daha fazla suçluyum" sözlerini tekrar eder ve "Sorumluluk *benim meselem*. Karşılık vermekse *onun meselesi*. Ben, bütün diğerlerininkinden bir tane fazla sorumluluğa sahiptir"[12] yorumunda bulunurdu.

Özgürlüğün gelişi bir kurtuluş olarak görülür – ister ıstırap verici zorunluluklardan ve sinir bozucu yasaklardan, ister tekdüze ve boğucu rutinlerden kurtuluyor olunsun. Ne var ki, özgürlüğün yerleşip gündelik gereksinimimiz haline gelişinin akabinde, özgürlüğün gelişiyle defedilen korkulardan bir gram bile daha az korkutucu olmayan yeni bir tür korku, *sorumluluk* korkusu, geçmişte çekilen acıların hatıralarını sönükleştirir. Zorunlu rutinlerle geçen günlerin geceleri *kısıtlamalardan kurtulma* rüyalarıyla doludur. Zorunlu seçimlerle geçen günlerin geceleri *sorumluluktan kurtulma* rüyalarıyla doludur.

Bu sebeple, toplumun (yani, kapsamlı, sağlam temelli ve etkin şekilde korunan kısıtlamalar ve kurallar sisteminin) gerekliliğini gösteren, filozoflar tarafından dünyanın modern dönüşümünün başından itibaren geliştirilmiş en güçlü ve ikna edici iki argümanın, *özgürlük* durumuna özgü fiziksel tehditlerin ve manevi yüklerin farkına varılmasıyla ortaya çıkması dikkate değer fakat hiç şaşırtıcı değildir.

Hobbes'un dile getirdiği, Durkheim ve Freud'un dikkatle uzun uzadıya işlediği ve yirminci yüzyılın ortasına doğru sosyal filozofların ve bilimcilerinin doksası haline gelen ilk argüman, toplumsal baskıyı ve normatif düzenlemeler tarafından bireysel özgürlük üzerine dayatılan kısıtlamaları, "herkesin herkese karşı savaşı" karşısında insanların birlikteliklerini korumak için gerekli, kaçınılmaz ve nihayetinde hayırlı ve faydalı araçlar olarak, "nefret dolu, vahşi ve kısa bir hayat" karşısında insanların koruyucuları olarak temsil etti. Söz konusu argümanın destekçileri, toplumsal baskının sona ermesinin, tabii böyle bir sona erme herhangi bir şekilde mümkünse ya da tasavvur edilebilirse eğer, insanları özgürlüğe kavuşturmayacağını; aksine, yalnızca insanları kendi antisosyal temelli içgüdülerinin hastalıklı baskılarına direnemez hale getireceğini iddia ettiler. Bu duru-

[11] Joseph Brodsky, "The Condition We Call Exile," *On Grief and Reason* içinde (New York: Farrar, Straus ve Giroux, 1998), s. 34.

[12] Emmanuel Levinas, *Ethics and Infinity: Conversations with Phillipe Nemo*, İngilizce'ye çeviren Richard A. Cohen (Pittsburgh, PA: Duquesne University Press, 1985), s. 98-99.

mun, insanları, tüm acı toplumsal gerçekliklerin baskılarının üretebileceğinden daha korkutucu bir köleliğin kurbanları haline getireceğini iddia ettiler. Freud, toplumsal baskıyı ve bunun sonucunda bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasını uygarlığın en temel özü olarak sunardı: "zevk prensibinin" (örneğin, anında cinsel doyum peşinde koşma dürtüsü ya da tabii tembellik eğiliminin), iktidarın desteğini alan, otorite tarafından uygulanan "gerçeklik prensibi" tarafından sınırlanmadığı, törpülenmediği ve bu prensibin zıt etkisiyle dengelenmediği sürece, kişinin davranışlarını asosyalliğin ya da sosyopatlığın çorak topraklarına yönlendirmesi, daha ziyade yanlış yönlendirmesi sebebiyle, baskı olmadan uygarlık düşünülemez.

Toplumsal olarak uygulanan normatif düzenlemelerin gerekliliğini, aslında kaçınılmazlığını, böylece de bireysel özgürlük üzerindeki toplumsal kısıtlamaları da savunan ikinci argüman, zıt bir önerme üzerine kurulmuştur, sırf başkalarının varlığı sebebiyle, "Yüz'ün sessiz ricası" sebebiyle insanların maruz kaldığı etik imtihan önermesi üzerine – toplumsal olarak oluşturulmuş ve toplumsal olarak yürütülen tüm ontolojik düzenlemelerden, diğer türlü sınırsız olacak bu imtihanı dayanılabilir kılmak amacıyla etkisiz duruma getirmeye, törpülemeye ve sınırlamaya çalışan tüm ontolojik düzenlemelerden önce gelen bir imtihan önermesi üzerine kurulmuştur. Emmanuel Levinas ve Knud Løgstrup tarafından etraflıca işlenen bu yoruma göre, toplum aslında, esas itibariyle koşulsuz ve sınırsız Öteki'ne-karşı-sorumluluğu, ya da "etik talebin" sonsuzluğunu, insanın başa çıkma ve üstesinden gelme kabiliyetine daha yakın bir düzeyde bir dizi emir ve yasaklamaya indirgeme amaçlı bir mekânizmadır. Normatif düzenlemenin asıl işlevi, ayrıca kaçınılmazlığının da en önemli kaynağı, sorumluluğun yerine getirilmesini (Levinas) ya da etik talebe itaat etmeyi (Løgstrup), toplumun düşünülebilir olması için azizlik standartlarının altında kalan – ve bu standartların altında kalması gereken– "sıradan insanlar" için gerçekçi bir vazife haline getirmektir. Levinas'ın kendisinin ifade ettiği gibi, "Kavramın şu anki anlamıyla toplum, insanların birbirlerine karşı birer yırtıcı hayvan olduğu ilkesinin sınırlanmasından mı doğar, yoksa aksine, insanların *birbirlerinin menfaatine olduğu* ilkesinin sınırlanmasından mı doğar, bunu bilmek son derece önemlidir. Kurumlarıyla, evrensel kuralları ve kanunlarıyla, toplumsal olan, insanlar arasındaki savaşın sonuçlarının sınırlanmasından mı doğar, yoksa insanın insanla olan etik ilişkisinde açılan sonsuzluğun sınırlanmasından mı doğar?"[13]

[13] A.g.e., s. 80.

Uzun lafın kısası: toplum, üyelerinin bencil, saldırgan eğilimlerini dayanışma göreviyle dizginlenmesinin ürünü müdür, yoksa aksine, üyelerinde görülen sınırsız diğerkâmlığı "bencillik buyruğuyla" yumuşatmanın sonucu mudur?

Emmanuel Levinas'ın ifadelerini kullanarak, diyebiliriz ki "kurumlarıyla, evrensel kuralları ve kanunlarıyla" toplumun asıl işlevi, esasen koşulsuz ve sınırsız olan, Öteki'ne karşı sorumluluğu, hem koşullu (seçilmiş, gerektiği gibi belirtilmiş ve açıkça tanımlanmış koşullarda uygulanacak) hem de sınırlı (seçilmiş bir grup "ötekilere," insanlığın bütününden oldukça küçük ve en önemlisi de, nihayetinde öznelerde vazgeçilemez ve sınırsız sorumluluk hisleri uyandıracak şekilde az sayıda ve bu sebeple daha kolay üstesinden gelinebilir bir gup "ötekilere" uygulanacak) hale getirmektir. Knud Løgstrup'un ifadelerini kullanırsak (ki kendisi Levinas'ın bakış açısına hatırı sayılır derecede yakın duran, Levinas gibi, etiğin toplum-içinde-yaşamanın gerçeklikleri karşısındaki üstünlüğünü vurgulayan ve dünyayı etik sorumluluğun standartlarına ulaşmaktaki başarısızlığının hesabını vermeye çağıran bir düşünürdür), diyebiliriz ki toplum, diğer türlü inatla ve can sıkıcı, ızdırap verecek şekilde sessiz (çünkü belirsiz) olan etik buyruğu işitilebilir –yani belirli ve sistemleştirilmiş– hale getirme ve böylece de bu tür bir buyruğun kapsayabileceği sonsuz seçenek kalabalığını çok daha dar, üstesinden gelinebilir bir dizi göreve indirme amaçlı bir düzenlemedir.

Gelgelelim, öyle oldu ki akışkan-modern tüketim toplumunun ortaya çıkışı, her iki argümanın da toplumsal dayatmanın zarureti konusundaki güvenilirliğini ve ikna gücünü baltaladı. İki argüman da farklı şekillerde de olsa aynı sebeple önemini kaybetti: normatif düzenleme sisteminin hiç olmadığı kadar açık şekilde parçalanması, böylece de hiç olmadığı kadar çok insan davranışının baskıcı şekillendirmeden, gözetimden ve denetimden azat olması ve önceden toplumsal olan çok daha fazla sayıda işlevin bireysel "hayat siyaseti" alanına havale edilmesi sebepleriyle. Tüketici meselelerine ve arayışlarına odaklanan, denetimlerin kaldırıldığı ve özelleşmiş ortamda, seçimlerin ana sorumluluğu, yani seçimi takip eden eylemlerin ve bu eylemlerin sonuçlarının ana sorumluluğu, doğrudan bireysel faillerin omuzlarına bırakılır. Pierre Bourdieu'nün yirmi yıl önce çoktan haber verdiği gibi, zorlamanın yerini teşvik alıyor, davranış kalıplarının zorla dayatılmasının yerini ayartma, davranışın denetlenmesinin yerini halkla ilişkiler ile reklamcılık, normatif düzenlemenin kendisinin yerini de yeni ihtiyaçların ve arzuların uyandırılması alıyor. Görünüşe göre, tüketiciliğin ortaya çıkışı, Hobbes'un argümanının güvenilirliğini büyük oranda kay-

betmesine sebep oldu çünkü bu argümanın, toplum tarafından idare edilen normatif düzenlemedeki herhangi bir geri çekilmenin ya da zayıflamanın yaratacağını öngördüğü feci sonuçlar gerçekleşmedi.

Önceden toplumsal olan işlevlerin giderek denetimden çıkarılmasını ve özelleştirilmesini takip eden, insanlar arası husumetlerin ve açık çatışmaların yeni ortaya çıkan bolluğu ve eşi görülmemiş yoğunluğu geniş ölçüde kabul ediliyor ve süregiden tartışmaların odağını oluşturuyor fakat denetimden kurtulmuş ve özelleşmiş tüketim toplumu halen Hobbes'un dehşet verici *bellum omnium contra omnes* [herkesin herkese karşı savaşı –ç.n.] görüsünden uzak. Freud'un, uygarlığın zorunlu olarak baskıcı tabiatına dair argümanı da bundan daha başarılı çıkmadı. (Henüz belirsizliğini korusa da) tüketiciler bir kez meta piyasasının mantığıyla karşı karşıya gelip kendi seçimlerini yapmaya bırakıldıklarında, haz ve gerçeklik prensipleri arasındaki iktidar ilişkisini tersine dönmüş buldular. Kendini savunmaya zorlanan artık "gerçeklik prensibi;" bu prensip, "haz prensibinin" yenilenen saldırıları karşısında her gün geri çekilmek, kendini sınırlamak ve uzlaşmak zorunda kalıyor. Tüketim toplumunun güçlerinin keşfettiği –ve kendi menfaatlerine çevirdiği şey– Émile Durkheim'ın zamanında alt edilemez ve karşı konamaz varsayılan sabit ve değişmez "toplumsal gerçeklere" hizmet etmenin pek bir şey kazandırmadığı, hâlbuki muazzam şekilde genişleyebilir haz prensibini tatmin etmenin muazzam şekilde genişletilebilir ticari kâr vadettiği oldu. Akışkan modern "toplumsal gerçeklerin" çoktandır aşikâr ve halen artan "yumuşaklığı," esnekliği ve beklenen yaşam süresinin kısa oluşu, haz arayışını eski kısıtlamalarından kurtarmaya ve bu arayışı piyasaların kârlı istifadesine tamamen açmaya yarıyor.

Levinas ve Løgstrup'un oluşturduğu ve geliştirdiği argümana gelirsek, etik sorumluluğun insanüstü sınırsızlığını, sıradan bir insanın duyarlılığının, sıradan bir insanın muhakeme gücünün ve eyleyebilme yeteneğinin kapasitesine indirme işi, artık genellikle (birkaç belirli alanın haricinde) teker teker erkeklere ve kadınlara "devrediliyor". "Dile getirilmeyen talebin" otoriter bir şekilde sınırlı bir emirler ve yasaklar listesine tercüme edilmesinin yokluğunda, diğer insanlara yönelik sorumluluğunun sınırlarını koymak ve makul olan ile makul olmayan ahlaki müdahaleler arasındaki sınırı çizmek, bunun yanı sıra, diğerlerine karşı ahlaki sorumluluğunu yerine getirmek uğruna kişisel refahını nereye kadar feda edeceğine karar vermek de, her bireyin kendi bileceği iştir. Alain Ehrenberg'in ikna edici şekilde iddia ettiği gibi, günümüzde insanlar arasında en yaygın acılar, eskiden olduğu gibi *yasakların* bolluğundan ziyade, *imkânların* aşırılı-

ğından kaynaklanıyor.[14] Eğer, imkân dâhilinde olanla imkânsız olan arasındaki karşıtlık, bilişsel çerçeve ve yaşam seçimleriyle stratejilerini değerlendirmenin asıl ölçütü olarak, izin verilenle yasaklanan arasındaki çatışkının yerini almışsa, *yetersizlik* korkusundan doğan bunalımların, tüketim toplumunun sakinleri arasındaki en tipik ve yaygın ruhsal hastalık olarak, *suçluluk* korkusunun (yani, kuralların ihlalini takip eden *uyumsuzluk* ithamının) sebep olduğu nevrozların yerine geçmesi hiç şaşırtıcı olmaz.

Etik karar verme işi bir kez bireylere aktarıldı mı (ya da bırakıldı mı), bu iş bunaltıcı hale gelir çünkü bireylerin omuzlarından sorumluluğu (ya da en azından sorumluluğun önemli bir bölümünü) kaldırmayı garanti edecek, tanınan ve alt edilemez görünen bir otoritenin arkasına saklanma taktiği artık uygulanabilir ve güvenilir bir seçenek değildir. Böyle göz korkutan bir işle boğuşmak failleri kalıcı bir belirsizlik durumuna sokar. Çoğu kez, ıstıraplı ve küçük düşürücü bir kendini kınama durumuna yol açar.

Hal böyleyken, bütün yönleriyle incelendiğinde, sorumluluğun özelleştirilmesi ve devredilmesinin nihai sonucunun, ahlaki benliği ve ahlaki failleri, Levinas, Løgstrup ve kendim de dâhil olmak üzere – bu iki düşünürün takipçilerinin beklediklerinden biraz daha az aciz bıraktığı ortaya çıktı. Bireyler üzerindeki potansiyel olarak yıkıcı etkiyi hafifletmek ve hasarı sınırlamak için bir şekilde bir yol bulundu. Görünüşe göre, "büyük toplumun" bıraktığı görevleri kendisi devam ettirmeye ve hizmetlerini yoksunlaştırılmış, cahil ve aklı karışık tüketicilere satmaya hevesli ticari failler bolluğu mevcut.

Denetimden çıkarılmış/özelleştirilmiş düzende, "sorumluluktan kurtulma" yöntemi, neredeyse modern tarihin erken dönemlerindeki haliyle aynı kaldı: yapılacakları ve yapılmayacakları açıkça belirten bir dizi kuralın, görevin kafaları karıştıran karmaşıklığının yerini almasıyla (daha doğrusu, bu karmaşıklığı örtbas etmesiyle) anlaşılma umudu olmayan bir duruma bir derece gerçek ya da varsayım ürünü anlaşılırlık zerk ediliyor. Modern tarihin erken dönemlerinde olduğu gibi şimdi de, bireysel failler, dile getirilmeyen talebin şu ya da bu durumda tam olarak ne yapmalarını buyurduğuna, bu koşullar altında koşulsuz sorumluluklarının kendilerini tam olarak ne kadar fazla (ve en fazla nereye kadar) gitmeye yükümlü kıldığına karar vereceğine ve bu kararı ayrıntılarıyla açıklayacağına güvendikleri otoritelere itimat etmeye sevk ediliyor, bu amaçla baskı altına alınıyor ve kandırılıyor. Gelgelelim, aynı taktik izlenirken artık genellikle farklı araçlar harekete geçiriliyor.

[14] Bkz. Alain Ehrenberg, *La fatigue d'être soi* (Paris: Odile Jacob, 1998).

Önceleri, etik vazife ile Öteki'ne gösterilen ahlaki ilgiyi kapsayan semantik alana bağlı olan sorumluluk ve sorumlu seçim kavramları, kendini gerçekleştirme ve risk hesaplama alanına kaydı ya da aktarıldı. Bu süreçte, kabul edilen, varsayılan ve gerçekleştirilen bir sorumluluğun tetikleyicisi, hedefi ve kıstası olan Öteki, failin kendi benliği tarafından kenara itilerek ya da failin kendi benliğinin gölgesinde kalarak neredeyse tamamen gözden kayboldu. Artık, "sorumluluk" büsbütün *kendine karşı sorumluluk* anlamına geliyorken (sorumluluktan azade, sözünü esirgemez tacirlerin usanmadan tekrarladıkları gibi "Bunu kendine borçlusun"), "sorumlu seçimler" de büsbütün, failin çıkarlarına hizmet eden, arzularını tatmin eden ve uzlaşma ihtiyacını bertaraf eden hareketler haline geldi.

Sonuç, katı modern bürokrasinin uyguladığı taktiğin "adiyaforize eden" etkilerinden pek de farklı olmadı.[15] Söz konusu taktik, "bir şeye karşı sorumluluğun" (refah, bağımsızlık ve eylemin yöneltildiği taraftaki bir başka insanın onuruna karşı sorumluluğun) yerine, "bir şeyin önünde sorumluluğun" (üst konumdaki bir insanın, bir otoritenin, bir eylemin sebebi ile bu eylemi başlatan sözcülerinin önünde sorumluluğun) getirilmesiydi. Gelgelelim, adiyaforize eden etkiler (yani, eylemleri etik açıdan nötr kılan, etik değerlendirmeden ve eleştiriden muaf hale getiren etkiler) bugünlerde genellikle diğerlerine karşı sorumluluğun yerine birbiri içinde erimiş kendin önünde sorumluluk ile kendine karşı sorumluluğun getirilmesiyle gerçekleştiriliyor. Tüketimin yaptığı özgürlük yorumuna sıçramanın dolaylı kurbanı etik sorumluluğun ve ahlaki ilginin nesnesi olarak Öteki'dir.

Geniş kitlelerce okunan ve oldukça yankı uyandıran *The Cinderella Complex* [Sindrella Kompleksi --ç.n.] kitabında, "kamu hâletiruhiyesinin" dolambaçlı güzergâhını takip eden Colette Dowling, güvende ve rahatı yerinde ile ve korunup kollanma arzusunun "tehlikeli bir duygu" olduğunu ifade etmişti.[16] Yazar, geleceğin Sindrellalarını, bu tuzağa düşmekten sakınmaları konusunda uyarmıştı: başkalarını koruyup kollama dürtüsü ile başkaları tarafından korunup kollanma arzusunda, dehşet verici bağımlı hale gelme tehlikesi ile sörf yapmaya en uygun dalgayı seçme ve dalga döndüğü anda süratle bir dalgadan diğer dalgaya geçme yeteneğini kaybetme tehlikesinin gölgesi seçilebilir. Arlie Russell Hochschild'in yorumla-

---

[15] Kilise dilinden alınan bir terim olan "adiyaforik," aslen inanç ve inanç öğretisi konularında nötr ya da ilgisiz inanış anlamındaydı. Buradaki mecazen kullanımında ise, "adiyaforik," ahlakla ilgisiz anlamında: hiçbir ahlaki yargının konusu olmayan, hiçbir ahlaki önem taşımayan anlamına geliyor.

[16] Colette Dowling, *Cinderella Complex* (New York: Pocket Books, 1991).

dığı gibi, "[Dowling'in] başka bir insana bağımlı olma korkusu, yalnız, bağlantısız, atının üstünde başıboş dolaşan Amerikan kovboyu imgesini anımsatıyor... Bu durumda, Sindrella'nın küllerinden postmodern bir kadın kovboy doğuyor."[17] Hochschild'in yazdıklarına göre, günün, okuyucularıyla empati kuran, çok satan kişisel gelişim kitaplarının içindeki en popüler olanlar "okuyucuya şunu fısıldıyor[du]: 'Duygusal yatırımcı dikkatli davransın'... Dowling kadınları, tek kişilik bir girişim olarak kendilerine yatırım yapmaları konusunda uyarır." "Kişisel hayatın ticari ruhu, güvensizlik paradigmasının temelini hazırlayan imgelerden oluşur... bunu incinmeye karşı sağlam muhafazalı bir benliği ideal olarak önererek gerçekleştirir... Benliğin icra edebileceği kahramanca edimler... bağlantısını koparmak, terk etmek, başkalarına daha az bağımlı olmak ve daha az ihtiyaç duymaktır... Pek çok üst sınıf modern kitapta, yazar zihnimizi, bir yerlerde, bakım ve desteğimize ihtiyaç duymayan ve bize bakım ve destek sunmayan ya da sunamayan insanlara alıştırır."

Dünyayı, daha çok koruyup kollayan insanla doldurma ve insanları daha çok koruyup kollamaya teşvik etme ihtimali, tüketicilik Ütopyasında çizilen manzarada resmedilmez. Tüketicilik çağının erkek ve kadın kovboylarının özelleştirilmiş Ütopyaları bunun yerine, büyük alana yayılmış "serbest alanı" (*kendim* için serbest tabii ki), yani yalnızca ve yalnızca tek kişilik performanslar sunmaya kararlı akışkan modern tüketicinin hiçbir zaman doyamadığı bir çeşit boş alanı gösterir. Akışkan modern tüketicilerin ihtiyaç duyduğu ve her taraftan da uğruna mücadele etmesi öğütlenen alan, ancak diğer insanları, başkalarını koruyup kollayan ve kendileri de korunup kollanmaya ihtiyaç duyabilen insanları, kovarak fethedilebilir.

Tüketim piyasası, katı modern bürokrasiden adiyaforize etme görevini, yani "birlikte-olma" aşısından "için-olma" zehrini akıtıp çıkarma görevini devraldı. Tam da Emmanuel Levinas'ın ana hatlarıyla belirttiği gibi, uzun boylu düşündüğümüzde, toplum, (Hobbes'un iddia ettiği gibi) doğuştan bencil insanlar için bir aradalığı huzurlu ve dostane kılan bir tertibattan ziyade, Öteki'nin Yüzü'nün varlığı, ya da esasında insan bir aradalığı ile birlikte gelen ötekilere karşı sorumlulukları azaltarak, kendini merkez alan, özgönderimli, bencilce bir hayatı, doğuştan ahlaki olan varlıklar için ulaşılabilir kılan bir taktik olabilir.

Henley Araştırma Merkezi'nin üç aylık raporlarını inceleyen Frank Mort'a göre, Britanyalıların son yirmi yıldır tercih ettikleri ve yoğun istek duydukları zevkler listesinin tepesindeki yer alanlar,

[17] Bkz. Arlie Russell Hochschild, *The Commercialization of Intimate Life* (Berkeley: University of California Press, 2003), s. 21 ve sonrası.

"çoğunlukla piyasaya dayalı biçimlerde tedarik edilen: kendi için alışveriş yapmak, dışarıda yemek, kendin-yap projeleri ve video izlemek" gibi hobilerdi. "Siyaset, listenin tam sonunda geliyordu; Britanya halkının yapma ihtimalinin en düşük olduğu şeylerden biri olarak, siyasi bir toplantıya gitmek sirke gitmekle aynı sıradaydı."[18]

Løgstrup, *The Ethical Demand* eserinde, insanların tabii eğilimine dair iyimser bir görüş ortaya attı. "Normalde birbirimize doğal bir güvenle yaklaşırız" diye yazmıştı. "Ancak birtakım özel koşullar sebebiyle bir yabancıya karşı peşinen güvensizlik duyarız... Normal koşullar altındaysa, yabancının söylediklerini kabul ederiz ve ona güvenmememizi gerektirecek belirli bir gerekçemiz olmadığı sürece bu yabancıya güvensizlik duymayız. Yalanını yakalayana kadar bir kişinin yalancılığından şüphe etmeyiz."[19] Yazarın görüşlerinin fenomenolojik ifadeler olarak değil de ampirik genellemeler olarak tasarlandığının altını çizeyim. Levinas'ın etik önermelerinin çoğu fenomenolojik konumun dokunulmazlığına sahipse eğer, genellemelerini semtinin sakinleriyle olan gündelik etkileşimlerinden çıkaran Logstrup'ta böyle bir durum geçerli değildir.

Løgstrup, *The Ethical Demand*'i Rosalie Maria Pauly ile evliliğinin ilk sekiz yılında, Danimarka'nın küçük ve huzurlu Fyn Adası'nda yaşarlarken tasarladı. Sonrasında Løgstrup'un hayatının geri kalanını şehirdeki üniversitede teoloji dersleri vererek geçirdiği Arhus'un dost canlısı ve cana yakın sakinlerine saygısızlık etmek istemem ama, bu tarz fikirler Løgstrup'un zihninde, bu şehre yerleştikten ve Danimarka direnişinin aktif bir üyesi olarak Almanya işgali altında yaşayarak savaş şartları altında dünyanın gerçekleriyle doğrudan doğruya karşı karşıya gelmek zorunda kaldıktan sonra mı gelişti diye merak ediyorum.

İnsanlar dünya imgelerini genelikle deneyimlerinden eğirdikleri iple dokurlar. Günümüz kuşakları, Løgstrup'un güvenen ve güvenilir bir dünyaya dair aydınlık ve neşeli imgesinin, gün içinde öğrendikleriyle ve insan deneyimine dair her gün dinledikleri ortak anlatıların ima ettikleriyle ciddi karşıtlık içinde olduğunu düşünmezlerse bile,

---

[18] Bkz. Frank Mort, "Competing Domains: Democratic Subjects and Consuming Subjects in Britain and the United States since 1945," *The Making of the Consumer: Knowledge, Power and Identity in the Modern World* içinde, ed. Frank Trentmann (Oxford: Berg, 2006), s. 225 ve sonrası. Mort'un alıntı yaptığı Henley Merkezi raporları: *Planning for Social Change* (1986), *Consumer and Leisure Futures* (1997) ve *Planning for Consumer Change* (1999). Henley Merkezi, tüketim işletmelerine, muhtemel Britanyalı müşterilerinin değişen boş zaman değerlendirme kalıpları hakkında bilgi sağlayan bir pazarlama şirketi.

[19] Knud Ejler Løgstrup, *The Ethical Demand*, İngilizce'ye çeviren Hans Fink ve Alisdair MacIntyre (Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1977), s. 8.

bu imgeyi oldukça abartılı bulabilirler. Kendilerini, *Big Brother* [Biri Bizi Gözetliyor], *Survivor* ve *The Weakest Link* [En Zayıf Halka] gibi son dönemlerde oldukça popüler olan televizyon şovlarındaki karakterlerin hareketlerinde ve itiraflannda görmeleri daha muhtemel olacaktır. Bu şovlar, (kimi zaman açıktan açığa ama her daim üstü kapalı olarak) oldukça farklı bir mesaj iletirler: yabancılara güvenilmemelidir mesajı. Örneğin *Survivor* serisi, birbirini takip eden her bölümün de bol bol ve canlı örneklerini sunduğu, başka söze hacet bırakmayan bir altbaşlık taşır: "Kimseye Güvenme." Bu "reality" şovlarının hayranları ve bağımlıları (ki bu, günümüz insanlarının büyük bir bölümüne, muhtemelen büyük çoğunluğuna denk gelir), Løgstrup'un insan toplumu hakkındaki kanısını tersine çevirip birbirimize tabii bir kuşkuyla yaklaşmamızın insan yaşamının tipik bir özelliği olduğuna kanaat getirecektir.

Milyonlarca izleyicinin kalbini fetheden ve ilgisini çeken bu televizyon gösterileri insanların harcanabilirliği anlayışının herkesin önünde prova edilmesidir. Tek bir hikâyede kaynaştırılmış bir müsamaha ve uyarı taşırlar, mesajları da, hiç kimsenin vazgeçilmez olmadığı, kimsenin, bırakın sadece takımın bir üyesi olmaktan ötürü ortak çabanın meyvelerindeki payı üzerinde hakka sahip olmasını, bir noktada grubun yükselmesine katkıda bulunmasından ötürü bile bu hakka sahip olmadığı yönündedir. Mesaja göre, hayat çetin insanlara uygun çetin bir oyundur. Her oyun başlangıç çizgisinden başlar, önceki meziyetler sayılmaz, ancak en son mücadelenin sonuçları değerindesindir. Her oyuncu, her an kendisi için oynar ve tepeye ulaşmak zaten bunu gerektiriyorken, kişi ilerlemek için bile, yolunu tıkayan, ayakta kalmaya ve başarılı olmaya can atan pek çok kişiyi engellemek için önce işbirliği yapmak ve daha sonra da, işbirliği yaptığı herkesi, işe yarar son damlalarını da sömürdükten sonra, tek tek alt etmek ve ardında bırakmak zorundadır. Diğerleri, her şeyden önce rakiptir: sürekli dolap çevirirler, her rakibin yaptığı gibi, kuyumuzu kazarlar, bizi pusuya düşürürler, tökezleyip düşmemiz için can atarlar.

Galiplerin, rakiplerinden daha uzun süre dayanmalarına ve bu şekilde de amansız mücadeleden zaferle çıkmalarına yardımcı olan vasıflar, küstah bir kendine güvenden kendini mütevazı bir şekilde geri planda tutmaya kadar farklı çeşitlerdedir. Ancak, hangi taktik uygulanırsa uygulansın, ayakta kalanların vasıfları ve mağlupların engelleri her ne olursa olsun, ayakta kalma hikâyesi aynı tekdüze biçimde gelişmek zorundadır: *Ayakta kalma oyununda*, (Løgstrup'un "hayatın bağımsız ifadesinin" en önemli özellikleri olan) *güven, şefkat ve merhamet, intiharla eş anlamlıdır*. Eğer bütün herkesten daha çetin ve daha az dürüst değilsen, seni katlederler, belki içleri acıya-

rak belki de hiç vicdan azabı duymadan. İşte Darwin'in dünyasının kasvetli hakikatine geri döndük: her durumda ayakta kalan en iyi şekilde uyum sağlayandır, ya da daha ziyade, diğerlerinden daha uzun süre ayakta kalmak, uyum sağlamış olmanın en temel kanıtıdır.

Günümüzün gençleri kitap da okusalardı, özellikle şu an en çok satanlar listesinde olmayan eski kitapları okusalardı, Rusyalı bir sürgün ve Sorbon'da felsefeci olan Léon Chestov'un çizdiği, keskin, hiç de aydınlık olmayan dünya resmini muhtemelen kabul ederlerdi. Chestov'a göre: "*Homo homini lupus* [İnsan insanın kurdudur –ç.n.] sözü ebedi ahlakın en sarsılmaz düsturlarından biridir. Komşularımızın içinde birer kurt bulmaktan korkarız... Öyle zavallı, öyle aciziz, öyle kolayca mahvolup yıkıma uğrayabiliriz ki! Nasıl korkmayalım!... Gördüğümüz şey tehlike, sadece tehlike."[20] Gençler, Chestov'un yapmalarını önerdiği gibi ve *Big Brother* şovlarının sağduyu mertebesine yükselttiği gibi, bunun, tam da çetin insanlara göre çetin bir dünya olduğunu ısrarla söylerlerdi. Bu dünya, yalnızca kendi yetnekleriyle baş başa kalmış, birbirlerini alt edip birbirlerine üstün gelmeye çalışan bireylerin dünyası. Bir yabancıyla tanıştığında ilk ihtiyacın olan şey ihtiyatlılık, ikincisi de ihtiyatlılık, üçüncüsü de. Bir araya gelmek, omuz omuza durmak ve takımlar halinde çalışmak, istediklerini elde etmene yardımcı olduğu sürece gayet makul ama artık yarar sağlamadığında ya da bu bağlılıklardan kurtulup zorunlulukları feshetmenin sağlayacağından daha az yarar sağladığında böyle takım çalışmalarının sürdürülmesine gerek yok.

Patronlar bugünlerde, başkalarıyla kişisel bağlılıkları olan kişileri, başta sıkı bağlılıkları olanları ve bilhassa da uzun vadeli sıkı bağlılıkları olanları çalıştırmaktan hoşlanmıyorlar. Mesleki alanda ayakta kalmanın sert talepleri sık sık insanları kariyerlerinin gerekleri ile başkalarını koruyup kollama arasında ahlaken harap edici seçimlerle karşı karşıya getiriyor. Patronlar, bir anda tüm bağlantılarını koparmaya hazır ve "etik taleplerin" "işin talepleri" uğruna feda edilmesi gerektiğinde düşünmeye bile gerek duymadan bunu yapan, sırtlarında yükleri olmayan, serbest insanları işe almayı tercih ediyor.

Artık küresel bir tüketim toplumunda yaşıyoruz ve tüketim davranışı kalıplarının, iş ve aile hayatımız dâhil hayatımızın diğer her yönünü etkilememesinin imkânı yok. Artık hepimiz daha fazla tüketme baskısı altındayız ve bu yolda kendimiz tüketim ve emek piyasalarında metalara dönüşüyoruz.

---

[20] Léon Chestov, "All Things are Perishable," *A Shestov Anthology* içinde, ed. Bernard Martin (Athens: Ohio University Press, 1970), s.70.

J. Livingstone'un sözleriyle, "Öznelliğin kendisinin, güzellik, temizlik, dürüstlük, bağımsızlık gibi piyasada alınıp satılan bir meta haline geldiği noktaya kadar, meta biçimi, toplumsal hayatın şimdiye dek meta mantığından muaf olmuş boyutlarına nüfuz eder ve bunları yeniden şekillendirir."[21] Ayrıca, Colin Campbell'in ifade ettiği gibi, tüketme faaliyeti, "günümüz Batı toplumları üyelerinin, tüm faaliyetlerini değerlendirmeye başladıkları usulün bir çeşit şablonu ya da modeli haline geldi... Günümüz toplumunun sayısı gittikçe artan alanları bir "tüketim modeline" uydurulduğu için, tüketiciliğin altta yatan metafiziğinin, süreç içinde tüm modern hayatın bir çeşit kendiliğinden felsefesi haline gelmiş olması herhalde pek de şaşırtıcı değil."[22]

Arlie Hochschild, tüketim istilasının gidişatı içinde verilen, ilk "yan hasarı" özlü ve vurucu bir tabirle açıklıyor, "sevgiyi maddileştirme": "Tüketicilik, iş ile ailenin duygusal olarak tersine dönmesini devam ettirme işini görür. İşçiler, günlük ortalama üç saat (toplam boş zamanlarının yarısı boyunca) televizyon izleyip aralıksız bir reklam bombardımanına maruz kalarak, daha çok şeye 'ihtiyaç duymaya' ikna olurlar. Artık ihtiyaç duydukları şeyi satın almak için paraya ihtiyaçları vardır. Para kazanmak için daha uzun süre çalışırlar. Bu kadar uzun süre boyunca evden uzak kalınca da, evde olmayışlarını, masraflı hediyelerle telafi ederler. Sevgiyi maddileştirirler. Ve bu şekilde de döngü sürer gider."[23]

Şunu da ekleyebiliriz ki, işçilerin ev sahnesinden manevi açıdan kopmaları ve fiziksel olarak evde bulunmayışları şeklindeki bu yeni durum, her gün aynı çatı altında bir araya gelmenin kaçınılmaz olarak sebep olacağı büyük, küçük, ya da büsbütün ufacık ve incir çekirdeğini doldurmaz çatışmalar karşısında, kadın ve erkek işçileri aynı şekilde tahammülsüz kılar.

Karşılıklı konuşmak ve karşılıklı anlayış yakalamak için gerekli beceriler giderek azaldıkça, eskiden doğrudan yüzleşilmesi ve sabırla müzakere edilmesi gereken zorlu bir görev olan şey, gitgide insanların iletişimi kesmelerinin, kaçıp arkalarında bıraktıkları köprüleri yakmalarının mazereti haline geliyor. Mutlu olmak için muhtaç olduklarını hissettikleri şeyleri satın almak üzere para kazanmakla meşgul oldukça, kadınların da erkeklerin de, empatiye ve karşılıklı

---

21 Bkz. J. Livingstone, "Modern Subjectivity and Consumer Culture," buradaki alıntı için: Russell W. Belk, "The Human Consequences of Consumer Culture," *Elusive Consumption* içinde, ed. Karin M. Ekström ve Helen Brembeck (Oxford: Berg, 2004), s. 71.

22 Colin Campbell, "I Shop Therefore I Know That I Am," *Elusive Consumption* içinde, ed. Karin M. Ekström ve Helen Brembeck (Oxford: Berg, 2004), s. 41-42.

23 Bkz. Hochschild, *Commercialization of Intimate Life*, s. 208 ve sonrası.

yanlış anlamalar ile anlaşmazlıkların, bırakın çözümü için, yoğun, kimi zaman çetrefilli ve eziyetli fakat her daim uzun süren ve enerji tüketen müzakeresi için bile ayıracak daha kısıtlı zamanları oluyor. Bu başka bir kısır döngüyü başlatıyor: (Durmaksızın akış halinde olan reklamcılığın teşvik ettiği şekilde) sevgi ilişkilerini "maddileştirmeyi" başardıkça, sevginin namlı iktidar/koruyup kollama ikircikliliğinin gerektirdiği karşılıklı duygudaş anlayışı yakalamak için ellerinde daha az fırsat kalıyor. Aile üyelerinde karşı karşıya gelmekten kaçınma isteği uyanıyor ve ev içi çatışmaları ertelemeye (ya da daha iyisi, çatışmalardan kaçabilecekleri kalıcı bir sığınak bulmaya) çalışıyorlar; böylece, tatlıya bağlanması gereken garezlerin ve çözüme kavuşmak için feryat eden anlaşmazlıkların durmadan artması sebebiyle tam da daha çok ihtiyaç duyulan, zaman ve enerji tüketen ilişki müzakereleri, eskisine oranla daha da az ulaşılabilir hale geliyor ve bu yüzden de sevgiyi ve sevgi dolu koruyup kollamayı "maddileştirme" isteği daha da şiddetleniyor.

Yüksek vasıflı meslek sahiplerine, yani şirket müdürünün göz bebeklerine, çoğu kez, evlerinde bulunmayan yuva sıcaklığının geçerli bir muadili olarak hizmet etmek üzere tasarlanmış iş yerleri sunulurken (Hochschild'in işaret ettiği gibi, bu tür çalışanlarda iş yeri ile aileyle yaşanan evin rolleri arasındaki geleneksel ayrım genellikle tersine dönmüş oluyor), alt mevkilerdeki çalışanlara, daha düşük vasıflı ve kolaylıkla yeri doldurulabilir olanlara hiçbir şey sunulmuyor. Eğer başta Hochschild'in derinlemesine incelediği Amerco olmak üzere bir kısım şirketler, "giderek bölünen emek piyasasının en üst tabakasındaki bilgi işçisi *elite*, eski *sosyalist Ütopyayı* sunuyorsa, diğer şirketler yarı vasıflı ve *vasıfsız işçilere giderek kapitalizmin ilk dönemlerinin en kötü koşullarını* sunuyor olmalıdır." Bu yarı vasıflı ve vasıfsız işçilerin durumunda, "ne bir akrabalık ağı ne de iş arkadaşları, kişiye, demirleyebileceği duygusal bir çıpa sağlayabilir, bundan ziyade, bir arkadaş grubu, köşede birlikte içtikleri ahbapları ya da bu türden başka gruplar olmayı sağlayabilirler."[24]

Hâlihazırda satışa sunulmuş metalarla ifade bulan bireysel zevk arayışı, birbiri ardına gelen reklam kampanyalarının yönlendirdiği ve can alıcı noktalarını durmaksızın yeniden belirlediği bu arayış, hem iş arkadaşları arasındaki moral veren dayanışmanın, hem de aileyle yaşanan evdeki ve evin hemen yakınındaki samimi ve kıymetli insanları koruyup kollamanın ve bu insanlar tarafından korunup kollanmanın coşkulu sıcaklığının tek kabul edilebilir (aslında, fena halde ihtiyaç duyulan ve memnuniyetle karşılanan) muadilini sunar.

[24] A.g.e.

Her kim ciddi yara almış "aile değerlerini" yeniden canlandırma çağrısında bulunursa, ayrıca bu tür çağrıların neleri gerektirdiği konusunda samimiyse, aynı anda hem iş yerindeki sosyal dayanışmanın canlılığını yitirmesinin hem de aileyle yaşanan evdeki koruyup kollama ve paylaşma dürtüsünün zayıflamasının, tüketimde yatan temelleri üzerine kafa yorarak işe başlaması gerekir.

Hochschild, birkaç yılını, Amerika ekonomisinin en gelişmiş sektörlerindeki değişen istihdam kalıplarını yakından gözlemekle harcadıktan sonra, Fransa'da ve Avrupa'nın tümünde bulunan ve Luc Boltanski ve Eve Chiapello tarafından "kapitalizmin yeni ruhu" olarak gayet detaylı biçimde betimlenen eğilimlerle [25] dikkat çekici benzerlikler taşıyan eğilimleri kaydedip belgeledi. İşverenler arasında, bağlantısız, esnek, yeri son derece kolaylıkla doldurulabilir ve "pek çok konuda bilgi sahibi" çalışanlara (dar bir alana odaklı eğitimden geçmiş uzmanlardan ziyade, her işin piri tiplere) verilen ciddi öncelik, bulgular içinde en ufuk açıcısı oldu.

Sözümona düşünme bağımlısı toplumumuzda, güven, pek de ampirik kanıt bulacağa benzemiyor. Hayatın sunduğu kanıtları ciddiyetle irdelemek bunun tam tersine işaret ediyor, tekrar tekrar kuralların daimi kaypaklığını ve bağların kırılganlığını açığa çıkarıyor. Yine de, bu durum, Løgstrup'un ahlak umudunu, kendiliğinden, *yaygın güvenme eğilimine* bağlama kararının, günümüz dünyasının içine işlemiş *yaygın belirsizlik* tarafından boşa çıkarıldığı anlamına gelir mi?

İnsanın bu soruya evet cevabı verme hakkı olurdu – eğer ortada, Løgstrup'un ahlaki dürtülerin düşünümden doğduğu görüşüne asla sahip olmadığı gerçeği olmasaydı. Aksine, Løgstrup'un görüşüne göre, ahlak umudu tamamen ahlakın *öndüşünümsel kendiliğindenliğ*indedir: "Merhamet kendiliğindendir çünkü başka bir şeye hizmet etmek adına yapılan en küçük bir müdahale, en küçük bir hesap, merhametin saflığını bozacak en ufak bir ilave bile merhameti tamamen ortadan kaldırır, aslında tam tersine, merhametsizliğe çevirir."[26]

Emmanuel Levinas, "Neden ahlaklı olmalıyım?" sorusunun (yani, "Ahlaklı olmak ne işime yarayacak?" "Onu koruyup kollamamı hak edecek ne yaptı?" "Bir sürü insan umursamıyorsa ben neden umursayayım?" ve "Bunu benim yerime bir başkası yapamaz mı?" gibi iddia ve itirazların) ahlaki davranışın başlangıç noktası değil, ahlaki davranışın yakın zamanda terk edileceğinin işareti

[25] Bkz. Arlie Russell Hochschild, *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work* (New York: Henry Holt, 1997), s. xviii-xix.

[26] Knud Løgstrup, *After the Ethical Demand*, İngilizce'ye çeviren Susan Dew ve van Kooten Niekerk (Aarhus, Danimarka: Aarhus University Press, 2002), s. 26.

olduğunu vurgulamasıyla bilinir, tam da tüm ahlaksızlığın Kabil'in "Ben kardeşimin bekçisi miyim?" sorusuyla başlaması gibi. Hesaplı kitaplı düşünümden ziyade, kendiliğindenliğe, dürtüye ve güvenme itkisine bel bağlayan Løgstrup da Levinas'la aynı fikirde gibi görünüyor.

Her iki filozof da, "ahlak *ihtiyacının*" (bu ifade bir *oksimorondur*[27]; her ne ki bir "ihtiyaca" cevap veriyorsa, ahlaktan farklı bir şeydir) ya da yalnızca "ahlakın tavsiye edilebilirliğinin," söylemsel olarak, bırakın kanıtlanmayı, kurulamayacağında da hemfikir görünüyorlar. Ahlak, insaniyetin doğal olarak harekete geçmiş dışavurumundan başka bir şey değildir – herhangi bir "amaca" hizmet etmez ve kesinlikle kâr, rahatlık, ün ya da kendini büyük gösterme beklentisinin güdümünde değildir. Nesnel olarak iyi –işe yarar ve faydalı– davranışların çoğu kez, ilahi inayet, toplum içinde itibar ya da başka durumlarda gösterilen merhametsizliğin bağışlanması gibi, failin kazanç hesaplarından dolayı gerçekleştirildiği doğrudur; fakat bu davranışlar, temellerindeki *niyet tam da böyle olduğu için* gerçekten *ahlaki* edim sınıfına dâhil edilemezler.

Løgstrup, ahlaki edimlerde "art niyetin saf dışı bırakıldığını" vurgular.[28] Bu kendiliğinden ifadeler tam da, ne ahlak harici ne de ahlaki art niyetlerinin varlığı sebebiyle *radikal*dir. Etik talebin, yani sırf yaşıyor olma ve dünyayı başkalarıyla paylaşıyor olma gerçeğinden çıkan, ahlaklı olmaya yönelik o "nesnel" baskının, sessiz olmasının ve böyle kalması gerekliliğinin bir sebebi de budur. Etik talebe itaat, kolayca bir davranışı harekete geçiren sebebe dönebileceği (bozulup buna saptırılabileceği) için, etik talep, unutulduğunda ve üzerine düşünülmediğinde en iyi durumundadır: radikalliği lüzumsuz olma talebine dayanır. İnsan davranışının dolaysızlığı hayatın dolaysız ifadelerinden beslenir ve başka bir desteğe ihtiyaç duymaz, aslında başka bir desteğe müsaade etmez. Levinas bu konuda Løgstrup'a yürekten katılırdı. Levinas'ın Philippe Nemo ile görüşmelerinin çevirisini yapan Richard Cohen'in özetlediği gibi: "Etik zorunluluk ontolojik bir gereklilik değildir. Öldürme yasağı cinayeti imkânsız kılmaz. Kötü kılar." Etiğin "varlığı," yalnızca "varlığın rahatını bozmaya" dayanır.[29]

Pratik bir ifadeyle söylersek bu, (nihayetinde) kendi görüşleriyle sorumluluğuna terk edilmek kişinin ne kadar zoruna giderse gitsin, ahlaka gebe bir bir aradalık umudunu taşıyan şeyin tam da

---

[27] Oksimoron: İçinde anlamı birbiriyle çelişkili iki sözcük bulunan ifade –ç.n.

[28] A.g.e.

[29] Bkz. Levinas, *Ethics and Infinity*, s. 10-11.

bu yalnızlık olduğu anlamına geliyor. Umut, kesinlik değildir ve özellikle de garanti edilmiş bir kesinlik değildir.

Hayat ifadelerinin kendiliğindenliği ve bağımsızlığı, sonuç olarak ortaya çıkacak davranışın, iyi ile kötü arasında yapılan etik olarak uygun ve takdire şayan seçim olacağını garanti etmez. Bununla birlikte, önemli nokta şu ki, hatalar ve doğru seçimler aynı koşuldan doğarlar – otoriter emirlerin lütuf olarak sağladığı sığınağa kaçmaya iten korkak dürtüler ve kişinin kendi sorumluluğunu kabul etme cesaretinde de olduğu gibi. Kendini yanlış seçimler yapma ihtimaline hazırlamadan doğru seçimi arama azmini göstermek adına pek bir şey yapılamaz. Bırakın ahlaka yönelik önemli bir tehdit olmayı (ve bu yüzden de etik filozofların nefretini uyandırmayı), *belirsizlik, ahlaklı insanın yuvasıdır ve ahlakın filizlenip serpildiği tek topraktır.*

Ancak, Løgstrup'un haklı olarak dikkat çektiği gibi, hayatın dolaysız ifadeleri tarafından ayakta tutulan, insan davranışının dolaysızlığıdır. Bu ikisi arasındaki bağlantı ile karşılıklı koşulların iki taraflı işlediğini tahmin ediyorum. Løgstrup'un düşüncesinde "dolaysızlık," Levinas'ın yazılarında "yakınlığın" rolüne benzer bir rol oynuyor gibidir. "Hayatın dolaysız ifadesini" tetikleyen; yakınlık, ya da –aciz ve savunmasız, acı çeken ve yardıma muhtaç– diğer insanın dolaysız varlığıdır. Gördüklerimiz bize meydan okuyor, harekete geçmemiz için –yardım etmemiz, savunmamız, teselli etmemiz, şifa vermemiz ya da kurtarmamız için– meydan okuyor.

Tekrar etmeme izin verin: Günümüzde dünya güvene karşı gizlice anlaşmış gibi. Güven, Knud Løgstrup'un iddia ettiği gibi, "hayatın bağımsız ifadesinin" doğal taşması olarak kalabilir – ancak bir kere serbest kaldı mı acilen kendini demirleyecek bir yer arar. Güven, hayal kırıklığıyla dolu bir hayata mahkûm edilmiştir. Hayatlarımızı yönlendirme yetkisini verdiğimiz (yalnız başına, ayrı ayrı ya da müştereken) insanlar, şirketler, cemiyetler, topluluklar, büyük amaçlar ve kalıplarla rutinler neredeyse hiçbir zaman vakfedilen güvenin karşılığını ödemeyi beceremezler. En azından, ancak nadiren tutarlılık ve uzun vadeli devamlılık örneğidirler. Dikkatin, güvenilir bir şekilde ve sağlamca üzerine yoğunlaştırılabileceği, aklı çelinmiş kılavuz düşkünlerini sürekli ihtiyatlı olma ve önceden attıkları ya da henüz sadece niyetlendikleri adımlardan durmaksızın geri çekilme şeklindeki usandırıcı işin yükümlülüğünden kurtaracak tek bir referans noktası neredeyse yok. Yönelim arayışındakilerin kendi bedensel hayatları her ne kadar menfur şekilde kısa olsa da, mevcut hiçbir yönelim, yönelim arayışındakilerin kendilerinden

daha uzun bir yaşam süresi beklentisine sahip değil gibi görünüyor. Bireysel deneyim, hırsla aradığımız uzun solukluluk ve devamlılığın en muhtemel odağı olarak inatla benliğe işaret ediyor.

Bu yönelimler, bugün bilhassa büyük şehirlerde, o durmaksızın büyüyen, yayılan ve sınırları birbirine karışan, birkaç yıl sonra dünyanın nüfusunun yarısından fazlasının yaşayacağı ve güvensizlikten doğan korkularla birleşmiş yüksek yoğunluklu insan etkileşiminin, *hınç* ile hıncın yöneltilebileceği nesne arayışı için bilhassa verimli zemin sağlayacağı bölgelerde büsbütün aşikâr.

Günümüz kentsel eğilimleri konusunda çok keskin anlayışlı bir araştırmacı ve sezgileri kuvvetli bir çözümleyici olan Nan Ellin'in işaret ettiği gibi, tehlikeden korunmak, "antik Mezopotamya köylerinden orta çağ kentlerine, Kızılderili yerleşimlerine kadar, sınırları genellikle muazzam surlarla ya da engellerle belirlenen kentleri inşa etmenin temel bir sebebiydi."[30] Surlar, hendekler ve kazıklardan oluşan çitler "biz" ile "onlar," düzen ile yaban, barış ile savaş arasındaki sınırı gösteriyordu: düşmanlar, engelin öteki tarafında bırakılanlar ve engeli aşmasına izin verilmeyenlerdi. Ellin'in yazdığına göre, aşağı yukarı son yüzyıl içinde kent, "nispeten güvenli bir yer olmaktan" çıkıp "güvenlikten ziyade tehlikeyle" bağdaştırılmaya başladı.

Bugünse, kentlerimiz, beklenmedik şekilde tarihsel rollerinin tersine ve kenti kuranların asıl niyetlerini ve kent sakinlerinin beklentilerini hiçe sayarak, süratle tehlikelere karşı sığınak olmaktan çıkıp tehlikelerin temel kaynağına dönüyor. Diken ve Laustsen, "uygarlık ile barbarlık arasındaki" bin yıllık "ilişki tersine döndü. Kent hayatı, her yerde ve her zaman mevcut korkunun eşlik ettiği dehşet düzeniyle nitelenen bir doğa durumuna dönüyor" iddiasında bulunabilecek kadar ileri gidiyorlar.[31]

Görünüşe göre, tehlike kaynakları artık neredeyse tamamen kentsel alanlara kaydı ve buralara yerleşti. Dostlar –ve de düşmanlar, hepsinden önemlisi de, bu iki uç arasında tehditkârca salınan, tanımlanması zor ve esrarengiz *yabancılar*– artık kent sokaklarında birbirlerine karışıyorlar ve temasa geçiyorlar. Güvensizliğe, bilhassa kişisel güvenliğe yönelik tehlikelere ve risklere karşı açılan savaş, artık kentin *içinde* sürdürülüyor ve kentin içinde savaş alanları kuruluyor, cephe hatları çiziliyor. Yabancıları ayırma, uzakta tutma ve girişlerini engelleme amaçlı, yoğun biçimde silahlandırılmış siperler (geçit vermez girişler) ve sığınaklar (duvarlarla çevrilmiş ve dikkatle koru-

[30] Nan Ellin, "Fear and City Building," *Hedgehog Review* 5, no. 3 (Sonbahar 2003): 43-61.

[31] B. Diken ve C. Laustsen, "Zones of Indistinction: Security, Terror, and Bare Life," *Space and Culture* içinde, 5 (2002): 290-307.

nan binalar ve siteler), her ne kadar pek çok farklı biçim alsalar da ve bunları tasarlayanlar bu tesisleri kent manzarasına uydurmak, böylece de güvenliğe bağımlı ancak sürekli olarak güvenliklerinden kuşkulu kent sakinlerinin günlük olarak yaşadıkları olağanüstü hali normalleştirmek için büyük çaba gösterse de, hızla günümüz kentlerinin en göze çarpan yönlerinden biri haline geldi.

Gumpert ve Drucker'in gözlemlerine göre, "Yakın çevremizle bağlantımızı ne kadar koparırsak, bu ortamın denetlenmesine o kadar bel bağlarız... Dünya üzerinde pek çok kentsel alanda evler, sakinlerini korumak için mevcut, insanlan topluluklarıyla birleştirmek için değil."[32] Ayrışma ve mesafeyi koruma, kentte ayakta kalma mücadelesinin en yaygın stratejisi haline geldi. Mücadelenin sonuçlarının yer olarak işaretlendiği kapsam, gönüllü ve gönülsüz kentsel getto kutupları arasında uzanır. Yeterli geliri olmayan, bu yüzden de geri kalan kent sakinleri tarafından güvenliklerine karşı potansiyel tehdit olarak görülen sakinler, genellikle kentin daha elverişli ve makbul kesimlerinden kovulurlar ve ayrı, getto benzeri bölgelere sıkıştırılırlar. Yeterli kaynaklara sahip sakinlerse kendi seçtikleri ayrı, yine getto benzeri alanlardan yer satın alırlar ve diğer herkesin buralara yerleşmesini engellerler; bunun yanı sıra, kendi gündelik yaşamlarını kentin geri kalan sakinlerinin dünyalarından ayırmak için ellerinden geleni yaparlar. Gitgide, bu insanların gönüllü gettoları, bölge dışılığın ileri karakollarına ya da garnizonlarına döner.

"İç sürgünleri," "sanal bağlantılılık" sayesinde gerçekleşen, burada açığa çıkan ve bu sayede devam eden küresel elitlerin ikamet ettiği ve kullandığı bu imtiyazlı kentsel mekânların yeni fiziksel bölge dışılığının atık ürünleri nedir dersek, bağlantısız ve terk edilmiş mekânlar, Michael Schwarzer'in adlandırdığı şekliyle "hayalet semtler," "kâbusların rüyaların yerini aldığı ve tehlikeyle şiddetin başka yerlere göre daha sıradan olduğu"[33] yerlerdir. Eğer imtiyazlı mekânları çevreleyen alanlar geçit vermez şekilde tutulacaksa, içeriye sızılma tehlikesini ve bölgesel saflığın kirlenmesini önlemek için evsizlere karşı sıfır tolerans politikası uygulamak –evsizleri, hayatlarını kazanabildikleri ama göze batacak ve rahatsız edecek şekilde görünür oldukları mekânlardan sürmek ve bunların hiçbirini gerçekleştiremeyecekleri, terk edilmiş, girilmesi yasak mekânlara hapsetmek– elverişli gelir. "Serseriler," "başkalarının peşine takılanlar," "avareler," "dilenciler," "gezginler" ve diğer tiplerdeki sınır ihlalcileri, elit-

[32] G. Gumpert ve S. Drucker, "The Mediated Home in the Global Village," *Communication Research* içinde 25, no. 4 (1998): 422-438.

[33] M. Schwarzer, "The Ghost Wards: The Flight of Capital from History," *Thresholds* 16 (1998).

lerin kâbuslarındaki kötü niyetli karakterler haline gelirler. Aynı zamanda, yoğun nüfuslu bir gezegende yaşamanın gizli tehlikelerinin ayaklı tecessümüdürler – ve *hıncın* asıl hedefleri.

"Hayatın kendiliğinden ifadesinin," şu anki cisimleşmiş haliyle, güven ve koruyup kollamadan ziyade güvensizlik ve "birbirine karışma fobisine" yol açması daha muhtemel görünüyor. "Birbirine karışma fobisi," günümüz kentlerinin sokaklarında –yalnızca resmi olarak beyan edilen (ve dolayısıyla kaçınılan) sert mahallelerde ya da "sefil sokaklarda" değil, sıradan (bunu, "yasaklanmış mekânlar" tarafından korunmayan diye düşünün) yaşam alanlarında da– karşılaşan ve mekân için itişip kakışan, akıllara durgunluk veren, tüyler ürperten ve sinir bozan insan tipleri ile yaşam tarzları çeşitliliğine verilen oldukça öngörülebilir ve yaygın bir tepkidir. Küreselleşme çağında kentsel ortamların çoksesliliği ve kültürel renkliliği hüküm sürmeye başladıkça, ki bu durum zaman geçtikçe yoğunlaşacağa benziyor, ortamın can sıkıcı, kafa karıştırıcı, rahatsız edici yabancılığından doğan gerilimler muhtemelen ayrımcı istekleri harekete geçirmeye devam edecektir.

Birbirine karışma fobisine neden olan etkenler sıradandır – bunları tespit etmek hiç zor değildir, anlamak kolaydır ancak affetmek illaki kolay değildir. Richard Sennett'in iddia ettiği gibi, "Benzer olma arzusunu ifade eden 'biz' hissi, erkeklerin ve kadınların, birbirlerinin daha derinlerine bakma gerekliliğinden kaçınmalarının bir yoludur." Diyebiliriz ki bu his, bir miktar manevi rahatlık vadeder: farklılığın içinde ve farklılıkla yaşamanın gerektirdiği anlama, müzakere etme, uzlaşma çabasına son vererek bir aradalığı daha kolay katlanılır hale getirme umudunu vadeder. "Uyumlu bir topluluk imgesi oluşturma sürecinin tabiatında, gerçek katılımdan kaçınma arzusu vardır. Ortak deneyime sahip olmadan ortak bağları hissetmenin en baştaki sebebi, insanların katılımdan korkmaları, katılımın tehlikelerinden ve külfetlerinden korkmaları, zahmetinden korkmalarıdır."[34]

"Benzerler topluluğuna" yönelik istek, yalnızca *dışarıdaki* ötekilikten değil, aynı zamanda *içerideki* canlı fakat çalkantılı, dinçlik veren fakat külfetli etkileşime duyulan bağlılıktan da geri çekilmenin işaretidir. Aynılar topluluğunun çekiciliği, çoksesli bir dünyada gündelik hayatı dolduran risklere karşı yapılmış sigorta poliçesinin çekiciliğidir. Aynılığın içine batmak, aynılığı harekete geçiren riskleri azaltmaz ya da bertaraf etmez. Tüm yatıştırıcılarda olduğu gibi, en fazla risklerin en dolaysız ve en korkulan etkilerinin bir kısmına karşı sığınak vadedebilir.

---

[34] Richard Sennett, *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life* (Londra: Faber and Faber, 1996), s. 39, 42.

Birbirine karışma fobisinin devası olarak kaçışı tercih etmenin kendisinin getirdiği sinsi ve zararlı bir sonuç vardır: bir kez benimsendikten sonra, sözde tedavi edecek olan sistem etkisiz oldukça, kendini kendini yürütür, kendini kendini sürdürür ve kendi kendini pekiştirir hale gelir. Sennett bunun niye böyle olduğunu (aslında niye böyle olması gerektiğini) açıklar: "Son yirmi yıl içinde Amerika'da kentler etnik bölgelerin nispeten homojen hale geldiği bir şekilde büyüdü; yabancıdan duyulan korkunun da bu etnik toplulukların ayrı düşürüldükleri ölçüde artması hiç tesadüfe benzemiyor."[35] Bölgesel ayrışma bir kez yerleştikten sonra ve insanlar birörnek ortamlannda, yani üstünkörü ve hissizce, yanlış anlaşılma riski olmadan ve farklı anlam evrenleri arasındaki (her daim riskli) iki yönlü tercümelere duyulan eziyetli ihtiyaçla mücadele etmeden "sosyalleşebildikleri," "kendilerine benzeyen" ötekilerin eşliğinde yaşadıkları ortamda daha uzun süre kaldıkça, kişinin, "önceden öğrendiği" müşterek anlamları müzakere etme sanatını ve kabul edilebilir bir *modus covivendi*'yi [bir arada yaşama biçimi –ç.n.] "tekrar unutması" daha muhtemel olur.

Hali vakti yerinde olanlar ile durumu kötü olanlan ayıran barikatın her iki tarafında da sürdürülen toprak savaşları iletişimin çökmesini derinleştirmekten başka bir işe yaramaz. Daimi toprak savaşlarının gönüllü ve gönülsüz askerleri, farklılığın içinde tatmin edici bir hayat sürdürmek için gerekli becerileri kazanmayı başaramadıkça, "kaçış tedavisini" uygulayanların, yabancılarla yüz yüze gelme ihtimalini giderek artan bir korkuyla değerlendirmeleri şaşırtıcı olmayacaktır. "Yabancılar" (yani, bariyerin diğer tarafındaki insanlar), giderek daha farklı, alışılmadık ve anlaşılamaz hale geldikçe, onların "ötekiliğini" neticede kişinin kendi dünyasına uydurabilecek diyalog ve etkileşim zayıflayıp kayboldukça, ya da zaten hiç kurulmadıysa, daha da korkutucu görünürler. Homojen, bölgesel olarak tecrit edilmiş bir ortam bulma isteği, birbirine karışma fobisi tarafından tetiklenmiş olabilir fakat bölgesel ayrışmanın hayata geçirilmesi, birbirine karışma fobisinin can simidi ve beslendiği kaynaktır; zamanla bu fobiyi pekiştiren asli etken haline gelir.

Løgstrup, açık, dostça, güvenilir olan "hayatın bağımsız ifadelerinin" yanı sıra bunların dişli rakiplerini de sayar, yani "kısıtlanmış" ifadeleri, dışarıdan teşvik edilen ve bu yüzden de özerk olmak yerine bağımlı olan ifadeleri; ya da daha ziyade, (Løgstrup'un kastına muhtemelen daha çok uyan bir yorumla söylersek) saikleri (bir kez *sebepler* olarak temsil edildikten, daha ziyade yanlış temsil edildikten sonra) dışarıdaki etkenlere yansıtılan ifadeleri.

---

[35] A.g.e., s. 194.

Kısıtlanmış ifadelere örnek olarak saldırı, kıskançlık ve imrenme sayılır, yani önceden *hınç* fenomeninin arkasında gizlendiğini gördüğümüz tüm o duygular. Fakat Løgstrup'un iddia ettiği gibi, her durumda davranışın göze çarpan niteliği, eylemin asıl kaynaklarını gizlemek üzere tasarlanan kendi kendini kandırmadır. Örneğin, kişi kendini, hatalı davrandığı düşüncesini kaldıramayacak kadar yüksek görüyordur ve bu yüzden de dikkati kendi yanlışından başka bir yere yönlendirmek için, Öteki'nin saldırdığı ithamına gerek duyuyordur. Løgstrup, haksızlığa uğramış taraf olmaktan memnuniyet duyduğumuza ve böyle olunca da bu kendimize düşkünlüğümüzü beslemek için hatalar icat etme ihtiyacı duyduğumuza işaret eder. Bu şekilde eylemin bağımsız tabiatı gizlenir; oyunda asıl aktör rolü verilen kişi, ilk hatalı davranışı gerçekleştirmekle, ilk suçu işlemekle sorumlu tutulan *öteki taraf*tır. Böylece, benlik tamamen, maruz kalan tarafta kalır; benlik, kendi başına bir fail olmaktan ziyade, *ötekinin eyleminin mağduru*dur.

Bu görüş bir kere benimsendikten sonra kendi kendini sürdürür ve pekiştirir. Güvenilirliği korumak için, diğer tarafın itham edildiği kötü davranış çok daha dehşet verici ve, her şeyden önemlisi, çok daha zor tedavi edilebilir ve bağışlanabilir olmalı, kurbanın çektiği, bu kötü davranıştan kaynaklanan acıların çok daha berbat ve eziyetli olduğu duyurulmalıdır ki, bu şekilde, kendini kurban ilan eden kişinin giriştiği, gittikçe acımasızlaşan tedbirler, işlenen suça "adil bir karşılık" ya da işlenmeyi bekleyen suçlara karşılık bir savunma olarak (hatta, Pentagon'un yeni askeri öğretisinde yakın zamanlarda görüldüğü gibi, "önleyici" olarak, yani, işleneceğine dair bir niyetin kanıtları olmadığı durumda bile, sadece ve sadece işlenebilecek olan suçları bertaraf etme amaçlı olarak) haklı gösterilmeye devam edebilsin. Kısıtlanmış eylemler, bağımsızlıklarını sürekli *inkâr* etmeye muhtaçtır. Bu sebepledir ki, bu eylemler, benliğin bağımsızlığının kabul edilmesinin ve benliğin bu tür bir kabulü çağrıştıracak şekilde hareket etmesinin önündeki en esaslı engeli teşkil ederler. Bu eylemlerin, aynı zamanda, *hıncı* yatıştırmanın önündeki birincil engeller olduğunu sonucunu da çıkarabiliriz; bunlar, aksine, *hıncın* ortaya çıkmasına yardımcı olurlar, bu da Robert Merton'un terminolojisiyle "kendi kendini gerçekleştiren bir kehaneti" teşkil eder. Başlangıçtaki garez, bu garezi taşıyanların eylemleri sayesinde "haklı gösterilir" ve "onaylanır."

Dolayısıyla, dayandıkları kendi kendini kandırmanın maskesini düşürerek ve bu kandırmaya itibar etmeyerek kendi kendine yüklenilen kısıtlamaların üstesinden gelmek, bağımsız hayatın ifadesine, yani kendini ilk önce ve en çok güvende, şefkatte ve mer-

hamette gösteren ifadeye, tam özgürlük sağlamanın başlangıç niteliğindeki ve kaçınılmaz koşulu olarak ortaya çıkar.

Hıncın cazibesini etkisiz kılmak, dağıtmak, hatta zararsız duruma getirmek ve böylece de hıncın harekete geçirdiği eylemlere karşı insanların beraberliğini korumak için ne yapılması gerektiğini aşağı yukarı biliriz. Maalesef, bunları bilmek bunu nasıl başaracağımızı bilmek anlamına gelmez. Hatta nasıl başaracağımızı bilseydik bile, yine de söz konusu görevin gerektireceği kaynakları ve araçları keşfetme (ya da icat etme) şeklindeki göz korkutucu görevle karşı karşıya gelmek zorunda kalacaktık.

Hınç, çıkarları çatışma içine sokan, çıkar sahiplerini de birbirine düşüren toplumsal ortamların atığı, yan ürünüdür. *Hınç* açığa çıkarmaya bilhassa meyyal üç çeşit ilişkinin izini sürdük: aşağılama (onurun yadsınması), rekabet (mevki yarışı) ve korkutucu müphemlik. Bu ilişkilerin üçü de toplumsal ürünlerdir, bireysel ürünler değildirler; bu sebeple, üçü de, yalnızca kaynakları olan toplumsal ortamların yeniden düzenlenmesi vasıtasıyla ele alınabilir ve üçünün de üstesinden bu şekilde gelinebilir. *Hınç*la savaşmak ve *hıncın* filizlenmesini ve yayılmasını önlemek, uzun dönemli projeler olmak zorundadır.

Son olarak da: "küreselleşmenin" etik imtihanı, ya da daha doğrusu, etik bir mücadele olarak küreselleşme.

"Küreselleşme" başka hangi anlamlara gelirse gelsin, hepimizin birbirimize bağımlı olduğumuz anlamına gelir. Bir yerde olan bir şeylerin küresel sonuçları olabilir. Elde ettikleri kaynaklar, teknik araçlar ve teknik bilgi sayesinde, insanların eylemleri zamanda ve mekânda geniş mesafeler katedebilir. Niyetleri yerel olsa bile, faillerin küresel etkenleri hesaba katmamaları tedbirsizlik olur çünkü eylemlerinin başarısını ya da başarısızlığını küresel etkenler belirleyebilir. Yaptığımız (ya da yapmaktan kaçındığımız) şeyler, hiç gitmeyeceğimiz yerlerde yaşayan ve hiç bilmeyeceğimiz kuşakların üyesi olan insanların yaşam (ya da ölüm) koşullarını etkileyebilir.

Bugünlerde, bilerek ya da bilmeyerek, müşterek tarihimizi yazdığımız koşullar budur. Açıklığa kavuşmakta olan bu tarihin içindeki pek çok şey –belki de her şey ya da neredeyse her şey– insanların seçimlerine bağlı olsa da seçimlerin yapıldığı koşulların kendisi seçim konusu değildir. Önceden, eylemlerimizin potansiyelini, inceleyebildiğimiz, denetleyebildiğimiz ve kontrol edebildiğimiz bölgeyle sınırlayan zaman-mekân sınırlarının kısıtlamalarının çoğunu kaldırmamızla birlikte, artık ne kendimizi ne de eylemlerimizin muhataplarını küresel karşılıklı bağımlılık ağından sakınabi-

liriz. Küreselleşmeyi bırakın tersine çevirmeyi, şimdiki halinde durdurmak için bile hiçbir şey yapılamaz. Dünya çapındaki yeni karşılıklı bağımlılığın "taraftarı" ya da "muhalifi" olunabilir fakat bunun etkisi bir sonraki güneş ya da ay tutulmasını desteklemeye ya da bunlara öfkelenmeye benzeyecektir. Bununla birlikte, pek çok şey de, insanlık durumun küreselleşmesinin şimdiye dek aldığı dengesiz biçime gösterdiğimiz rıza ya da direnişe bağlıdır.

Elli yıl öncesine kadar, Karl Jaspers halen "ahlaki suçluluk duygusunu" (yaptıklarımız ya da yapamadıklarımız yüzünden başka insanlara zarar verdiğimizde hissettiğimiz vicdan azabını), "metafizik suçluluk duygusundan" (bir insan zarar gördüğünde, bu zarar hiçbir şekilde bizim bir eylemimizle bağlantılı olmasa bile hissettiğimiz suçluluk duygusundan) net olarak ayırabiliyordu. Küreselleşmenin mesafe katetmesiyle birlikte, bu ayrım anlamını yitirdi. John Donne'un, "Çanların kimin için çaldığını öğrenmeye çalışma; çanlar senin için çalıyor" sözü, yazgımızın hakiki birliğini daha önce hiç olmadığı kadar iyi temsil ediyor; gelgelelim, mesele şu ki, bırakın eylemlerimizin birliğini, duygularımızın birliği bile, *yazgı*nın yeni birliğine uyum sağlayacak aşamaya henüz gelemedi.

Dünyanın yoğun küresel karşılıklı bağımlılık ağı içinde, diğer insanlar onur kırıcı davranışlara maruz kaldıklarında, ıstırap ve acı çektiklerinde, kendi ahlaki masumiyetimizden emin olamayız. Bilmediğimizi ilan edemeyiz, ya da, mağdurun yazgısının yönünü değiştirecek ya da en azından yazgısının ağırlığını hafifletecek şekilde davranışımızda değişiklik yapabileceğimiz bir nokta bulunmadığından emin olamayız. Bireysel olarak aciz olabiliriz fakat birlikte bir şeyler yapabiliriz, "birliktelik" de bireylerden oluşur ve bireyler tarafından oluşturulur. Sorun şu ki –bir başka yirminci yüzyıl filozofu Hans Jonas'ın yakındığı gibi– zaman ve mekân artık eylemlerimizin etkilerini sınırlamasa da, ahlaki muhayyilemiz Adem'le Havva zamanında kazandığı ufkun ötesine pek ilerleyemedi. Üstlenmeye hazır olduğumuz sorumluluklar, gündelik davranışlarımızın çok daha uzaktaki insanların hayatları üzerinde gösterdiği etki kadar uzaklara ulaşmıyor.

Küreselleşme süreci, şimdiye dek, dünyanın köşe bucak her yerine nüfuz eden bir karşılıklı bağımlılık ağı yarattı, fakat bundan fazlası pek de söz konusu değil. Bırakın küresel bir yönetim biçimini ya da küresel kanunu, küresel bir toplumdan ya da küresel kültürden bahsetmek için bile fena halde erken. Küreselleşme sürecinin öte ucunda yükselen bir küresel toplumsal sistem var mı? Eğer varsa, bu sistem norm olarak değerlendirmeyi öğrendiğimiz toplumsal sistemlere henüz benzemiyor. Toplumsal sistemleri, in-

san varoluşunun tüm yönlerini –özellikle ekonomi mekânizmalarını, siyasi iktidarı ve kültürel kalıpları– düzenleyen, ayarlayan ya da uyarlayan bütünlükler olarak düşünmeye alışmıştık. Bugünlerdeyse, önceden aynı düzeyde ve aynı bütünlük içinde düzenlenen şeyler birbirinden ayrıldı ve kökten bambaşka düzeylere yerleştirildi. İnsan eyleminin seçeneklerinin sınırlarını ve etkinliğini, insanların yaşama biçimini ve hayalleriyle umutlarının sınırlarını belirleyen güçler olan sermaye, finans ve ticaretin dünya çapındaki yayılımına, insan hayatını kontrol altında tutan bu güçleri kontrol altında tutmak için insanlığın geliştirdiği kaynaklar aynı ölçüde erişemedi.

En önemlisiyse, dünya çapındaki bu geniş yayılımın küresel düzeyine, demokratik denetim de erişemedi. Diyebiliriz ki, iktidar, modern ulus-devletlerde iktidarın kullanımı ve kötüye kullanımı üzerinde demokratik denetim uygulayan, tarih içinde gelişmiş kurumların avuçlarından "akıp gitti." Şimdiki biçimiyle küreselleşme, ulus-devletlerin giderek gücünü kaybetmesi ve ulus-devletin yerine geçebilecek etkili bir şeylerin (henüz) bulunmayışı anlamına geliyor.

Ekonomi alanındaki failler, benzer bir Houdini hareketini*, açıkça daha mütevazı bir ölçüde de olsa, önceden bir kere daha gerçekleştirmişlerdi. Modern tarihin mantığının (ya da mantıksızlığının) en keskin görüşlü çözümleyicilerinden olan Max Weber, modern kapitalizmi doğuran hareketin, işin evden ayrılması olduğuna dikkat çekmişti. Burada "ev," ailelerin ve mahallelerin sıkıca sarmalandığı köy ve kasaba cemaati, semt ya da usta loncaları tarafından devam ettirilen yoğun karşılıklı haklar ve yükümlülükler ağını temsil ediyordu. Bu ayrılmayla (ünlü Menenius Agrippa'nın kadim alegorisine selam ederek, daha doğru bir adlandırmayla "bölünme" diyebiliriz) birlikte, iş, tüm ahlaki kaygılardan ve yasal kısıtlamalardan azade, kendi davranış kurallarına tabi olmaya hazır özgün bir sahaya, fiili bir sahipsiz toprağa açıldı. Bildiğimiz gibi, ekonomik faaliyetlerin eşi görülmemiş ahlaki bölge dışılığı bir süre sonra sınaî imkânların gelişmesine ve zenginliğin artmasına yol açtı. Bunun kadar iyi bildiğimiz bir şey daha varsa o da, aynı bölge dışılığın neredeyse tüm on dokuzuncu yüzyıl boyunca pek çok sefalete, yoksulluğa ve yaşam standartlarıyla imkânların akıl almaz derecede kutuplaşmasına yol açtığıdır. Şunu da biliyoruz ki, nihayetinde, ortaya çıkan ulus-devletler, iş alanının münhasır mülkiyeti olarak kontrol altında tuttuğu sahipsiz toprağı talep etti. Kural ve norm koyan devlet organları söz konusu toprağı ele geçirdi ve sonunda, ancak şiddetli direnişin üstesinden gelebildikten sonra da

* İllüzyonist ve akrobat Harry Houdini'nin sahnede zincirlendikten sonra kendi çabasıyla zincirlerinden kurtulma gösterisi kastediliyor –ç.n.

olsa, bu toprağı ilhak etti ve sömürgeleştirdi, böylece de etik boşluğu doldurdu ve tebaasının/vatandaşlarının hayatlarında bu boşluktan kaynaklanan en sevimsiz etkileri yumuşattı.

Küreselleşme "İkinci Bölünme İşareti" olarak tanımlanabilir. İş, ev tarafından sınırlanmaktan bir kez daha kurtuldu, ancak bu sefer geride bırakılan ev, ulus-devletlerin siyasi egemenlikle kaplanmış ekonomik, askeri ve kültürel kuvvetleri tarafından çevrelenip korunan modern "ev tahayyülüydü". İş alanı, bir kez daha "bölge dışı bir bölge," zayıf yerel kuvvetlerin koyduğu ufak tefek güçlükleri kenara iterek ve daha dayanıklı kuvvetlerin kurduğu setlerden de kaçınarak serbestçe dolanabildiği kendine ait bir mekân kazandı. İş alanı artık kendi amaçlarının peşinden koşabiliyor ve ekonomik açıdan konu dışı ve bu yüzden de gayri meşru olduğu gerekçesiyle tüm diğer amaçları görmezden gelebiliyor ve boş verebiliyor. Bir kere daha, ilk bölünme zamanında büyük ahlaki öfkeyle karşılanan toplumsal etkilerin benzerlerini gözlemliyoruz, tek fark, şimdiki etkilerin (ikinci bölünmenin kendisi gibi) çok daha büyük, küresel bir ölçekte olması.

Yüz elli yıldan uzun zaman önce ilk bölünmenin ortasında, daha adil, eşitlikçi ve hakkaniyetli bir toplumu savunanlar ve amaçlarına, kapitalizmin ilerlemesini olduğu yerde durdurup başlangıç noktasına, geniş ailelerin ve aile atölyelerinin premodern dünyasına dönerek ulaşacaklarını ümit edenler, Karl Marx tarafından "ütopyacılık" hatasına düşmekle itham edilmişti. Marx geriye dönüşün olmadığını vurguluyordu ve tarih, en azından bu noktada, onu haklı çıkardı. Toplumsal gerçeklikte kök salma şansı olan ne tür bir adalet ve hakkaniyet varsa şu an, eskiden olduğu gibi, geri döndürülemez dönüşümlerin çoktandır insan durumunu getirdiği yerden başlamalıdır. İkinci bölünmeye özgü seçenekler üzerine düşünürken bu akılda tutulsa iyi olur.

İnsanlar arası bağımlılığın küreselleşmesinden, insanların ulaştığı teknolojinin ve ekonomik faaliyetlerin küresel menzilinden geri adım atmak, en iyi ihtimalle bile artık mümkün değil. "Savunmaya geçin" ya da "Kabile (ulusal, komünal) çadırlarınıza geri dönün" gibi tepkiler işe yaramayacak. Mesele tarih ırmağının nasıl geri döndürüleceği değil, ırmağın insan sefaletiyle kirlenmesine karşı nasıl mücadele edileceği ve ırmağın taşıdığı faydaların daha hakkaniyetli bir şekilde dağıtılmasını başarmak için ırmağın akışının nasıl yönlendirileceği.

Hatırlanması gereken bir nokta daha: küresel güçler üzerindeki talep edilen küresel kontrol nasıl bir biçim alırsa alsın, modern tarihin ilk iki yüzyılında geliştirilen demokratik kurumların büyütül-

müş kopyaları olamaz. Bu tarz kurumlar, zamanın herkesi kapsayan en büyük "toplumsal bütünlüğü" olan ulus-devletin ölçeğine göre biçilmişlerdi ve şişirilerek küresel boyutlara genişletilmeye fark edilebilir şekilde uygun değiller. Muhakkak, ulus-devlet komünal mekânizmaların bir uzantısı da değildi. Aksine, son derece alışılmamış insan birlikteliği tarzlarının ve yeni toplumsal dayanışma biçimlerinin nihai ürünüydü. Müzakerenin ya da yerel cemaatler arasında sıkı pazarlıklarla ulaşılan mutabakatın sonucu da değildi. Sonunda "ilk bölünmenin" yarattığı meydan okumalara aranan tepkiyi sağlayan ulus-devlet, bunu komünal geleneklerin inatçı savunucularına rağmen ve çoktandır küçülen ve zayıflayan yerel egemenlikleri daha da aşındırarak yaptı.

Küreselleşmeye karşı etkili bir tepki ancak küresel olabilir. Ayrıca, böyle bir küresel tepkinin kaderi (uluslararası ya da, daha doğrusu, devletler arası olmaktan farklı şekilde) küresel bir siyaset sahnesinin ortaya çıkmasına ve yerleşmesine bağlıdır. Bugün en bariz şekilde eksik olan böyle bir sahnedir. Mevcut küresel oyuncular bu sahneyi kurmaya fark edilir şekilde gönülsüzler. Mevcut küresel oyuncuların, eski fakat giderek etkisizleşen devletler arası diplomasi sanatının eğitimini görmüş görünüşteki muhalifleriyse, yetenek ve gerekli kaynakların eksikliğini çekiyor gibiler. Küreselleşme çağma uygun, gerçekten küresel bir forumu yeniden kurmak ve tekrar canlandırmak için yeni kuvvetler gerekiyor – ve bu kuvvetler ancak bu oyuncuların her ikisini de atlatarak kendilerini ortaya koyabilirler.

Tek kesinlik bu gibi görünüyor – geriye kalan her şey, ortak yaratıcılığımıza ve siyasi deneme-yanılma pratiklerimize bakıyor. Sonuçta, ilk bölünmenin ortasında, hasarın onarımı işleminin alacağı nihai biçimi, ancak sayılı düşünür önceden tasavvur edebilirdi. Düşünürlerin emin oldukları şey, bu çeşit bir işlemin zamanlarının en önemli buyruğu olduğuydu. Hepimiz bu sezgileri sebebiyle onlara borçluyuz.

Kolektif girişim için gerekli kaynakların ve kurumların eksikliğinde, "Bunu kim becerebilir?" sorusuyla bocalayıp duruyoruz – neyin yapılabileceğini tahmin etsek bile. Fakat işte buradayız ve şu an için elverişli başka hiçbir yer yok. Eskilerin söylediği gibi: *Hie Rhodos, hie salta* ["İşte Rodos, haydi atla" – "Halep oradaysa arşın burada" anlamında –ç.n.].

Kimse, bu basamakları tırmanırken karşılaştığımız ikilemleri, *Città invisibili* eserinde Marco Polo'ya şu sözleri söyleten Italo Calvino'dan daha iyi kaydettiğini iddia edemez: "Yaşayanların cehennemi ileride olacak bir şey değil: eğer bir cehennem varsa, bu cehennem zaten burada, her gün içinde yaşadığımız, bir arada bu-

lunuşumuzla oluşturduğumuz cehennem. Bu cehennemin ıstırabını çekmekten kurtulmanın iki yolu var. İlk yol pek çok kişiye göre basit: cehennemi kabullen ve onun öyle bir parçası haline gel ki artık cehennemi göremez ol. İkinci yol riskli ve sürekli ihtiyatlı ve tedirgin olmayı gerektiriyor: cehennemin göbeğinde kimler ve neler cehennem değil araştır ve bunları tanımayı öğren, sonra da yaşamalarını sağla, onlara alan ver."[36]

Tahminimce Ne Levinas ne de Løgstrop bu öğüdün altına imza atmaktan imtina ederdi.

[36] Italo Calvino, *Invisible Cities,* İngilizce'ye çeviren William Weaver (New York; Vintage, 1997), s. 165.

İKİNCİ BÖLÜM

Kategorik Katliam ya da Yirminci Yüzyılın Mirası ve Bunun Nasıl Hatırlanacağı

Modern çağın eşiğinde, doğa insan hayatına musallat olan belirsizliğin temel kaynağı olarak görülüyordu. Seller, kıtlıklar, apansızın gelip çatan açlık, umulmadık bulaşıcı hastalıklar ve "el değmemiş doğada" –insanların tanzim etme şevkinin henüz dokunamadığı ve genellikle çiftlik çitlerinin yalnızca birkaç metre ötesinde başlayan yerlerde– pusuya yatmış tarifsiz tehlikeler, korku dolu bilinmezliğin asıl kaynağıydı. Diğer insanlardan gelebileceği düşünülen tehditler bile doğayı ehlileştirmenin zorluklarının yan etkileri olarak görülüyordu. Kapı komşularının, alt sokakta ya da nehrin öte yanında oturan komşuların, insanı eli kulağında bir felaketin beklentisine sokarak korkutan ve ürperten kötü niyeti, fesatlığı ve tuhaf davranışları, dünyanın insan mamulü kısmından ayrı olarak, doğa tarafında sınıflandırılırdı. Bu nitelikler ve davranışlar, insan soyunun "doğal durumu" olarak, sökülüp atılması, düzeltilmesi ya da "uygarlaşma sürecinin" sabırlı, zahmetli ve itina isteyen çabasıyla bastırılması gereken ve usulünce de bunlara maruz kalacak olan, işlenmemiş "tabiatın" mirası ve kalıntısı olarak görülen savaşa yatkın içgüdülerin, "doğal saldırganlığın" ve bunların neticesinde ortaya çıkan *bellum omnium contra omnes* [*herkesin herkese karşı savaşı* –ç.n.] eğiliminin üzücü sonuçları olarak değerlendirilirdi.

Modern çağın güven inşa eden efsanesi, kendi akıllarıyla, keskin zekâlarıyla, azimleriyle ve çalışkanlıklarıyla, yani Baron von Münchhausen'in kendi kendini kurtarmasının işlenmiş bir biçimiyle, kendilerini "doğal," "uygarlık öncesi" durumun bataklığından çekip çıkaracak insanların hikâyesiydi. Bu efsaneden çıkarılan sonuçlar, insanın doğaya üstünlük sağlama yeteneğine duyulan sarsılmaz güven ve aklın "kontrolsüz doğal kuvvetler" üzerindeki üstünlüğüne duyulan inançtı. İnsanların, söz konusu kontrolsüz doğal kuvvetler fazla zaptolunamaz görüldüğü durumlarda aklın yardımıyla bu kuvvetleri dizginleyip daha faydalı işlere koşabilecekleri-

ne ya da boyunduruk altına alabileceklerine inanılıyordu. Doğal olan her şeyin –yani, belli amaçlar taşıyan ve akılla yönlendirilen insan emeği tarafından işlenmemiş nesnelerin ve durumların– açık ara en itici ve tahammül edilemez özelliği, gelişigüzel, rasgele hareketlerinin beklentilere kafa tutması, insan denetiminden kaçması ve böylece de insanların tasarılarını çökertmesiydi.

"Uygar düzen" fikri, bu düzenin bir parçası olmasına müsaade edilmeyen her şeyin yasaklanıp bertaraf edildiği bir insanlık durumu hayaliydi. Uygarlaşma süreci işini bir kere tamamladı mı, geriye ne bir karanlık köşe, ne cehaletin kara deliği, ne gri müphemlik alanları, ne de kötücül belirsizliğin habis yuvası kalacaktı. Hobbes, (egemen iktidarın taşıyıcısı olan devletle özdeşleştirilen) toplumun, eninde sonunda, belirsizliğin karşısında şiddetle ihtiyaç duyulan ve herkesin arzuladığı sığınağı sağlayacağını umut ediyordu (burada, kuşaklarca uzanan sadık takipçilerinin katkısını da anmak gerek). Bu sığınağı da, tebaasını, doğanın korkutucu güçlerinden ve kendi başlarına zapt edemeyecekleri kadar zayıf oldukları doğuştan kötücüllükleriyle temel içgüdülerinden karşı koruyarak sağlayacaktı. Yıllar sonra, yirminci yüzyılın ortasında, Carl Schmitt, modern devletin gerçekliğini değilse bile, en azından amacını, "Egemen'i," olağanüstü hale [ya da "istisna haline" –ç.n.] karar veren olarak tanımlayarak özetledi. Giorgio Agamben, yakın zamanlarda, Schmitt'in bu tanımını yorumlayarak, egemen devletin kurucu niteliğinin, "bir şeyin ancak dışlanarak içerildiği" "istisna ilişkisi" olduğunu ve yasanın, kendi uygulanışına sınırlar koyarak kendini beyan ettiğini iddia etti.[1] Aslında, modern devlet, yönetilemeyen ve bu yüzden de hoşa gitmeyen her şeyi dışlayarak insanların meselelerini yönetmekle meşguldü. Şunu da ekleyebilirim ki, belirsizlik ve belirsizliğe sebep olan ya da belirsizlikte katkısı olan her şey (yönetilmeye direnen, sınıflandırmadan kaçan, eksik tanımlanmış, farklı sınıflara kayabilen, muğlâk ve müphem olan her şey), insanların gelecekte yaratacakları düzenin, dışlanması gereken en büyük ve en zehirli pisliğiydi. Modern devlet, arındırma faaliyeti ve temizlik emeliyle meşguldü.

Modern devletin bu eğiliminin geçtiğimiz yüzyılın ortasında en yüksek noktasına vardığını iddia ediyorum, yani, geçtiğimiz yüzyılın uzunca bir dönemi, tarihin o zamana dek bilindiği şeklinin an meselesi olan sonunun himayesinde geçtikten sonra.

---

[1] Bkz. Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Il potere sovrano e la nuda vita* (1995), İngilizce alıntı için *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, çeviri Daniel Heller-Roazen (Stanford, CA: Stanford University Press, 1998), s. 11, 18.

1940'larda, Nazi işgalindeki Avrupa'nın her yanında Yahudilerin topluca katledildiği rivayetleri cephe hattından sızdığında, İncil'de geçen bir terim olan "holokost" hatırlandı ve bu katliamları isimlendirmek için tekrar kullanıldı. Söz konusu edimin kayda geçmiş tarihte emsali yoktu ve bu yüzden sözlüklere yazılı resmileşmiş bir ismi de yoktu. "Kategorik katliam" edimine –amaçlanan düzene uygun olmayan insan sınıfına ait olmaları (ya da bu tür sınıflara sokulmaları) sebebiyle süratle ölüm cezasına çarptırılan kadınların, erkeklerin ve çocukların fiziksel olarak ortadan kaldırılmalarına– yeni bir isim icat edilmesi gerekiyordu. 1950'lere gelindiğinde, 1940'tan 1945'e dek Nazi liderliğinin inisiyatifi altında işlenen, Avrupa Yahudilerinin hepsini kapsaması amaçlanan imhanın hususi ismi olarak eski/yeni "holokost" ifadesi geniş ölçüde kabul edilmeye başladı.

Sonraki yıllardaysa, söz konusu ifadenin kullanımı, etnik, ırksal ya da dini grupları hedef alan birçok toplu cinayet vakasını ve ilan edilen ya da örtük amacın, hedef alınan bir grubun topyekûn imhasından ziyade grubun güçsüz kılınması ya da sınırdışı edilmesi olan vakaları da kapsayacak şekilde genişletildi. Terimin muazzam duygusal ağırlığı ve temsil ettiği eylemlerin neredeyse tüm dünyada etik açıdan kınanması sebebiyle, maruz kalınan bir felaketin başka bir "holokost" vakası olarak adlandırılmasına yönelik yaygın bir uğraş veriliyordu. Bir insan grubu tarafından bir diğeri üzerinde uygulanan ve bir başka "holokost" olarak etiketlenmeyi hak eden hasar türleri, geçen yıllar içinde başlangıçtaki alanının epey uzaklarına kadar genişletildi. "Holokost" ifadesi, şiddet içeren pek çok etnik ve başka türlü grup çatışmasında, kendi grubunun düşmanca tutumunu haklı göstermek için karşı tarafın davranışlarına ve niyetlerine yöneltilen bir suçlama olarak kullanılan, "temelden tartışmalı" bir kavram haline geldi.

Halk dilinde, bugünlerde "holokost" ile yirminci yüzyılın dil alanındaki bir başka yeniliği olan "soykırım," sıkça birbirlerinin yerine kullanılıyorlar. 1993'te Helen Fein dikkat çekmişti ki 1960 ile 1979 arasında "en az bir düzine soykırım ve soykırım kapsamında katliam yaşandı. Bu vakalara, Irak'ta Kürtler, Sudan'da güneyliler, Ruanda'da Tutsiler, Burundi'de Hutular, Endonezya'da Çinliler ve diğerleri, Doğu Pakistan'da Hintliler ile Bengalliler, Paraguay'da Achéler, Uganda'da pek çok halk ... dahildi."[2] Bu cümlelerin yazılmasından sonra geçen süre içinde liste önemli oranda genişledi ve ben bu cümleleri yazarken de listenin sonuna yaklaştığına dair bir emare de mevcut değil. Frank Chalk ve Kurt Jonassohn'un tanımına göre soykırım, "bir devletin ya da başka bir

[2] Helen Fein, *Genocide: A Sociological Perspective* (Londra: Sage, 1993), s. 6.

otoritenin bir grubu ve bu grubun üyesi olmayı kendisi tanımlayıp, bu grubu imha etmeyi amaçladığı tek taraflı toplu öldürme biçimidir."[3] Soykırımda, yaşam üzerindeki iktidar, tanımlama iktidarıyla (ya da daha doğrusu, muaf tutma iktidarıyla) iç içe geçer. Bir grubun topyekûn imhasından önce, grupların kategoriler oluşturacak şekilde sınıflandırılması ve belli bir kategoriye yerleştirilmenin, cezası ölüm olan bir suç olarak tanımlanması gelir. Alışılmış türdeki savaşların nicesinde, zayiatların sayısı nice soykırımın kurbanlarının sayısından kat kat fazla olmuştur. Gelgelim, soykırımı en şiddetli ve kanlı çatışmadan ayıran şey, kurbanlarının sayısı değil, *monolojik tabiatı*dır. Soykırımda, şiddetin müstakbel hedefleri *tek taraflı* olarak tanımlanır ve bu hedeflere karşılık verme hakkı tanınmaz. Kurbanların hareketlerinin ve mahkûm edilen kategorinin teker teker üyelerinin niteliklerinin, önceden karar verilmiş yazgılarıyla ilgisi yoktur. Cezası ölüm olan kabahati, temyizi olmayan ithamı kanıtlamak için, suçlanmış olma gerçeği kâfidir.

Soykırım faaliyetlerinin gerçek tabiatı buysa eğer, "soykırım" ifadesiyle genelinde aynı anlama gelen ve bu sebeple bu ifadenin yerine de kullanılan "holokost" kelimesinin şu anki anlamının, ifadenin, türetildiği Levililer'de, Eski Ahit'in Yunanca çevirisinde geçtiği şekliyle taşıdığı anlamla ancak dolaylı bir bağlantısı vardır. Söz konusu eski ifade, muhtemelen *imhanın bütünlüğünü* öne sürmesi sebebiyle hatırlanıp Nazilerin Yahudileri imha edişi için bir metafor olarak yürürlüğe sokulmuştur. Yunanca ὁλόκαυστος ifadesi, İbranice "bütünüyle yanmış'ın" bire bir tercümesiydi ve Büyük Tapmağa getirilen kurbanların ateşe atılarak *tamamıyla* yanmalarının gerektiğini belirtiyordu. İfadenin asıl ve metaforik anlamlarını birbirinden ayıransa, eski ifadenin atıfta bulunduğu "bütünüyle yanmış'ın" dini anlamlarla dolu olmasıdır: insanın Tanrı'ya teslimiyetinin tamlığını ve dine adanmışlığının koşulsuzluğunu simgelemeye yöneliktir. Kurban edilecek nesnelerin, iman sahiplerinin en değerli, en azametli varlıkları olması gerekiyordu: özellikle seçilmiş yavru boğalar ya da erkek kuzular, bunların kusursuz örnekleri, her noktası insanın Tanrı'ya olan hürmeti ve insanın ilahi emirleri yerine getirmeye adanmışlığı kadar kusursuz olan örneklerdi. "Kurban," metaforik kapsamın bu şekilde genişlemesinin izinden giderek, *Oxford İngilizce Sözlüğe* göre "değer verilen ve istenen bir şeyden, daha yüce ya da daha baskıcı talebi olan bir şey uğruna feragat edilmesi" anlamına gelmeye başladı.

---

[3] Frank Chalk ve Kurt Jonassohn, *The History and Sociology of Genocides* (New Haven, CT: Yale University Press, 1990), s. 23.

Eğer kurban etmenin içeriği buysa, Holokost kesinlikle kurban değildi. Holokost'un kurbanları, daha genelinde tüm soykırımların kurbanları, daha yüce bir değer uğruna "kurban edilen" insanlar değillerdir. Nazi Holokostunun başlattığı modele uyan soykırımın nesnesi, Giorgio Agamben'in ifadesiyle, *homo sacer*'dir, yani "öldürülebilen ancak yine de kurban edilemeyendir." *Homo sacer*'in ölümü dini bir anlamdan yoksundur; *homo sacer* daha az değerli bir insan değildir, ister dini ister din dışı, ister ilahi ister dünyevi hiçbir değere sahip olmayan bir varlıktır. "Çıplak hayat" olarak imha edilen, üzerinden tüm değeri çekilip alınmış olandır. "*Homo sacer*'de kişi, ilahi yasanın alanına getirilmeksizin tamamen insanın yargı alanının dışına çıkarılır." "Çifte istisnalığın, hem *ius humanum*'dan [*insan yasası* –ç.n.] hem de *ius divinum*'dan [*ilahi yasa* –ç.n.] istisna tutulmanın"[4] nesnesidir.

Diyebiliriz ki, bir araya toplanarak ölüm kamplarına gönderilip vurulmadan ya da gazla zehirlenmeden önce, Almanya'nın ve Nazi işgalindenki diğer Avrupa ülkelerinin Yahudileri (Romanlar ve Sintilerle birlikte), adeta, toptan *homo sacer* ilan edilmişti – bu, yaşamı hiçbir olumlu değer taşımayan ve bu sebeple de öldürülmelerinin hiçbir ahlaki önemi olmayan ve öldürülmeleri cezalandırılmayı hak etmeyen bir kategoriydi. Nazilerin *Neue Ordnung* [Nasyonel-sosyalist *Yeni Düzen* –ç.n.] ülküsüne göre, Yahudilerin hayatları, çingenelerin, eşcinsellerin, akıl hastalarının ve zekâ özürlülerin hayatları ile birlikte, *unwertes Leben*'di –yani, yaşanmaya layık olmayan *hayatlar*dı– ya da, İsveç hükümetinin 1929 tarihli bir raporunda geçen ifadeyle, bu insanlar "mümkün olduğunca az sayıda olmaları toplumun yararına olan" insanlardı.[5] Bütün bu kategorilerin ortak noktası, mevcut karmakarışık gerçekliklerin yerini alması tasarlanan yeni ve daha iyi düzene –egemen liderlerin inşa etmeye giriştikleri, tüm istenmeyen fazlalıklardan, lekelerden ve kusurlardan arınmış toplumsal düzene– uymuyor olmalarıydı.

"Uygun olanı" "uygun olmayandan" –hayatlarının korunmasını ve yüceltilmesini hak eden özneleri, yeni düzenin gücüne hiçbir olası hizmet sunamayacak aksine bu düzenin uyumuna kesin zarar verecek öznelerden– ayırma ölçütlerini sağlayan, kusursuz bir düzen ülküsüydü. Egemen iktidar ("çıplak bedenlere" indirgenen insanlar üzerinde uygulanan iktidar), yeni düzeni inşa edenlerin, istedikleri şekilde, öznelerini düzenin içine kabul etmelerini ya da düzenden dışlanmalarını sağladı. Hukuki haklar ve etik yükümlülük-

---

[4] Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, s. 8, 82.

[5] Alıntılandığı kaynak: Kristina Boréus, "Discursive Discrimination: A Typology," *European Journal of Social Theory 3* (2006) içinde: 405-424.

ler alanına dâhil etme ya da bu alandan dışlama hakkını iddia etmek, modern devletin egemenliğinin özüydü – ve (Stalin Rusyası'nda "sınıf düşmanlarının" kitlesel biçimde ortadan kaldırılması ile birlikte) Holokost, herkesin kabul ettiği üzere bu iddianın en uç ve kökten tezahürüydü.

Toplu katliamlar, tarihi boyunca insan soyuna eşlik etmişti. Fakat Holokost adı verilen bu özel tip kategorik toplu katliam, modern toplum çerçevesinin dışında tasavvur edilemezdi. Uygulanması uzun zaman alan sistematik katliam için muazzam kaynaklar ve yöntemin sık sık yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Sınaî teknoloji, özenli işbölümüyle bürokrasi, sıkı bir komuta ve disiplin hiyerarşisinin yanı sıra kişisel (ve etik) inançların etkisiz kılınması ve toplumsal gerçekliği rasyonel olarak tasarlanan bir toplum modeline tabi kılmaya yönelik yönetim hırsı gibi modernliğe özgün icatlar olmadan –modern çağın görkemli başarılarının da asıl sebepleri olduğu ortaya çıkan bu icatlar olmadan– bu tip bir kategorik toplu katliam pek de mümkün olamazdı. John P. Sabini ile Mary Silver "Sayıları dikkate alın" diyerek gözlemlerini bildirdiler:

> Almanya devleti yaklaşık altı milyon Yahudi'yi ortadan kaldırdı. Her gün 100 Yahudi ortadan kaldırılsaydı [ki bu, yüz kızartıcı *Kristallnacht*'taki [Kristal Gece –ç.n.], Nazilerin tertiplediği, Alman Yahudilerinin planlı olarak katlindeki kurbanların sayısıdır] bu sayıya ulaşılması için 200 yıl geçmesi gerekecekti. Güruh halinde uygulanan şiddet hatalı psikolojik temele, şiddet duygularına dayanır. İnsanlar galeyana getirilebilir ama galeyan 200 yıl boyunca sürdürülemez. Duyguların ve bunların biyolojik temellerinin doğal bir süreleri vardır; şehvet, hatta kana susamışlık bile eninde sonunda diner. Dahası, duygular bilindiği gibi değişkendir, başka yöne çevrilebilirler. Linç güruhu kaypaktır, kimi zaman empati, duygularını harekete geçirebilir – mesela, bir çocuğun acı çekmesi. Bir "ırkın" kökünü kazımak için çocukları öldürmek zaruridir.[6]

Tahripkâr potansiyelini kuşaktan kuşağa ileten, bir "ırkın" ya da "sınıfın" kökünü kazıma işi için insan duygularını ve insan bireyselliğinin diğer tezahürlerini bastırmak ve insan hareketlerini araçsal aklın tartışmasız idaresine teslim etmek gerekir. *Modernlik Holokost'a imkân verdi, bu imkânı gerçekleştirense totaliter yönetim* (yani, tam ve mutlak egemenlik) *oldu.*

---

[6] John P. Sabini ve Mary Silver, "Destroying the Innocent with a Clear Conscience: A Sociopsychology of the Holocaust," *Survivors, Victims, Perpetrators: Essays on the Nazi Holocaust* içinde, ed. Joel E. Dimsdale (Washington, DC: Hemisphere, 1980), s. 329-330.

Hitler'in son *unwertes leben*'in yok edilmesiyle birlikte Bin Yıllık İmparatorluğun geleceğini ilan etmesi, hüküm sürdüğü toprakların sınırlarının çok daha ötesinde bile coşkuyla karşılandı. Stalin, sınıf baskısı ile sınıf savaşlarının sona erişinin yanı sıra adaletsizliğin sona erişinin de eli kulağında olduğunu –yalnızca son toplum düşmanının maskesinin düşürülüp infaz edilmesine baktığını, toplum düşmanlarının sınıfsızlığının da karşı koyan ve uyum sağlamayan herkesin vurulmasıyla ya da açlıktan ölüme terk edilmesiyle ispat edileceğini– ilan ettiğinde dünyanın farklı yerlerindeki hayranları büyük memnuniyet duymuşlardı. Schmitt'in Agamben tarafından yaygınlaştırılan ifadesini kullanırsak, diyebiliriz ki, yirminci yüzyıl totalitarizminin her iki biçimi de egemen dışlama iktidarının sınırlarını (ya da sınırsızlığını mı desek?) araştırdı. Auschwitz ve Kolyma, insanın müdahalelere dayanıklılığının sınırlarının araştırıldığı ve en önemlisi de, toplumu başıboş, belirsizlik yaratan pisliklerinden arındırmanın en etkili araçlarıyla deneylerin yapıldığı ve bu araçların pratikte sınandığı laboratuarlardı.

Totaliter rejimlerde, (yirminci yüzyılın eşiğinde Max Weber, sonra da Norbert Elias tarafından "baskı araçları üzerindeki tekel" olarak tanımlanan) modern devlet egemenliği eğilimi, kendi sınırlarını bulacağı (ya da daha ziyade, bütün o mevcut ve müstakbel sınırlar karşısında bütün sınırları aşabildiğini göstereceği) umuduyla serbest bırakıldı ve bu eğilimin iplerinden boşalmışçasına çılgınca hareket etmesine izin verildi. Totaliter serüven, diğer türlü sağlıklı olacak modern siyasi teşekkülün kanserin etkisiyle bozulması olarak örtbas edilebilecek ve göz ardı edilebilecek bir sapma, "tarihte bir kaza" değildi, söz konusu teşekkülün kuvvetini nihai potansiyeline kadar esnetmek için verilen sürekli bir çabaydı.

Geçtiğimiz yüzyıl boyunca, yaklaşık altı milyon Yahudi ve bazı kaynaklara göre neredeyse bir milyon Çingene ile birlikte binlerce eşcinsel ve zihinsel engelli insan Nazilerin tasarladığı Yeni Dünya Düzeninin kurucuları tarafından vuruldu, zehirlendi ve yakıldı – çünkü inşa edilmek üzere olan düzene uymuyorlardı.

İnşa etme şevkinin en bilinen ve en çok konuşulan kurbanları olsalar bile, bu insanlar tüm dünyaya yayılmış sayısız inşaat alanının hiç de tek zayiatları değildi. Onlardan önce, bir buçuk milyon Ermeni yanlış yerde yanlış insanlar oldukları için öldürülmüştü, onları Ukrayna'da, cesaretle girişilen yeni sınıfsız huzurlu dünyaya kabul edilmeye uygun insanlar olmadıkları için açlıktan ölüme terk edilen gerçekten de *kulak* yani zengin çiftçi olan ya da *kulak* oldukları iddia edilen on milyon kişi izlemişti. Onlardan sonra, milyonlarca Müslüman birörnek Hindu coğrafyasını lekeledikleri için im-

ha edildi ve milyonlarca Hindu Müslümanların coğrafyasını kirlettikleri için canından oldu. Çin'de büyük atılımı ya da Kızıl Kmer'in işlenmemiş insanlığın karmakarışık, gürültülü ve kirli dünyasının yerine geçirmeye azmettiği durgun, sakin ve basit, mezarlığa yaraşır uyumu engellemeye çalıştıkları için milyonlarca insan öldürüldü. Dünyanın her kıtasının kendi Tutsi komşularını katleden yerli Hutuları oldu, her yerde de yerli Tutsiler kendilerine zulmedenlere aynı şekilde karşılık verdiler. Her kıta Darfurlardan, Sudanlardan, Sierra Leonelerden, Doğu Timorlardan ve Bosnalardan payını fazlasıyla aldı.

Tekrar etmeme izin verin: bütün bunlar ve bunlar gibi katliamlar, insan zalimliğinin patlak verdiği sayısız eski katliamdan ayrı olmuşlardır ve bunun sebebi yalnızca kurbanlarının sayısı değildir (hatta kurbanların sayısı ille de bu katliamları ayıran sebepler içinde yer almaz), sebep *kategorik katliamlar* olmalarıdır. Bu vakalarda, kadınlar, erkekler ve çocuklar, yok edilmesi gereken bir insan kategorisine tayin edildikleri için yok edilmişlerdir.

Tüm bu vakaları kategorik katliam yapan şey, öncelikle, kurbanların yazgılarını yalnızca müstakbel katillerinin tek taraflı olarak icra ettiği kategorilere tayin etme ve hüküm giydirme edimlerinin belirlemiş olmasıdır – kurbanların "suçlarına" dair herhangi bir başka kanıt aranmamıştır. Kategorilere tayin edilme işi, tayin edilenlerin kişisel niteliklerinin çeşitliliğinin yanı sıra suçlu görülen kategorinin tek tek üyelerinin bireysel olarak yaratabilecekleri tehlike derecesine de kördü. Bu sebeple, kanlı *kategorik* mantığın bakış açısına göre, kurbanların ne kadar genç ya da yaşlı, güçlü ya da zayıf, iyi huylu ya da kötü niyetli olduğu konu dışıydı. Hükmün ilan edilmesi ve infazın yerine getirilmesi için müstakbel kurbanların cezalandırılabilir bir suç işlemiş olmaları gerekmiyordu. Bırakın verilen cezaların varsayılan kabahatlerinin ağırlığına denk olması için kabahatlerin tartılmasını, kabahatlerinin kanıtlanmış olması bile hüküm açısından konu dışıydı. Aksine, kurbanların yaptıkları ya da yapmadıkları hiçbir şey kurtulmalarını sağlayamazdı – hiçbir şey ait oldukları kategorinin ortak yazgısından muafiyet sağlayamazdı. Raul Hilberg'in ünlü gözleminde ifade ettiği gibi, Nazi subaylarının Yahudi kayıtlarını "sıradan" Alman vatandaşların listesinden ayırdıkları ve Yahudilerin pasaportlarına J harfini [Almanca Yahudi anlamına gelen *Jude* kelimesinin ilk harfi –ç.n.] bastıkları anda Avrupa Yahudilerinin yazgısı kararlaştırılıp mühürlenmişti.

İkinci olarak, üst üste yığılan cesetleri kategorik katliam örneği yapan şey bunun tek yönlülüğüdür. Kategorik katliam çarpışmanın tam zıddıdır, iki kuvvetten biri diğer tarafın düşmanca tutumuyla

kışkırtılıp, saldırıya uğrayıp, çatışmaya sürüklenmiş olsa ve yalnızca kendini korumak için harekete geçmiş olsa bile *iki kuvvetin de* rakibini tahrip etmeyi kafasına koyduğu bir karşılaşmanın tam zıddıdır. Kategorik katliam başından sonuna dek *tek taraflı bir mesele*dir. Tamamıyla failler tarafından tasarlanan ve uygulanan önlemler, kurbanların harekâta maruz kalan tarafta olmalarını ve de bu tarafta kalmaya devam etmelerini sağlamak iç'n alınır. Kategorik katliam süresince, eylemlerin öznelerini nesnelerinden, harekete geçme hakkını hareketin sonuçlarına katlanmaktan, "yapmayı" "acılarına katlanmaktan" ayıran çizgiler net olarak çizilmiştir, bu çizgiler dikkatle muhafaza edilir ve geçit vermez kılınır. Kategorik katliam, hedef olduklarına karar verilen insanları canlarından etme niyetindedir – fakat bunun yanı sıra, önsel olarak, öznellik hakkının ve eylemlerini kendi başına yönlendirmenin zaruri, aslında kurucu, bir faktörü olduğu insanlıklarına el koymaya niyetlidir.

Yahudi Soykırımı, söz konusu dönemde kendini tarihsel ilerleyişin zirvesi, insan soyunun geri kalan daha az uygar ve uygarlaşmaya daha az meyyal kısmı için de yol gösterici bir fener addeden Avrupa'nın göbeğinde işlendiği için; sistemli ve sürekli bir şekilde uzun bir müddet boyunca olağanüstü bir kararlılıkla işlendiği için; modern uygarlığın en yüksek başarısı ve övünç kaynağı olan bilim ve teknolojinin "en iyilerinin" yardımlarını topladığı ve başından sonuna kadar bu "en iyilerin" işbirliğine hâkim olduğu için; Avrupalıların büyük bir kısmını, takip eden uzun yıllar boyunca kendilerine musallat olacak bir dehşetin sessiz tanıkları haline getirerek her tarafa eşi görülmemiş bir ahlaki tahribat saçarken akıllara durgunluk verecek sayıda ceset ortaya çıkardığı için; geriye haddinden fazla sayıda yazılı ve kayıtlı zulüm, günahkârlık ve utanç kanıtı bıraktığı için; diğer tüm kategorik katliamlardan daha fazla dünya çapında bilinirlik kazandığı ve dünyanın bilincine diğer tüm kategorik katliamlara göre daha derinden sızdığı için; tüm bu sebepler ve muhtemelen daha da başka sebepler yüzünden Yahudi Soykırımı çağın bilincinde kalıcı bir yer, tamamen kendine ait bir yer kazandı. Denebilir ki, bu soykırım tam da kategorik katliamın kusursuz örneği, asıl modeli, ya da kategorik katliamı tanımlayan sembol olarak kendini gösterdi. Şu da eklenebilir ki, söz konusu soykırım bu suretle, modern tarihin akışı içinde her an her yerde mevcut olan ve dehşet verici bir düzenle tekrar tekrar patlayan öldürme eğilimlerinin *genel ismi* haline geldi.

Elli-altmış yıl önce, tüyler ürperten Holokost bilgisinin insanlığı şiddetle sarsıp etik uykusundan uyandıracağı ve bundan sonra soykırım yapılmasını imkânsız hale getireceği umut ediliyordu. Bu gerçek-

leşmedi. Holokost mirasının, "nihai çözümlerden" nefret etmeye sebep olduğu kadar başka "nihai çözümler" denemeye de kışkırttığı ortaya çıktı. Üzerinden geçen elli yıldan fazla süre sonunda, toplumu soykırım kışkırtmalarına bağışık kılma sorunu hiç de çözülmedi.

Bunları söyledikten sonra, gönül isterdi ki, ağza bile alınamayan dehşeti ve gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkan tiksinme tepkisi sayesinde Yahudi Soykırımı insanlık tarihinde daha uygar ve insani bir dönem başlattı, bizi daha güvenli ve etik açıdan daha tetikte duran bir dünyaya götürdü; öldürme eğiliminin kökü tamamen kurumamış olsa bile bu eğilimi patlatacak fünyeler bundan sonra daha önce hiç olmadığı kadar kıt olacak, belki de hepten üretimden kalkacak diyebilelim. Maalesef bunları söyleyemiyoruz. Holokost mirasının, bunların belli bir ölçüde inançla söylenmesine imkân vermeyecek kadar karmaşık olduğu görülüyor. İnsanların bir arada yaşama mantığı, ahlaki vicdan mantığının ilkelerine itaat etmiyor ve bu iki mantık oldukça farklı rasyonaliteler doğuruyor.

Kuşkusuz, ille de beklenen ve olabileceği umut edilen şekilde olmasa bile, Holokost dünyanın durumunu değiştirdi. Holokost ortaklaşa yaşadığımız dünya hakkındaki ortak bilgimize büyük ölçüde katkıda bulundu ve bu yeni bilginin dünyada yaşama şeklimizi, dünyayı düşünme ve ortak yaşayışımıza dair eski deneyimler ile gelecekteki beklentileri anlatma şeklimizi değiştirmemesi imkânsız olurdu. Holokost'a girişilmeden önce Holokost tasavvur edilemezdi. Çoktandır yürütülürken bile çoğu insana göre kavranılamaz olmaya devam etti. Bugünse, soykırımın ihtimal dahilinde olmadığı, ya da bırakın böyle bir ihtimalin gerçekleşmeyeceğinin sağlama alındığı, bu ihtimale karşı sağlam bir şekilde kuvvetlendirilmiş bir dünyayı bile tasavvur etmek güç. Hepimiz tetikteyiz ve bu tetikte olma hali hiç sona ermedi.

Peki, Holokost'un temsil ettiği türdeki dehşetlere her daim gebe bir dünyada yaşamak ne anlama geliyor? Holokost'un hatırası dünyayı daha iyi ve güvenli bir yer haline mi getiriyor yoksa daha kötü ve daha tehlikeli bir yer haline mi?

Martin Heidegger, Varlığın (*Sein*), geçmişin durmaksızın *Wiederholung* edildiği –yinelendiği– bir süreçle eşdeğer olduğunu açıklamıştı. Varlığın var olmasının başka yolu yoktur ve bu durum teker teker *bireyler* için olduğu kadar insan *grupları* için de geçerlidir. (Bireysel ve/ya da ortak) kimliğin Paul Ricoeur tarafından birbirinden ayrılan iki yönü, *l'ipséité* (eşsizliğin sınırındaki fark) ve *la mêmeté* (benliğin devamlılığı, kimliğin geçen zaman içinde kendi olarak kalması), birbirinden ayrılamaz duruma geldikleri, bu ikisinin de tek başlarına ayakta kalamadığı noktaya kadar iç içe geçer.

Heidegger ve Ricoeur'ün gözlemleri bir araya getirildiğinde, geçmişin akılda tutulmasının bireysel (ya da ortak) şimdiki zamanın şekillenmesinde oynadığı temel rol apaçık ortaya çıkar. Hafızalarını yitiren grupların bundan ötürü kimliklerini yitirdiklerini –geçmişi yitirmenin kaçınılmaz surette bugünü ve geleceği yitirmeye sebep olduğunu– ileri sürmek artık beylik bir söz oldu. Bir grubun muhafazası tehlikeye girdiğinde, ki bir grubun muhafaza edilmesi savunulası, el üstünde tutulası bir değerdir, bu durumda mücadelenin başarısı ya da başarısızlığı hafızayı canlı tutma çabasına bağlıdır.

Bu doğru olabilir – fakat, kesin surette, bütün hakikat bundan ibaret değildir çünkü hafıza *karışık* bir lütuftur. Daha doğrusu, birbirine dolanmış bir lütuf ve lanettir. Hafıza, grubun kendisi ve komşuları için ciddi şekilde farklı değer taşıyan pek çok şeyi "canlı tutabilir." Geçmişin heybesi olaylarla doludur ve hafıza hiçbir zaman bunların hepsini muhafaza etmez; muhafaza ettiklerini ya da unutulmaktan kurtardıklarını da asla "saf" ve "asıl" biçiminde (bunlar ne anlama geliyorlarsa) yeniden üretmez. "Geçmişin tümü," *wie est ist eigentlich gewesen* geçmiş, gerçekten vuku bulduğu şekliyle geçmiş (ki, Ranke'ye göre, geçmiş tarihçiler tarafından bu şekilde yeniden anlatılmalıdır), asla hafıza tarafından hatırlanmaz – eğer hatırlansaydı bile, hafıza canlılar için değerli bir nitelikten ziyade bir yükümlülük olurdu. Hafıza *seçer* ve *yorumlar* – ve *neyin* seçileceği ile bunun *nasıl* yorumlanması gerektiği şüphelidir ve sürekli tartışma konusudur. Geçmişin yeniden canlanması, geçmişin canlı tutulması, ancak hafızanın faal, seçen, tekrar işleyen ve yeniden değerlendiren işleyişiyle elde edilebilir. Hatırlamak, geçmişi *yorumlamak*tır – ya da daha doğrusu, geçmiş olayların akışını *temsil etme* amaçlı bir hikâye anlatmaktır. "Geçmişin hikâyesinin" konumu muğlâktır ve böyle kalmak zorundadır.

Bir yandan, hikâyeler *anlatılırlar*. Hikâye *anlatıcıları* olmadan hikâyeler olmaz, olamaz, anlatıcılar da, kabul etmek gerekir ki, bütün insanlar gibi yanılma ve hayal mahsulü fikirlere kapılma alışkınlığındadır. Beşer şaşar. Öte yandansa, "geçmiş" fikri, inatçı, kesin, değiştirilemez, tersine çevrilemez ve katı bir "şeyi," ne geri alınabilen ne de arzuya göre baştan atılabilen "gerçekliğin" ta kendisini temsil eder. Hikâye anlatıcıları insani zayıflıklarını geçmişin görkemli tantanasının ardına saklarlar ve geçmiş de, kaypak şimdiki zamandan ve henüz şekillenmemiş gelecekten farklı olarak, (tabiri caizse, gerçeklerin aksine) tartışmaya müsaade etmemesi gerekçesiyle kutsallaştırılabilir. Genellikle geçmişin, doğruluğu ancak farz edilebilen kırılgan, geçici, güvenilmez, kaypak fikirler kasırgasında tutunulabilecek tek sağlam dal olduğu varsayılır (bu varsa-

yım gerçeğe ters düşebilse bile). Geçmişin hikâyesini anlatanlar, konularının otoritesine başvurarak, geçmişin hikâyeye çevrilebilmesinden önce icra edilmesi gereken yeniden işleme işine yöneltilen dikkati başka yöne çevirebilirler. Geçmişin otoritesini çağırmak, işgüzar ve can sıkıcı bulunarak öfkelenilen davetsiz sorgulamanın karşısında yorumu sağlama alır. Bunun hakikate faydası dokunmaz ama "kendini iyi hissetme durumu" –haklı olduğuna inanmaktan gelen rahatlık– en azından bir süreliğine korunur.

Ölülerin, yaşayanların hareketlerini –denetleyip düzeltmeyi bir yana bırakın– yönlendirme gücü bile yoktur. İşlenmemiş haliyle, *wie est ist eigentlich gewesen* olarak, kendi hayatları pek de öğretici olamaz; hayatlarının hisseye dönüşmesi için öncelikle *hikâyelere* dönüştürülmesi gerekir (diğer pek çok hikâye anlatıcısından ve dinleyicilerinden farklı olarak, Shakespeare, Hamlet'e, ölmeden önce arkadaşı Horatio'ya "Benim hikâyemi anlat" dedirttiğinde bunun farkındaydı). Geçmiş bugüne doğrudan müdahale etmez: tüm müdahale bir hikâye aracılığıyla olur. Söz konusu müdahalenin nihayetinde nasıl bir seyir alacağı, hikâyelerin askeri birlikler, hikâye anlatıcılarının da savaşan kuvvetlerin uyanık ya da bahtsız kumandanları olduğu, hafızanın savaş alanında karara bağlanır. Geçmişten alınacak hisseler savaşın asıl bahisleridir.

Yorumlar arasındaki mücadelenin seyri içinde, geçmiş, görünür çizgilere sahip olacak biçimde ve bugünün yaşanan anlamına göre yeniden şekle sokulur ve geleceğe dair tasarılar şeklinde yeniden kullanıma sokulur. Yorumlar arasındaki bu mücadele, Tzvetan Todorov'un yakın zamanlarda işaret ettiği gibi, iki tuzak, *kutsallaştırma* ve *sıradanlaştırma* tuzakları arasındaki dar geçitte gerçekleşir.[7] Bu tuzakların her birinin taşıdığı tehlikenin derecesi, riske atılanın bireysel hafıza mı yoksa grup hafızası mı olduğuna göre değişir.

Todorov, hafıza eğer *bireysel* kimliğin kendini dayatmasındaki görevini yerine getirecekse bu durumda bir miktar kutsallaştırmanın (geçmiş bir olayı, "başkaları tarafından yaşanan her tür olaydan farklı" olduğuna inanılan, başkalarının başka zamanlarda yaşadığı olaylarla kıyaslanamaz eşsiz bir olaya çeviren ve dolayısıyla da bu tür bütün kıyaslamaları saygısızlık addedip kınayan bu işlemin) gerekeceğini, aslında kaçınılmaz olacağını kabul eder. Esasında, insanın iç dünyasının ifade edilmeye direnen kimi alanları, insandan insana aktarılmaya uygun olmayan bazı indirgenemez, çözülemez ve tarife sığmaz çekirdek öznel deneyimler, benliğin *ipséité*'ının devamı için

[7] Bkz. Tzvetan Todorov, "Ni banalisation ni sacralisation: Du bon and du mauvais usage de la mémoire," *Le Monde diplomatique*, Nisan 2001, s. 10-11.

vazgeçilmezdir. Böyle bir çekirdek olmadan özgün bireysellik de olmazdı. Televizyondaki sayısız sohbet programının ve bunların harekete geçirdiği aleni itirafların ima ettiğinin aksine, kişisel deneyim hakikaten *kişisel*dir: bu haliyle de, "aktarılamazdır." İletilmeyi kabul etmeme, ya da en azından iletişimde belli bir miktar suskunluk, bireysel özerkliğin belki de olmazsa olmaz koşuludur.

Gruplarsa, "bireyler gibi ama sadece daha büyük" değildir. Böyle bir benzetimle akıl yürütmek, can alıcı farkı görmezden gelecektir: kendilerini dayatan bireylerden farklı olarak, gruplar, iletişimle, diyalogla, deneyimin değiş tokuşuyla yaşarlar. Gruplar hatıraları *paylaşarak* oluşurlar, hatıraları saklayıp yabancıların erişimine kapatarak değil. Kategorik katliamın (ve kategorik mağduriyetin) hakiki tabiatı, paylaşılmış olmasıyla ve hatırasının paylaşılmasının, ortak varlık haline getirilmesinin bekleniyor olmasıyla; başka bir deyişle, kutsallaştırma eğiliminden korunmasıyla oluşur. Ortak deneyimin ortak hafızasında ve bilhassa ortak mağduriyetin hafızasında, kutsallaştırma iletişim ve hayatta olanların ortak bilgisine katkıda bulunma fırsatını etkin bir biçimde bertaraf eder. Todorov'un söylediği gibi, "Kutsallaştırma tikel vakalardan çoğu zaman geçerli olan derslerin çıkarılmasına ve dolayısıyla da geçmişle bugün arasındaki iletişime engel olur."[8]

Kutsallaştırma görünüşte, öteki grupları, diğerlerinin tecrübelerini öğrenerek ve ezberleyerek elde edebilecekleri faydalardan mahrum bırakarak, kutsallaştıranların çıkarlarını korur. Fakat görünenler yanıltabilir: kutsallaştırmanın görünürdeki bencilliği *yanlış yorumlanmıştır* ve sonuçta kutsallaştıran grubun kendi çıkarları için yıkıcı ve zararlıdır. Eğer grubun deneyiminde bulunan ve ancak iletişimle icra edilen değiş tokuş seyri içinde keşfedilebilen ortak dersler görmezden gelinirse ya da bu derslere gereği gibi dikkat verilmezse, grubun gelecekteki koşulları iyi korunmamış olur. Nihayetinde, grubun ayakta kalması ve refahı, grubun kendi kendine ve içinde bulunduğu bağımlılık ağının geri kalanına ne yaptığından çok, geçerli olan kurallara (ya da, kimi vakalarda görülebileceği gibi geçerli olmayan kurallara) ve söz konusu bağımlılık ağına bağlıdır.

Sıradanlaştırma, kutsallaştırmanın takip ettiği yolun tam tersi bir yol izler fakat yine de oldukça benzer sonuçlara varır: yalnızca dolaylı yoldan da olsa grubun deneyiminin tüm özgünlüğünü reddeder ve böylece de grup deneyiminin mesajını gruplar arası diyalog ihtiyacını haklı çıkarabilecek eşsiz değerinden, önsel olarak, mahrum bırakır. Böyle bir sıradanlaştırma, açıkça zıt bir sebebe dayanarak da

[8] A.g.e., İngilizce'ye çeviren Bauman.

olsa, kutsallaştırma durumundakine benzer şekilde, karşılıklı konuşmaya davet etme ya da katılma isteği ya da teşviki sunmaz. Eğer bir grubun deneyimi sayesinde öğrendiği bir fenomen neredeyse herkesin deneyiminde donuk bir monotonlukla kendini tekrar edip duruyorsa, bir grubun başka bir gruptan öğrenebileceği bir şey yok denecek kadar azdır. Olaylar, tikelliklerinde yatan aydınlatıcı gücü yitirirler. Benzer ya da aynı olayların çoğulluğu içinde, kendisinden, tam da eşsizliği sayesinde, hakikaten genel ve evrensel öneme sahip bir şey öğrenilebilecek özgünlük kaybolur. Daha da kötüsü, deneyimlerin her yerde görülüyor oluşları ve tekrarlanmaları, doğruyu yansıtmayacak şekilde, her grubun yazgısının sebeplerinin (yazgının yeterli sebeplerinin, ya da yazgının seyrini açıklamak için yeterli sebeplerin), yalnızca grubun kendi eylemleri ve yapmadıkları şeyler araştırılarak keşfedilebileceğini ve açığa çıkarılabileceğini öne sürdüğü için, grupların, bir arada yaşamalarından gelen deneyimlerini paylaşarak öğrenebilecekleri hiçbir şey yoktur. Sıradanlaştırma, çelişkili bir şekilde, kutsallaştıranların ekmeğine yağ sürer. Kutsallaştırmayı teşvik eder, hikmetini ve mantığını pekiştirir ve daha da fazla kutsallaştırma hevesi doğurur.

Kutsallaştırma da sıradanlaştırma da grupları birbirinden ayırır ve ihtilafa düşürür. İkisi de, gruplar arası diyalogun ve grup üyeleri değiştirilemez şekilde iç içe geçmiş hallerini korurlarken ayrı ayrı yaşanan grup deneyimlerini paylaşmanın grupları ayakta tutma konusundaki değerini küçümsedikleri ya da inkâr ettikleri için, grupları kendi içlerine döndürürler. İkisi de, grubun ayakta kalmasını güvenceye alabilecek –ve her tür kategorik katliamı lüzumsuz kılabilecek– bu tür bir biraradalığa giden yolu daha da zorlaştırır ve daha da tehlikeli, belki de geçit vermez kılar.

Kutsallaştırma sıradanlaştırmayla kol kola ilerler. Todorov, Yugoslavya'da ABD dışişlerini temsil eden ve Bosna'da "başka bir holokost" gerçekleştirmekle suçlanan Belgrad yetkilileriyle konuşmayı kabul eden Richard Holbrooke örneğini ele alır ve Nazi yönetimi altında başkalarının hayatını kurtarmak için kendi refahını bir kenara bırakan Raul Wallenberg örneğini aktarır. Todorov şuna işaret eder ki, Wallenberg kurbanlara yardımcı olmayı ve direnmeyi aklına koyarak hayatını riske atarken, bu amacı gerçekleştirmek için, Holbrooke, dünyanın en dişli hipergücü adına ve bu gücün emriyle, suçun mutlak güce sahip faillerini kumanda etmeye koyulmuştu ve her gün akıllı füzelerle ve bombalarla bu hipergücün sağanağına maruz kalan insanları kayıtlara geçiriyordu. Clinton, Churchill'in, Hitler'i yatıştırmaya yönelik bir politika izlenmesine karşı yaptığı uyarıyı aktararak Bosna'da yapılan askeri müdahaleyi haklı göstermişti.

Peki bu kıyaslamanın anlamı var mıydı diye sorar Todorov. Miloseviç, Avrupa için Hitler'le kıyaslanabilir bir tehdit miydi?

Sıradanlaştırma, daha zayıf bir düşmana baskı uygulamaya niyetlenildiğinde ve bu baskının kamuoyuna güç politikasından ziyade soylu bir fedakârlık olarak gösterilmesi gerektiğinde elverişli gelir. Hafif bir şekilde dehşet ve nefret yaymak, insanların sıradanlaşmış suçun yitik özgünlüğü içinde, eğer bu özgünlük gereği gibi hatırlansaydı göze çarpacak olan adalet ilkelerini, etik kuralları ve siyasi idealleri yakalamalarının önüne geçer. Sıradanlaştırma olmasaydı, suçun özgünlüğünün, etik bir anlamı olduğu düşünülecekti. Eğer, 1961'de Eichmann davasını yöneten Moshe Landau, yirmi altı yıl sonra "benzer" Yahudi düşmanlarına, yani işgal edilmiş topraklardaki Filistinlilere işkence edilmesini yasallaştıran komisyona başkanlık edebilmişse, evrensel etik ilkeler çıkarma fırsatı yitirilmiş demektir.

Sıradanlaştırma, eğer geçmiş deneyimden bir ders çıkarmak isteniyorsa hakikaten işe yarayacak benzerliğin yerine; yani iktidar ilişkilerinin ve edimlerin ahlaklılığının (ya da ahlaksızlığının) benzerliğinin yerine, düşmanın ihanetine dair yanıltıcı bir benzerlik koyar (ya da daha da basitçe söylemek gerekirse, düşmanlığın benzerliğini koyar: bir kez düşman rolüne sokulduktan sonra, bütün düşmanlar "birbirine benzerler" ayrıca da birbirleri gibi ihanet ederler.) Her nerede ve her ne zaman kadiri mutlak bir güç acizlerin ve talihsizlerin seslerine kulak vermek yerine bu sesleri bastırırsa, bu güç, iyi ile kötü arasındaki etik ayrımın yanlış tarafına düşer; sıradanlaştırma bu hakikati inkâr etmeye yönelik ümitsiz (fakat bir süreliğine, güçlü daha da güçlendiği ve zayıf da gittikçe zayıfladığı sürece, başarılı) bir çabadır. Cezayirli isyancılara karşı işlenen zulümlere müsaade etmesi ve bu zulümleri cesaretlendirmesi sebebiyle Fransız general Paul Aussaresses, ya da yıllar sonra, eski bir silah arkadaşı tarafından ABD yurtdışı seferi kuvvetleriyle Vietnem'da bulunduğu dönemde burada korkunç toplu infazlar gerçekleştirmekle suçlanan (önceki ABD senatörü ve dönemin üniversite rektörü) Bob Kerrey, ancak etik evrenselliğe dayanarak mahkum edilebilirler.[9] Tzvetan Todorov, "Herkese karşı eşit olmayan adaletin adalet ismini hak etmeyeceğini" hatırlatır.[10] Çeçenistan'da insan kasaplarını, Salvador'da, Guatemala'da, Haiti'de, Şili'de ve Irak'ta insan hakları ihlallerinin Amerikalı ilham kaynaklarını, destekçilerini ve finansman

[9] Bkz. Jim Hoagland, "Viewing Vietnam and Algeria with the Luxury of Hindsight," *New York Herald Tribune*, 5-6 Mayıs 2001, s. 6.

[10] Tzvetan Todorov, "Les illusions d'une justice universelle," *Le Monde de débats* içinde, Mayıs 2001, s. 27; İngilizce'ye çeviren Bauman.

kaynaklarını, Filistinlilere çektirilen eziyetlerin sorumlularını ve esasen "ABD Merkezi Haber Alma Örgütü'nün şimdiye dek uyguladığı en acımasız sorgulama tekniklerinin geniş kapsamlı olarak onaylanmasından" sorumlu yetkilileri cezalandırma umudu görünmediği sürece, temyiz hakları verilmeyen kurbanlara, devleti, işlediği fakat en çok da işlemesi muhtemel fena eylemler konusunda haklı gösteren ve temize çıkaran kötü niyetler atfedildikten sonra, devletin kendi vatandaşlarına ya da kendine bağlı bölgelerin sakinlerine zulmetme hakkı doğrulanmış oluyor (ve bu hak doğru bulunuyor).[11] Söz konusu hak, Nazi yöneticileri tarafından sınırlarına kadar esnetilip son damlasına kadar sömürüldüğünde Holokost felaketi şeklinde geri tepen hakkın ta kendisidir.

Maalesef, güçlünün zayıfa her istediğini yapabilme hakkı, aynı zamanda soykırım çağının bir dersi. Dehşet verici ve korkutucu bir ders olduğu kesin fakat böyle olması bu dersi öğrenme, kendine mal etme ve uygulamaya koyma şevkini azaltmıyor. Bu dersin kabul edilmeye hazır olması için önce bir tarafın kazancının düğer tarafın kaybı olduğu sıfır toplamlı bir hayatta kalma oyununun çıplak özüne dönene kadar tüm etik çağrışımlarından tamamen arındırılması gerekir. "Güçlü olan yaşar." "İlk saldıran hayatta kalır." "Güçlü olduğun sürece zayıfa ne yapmış olursan ol ceza almadan yakanı sıyırabilirsin" – en azından zayıflar zayıf olmaya devam ettiği sürece. Kurbanların insanlıktan çıkarılmalarının onları kurban haline getirenleri de insanlıktan çıkardığı –ahlaken tahrip ettiği– gerçeği, eğer ki kabul edilirse, rahatsız edici ufak bir ayrıntı olarak göz ardı edilir. Önemli olan, en üste çıkmak ve en üstte kalmak. Ayakta ve hayatta kalmak hayatın gayri insaniliği ile lekelenmemiş ve kendi hatrına peşine düşülmeyi hak eden bir değerdir, mağlupların ödediği bedeller ne kadar büyük olursa olsun, bu galiplerin ahlakını ne kadar derinden bozarsa bozsun ve onları ne kadar alçaltırsa alçaltsın.

Soykırımdan çıkarılan (ve kendisi de soykırım niteliğinde olan) derslerin bu en korkuncu ve en gayri insanisi, kişinin kendi gücünü dayatmak için zayıflara çektirdiği acıların toplamıyla tamamlanır. İnsanları bir araya toplamak, oldukları yerden uzaklaştırmak ve toplama kamplarına kapatmak ya da grupları toplu halde toplama kamplarındakine yakın kötü koşullara boyun eğmeye zorlamak, şüphelileri hemen olay yerinde infaz ederek kanunun beyhudeliğini ortaya koymak, yargılamadan ve belli bir tutukluluk mühleti olmadan hapsetmek, gelişigüzel ve nedeni açıklanmayan cezalandırmanın doğur-

[11] Alıntı için bkz. "Secret U.S. Endorsement of Severe Interrogations," *New York Times*, 10 Ekim 2007.

duğu dehşeti yaymak – bütün bunların etkili olduğu ve dolayısıyla da "rasyonel" oldukları ziyadesiyle ortaya çıktı. Zaman geçtikçe bu liste uzayabilir ve uzayacaktır. Amaca uygun "yeni ve geliştirilmiş" çareler deneniyor ve sınamaları başarıyla atlattıkları takdirde listeye ekleniyor. Söz konusu çarelerin içinde, tek tek evleri ya da tümden yerleşim bölgelerini yerle bir etmek, zeytinlikleri sökmek, ekinlerin üstünden sabanla geçmek, atölyeleri ateşe vermek, duvar örerek tarlaları evlerden koparıp ayırmak ya da farklı yollarla çiftçinin zaten acınası geçim kaynaklarının kökünü kurutmak da yer alıyor. Tüm bu tedbirler, başkalarına acı çektirme ve başkalarını mağdur etmenin kendi kendini devam ettiren ve kendi kendini şiddetlendiren eğilimini gösteriyor. İşlenen zulümlerin listesi uzadıkça, kurbanların seslerini yalnızca duyurmalarının değil, seslerine kulak verilmesini sağlamalarının da önüne geçmek için bu zulümleri daha da kararlı bir şekilde uygulama gereği de artıyor. Böylece de, eski taktikler sıradanlaştıkça ve bu taktiklerin hedefleri içinde yaydığı dehşetin etkisi azaldıkça, hararetle yeni, daha acılı ve daha korkutucu mekânizmalar aramak gerekiyor.

Soykırımdan alman ve kutsallaştırma ile sıradanlaştırmanın harekete geçirdiği dersler, daha fazla ayrışmaya, şüpheye, nefrete ve düşmanlığa sebep olur ve bunların etkisini devamlı kılar, böylece de, bu derslerin söz konusu olmadığı bir durumla kıyaslandığında, yeni bir felaket ihtimalini artırır. Bu dersler, toplam şiddet miktarını hiçbir şekilde azaltmaz. Hatalar üzerinde etik düşünüm anını ve insanların tercih edilen bir arada yaşama biçimini de yakınlaştırmaz. Daha da kötüsü, grubu ayakta tutma amaçlı acil ve mevcut kaygıların ötesinde ne varsa dikkati bunlardan uzaklaştırır, özellikle de ancak grubun sınırlarıyla çevrili dar ufkun aşılmasıyla ortaya çıkabilecek, anlaşılabilecek ve karşı konabilecek, kategorik katliamın derinde yatan kaynaklarından.

Holokost esasen, dünyanın gelecekteki şekli açısından büyük önem taşıyan bir olaydı – fakat önemi, insan soyunun modern, yaygın olarak paylaşılan bir arada yaşama biçimlerinin diğer türlü etkisi hafifletilmiş ve dağılmış olacak bazı potansiyellerinin yoğunlaştırıldığı, yüzeye çıktığı ve göz önüne taşındığı bir laboratuar olarak rol oynamasında yatar. Eğer Holokost'un bu açıdan taşıdığı önem kabul edilmezse, Holokost'tan alınacak en önemli ders, yaşam biçimlerimize özgü soykırım potansiyelini ve bu potansiyelin ölümcül meyvelerini verebileceği koşulları açığa çıkaran ders, herkesin zararına, öğrenilmemiş kalmaya mahkûmdur.

Holokost'un mesajının kutsallaştırılmış/sıradanlaştırılmış yorumları şu iki sebeple yanlış ve tehlikelidir; bu yorumlar bir yandan

dikkatimizi tehlikeyi gerçekten de azaltacak stratejilerden uzaklaştırır, diğer yandan da eşzamanlı olarak seçilen stratejinin hizmet etmesi gereken ve hizmet edeceği umut edilen amaca zarar vermesine sebep olur. Bu yorumlar, başta soykırım tehditleri tarafından harekete geçirilen ve kendileri de bu tehditleri çoğaltan ve büyüten "hizip yaratan" zincirleri ("şiddete şiddetle karşılık vermek ve şiddete karşı daha da büyük şiddet kullanarak savaşmak gerekir" gibi zincirleri) tetikler.

Geçtiğimiz yüzyılın idrak kabiliyeti en güçlü ve sezgileri en derin antrolopologlarından Gregory Bateson, meşum bir düşmanlık döngüsüne dolaşmış hizip yaratan zincirin doğası üzerine kafa yormuştu. Düşmanlar, bir kez meydan okuma ve buna tepki verme kısır döngüsüne bulaşıp bu döngüye kısıldıklarında, birbirlerini öfkeli militanlık edimlerine, daha da yoğun militanlık, daha da inatçı, hararetli ve sonuçta da ahlaki değerleri hiçe sayan militanlık edimlerine kışkırtırlar, özendirirler ve teşvik ederler. Birbirini takip eden her husumet ediminin kendinden sonra gelecek edimin ihtiyaç duyduğu tüm gerekçeyi sağlamasıyla birlikte militanlık kendi ivmesini kazanır ve kendi hiddetinden beslenir; zaman geçtikçe husumetin asıl sebebi daha da az önemli olur ve pekâlâ da unutulabilir – çatışma hiçbir sebebe gerek duymadan büyür.

İki tür hizip yaratan zincir vardır. Bunlardan biri "tamamlayıcıdır." Önce, bir kişi ya da bir grup bir diğer insanı ya da grubu yapmaktan hoşlanmadığı ve mecbur edilmedikçe yapmayacağı bir şeyi yapmaya zorlar. Sonrasında, korkuya kapılmış mağdurlar, kendilerine haksızlık edenlerin düşmanca niyetlerinden ve de üstün güçlerinden acı bir ders alarak, başka saldırılardan kaçınma umuduyla uysallıklarını gösterirler ve itaatkârlıklarını ilan ederler. Gelgelelim, uysallıklarını görmek yalnızca zulmedenlerin küstahlığını güçlendirir – ve bir sonraki saldırı öncekinden daha eziyetli olur. Bu durum kurbanları daha da itaatkâr hale getirir ve işkencecilerine daha da cesaret verir. Hikâyenin sonrasını tahmin edebilirsiniz. Saldırılar ve eziyetler giderek hızlanarak, her seferinde güçlenerek birbirini izler. Söz konusu zincir kırılmadığı sürece, ancak kurbanların tümüyle imhası zinciri sona erdirebilir.

Diğer hizip yaratan zincir "simetriktir." Burada iki taraf da aynı oyunu oynar. Göze göz, dişe diş, saldırıya karşı saldırı. Saldırının karşılığı ancak saldırana saldırarak verilebilir, zararın karşılığı da zarar verene zarar vererek. Sen ne yaparsan, ben de aynısını ve daha fazlasını yaparım, hem de daha büyük bir hiddetle ve sertlikle. Karşılıklı saldırı rekabete döner – amansızlıkta, merhametsizlik-

te, insafsızlıkta yapılan bir rekabete. İki taraf da, edimleri ne kadar taş kalpli ve kana susamış olursa, rakibinin bir başka saldırıyı göze almadan önce bir kere daha düşünme ve sonuçta da havlu atma ihtimalinin o kadar artacağına inanır. Buna ek olarak, iki taraf da, (hepten tepki vermekten sakınmak şöyle dursun) tepkilerini yumuşatmanın ya da hafifletmenin ancak rakibini daha da alçaltıcı saldırılarda bulunmaya cesaretlendireceğine inanır. Hikâyenin sonrasını tahmin edebilirsiniz. İki tarafın da aynı inancı paylaşmasıyla, zinciri kırma ihtimali fiilen sıfırdır. Ancak rakiplerin karşılıklı imhası ya da tümüyle güçten kesilmeleri mücadeleyi sona erdirebilir.

Bu iki kısır döngü zinciri faaliyet gösterdikleri sürece insanlığın önünde güzel ihtimaller görünmüyor. İnsan merak ediyor, bilakis, nasıl oldu da böyle feci eğilimlerle donanmış insan soyu bugüne dek hayatta kalabildi? Gelgelelim hayatta kalabildi. Bu demektir ki, tehlikelerin yanı sıra umut da olmalı. Hizip yaratan zincirleri sona erdirmenin bir yolu olmalı, değil mi?

Avrupa'nın uzun, karışık ve çalkantılı tarihinin en başlarında bu soru sorulmuştu – Eshilos'un Orestia üçlemesinde. Oyunların birinde, Elektra, koronun ("kana karşı kan akıtmak," "kötülüğe kötülükle karşılık vermek ... tanrılara karşı saygısızlık değildir!" şeklindeki) cesaretlendirmesinin etkisiyle, annesinin aşığı tarafından öldürülen babasının intikamının peşine düşer ve erkek kardeşi Orestes'i katilleri öldürmeye çağırır: "Öldürenler, ölüme karşı ölüm neymiş görsünler... Benim lanetim onların lanetinden geri kalmasın, günahkârlığım da günahkârlıklarından." Bu koronun hoşuma gider: "Nefret nefretle karşılık bulsun, kanlı saldırı kanlı saldırıyla karşılansın"; "tanrılar buyurur ki cinayetle akan kan düştüğü topraktan yeniden kan aksın diye feryat eder." Ardından bir başka katliam gelir – karşılığı verilmemiş hataların hesabını kapatır fakat sadece bir başka hesap açmak üzere. Oyunun sonunda, koro şaşkına dönmüş ve umutsuzluğa kapılmış bir halde feryat eder: "Atalardan gelen bu lanet ne zaman insafa gelecek, unutulup dinecek, bu lanetin gazabı ne zaman tükenecek?" Fakat maalesef cevap verecek kimse yoktur. Cevap, ancak üçlemenin bir sonraki bölümünde Bilgelik Tanrıçası Athena'dan gelir: "Eşit oy hakkıyla ulaşılan, size ne utanç ne de mağlubiyet getiren adil yargı, adil hüküm." "İşte o zaman öfkenizi dindirin: hiçbir infialin toprağınıza kıran yağdırmasına, bütün toprak kıraç çöle dönene kadar her bir tohumu çürütmesine izin vermeyin."[12]

---

[12] Bkz. "Choephori, or The Libation Bearers," Aeschylus, *The Oresteian Triology* içinde, İngilizce'ye çeviren Philip Vellacott (Londra: Penguin, 1959), s. 108-109, 114-115, 118, 143; ile "The Eumenides," a.g.e., s. 174.

Athena'nın düşüncesine, tarihin takip eden iki bin yıldan uzun bölümü boyunca uyulduğu söylenemez. Sayısız durumda bu düşünce hiçe sayıldı, pek çoğunda da göz göre göre ihlal edildi. Fakat yine de, ne zaman dinlenmese, Athena'nın öğüdü, vicdanın acı veren bir utancı olarak Avrupa'nın tarihi üzerinde gezindi. Yavaşça ve sapmalarla, geriye atılan adımlarla da olsa, hizip yaratan zincirlerin boyunduruğunu kırmanın yöntemi olarak intikam yasasından kanun ve adalet yasasına giden yol işaretlendi. "Ne utanç ne de mağlubiyet getiren" ve böylece de rakiplerin garezlerini bir kenara bırakıp huzur içinde bir arada yaşamalarına imkân veren "adil yargı, adil hüküm" eninde sonunda diğer türlü nihayetsiz olacak öç ve intikam zincirini sona erdirir.

Kanlı galeyan ve insan ıstırabının en iyi bilinen, pek bilinmeyen ve hepten görmezden gelinen alanlarının yorulmak bilmez bir kâşifi ve hızla kürelleşen dünyamızda türemekte olan insanlığı parçalayan çatışmaları tekinsizce kuvvetli bir sezgiyle kavrayan bir araştırmacı olan Ryszard Kapuściński, hepimizin karşı karşıya geldiği imtihanı ve buna tepki verme konusundaki başarısızlığımızın ürkütücü sonuçlarını şu şekilde özetlemişti: "Her soykırım vakasını, zulüm dolu tarihimizle ve bilhassa dünyanın başka yerlerindeki iktidar sapmalarıyla bağlantısı yokmuşçasına ayrı ayrı tanımlamaya dayanan indirgemecilik, dünyamız ve dünyamızı tehdit eden tehlikeler için en kaba ve en asli sorulardan kaçmak için bir yol değil midir? Soykırım hadiseleri, ortak tarihin ve hafızanın sınırlarında tanımlanıp buralara sabitlendiklerinde, ortaklaşa deneyim olarak, bizi birleştirebilecek ortak bir sınama olarak yaşanmazlar."[13]

Birbirini izleyen kategorik katliam çılgınlığı patlamaları, kurbanların ve kurbanların soyundan gelenlerin şahsi trajedisi ve yalnızca bu insanların başkalarını dışlayacak şekilde sahip olduğu miras olarak kutsallaştırılıp, aynı zamanda geri kalan tüm insanlar tarafından da insan kötücüllüğünün ya da irrasyonel deliliğin üzücü fakat her zaman her yerde gerçekleşen tezahürü olarak sıradanlaştırıldığında, bu çılgınlığın kaynakları üzerine ortak bir düşünüm ve bunları engellemeyi amaçlayan ortak eylem imkânsız olur. Kapuściński'nin öğüdünü ve uyarısını dinlemek çok acil bir iş, ancak hepimize yönelik tehlikeler yaratma pahasına dikkate alınmayabilecek bir mecburiyettir.

Sayıca çok ve çeşitli kategorik katliam örneğini, araçsal aklın, yani modern dünyamızın karşı koymak şöyle dursun, etkin olarak

[13] Ryszard Kapuściński, "Un siècle de barbarie: De la nature des génocides," *Le Monde diplomatique*, Mart 2001, s. 3.

teşvik ettiği, insan duygularını hizmetine sunmak için bol bol araç sağladığı, düşünce ve eyleme dair bir nitelik olan araçsal aklın, hiçbir şekilde özel bir durum olmayan, aksine genel ve yaygın, hatta tipik iki türünün tezahürü olarak kavrama çabasıyla işe başlayabiliriz. Kendi hususiyetleri olmakla beraber, dönemimizdeki tüm kategorik katliam vakaları iki tür mantığı takip ediyor olarak görülebilir. Daha iyi isimler mevcut olmadığı için, bu iki mantığı Ferdinand Tonnies'in *Gesellschaft* (sözleşmeye dayalı ve gayri şahsi yığınlar) ile *Gemeinschaft* (başlangıçtan beri var olan birlikler) arasındaki ayrımını kullanarak "toplumsal" ve "komünal" olarak tanımlayabiliriz.

Tönnies'in yüz yıldan fazla bir zaman önce ayırt ettiği ve karşılaştırdığı bu iki tip bütünlüğün hiçbiri bugünlerde "doğal" ya da basitçe "verili" değil (her ne kadar, Tonnies'e göre, "verili olma," *Gesellschaft*'ın aksine *Gemeinschaft*'ın ayırt edici özelliği olsa da). Toplumsal bağların ve bunların geleneksel ortamlarının hızla çözüldüğü akışkan modern dünyamızda bu bütünlüklerin ikisi de önce *var sayılır* ve sonrasında ikisinin de *inşa edilmeleri* gerekir. İnşa edilmeleri de, yüzleşilmediği, bilinçli olarak kabul edilmediği ve kararlılıkla başarılmadığı sürece, kendi hareket gücüyle bırakın tamamlanmayı, başlamayacak bir iştir. Günümüz dünyasında cemaatler de toplumlar gibi, ancak kazanım, yani üretken bir çabanın hüneri olabilirler. Günümüzde, kategorik katliam da bu bütünlüklerin üretiminin tali ürünü, yan etkisi ya da atık ürünüdür.

Kategorik katliamın *toplumsal* mantığı, düzen inşa etmenin *toplumsal* mantığıdır (*Modernity and the Holocaust*'ta [*Modernlik ve Holokost*] ve onu takip eden birkaç çalışmamda bu mantığı ayrıntılı olarak betimlemeye çalıştım). Artık etkin bir şekilde kendilerini yeniden üretemeyen yerel düzenler yığınının yerine geçecek "büyük toplum" tasarlanırken, topluluğun bazı bölümleri kaçınılmaz olarak, rasyonel bir şekilde kurulacak müstakbel düzende kendilerine yer bulunamayan "artıklar" olarak sınıflandırılır – aynen uyumlu bir bahçe düzeni tasarlanırken bazı bitkilerin imha edilmek üzere ayrılan "yabani ot" kategorisine sokulmasının gerektiği gibi. Kategorik katliam, yabani otları temizleme gibi (ya da daha genelleyerek söylemek gerekirse, her bir "temizleme," "arıtma" faaliyeti gibi) *yaratıcı* bir yıkımdır. ("Yabancılar" ya da *unwertes Leben* gibi) bulunduğu yere uygun ve münasip olmayan her şeyin ortadan kaldırılmasıyla düzen kurulur ve yeniden üretilir. Komünist toplumun sınıfsızlığı, sınıf eşitsizliğinin taşıyıcılarının imha edilmesini gerektirmişti; Bin Yıllık İmparatorluğun ırktan arınmış düzeni, inşa edileceği alanın ırkı açısından saf olmayan ve ırkı kirleten varlık-

lardan kesin olarak arındırılmasına ihtiyaç duymuştu. Soykırımın hizmetindeki ifade dağarcığı farklı yerlerde değişiklik göstermiş olabilir fakat modern tarih boyunca, ne zaman modern devletin yeterli kaynaklara ve ezici bir güce sahip kimi kuvvetleri hızla "yeni ve geliştirilmiş" bir düzen kurma işini üstlense ve ne zaman söz konusu devlet egemenliğe sahip olduğu topraklarda yaşayan halk üzerinde tam, bölünmemiş ve engelsiz bir hâkimiyet kursa (Pol Pot yönetimindeki Kamboçya'da, Mao yönetimindeki Çin'de ya da Suharto yönetimindeki Endonezya'da olduğu gibi), soykırımın ifade dağarcığının temel yapısı defalarca yinelendi.

Komünal mantık, toplumsal mantığa oldukça benzer şekilde, modern durumun tamamen meşru çocuğudur, aralarındaki aynı aileden olmanın getirdiği benzerliği saptamak başta güç olsa bile. Eylemde bulunurken sahip olunan özgüveni, toplumsal mevkinin sağlamlığını ve beden ile bedenin uzantılarının güvenliğini desteklemek için kullanılan yerleşmiş ve alışılmış tüm çerçevelerin hızla erimesi ve sürüklenip gitmesiyle birlikte, mümkün ve oldukça muhtemel tepkilerden biri, hararetle sabit bir nokta, yani hayatın güvenilmez, kaypak ortamının beslediği kaygıya karşı bir sığınak aramak oldu. Çevremizdeki her şeyin son anda haberdar olduğumuz ya da önceden farkına bile varamadığımız şekilde değiştiği, sürüklenip gittiği ve biçim değiştirdiği, işaretler kakofonisinin ve görünümlerin sık değişkenli karşılıklılığının içinde, böyle bir sığınak, benzerliğin tekdüzeliğinde mevcut gibi görünüyor. Yerini kısa ömürlü amaçların kıran kırana rekabetine kaptıran net bir değerler hiyerarşisinin yokluğunda, söz konusu sığmak, tüm diğer külfetli ve kafa karıştıracak derecede çok sayıda sorumluluğu değersiz ve geçersiz kılan, bölünmemiş sadakatte mevcut gibi. Bir kez diğer her şey tüm çıplaklığıyla yapay, bariz biçimde "insan yapımı" (ve dolayısıyla da kuşkusuz "insan tarafından bozulmaya" tabi) hale geldikten sonra, sığınak, hiçbir insan seçiminden etkilenmeyen ve bu seçimler karşısında ayakta kalmaya ayarlı "doğal," başlangıçtan beri devam eden varlığı sayesinde "kimsenin parçalayıp ayıramadığı" bir birliktelik içinde bulunabilir gibi görünüyor. Modern çağ ve bilhassa da akışkan modern çağ, kati olmamasına rağmen yoğun (kati olmaması *sebebiyle* yoğun ve aynı sebeple hiç olmadığı kadar çok şeyin göze alındığı ve insanların kendilerini adadığı) bir cemaat inşa etme devridir. Bu çağ kendi kategorik katliamlarına ilham verir. Böyle katliamların örnekleri de, Bosna ve Kosova'dan Ruanda'ya, Sri Lanka'ya artan bir hızla çoğalır.

René Girard'ın iddia ettiği ve inandırıcı bir şekilde gösterdiği gibi, üyeleri henüz yeni birbirine tutturulmuş bir "cemaati," suç

ortaklığından daha sağlam bir şekilde birleştiren ve üyelerini birbirine sıkıca bağlayan herhangi bir şey yok denebilir, dolayısıyla komünal tarzdaki kategorik katliam, birtakım dikkat çekici özellikleriyle toplumsal tarzdaki kategorik katliamdan ayrılır.[14] Holokost'un örnek oluşturduğu toplumsal tarzda kategorik katliamın tam aksine, cemaat inşa etmenin teşvik ettiği soykırım edimlerinde vurgu, suçun "kişisel" tabiatındadır, kurbanların katillerini yüz yüze ve ismen tanıdıkları ve kurbanların katillerin hısım akrabası, tanıdığı ve kapı komşusu olduğu, güpegündüz işlenen cinayettedir. Cemaat inşa etme adına yapılan bir kategorik katliam söz konusu olduğunda, "duyguların askıya alınması" gerekmez ve onaylanmaz; dolayısıyla "emir altında hareket etme" gerekçesine izin yoktur. Suçun failleri ile savaş suçları mahkemesi komisyonu arasında yalnızca kurulmak üzere olan farazi cemaatin aracılık yapacağı, suçun faillerini suçlamalardan yalnızca komünal ülküye sürekli bir bağlılık ve sadakatin koruyacabileği herkes için aşikâr olmalıdır. Kurban olarak seçilenler yalnızca cemaati inşa etmenin araçlarıdır; en hakiki, en büyük hırsla gözetlenen ve en büyük acımasızlıkla takip edilen düşmanlar muhbirler, dönekler ya da (bilgilendirilerek ve rızaları alınarak ya da bilgileri ve rızaları olmadan) cemaatin biraderleri tayin edilen bireylerin arasındaki kayıtsızlık gösteren kişilerdir.

Burada kategorik katliamın toplumsal ve komünal çeşitleri adeta "saf tipler" olarak sunuldu. Pratikteyse, çoğu kategorik katliam vakası, içinde bu ikisinin değişen oranlarda bir karışımını barındırır ve konumunun uçlardaki "ideal tiplerin" arasında bir yerde işaretlenmesi gerekir. Burada ideal tipler, akışkan modern toplumumuzdaki soykırım tehditlerinin asıl kaynaklarını kavramaya yardımcı olmaları amacıyla, analitik araçlar olarak kullanılmıştır. Bu bölümdeki temel iddiam, bu tür kaynaklara pür dikkat gösterme gereğinin ve bunların önünü kesmek için ortak eylemlerde bulunmanın, Holokost'un mirasından çıkarılacak yegâne en önemli ders olduğu. Bu görevin aciliyeti, aslında söz konusu mirasın çekirdeğidir – soykırım kurbanlarının hepimize, biz yaşayanlara vasiyet ettiği etik yükümlülüktür.

Gerçekten de: *hepimize*. Bölme, ayırma ve dışlama kategorik katliamın en esaslı araçları oldu, öyle olmaya da devam ediyor ve hayal gücümüzü ne kadar zorlarsak zorlayalım bunlar kategorik

---

[14] Bkz. bilhassa René Girard, *Violence and the Sacred*, İngilizce'ye çeviren Patrick Gregory (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977; asıl Fransızca basım 1972) ve *The Scapegoat*, İngilizce'ye çeviren Yvonne Freccero (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986; asıl Fransızca basım, 1982).

katliamı önleme araçları olarak önerilemezler. Soykırım eğilimini kökünden kesip atmak, çifte standartların, ayrımcı davranışların ve bir tarafın kazancının diğerinin kaybı olduğu sıfır toplamlı bir oyun şeklinde sürdürülen hayatta kalma savaşının temelini döşeyen ayrılıkçılığın kabul edilemez hale gelmesini gerektirir. İnsanların bir arada yaşamalarına dair, kategorik katliamların uzun tarihinden her ne kaide çıkarılırsa, bu kaideler ancak *evrensel* olabilirler. Farklı durumlar arasında seçim yaparak uygulanamazlar, yoksa güçlünün haklılığını savunan bir başka mazerete (bu mazeretin dillendirildiği anda kim daha güçlüyse onun haklılığını savunan bir başka mazerete) dönüşürler.

Evrensel kaidelerin çıkarılması bir mecburiyet gibi görünüyor – her ne kadar rahatlık veren bir mecburiyet olmasa da. Hızlı ancak plansız bir küreselleşmeden geçen günümüz dünyasında, karşılıklı bağımlılık çoktan küresel bir boyuta ulaştı fakat ne benzer şekilde dünya çapında bir toplum, ne siyasi denetim kurumları, ne yasa, ne de bağlayıcı bir etik kanun, karşılıklı bağımlılığın küresel boyutuna erişebildi, hiçbiri de bu boyuta yakınlarda erişebilecek gibi durmuyor. Yazgıların birliği, şimdiye dek duygu ya da eylem birliğini doğurmadı ve yazgıların birliğini bunları doğurmaya teşvik etmek için ne yapılması gerektiği ve ne yapılabileceği netlik kazanmaktan uzak. Böylece de, söz konusu mecburiyet, kullanma talimatları ve kullanım şeklinin gerektirebileceği araçlar olmadan karşımıza çıkıyor. Bununla birlikte, bu üzücü durum, söz konusu mecburiyetin zaruretini ya da aciliyetini azaltmıyor ve ahlaklı bir insan için, gerçekçi bir eylem yolu konusundaki belirsizlik hiçbir şey yapmamanın ya da seyirci tutumu benimseyerek rahatlık peşinde koşmanın bahanesi değildir.

Ancak Kapuściński'nin şu sözlerini tekrarlayabiliriz ("tekrarlamalıyız" ya da "iyisi mi tekrarlayalım" mı desek?): "Yeni soykırım edimlerini etkili bir şekilde geri püskürtebilecek mekânizmalar, bu edimlerin karşısında kanuni, kurumsal ya da teknik engeller olmadığı için, bunlara karşı yegâne savunmamız, bireylerin ve aynı şekilde toplumların da ahlaki olarak yükseltilmesinde yatar. Manen kuvvetli vicdanda, doğru işler yapmaya yönelik güçlü arzuda, 'komşunu, kendini sevdiğin gibi sev' buyruğunu her daim ve dikkatle dinlemekte yatar."[15]

Modern tankların, helikopterlerin, zaman ayarlı bombaların, akıllı füzelerin ve bunların, kibirli sahiplerini kendilerinden geçirecek güçte yoldan çıkarıcı etkilerinin karşısında söz konusu buyru-

[15] Kapuściński, "Un siècle de barbarie"; İngilizce'ye çeviren Bauman.

ğun etkisinden kuşku duyacak şüpheci okuyucuya diyebiliriz ki, kategorik katliam hikâyesinin şüpheye yer bırakmayacak şekilde öğrettiği ders, komşunu sevmenin ve komşunu da seni sevmeye teşvik etmenin (diğer erdemlerini –meselâ ahlaki erdemlerini– bir tarafa bırakırsak), bireylerin ve grupların kendilerini sevmesini sağlayacak tek makul, etkili ve uzun vadeli faaliyet olduğudur.

"Adil yargı, adil hüküm," hukukun üstünlüğü –herkese karşı eşit bir hukukun, tarafsız ve yozlaştırılmamış bir hukukun üstünlüğü– anlamına gelir. İnsanlar, şikâyetlerini ve garezlerini, yozlaşmamış oluşuna ve adaletine güvenebilecekleri bir iktidara ulaştırabildiklerinde, huzur içinde yaşamaya ve şiddete başvurmamak için kendilerini tutmaya eğilimlidirler. Gelgelelim, hızla ve karmaşa içinde küreselleşen dünyamızda böyle bir iktidar ancak yokluğuyla dikkat çeker. Bu tarz bir iktidar siyasi olarak egemen devletlerin sınırları içinde mevcuttur – fakat bugünlerde hedef gözeten ya da "ikincil" en acılı hasar, tüm sınırların dışındaki "dış mekândan" gelir, "güç" olmadan "hakkın" da olmadığı, yalnızca güçlü olanların hüküm verdiği ve yalnızca acizlerin yaptıkları şeyler yüzünden cezalandırıldığı o sahipsiz topraklardan, vahşi Batı tarzı topraklardan gelir. Küreselleşen dünyamızda, iktidar artık siyasetin yükümlülüğünde değildir. Ekonomik ve askeri – cebri iktidar siyasi prangalarını kırmış ve tüm dünyanın üzerinde serbestçe dolaşırken, bu iktidarın tuhaf davranışlarına gem vurabilecek (ve bunlara, kısmen başarıyla, ulus-devletlerin sınırları içinde gem vurmaya teşebbüs etmiş olan) siyaset ise, eskisi gibi, yerelliğini koruyor.

Böyle bir dünyada, hiç kimse, hiçbir yerde kendini emniyette ve güvende hissetmez. Hizip yaratan zincirler bir kez daha insan yazgısının idaresini ellerine geçirirler. Bu zincirler artık *küresel*dir, tüm dünyayı kuşatırlar ve kendilerini kırabilecek, asırlar içinde geliştirilmiş aletleri de bu iş için fena halde kifayetsiz kılarlar. Günümüzün Elektraları bir kez daha, erkek kardeşlerinden, maruz kaldıkları yanlışların intikamını almalarını, yakınlarına ve değer verdiklerine yapılan adaletsizlikleri telafi etmelerini isterler çünkü adil yargı ve adil hükmü temin edebilecek iktidarların peşinde – beyhude yere– koşmaktadırlar. Athena'nın göklerden gelen sesi, halen, umutla fakat beyhude yere, küreselleşmiş Dünya'da duyulmayı beklemektedir.

Şiddet (hiç olmadığı kadar had safhada ve acımasız şiddet) konusundaki denetimsiz rekabet, kâr etme (hiç olmadığı kadar had safhada ve acımasızca kâr etme) konusundaki denetimsiz rekabetin, sayesinde düzensiz dünyaya daha da fazla karmaşa ekleyerek

serpildiği dünya düzensizliğinin ta kendisinden beslenir. Sözüm ona bir yıpratma harbi içinde olan bu iki rekabet, sıkı müttefiklerdir; ikisinin de, o olmadan uzun süre varlıklarını devam ettiremeyecekleri dünya çapındaki düzensizliğin idamesinde menfaati vardır ve ikisi de varlığında ayakta kalamayacakları siyasi denetim ve hukukun üstünlüğü ümidinden rahatsız duyar.

Küreselleşen dünyada, bu dünya çapındaki hizip yaratan iki zincir de yerel olarak kırılamaz. Kökleri küresel boyutta yatan sorunların yerel çözümleri yoktur. Geçmişte çoğunlukla ihtilafa düşen hayatta kalma mücadelesi ve adalet, artık aynı yöne işaret ediyor, benzer stratejilere başvuruyor ve birleşip bütünleşiyor; ve birleşerek oluşmuş bu amaç yerel olarak ve sadece yerel çabalarla, gerçekleştirilmek bir yana dursun, gerçekleştirilmeye bile çalışılamaz. Küresel sorunların yalnızca küresel çözümleri vardır. Küreselleşen dünyada, insan sorunları ancak insanlığın birlik olmasıyla ele alınabilir ve çözüme kavuşturulabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Akışkan Modern Çağda Özgürlük

Günther Anders, biz ne yaparsak yapalım oyunun devam edeceğini söylemişti. Bunu ilk kez 1956'da söylemişti, yüzyılın sonuna kadar da *Die Antiquiertheit des Menschen*'ın yeni basımlarında bu fikrini yinelemeye devam etti: "İster oyunu oynayalım ister oynamayalım, bu oyun bizimle oynanıyor. Ne yaparsak yapalım ya da ne yapmaktan kaçınırsak kaçınalım, oyundan çekilmemiz hiçbir şeyi değiştirmeyecek."[1]

Yarım asır sonra, aynı kaygıların çağımızın önde giden zihinleri tarafından ifade edildiğini duyuyoruz. Pierre Bourdieu, Claus Offe ve Ulrich Beck, bizimle oyunlar oynayan, aynı şekilde bizi de oyuncularının görünüşte "özgür" olduğu oyunu oynamaya zorlayan dünyayı tasvir etme şekillerinde hayli farklı olabilirler – fakat hepsinin de tasvir etme çabalarında kavramaya uğraştıkları şey aynı paradokstur: bireysel özgürlüğümüz arttıkça, özgürlüğümüz, özgürlüğümüzü icra ettiğimiz dünyaya daha az uygun olur. Dünya yaptığımız seçimlere daha müsamahakâr oldukça, oyun, oyunu oynayışımız ve oynama şeklimiz bizim seçimlerimize daha az açık hale gelir. Dünya artık yoğrulmaya ve biçimlendirilmeye yatkın görünmez; aksine, bir kule gibi üzerimizde yükselir – ağır, yoğundur, durağan, donuktur, nüfuz edilemez ve ele geçirilemezdir, inatçı ve niyetlerimize duyarsızdır, dünyayı insanların bir arada yaşamalarına daha elverişli kılma çabalarımıza direnir. Dünyanın bize gösterdiği yüzü, en deneyimli poker oyuncularının yüzü gibi gizemli ve esrarengizdir. Bu dünyanın *alternatifi yok gibidir*. Biz oyuncuların, öyle ya da böyle, düşünülüp taşınılmış çabalarımızla, tek başımıza, ayrı ayrı ya da hep birlikte bu dünyanın yerine geçirebileceğimiz bir alternatif yok gibidir.

Hayret verici. Şaşırtıcı. Böyle olacağını kim tahmin edebilirdi ki? Söylenebilecek tek şey, "aydınlanma" ya da "modern çağın

---

[1] Anders'in bu sözleri Fransızca çevirisinden aktarılmıştır, *L'obsolescence de l'homme* (Paris: Editions Ivrea, 2001); İngilizce'ye çeviren Bauman.

gelişi" olarak farklı şekillerde adlandırılan, insanın özerkliğine ve kendi kendini yönetişine giden büyük sıçrayıştan bugüne dek geçen iki ya da üç asır boyunca, tarihin kimsenin planlamadığı, tahmin etmediği ve kimsenin de gitmesini arzulamadığı bir yöne doğru ilerlediğidir. Bu gidişatı bu kadar hayret verici kılan ve anlayışımıza böyle zorlu bir meydan okuma haline getiren şey, bu iki ila üç asrın, insanın tarihi kendi yönetimi ve denetimi altına sokma azmi ile başlaması –insanlar bu amaç için, insanın silahları içinde en güçlüsü olduğuna inanılan (esasen, insanın bilme, tahmin etme, hesaplama ve böylece de "olanı" "olması gereken" düzeyine yükseltme konusundaki kusursuz yeteneği olduğuna inanılan) aklı seferber etmiştir– ve baştan aşağı bu azmi hızlandırma amaçlı hararetli ve maharetli insan çabasıyla dolu olmasıdır.

Richard Rorty *Yale Interview*'in 1992 yılı Nisan sayısında, Hegel'in, felsefenin en fazla "zamanının düşünce tarafından zapt edilmesi" olabileceği şeklindeki melankolik itirafını hatırlatmıştı. Ben de şunu ekleyebilirim: felsefenin, öyle ya da böyle, azimle yapmaya çalıştığı şey budur – yani zamanını zapt etmek, zamanının yerinde duramayan ve değişken sarsıntılarını, aklın kabzasında sımsıkı tutulan mantığın sivri keskisiyle kayalara oyulan bir nehir yatağında sınırlamak. "Hegel'le birlikte" der Rorty, "entelektüeller ebediyete temas etme fantezilerinden daha iyi bir gelecek inşa etme fantezisine geçmeye başladılar". Ben de şunu ekleyebilirim: entelektüeller önce zaman nehrinin nereye aktığını öğrenmeyi umut ettiler ve sonra da bunu "tarih yasalarının keşfi" olarak adlandırdılar. Nehrin akışının yavaşlığından ve dönemeçlerinden hayal kırıklığına uğrayıp sabırsızlandılar, sonra da kararı kendi ellerine almayı akıllarına koydular: yani, nehrin yatağını düzeltmeyi, taşmasını önlemek için nehrin kıyılarını betonla kaplamayı, nehrin denizle birleştiği noktanın neresi olacağını seçmeyi ve zaman nehrinin izlemesi gereken rotayı düzenlemeyi. Buna "kusursuz bir toplum tasarlamak ve inşa etmek" dediler. Filozoflar, tevazu gösterir gibi davranırken bile kendilerine duydukları güveni pek saklayamadılar. Rorty'nin iddiasına göre, Platon'dan Marx'a, "adaletsizliğin nasıl sona erdirileceğini bulmanın, küçük deneysel yolların aksine, büyük teorik yollarının olmak *zorunda*" olduğuna inandılar.[2]

Biz artık bu düşünceye inanmıyoruz, içimizden sayılı kişi halen buna inandıklarına ant içmeye hazır olacaktır, pek çoğumuzsa, biz entelektüellerin zamanı düşüncede zaptetme konusunda, beklenenin aksine, aynı toplumda yaşadığımız diğer insanlardan daha başarılı

[2] Richard Rorty, "The Intellectuals at the End of Socialism," *Yale Review* 80, no. 1 ve 2 (Nisan 1992).

olmayabileceğimiz şeklindeki utandırıcı keşfi umutsuzca örtmeye çalışıyor. Bu keşfe göre, zaman, akılla oyulmuş nehir yatağında itaatkârca kalmayı inatla reddediyor, zamanın, içinde zapt edilmesi istenen her tür düşünce muhafazasını paramparça edeceği kesin, zamanın yönünü gösteren bir harita şimdiye dek çizilmemiş, çizileceğe de benzemiyor ve bu akışın en sonunda "kusursuz toplum" diye bir göl mevcut değil – eğer ki söz konusu akışın bir sonu varsa.

Rorty, bir seferliğine, entelektüellerin kendinden emin oluşlarındaki bu kayıpla keyiflenir ve bunu takip edecek yeni tevazuyu sevinçle karşılar. Entelektüellerin "hiçkimsenin bilmediği fakat bizim bildiğimiz hususi hiçbir şey olmadığını" –hem başkalarına hem de kendilerine– itiraf etmelerini bekler. Entelektüellerin "kendilerini derin, altta yatan kuvvetler –insan cemaatlerinin yazgılarını belirleyen kuvvetler– hakkında bir şeyler bildikleri, ya da biliyor olmaları gerektiği fikrinden kurtarmalarını" ister. Ayrıca, Kenneth Burke'ün "gelecek, ancak insanların neyle ilgili şarkılar söyleyebildiklerini öğrenerek gerçekten açığa çıkar" yorumunu anımsamalarını – fakat aynı zamanda da Vaclav Havel'in, herhangi bir yıl içinde kişinin, bir sonraki yıl insanların ağzında hangi şarkıların dolanacağını büyük olasılıkla tahmin edemeyeceği şeklindeki temkinli ve yararlı uyarısını da hatırlamalarını ister.

Eğer Jürgen Habermas'ın ısrarla üzerinde durduğu gibi bir "modernlik projesi" var olmuşsa, bu proje, toplu ve bireysel insan *heteronomisi*nin yerine toplu ve bireysel *özerkliği* (insan soyunun doğanın ve tarihin tehlikeleri ile tesadüfleri karşısındaki özerkliğini ve birer birer insanların insan mamulü dışsal baskılar ile kısıtlamalar karşısındaki özerkliğini) getirmeye yönelik bir niyetti. Bu iki uçlu özerkliğin, benzer şekilde iki düzeyli, hem tüm insan soyu için geçerli hem de bireysel bir kendini ifade etme özgürlüğü yaratacağı ve bunu sağlama alacağı umut ediliyor ve bekleniyordu. Özerklik için verilen savaşın iki cephesi de birbirine sıkı sıkı bağımlı olacaktı. İnsanlığın özerkliği, bireylerin özerkliğini güven altına alıp koruyacaktı, bireyler de, bir kez hakikaten özerk olup akıl güçlerini kullanma özgürlüğünü kazandıklarında, insanlığın yeni kazandığı özerkliğini kıskançlıkla koruduğundan ve bu özerkliği bireylerin özerkliği için destekleyip koruyacağından emin olacaktı.

Eğer bir Aydınlanma projesi mevcut olduysa, bu proje *kurtuluş* düşüncesine sarmalanmıştı. Özgürlüğün, insan soyunu ve tüm üyelerini özerklik ve kendini ifade etme dünyasının kapısından sokma şansına sahip olmasından önce, insanlığın tiranlıktan kurtulması gerekiyordu. İnsanlığın elindeki kolundaki bağları çözüp insan aklı ile

insanlık tarihinin birbiriyle eşleşmesini kutlamasını sağlamak için, insanlığın fiziksel ve manevi kölelikten kurtulması gerekiyordu. Yani, insanlara özgürce isteklerde bulunma ve isteklerinin peşinden özgürce gitme imkânı verilseydi bu takdirde yapacakları şeyleri yapmaktan alıkoyan *fiziksel* kölelikten ve insanları akılları rehberliğinde isteklerde bulunmaktan ve böylece de istemeleri gereken şeyi (yani, çıkarlarına ve insan doğasına en iyi şekilde hizmet edecek şeyi) istemekten alıkoyan *manevi* kölelikten kurtulmaları gerekiyordu. Aklını kullanma cesaretini göster! Kant'a göre Aydınlanma'nın sloganı budur. Kendi başına düşünme düsturu – Aydınlanma budur. Denis Diderot'ya göre ideal insan, önyargıları, geleneği, eskiyi, yaygın olarak kabul gören inanışları, otoriteyi –kısaca, ruhu köleleştiren her şeyi– ezip geçerek kendi adına düşünmeye cesaret edendir. Jean-Jacques Rousseau da, okuyucularını kendi hükümlerinin şiarlarına göre hareket etmeye çağırmıştı. Manevi özgürlüğe davet eden bu çağrılar bir kere duyulduğunda, dinlendiğinde ve bunlara riayet edildiğinde, bunu fiziksel köleliğin terk edilmesinin takip edeceği, fakat manevi özerkliğe davet eden çağrıları dinleme ve bunlara riayet etme koşulunun da fiziksel köleliğin ortadan kaldırılması olduğu düşünülüyordu. İşte bu yüzden, önyargının ve batıl inançların rezilliğine karşı açılmış savaş siyasi despotizmin zulmüne karşı sürdürülen mücadeleyle kol kola ilerlemeliydi.

Bu ikinci cephedeki asıl silahlar yurttaşlık, cumhuriyet ve demokrasidir. Alexis de Tocqueville'in Aydınlanma'dan ilham alan kurtuluşun siyasi bölümünün özetinde, insanları bir despotun keyfi hükümranlığından kurtarıp bu insanları kendi özel meseleleriyle ve kendi hallerine bırakmak (yani, Isaiah Berlin tarafından *negatif* özgürlük olarak tanımlanan durum) açıkça yeterli olmaz; başka her şeyden daha çok ihtiyaç duyulan şey pozitif özgürlüktür: yani, yurttaşlarıyla birliktelik kurma, ortak devletlerinin meselelerine, özellikle kanunların oluşturulmasına, iştirak etme hakkı ve istekliliğidir. Kolektif özerklik, kurallara uymaları beklenenler tarafından kararlaştırılmış ve bağlayıcı kılınmış kurallar haricinde hiçbir kurala uymamak anlamına gelir. İki cephedeki çifte zafer, anlaşılır, tahmin edilebilir, idare edilebilir ve kullanımı kolay bir dünyaya, insanlığın insanlığı için elverişli bir dünyanın müjdecisi olacaktı – ya da en azından sözleri alıntılanan, modernliğin tüm manevi ataları buna inanıyordu.

Gelgelelim, gerçekte yaşananlar böyle olmadı. İki ila üç yüzyıl sonra, yaşadığımız dünyanın halen anlaşılır ve tahmin edilebilir olmadığı kesin. Bırakın içinde yaşayan insanlığı, insan soyu için bile güvenli bir yuva değil. İnsan kendini, Aydınlanma projesinin halen tamamlanmadığı konusunda Habermas'a katılmaya hazır

hissediyor. Fakat bu projenin tamamlanmamışlığı, şüphesiz, yeni bir keşif değil. Asıl yenilik, artık bu projenin tamamlanabilir olduğuna inanmıyor oluşumuz. Bir başka yenilik de, *pek çoğumuzun*, belki de *neredeyse* hepimizin bunu özellikle umursamıyor oluşumuz. Bu iki yenilik sebebiyle *kimilerimiz*, özerk bireylerden oluşan bir toplumun özerkliği olarak anlaşılan özgürlüğün zor zamanlar geçirdiği –rahatsız ve nahoş zamanlar geçirdiği– kaygısını taşıyor.

Anders yarım asır sonra, döneminin insanlarının büyük olasılıkla, içinden çıkacak bir yol bulamayacakları ve artık kendi kavrama, tahayyül etme ve duygusal olarak sindirme kudretlerinin sınırları içinde olmayacak bir dünya inşa etmekle meşgul olduğundan endişeleniyordu. Şimdiyse, yarım asır önce fazlasıyla ve muhtemelen de abartılı şekilde karanlık bir önsezi olarak görülen şey, zaman içinde gerçeklerin ifadesi rütbesini kazandı ve evrensel olmasa bile, hiç olmadığı kadar geniş desteğe hâkim oldu.

Fransa'da büyüyen devrim coşkusu arasında ilk kez ilan edilen *Liberté, Égalité, Fraternité* [*Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik* –ç.n.] sloganı, bir hayat felsefesinin kısa ve öz ifadesinin, bir niyet beyanının ve bir savaş çığlığının birbirine sarılıp bütünleşmesiydi. Mutluluk bir insan hakkıdır, mutluluğun peşinden koşmaksa doğal ve evrensel bir insan eğilimidir –felsefenin örtük ve apaçık varsayımı böyle gider– ve mutluluğu yakalamak için insanların özgür, eşit ve gerçekten de kardeş gibi olmaları gerekir çünkü kardeşler için, karşılıklı anlayış ve kardeşlerin imdadına koşmak ve yardımına yetişmek, kazanılması gereken ve elde edilmesi için kazanıldığının da gösterilmesi gereken ikramiyeler değil, doğuştan gelen haklardır. John Locke'un hatırda kalmayı hak edecek şekilde ileri sürdüğü gibi,[3] *ebedi* mutluluğa giden ve insanların seçip takip edebilecekleri "tek bir" yol (yüzyılların ölümü hatırlatan sanat eserlerinin insanları inanmaya hazırladığı gibi, cennette ebediyete götüren dindarlık ve erdem yolu) varsa bile, "insanların bu yolu takip ettiği usüllerin büyük çeşitliliği içinde hangisinin doğru yol olduğu halen kuşkuludur. Artık ne kamunun koruyup kollaması ne de yasa koyma hakkı, cennete giden bu yolu, tek tek her insanın araştırmasının ve çalışmalarının kendi için ortaya çıkardığından daha kesin şekilde ortaya çıkaramaz."

Locke'un ısrarla üstünde durduğu, mutluluğun aynı anda *hem* bireysel hayat çabalarının *hem de* bireylerin kamuyla ilişkilenmelerinin asıl amacı oluşu, modern çağ boyunca neredeyse hiç sorgulanmamıştı. İnsan soyu ekseriyetle, özgürlüğün, eşitliğin ve kardeşliğin,

[3] John Locke, "A Letter Concerning Toleration," *Political Writings* içinde, yayına hazırlayan David Wootton (Indianapolis: Hackett, 2003), s. 407.

insanların engellerle karşılaşmadan ve rahatsız edilmeden mutluluğun peşinden koşabilmeleri için ihtiyaç duydukları tek şey olduğu fikrini de sorgulamamıştı. Yani, mutluluğun peşinden koşmak – mutlaka mutluluğa kavuşmak olmasa da; Locke'un görüşü, Luther'deki ya da Calvin'deki kurtuluş-lanetlenme karşıtlığının nihai çözümündeki belirsizliğinin büyük oranda dünyevi, günlük ve bu dünyaya ait bir yorumuydu. Fakat ister öte dünyaya ister bu dünyaya dair yorumda olsun, gerçek mutluluğu veren yolun öte ucunda –ve bildiğimiz kadarıyla inatla eksik belirlenmiş öte ucunda– gizlenen, belli bir *sunnum bonum*'dan (en yüce ihsandan) ziyade, saadet arayışının kendisiydi. Mutluluk, *tecrübe etme özgürlüğü*ne eşitti: yani doğru *ve de* yanlış adımlar atma özgürlüğüne, başarılı olma *ve de* başarısızlığa uğrama özgürlüğüne, hoşa giden ve tatmin eden yeni deneyim çeşitleri icat etme, deneme ve sınama, seçimler yapma ve hata yapma riskini alma özgürlüğüne. Mutsuzluk bu özgürlükten menedilme; özgürce seçimler yapma hakkından mahrum edilme, bunun yerine de yanlış seçimlerden ne pahasına olursa olsun, cebren ya da dalavereyle "korunma" anlamına geliyordu.

İki örtük (bu yüzden de aşikâr görülen) aksiyomatik varsayım, üç parçalı tasarıya zemin teşkil ediyordu. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik planı, bu şekilde anlaşılan mutluluk arayışına elverişli koşulları sağlamanın ve bu koşulları korumanın, gerçekten de kamunun görevi olduğunu ima ediyordu. Mutluluk arayışı bireysel bir olay, mesele, yazgı ve görevdi, bireysel olarak sahip oldukları ve idare ettikleri kaynakları seferber eden her birey tarafından bireysel olarak icra edilmesi gerekiyordu fakat mutluluğu arama çağrısı *hem* bireylere *hem de* benzer şekilde topluma yöneltiliyordu; bu çağrıya gereği gibi cevap verilip verilmeyeceğiyse "kamunun" –yani ortak vatan, müşterek kaygı ve *les hommes et les citoyens*, insan/yurttaşların ürünü olarak anlaşılan toplumun– biçimine bağlıydı. Dile getirilmeyen ancak kabul edilen diğer aksiyomatik varsayım da, mutluluk savaşını iki cephede vermenin gerektiğiydi. Bireylerin mutlu bir hayat sürme sanatını kazanıp geliştirmeleri gerekirken, bu sanatın etkin bir şekilde icra edilebileceği koşulları şekillendiren güçlerin kendisi daha "uygulayıcı dostu" bir şeye dönüştürülmek mecburiyetindeydi. Bu güçler, "iyi toplumun" parametrelerine –eşitlik ve kardeşlik bu parametreler arasında en belirgin ve belirleyici olanlarıdır– gereğince ihtimam göstermediği sürece mutluluk arayışının, gerçekten evrensel bir hak kademesine yükselme şansı yoktu.

Kamunun niteliği ile bireysel mutluluk arasındaki derin ve kırılmaz bağlantıya dair bu varsayımlar, popüler düşünce üzerinde olduğu kadar bu düşüncenin entelektüel olarak yüceltilen yeniden

dolaşıma sokulması üzerindeki aksiyomatik hâkimiyetini de kaybetti, ya da hızla kaybediyor. Belki de bu yüzden, bireysel mutluluğun varsayılan koşulları, büyük S'li Siyasetin bireyüstü alanından, her zaman değilse bile çoğunlukla bireysel olarak komuta ve idare edilen kaynakların seferber edildiği esasen bireysel olan girişimlerin alanı kabul edilen bireysel hayat siyaseti sahasına kaydırılıyor. Söz konusu kayma, denetimlerin kalkması ve özelleştirme şeklindeki akışkan modern süreçler (yani, "fasonlaşma," "taşeronlaşma," "ihaleyle iş yaptırma" ya da başka yollarla önceden kamu kurumları tarafından üstlenilen ve icra edilen müteakip işlevlerin terk edilmesi) sebebiyle değişen yaşam koşullarını yansıtır. (Değişmeyen) mutluluğun peşinden koşma amacının günümüzde ortaya çıkan formülü en iyi şekilde, *Liberté, Egalité, Fraternité*'den *Sécurité, Parité, Réseau*'ya (Güvenlik, Denklik, Ağ'a) geçiş olarak ifade edilebilir.

Sigmund Freud'un *Das Unbehagen in der Kultur*'da [*Uygarlığın Huzursuzluğu* –ç.n.] uzlaşmaya rahatsız edici şekilde direnen, aynı derecede zaruri ve el üstünde tutulan iki değer arasındaki çekişme ve karşılıklı destekten ilk kez söz ettiği 1929'dan bu yana, "uygarlık" denen ödünleşme başladığı noktaya geri döndü. Yüz yıldan az bir süre içinde, bireysel düşünce ve seçme özgürlüğü yönündeki kesintisiz ilerleme, bu ilerlemenin bedelinin, yani güvenliğin yitiminin, artan sayıda özgürleşmiş birey (ya da rızaları alınmadan serbest kalmaya zorlanan bireyler) tarafından aşırı – katlanılmaz ve tasvip edilmez– bulunmaya başladığı noktaya ulaştı. Toplumsal olarak tasarlanan, inşa edilen ve hizmete sunulan güvenlik ağlarının ve talihsizliklere karşı toplumsal olarak desteklenen güvencenin yavaş yavaş fakat durmaksızın parçalanmasıyla birlikte mutluluk arayışının bireyselleşmesi ve özelleşmesinin kapsadığı risklerin muazzam hale geldiği, neticesindeki korku salan belirsizliğin de yıldırıcı olduğu görüldü. "Güvenliğin" değeri, özgürlüğü saf dışı bırakan değer olmuştur. Biraz daha fazla kesinlik ve güvenlikle doldurulmuş bir hayatın, bedeli daha az kişisel özgürlükle ödense bile, çekiciliği ve cezp edici gücü ansızın arttı.

Albert Camus'nün dikkat çektiği gibi, "Modern Zaman, yıkılan surların gürültüsüyle başlar."[4] Dostoyevski'nin Ivan Karamazov'unun (en azından İnsan'ın tanrısal kadiri mutlaklığının Rönesans dönemi habercisi olan Pico della Mirandola'dan başlayan uzun bir düşünür silsilesinin mirasını takip edip özetleyerek) iddia ettiği gibi, Tanrı'nın yarattıklarının kusurlu ilan edilmesi, ölümsüzlüğün de şüpheli bir fikir ilan edilmesiyle birlikte, "yeni insan"

[4] Alber Camus, *L'homme révolté* (1951), İngilizce'ye çeviren Anthony Bower, *The Rebel* (Harmondsworth, UK: Penguin, 1971), s. 32.

"Tanrı olma" iznini aldı ve buna teşvik edilerek cesaretlendirildi. Gelgelelim, bu yeni rolün provaları kifayetsiz ve hepsinden önemlisi beklenenden daha az keyifli çıktı. Karanlıkta, güvenilir bir pusula ya da yetkililerce onaylanmış bir harita olmadan el yordamıyla yürümenin, kendini ifade etmekle gelen düzensiz, kısa ve kırılgan keyfin neredeyse hiç telafi edemediği ağır sıkıntılarla dolu olduğu anlaşıldı. İşte buna dayanarak da bir başka Dostoyevski hikâyesinin Büyük Engizisyoncusu, insanların sorumluluktan muaf olma özgürlüğünü ayırt etme ve iyiyi kötüden ayırma özgürlüğüne tercih ettiğini çözmüştü. Risk ve sorumluluk taşıması icap eden insan özgürlüğü ne kadar ilerlese, insanların artan güvensizlik ve belirlenimsizliğe duyduğu hınç o kadar yoğunlaştı ve güvenliğin hissedilen cazibesi ve güvenliğe atfedilen değer arttıkça, özgürlüğün getirileri ışıltısını büyük oranda yitirdi. Freud olsa, asırlık hükmünü muhtemelen tersine çevirir ve mevcut psikolojik rahatsızlıkları ve bozuklukları ziyadesiyle büyük oranda güvenliği daha çok özgürlük için değiş tokuş edilmesinin sonuçlarına bağlardı.

Bugün makul ve kabul edilebilir hayat için gerekli koşulların düzenlenişi içinde eşitlik yıldızının parıltısı zayıflarken denklik yıldızı hiç olmadığı kadar ışıldıyor. "Denklik," kesinkes, "eşitlik" değildir; ya da daha ziyade, eşit tanınma hakkına, var olma hakkına ve kendi haline bırakılma hakkına kadar sadeleştirilmiş bir eşitliktir. Zenginliği, refahı ve hayat konforlarını aynı seviyeye çıkarma fikri, ve dahası, ortaklaşa sürdürülen hayattan ve ortaklaşa sürdürülen hayatın sunduğu faydalardan eşit pay alma fikri, siyasetin gerçekçi varsayımlar ve hedefler gündeminden kayboluyor. Akışkan modern toplumun tüm çeşitleri giderek ekonomik ve toplumsal eşitsizliğin kalıcılığına razı oluyor. Birörnek, evrensel olarak paylaşılan yaşam koşulları görüsünün yerini esasen sınırsız çeşitlilik, eşit olma hakkının yerini ise farklı olma ve farklılığını koruma ve bu sebepten ötürü onur ve saygıdan mahrum edilmeme hakkı alıyor.

Evrensel olarak onaylanan ve arzu edilen değerlere erişimdeki *dikey* denksizlikler sürekli artan bir hızla büyümeye meyilliyken, pek az dirençle karşılaşır ve olsa olsa münferit, dar odaklı ve önemsiz telafi davalarını harekete geçirirken, *yatay* farklılıklar, siyasi ve ticari, bunların yanında da düşünsel kodamanlar tarafından şamatayla yüceltilerek, göklere çıkarılarak ve oldukça sıklıkla da etkin olarak desteklenerek çoğalır. Tanınma için sürdürülen savaşlar bir zamanlar devrimlerin işgal ettiği yeri zapt etmiştir; süregiden mücadelelerde bahis konusu artık gelmesi beklenen dünyanın şekli değil, bu dünyada müsamaha gösterilebilir ve müsamaha gösterilen bir yer edinmektir; bahis konusu artık oyunun kuralla-

rı değil, yalnızca masaya katılımdır. Hakkaniyet fikrinin gelişerek vücut bulan şekli olan "denklik" nihayetinde bununla ilgilidir: yani, oyuna katılma hakkının tanınması, dışlanma hükmünü bozmak ya da böyle bir hükmün gelecekte uygulanma ihtimalini engellemekle.

Ve nihayet, ağ. Eğer "kardeşlik," davranışı, tavırları ve etkileşim ilkeleri için bağlayıcı olan kuralları önceden belirleyen ve önceden tanımlayan, önceden var olan bir yapıyı ima ediyorsa, "ağların" öncesine dair bir tarihi yoktur: ağlar eylemin gidişatı içinde doğarlar ve yalnızca birbiri ardına gelen iletişim edimleri sayesinde varlıklarını sürdürürler (ya da daha ziyade, sürekli, tekrar tekrar yeniden yaratılırlar/yeniden canlandırılırlar).

Gruptan ve diğer tüm "toplumsal bütünlük" türlerinden farklı olarak, ağ, bireye bağlı ve birey odaklıdır – odaktaki insan, yani çekirdek, ağın tek daimi ve yerinden edilemez parçasıdır. Salyangozun yuvasını taşıdığı gibi, her bireyin de kendine özgü ağını kendi bedeninin üstünde ya da çevresinde taşıdığı farz edilir. A kişisi B kişisinin ağma, B kişisi de A kişisinin ağına ait olmamasına rağmen A da B de C ağma ait olabilir – bu, ulus, kilise cemaati ve mahalleler gibi bütünlüklerde müsaade edilmeyen bir durumdur.

Ağların en önemli niteliğiyse, erişimlerinin sıra dışı esnekliği ve tertiplerinin değiştirilebilmesini sağlayan olağanüstü kolaylıktır: cep telefonunun rehberine bir telefon numarası eklemek ya da silmek için gerekenden daha fazla çaba harcamadan bireysel öğeler eklenebilir ya da çıkarılabilir. Ağın tek kurucusu, sahibi ve idarecisi çekirdeğin kimliği kadar akışkan olan, son derece kırılgan bağlar ağ birimlerini birleştirir. "Aidiyet", ağlar aracılığıyla kimliklenmenin (hassas ve değişken) tortusu haline gelir. Aidiyet, kimlik "öncesinden" kimlik "sonrasına" aktarılır ve kimliğin birbirini takip eden yeniden müzakerelerini ve yeniden tanımlanmalarını, gayet hafif bir dirençle, derhal takip eder. Bunun yanında, ağ tipi balantılandırmayla kurulan ve devam ettirilen ilişkiler "saf ilişki" idealine yaklaşır: yani, kolayca dağılabilen tek faktörlü bağlara dayanan, belirli bir müddeti olmayan, şartlarla birlikte gelmeyen ve uzun vadeli taahhütlerin yükünü taşımayan ilişki idealine. "Ait olunan grupların" tam tersine, ister başkaları tarafından kişiye yüklensin ister kişi kendi katılsın, bir ağ, sahibine/idarecisine yükümlülükleri ve bağlılıkları üzerinde (nihayetinde gerçekliği olmasa bile) tehdit altında olmayan ve topyekûn, rahatlatıcı bir denetim hissi sunar.

Kuşaklar arası değişimin ve bilhassa yeni ortaya çıkan yaşam tarzlarının en keskin ve derin kavrayışlı gözlemcilerinden ve çözümleyicilerinden Hanna Swida-Ziemba, "önceki kuşakların insanları

kendilerini gelecekte olduğu kadar geçmişte de konumlandırıyordu" demişti. Düşünürün söylediğine göre, günümüz gençleri içinse yalnızca bugün mevcuttur: "1991–1993 arasında yaptığım araştırma süresince konuştuğum gençler soruyorlardı ki: dünyada neden bu kadar saldırganlık var? Tam mutluluğa ulaşmak mümkün mü? Bu tür sorular artık önemli değil."[5]

Swida-Ziemba Polonya gençliği hakkında konuşuyordu. Fakat hızla küreselleşen dünyamızda incelemesini hangi toprakta ya da kıtada yoğunlaştırsa oldukça benzer eğilimlerle karşılaşırdı. Polonya'da, başka yerlerde geride bırakılmış hayat biçimlerini yapay olarak koruyan ve uzun yıllar süren bir otoriter yönetimden daha yeni çıkmakta olan bu ülkede toplanan veriler dünya çapındaki eğilimleri yoğunlaştırmaktan ve özetlemekten başka bir şey yapmadı, bu eğilimlerin keskinliğini artırdı ve böyle olunca da söz konusu eğilimleri daha dikkat çekici ve bir şekilde daha kolay ayırt edilir hale getirdi.

"Saldırganlık nereden geliyor?" diye sorduğunda, seni bu soruyu sormaya iten muhtemelen bu konuda bir şeyler yapma dürtüsüdür; sorarsın çünkü konu hakkında kesin görüşlerin vardır, saldırganlığı engellemeyi ya da buna karşı koymayı arzu edersin, saldırganlığın köklerinin nerede yattığını öğrenmek istersin. Büyük ihtimalle, saldırganlık itkilerini ve saldırganca tasarıları aciz bırakmak ve tahrip etmek amacıyla bunların beslendiği ve geliştiği yerlere erişmeye heveslisindir. Ve eğer bu tahmin doğruysa, o zaman, dünyanın saldırganlıkla dolu olduğu gerçeğine kızmalısın ve dünyayı insan yaşamı için rahatsız ya da büsbütün elverişsiz, bu sebeple de adaletsiz ve arzu edilmez olarak görmelisin; fakat aynı zamanda böyle bir dünyanın insanlar için daha elverişli ve dostane hale *getirilebileceğine* de inanmalısın – ve eğer çabalarsan, çabalaman gerektiği gibi çabalarsan, *senin* de, bu dünyayı öyle bir dünya haline getireceği önceden belli ve bunu başarabilecek o gücün bir parçası olabileceğine inanmalısın. Ayrıca, tam mutluluğa ulaşılabilir mi diye sorduğunda, muhtemelen, tek başına ya da ayrı ayrı, hayatını daha kabul edilebilir, değerli ve tatmin edici bir şekilde yaşama yolunun elde edilebileceğine inanıyorsundur – ve bunu hak eden her davanın gerektirdiği gibi, bu tür bir çabayı üstlenmeye (hatta belki de bu tür bir fedakârlığı göstermeye) isteklisindir. Diğer bir deyişle, böyle sorular sorduğunda şunu ima edersin ki, olaylar şu an için pek az değişim emaresi gösteriyor ya da hiç göstermiyor gibi göründüğü için bunları uysallıkla kabul etmekten ziyade, gücünü ve kabiliyetini, hayatın

[5] Bkz. Joanna Sokolinska ile (Lehçe) söyleşi, "Wysokie Obcasy," *Gazeta Wyborcza* içinde, 6 Kasım 2006; İngilizce'ye çeviren Bauman.

için kendi koyduğun standartlara, ödevlere ve amaçlara göre ölçmeye yatkınsındır, bunun tam tersini yapmaya değil.

Bu tür varsayımların mutlaka olmuştur ve bunları takip etmişsindir. Yoksa böyle soruları dert edinmezdin. Aklına böyle soruların gelmesi için, öncelikle çevrendeki dünyanın kati olarak "verili" olmadığına, değiştirilebileceğine ve kendini dünyayı değiştirme işine hasrederken senin kendinin de değişebileceğine inanman gerekir. Dünyanın durumunun şimdiki halinden farklı olabileceğini ve nihayetinde ne kadar değişebileceğinin senin ne yaptığına bağlı olduğunu varsayman gerekir; en az, dünyanın durumunun – geçmişin, bugünün ve geleceğin– senin ne yaptığına ve yapmaktan vazgeçtiğine bağlı olabileceğini varsaydığın kadar. Başka türlü söylersek: aynı anda, olayları yaratan ve şekillendiren bir sanatçı ve bu tür bir yaratımın ve şekillenmenin ürünü olduğuna inanırsın.

Michel Foucault'nun ileri sürdüğü gibi, kimliğin verili olmadığı önermesinden tek bir sonuç çıkar: *kimliği yaratmamız* gerekir, aynen sanat eserlerinin yaratıldığı gibi. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, "Her bir bireyin hayatı bir sanat eserine dönüşebilir mi?" sorusu retoriktir; ayrıntılı bir tartışma yapılmasa da olur. Foucault, sorunun olumlu cevabının önceden belli sonuç olduğunu varsayarak sorar: Eğer bir lamba ya da bir ev sanat eseri olabiliyorsa insan hayatı niçin olamasın?[6] Ben de şöyle zannediyorum ki Swida-Ziemba'nın karşılaştırdığı "yeni gençler" ile "eski kuşakların" ikisi de Foucault'nun iddialarına yürekten katılırdı fakat şunu da tahmin ediyorum ki "sanat eserleri" hakkında düşünürken söz konusu iki yaş grubu üyelerinin aklında farklı şeyler olurdu.

Eski kuşaklar sanat eserini, muhtemelen, kalıcı değeri olan ve ölümsüz, zamanın aşındırması ile kaderin değişen arzularına dirençli bir şey olarak düşünürdü. Eski ustaların alışkanlıklarını takip ederek, ilk fırça darbesini uygulamadan önce tuvallerine titizlikle astar sürerlerdi ve aynı dikkatle çözücü sıvılarını seçerlerdi – bunu, boya katmanlarının kururken dökülmemesini ve renklerinin tazeliklerini, sonsuza dek değilse bile, yıllar boyunca korumasını sağlama bağlamak için yaparlardı. Genç kuşaksa, –sanat dünyasının popüler "happening'lerinde" ve "enstalasyonlarında"– günümüzün ünlü sanatçılarının motiflerini ve pratiklerini taklit etmeye çabalardı. Happening'lerde, kişi ancak şunu bilir ki hiç kimse (üreticileri ve esas oyuncuları bile) nihayetinde nasıl bir gidişat izleyeceklerinden emin olamaz, izleyecekleri yollar, ("kör," kontrol edilemez)

[6] Bkz. "On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in Progress," *The Foucault Reader* içinde, yayına hazırlayan Paul Rabinow (New York: Random House, 1984), s. 350.

talihin tutsağıdır, gidişat aydınlandıkça her şey *olabilir* ama hiçbir şeyin olacağı kesin değildir. Kırılgan ve kolayca bozulan, tercihen kendi kendine parçalanabilir öğelerin bir araya getirilmesi olan enstalasyonlarda da, herkes bilir ki işler serginin kapanışına dek sağlam kalamaz, galeriyi bir sonraki sergi partisiyle doldurmak için galerinin (artık işe yaramaz) ıvır zıvırdan –eskinin kalıntılarından– temizlenmesi gerekir. Gençler, sanat eserlerini, odalarının duvar kâğıtlarını kapladıkları posterlerle ve başka çıktılarla da bağdaştırabilirler. Bilirler ki posterler, duvar kâğıdında da olduğu gibi, odalarını sonsuza dek süsleyecek değildir. Er ya da geç "yenilenmeleri" –bir sonraki idollerin resimlerine yer açmak için sökülüp çıkarılmaları– gerekecektir.

İki kuşak da (hem eski hem de genç kuşak) sanat eserlerini kendi özel dünyalarının kalıplarına göre, kişinin, hakiki doğasının ve anlamının sanat tarafından açığa çıkarılacağını ve incelemeye müsait hale getirileceğini tahmin ve umut ettiği kalıplara göre tahayyül eder. Dünyanın, sanatçıların çalışmalarıyla daha kolay okunur hale gelmesi, hatta belki de tamamen anlaşılması umulur; fakat bu gerçekleşmeden epey önce, söz konusu dünyanın "tehlikelerini sağ salim atlatan" kuşaklar dünyayı tabiri caizse "otopsiyle" bilir: yani, kişisel deneyimlerini değerlendirerek ve deneyimlerini anlatmak, anlamlı kılmak için sıklıkla anlatılan hikâyeler sayesinde. Kuşkusuz, bu durumda, önceki kuşakların tam tersine, bugünün gençleri, kişinin hayatının seyrini yolculuk başlamadan önce planlanan rota boyunca gerçekten sürdüremeyeceğine ve son tahlilde, yolculuğun seyrini rastlantısal talih ile tesadüflerin belirlediğine inanıyor. Örneğin, Swida-Ziemba'ya göre, mülakat yaptığı Polonyalı gençlerin bir kısmı "bir arkadaşlarının şirketinde yükseldiğine, tekrar tekrar terfi ettiğine ve en tepeye çıktığına dikkat çekiyorlar, ta ki şirket iflas edene ve arkadaşları da kazandığı her şeyi kaybedene dek. İşte bu sebeple gayet iyi giden öğrenimlerini yarıda bırakıp şantiyelerde çalışmak için İngiltere'ye gidiyorlar." Diğerleri de gelecek hakkında hiç mi hiç düşünmüyor ("Bu zaman kaybı olurdu, değil mi?") ve hayatın herhangi bir mantık göstermesini beklemiyor, aksine nadiren de gerçekleşse (bir ihtimal) kendilerine vuracak şansı ve (yine eşit bir ihtimalle) ayaklarını kaydıracak muz kabuğunu bekliyorlar – ve bu sebeple de "her anın keyifli olmasını istiyorlar." Hakikaten de: *her* anın. Keyifsiz bir an boşa harcanmış bir an oluyor. Bugün yapılan bir fedakârlığın, gelecekte, sağlarsa eğer, ne tür kazançlar sağlayabileceğini hesap etmek mümkün değilken, insan ne diye hemen yaşayabileceği, bulundukları yerden ve o andan koparılabilecek ve hemen oracıkta sürebileceği keyiften feragat etsin ki?

"Yaşam sanatı" daha yaşlı ve genç kuşakların üyeleri için farklı anlamlara gelebilse de tüm bu insanlar yaşam sanatını icra ederler ve icra etmeme ihtimalleri olamaz. Hayatın gidişatının, birbirini takip eden kısımlarının anlamının yanı sıra hayatın "tekmil amacı" ya da "varacağı nihai hedefi" bugünlerde kendi başınıza yapacağınız işler olarak kabul ediliyor, her ne kadar bu işler, düz paketlere sıkıştırılmış IKEA tarzı malzemenin içinden uygun türde olanları seçip monte etmekten ibaret olsa da. Hayatı icra eden her bir insandan, aynen sanatçılardan beklendiği gibi, söz konusu işin neticesinin tüm sorumluluğunu alması ve işin sonuçlarından ötürü övülmesi ya da kınanması beklenir. Bugünlerde her kadın ve her erkek, kendi *seçimlerinden* ziyade, tabiri caizse, *evrensel yazgının buyruğu sebebiyle* bir sanatçıdır.

"Buyrukla sanatçı olmak," eylemde bulunmamanın da eylem sayıldığı anlamına gelir; yüzmek ve gemide belli bir rota boyunca ilerlemek kadar kendini dalgalarla sürüklenmeye bırakmak da, önsel olarak, yaratıcı sanat edimleri addedilir ve geçmişe bakıldığında bu şekilde tanımlanır. Seçimlerin, kararların ve girişimlerin bir mantık içinde birbirini takip edişine, devamlılığına ve mantıklılığına, ayrıca kaderi emir altına almanın uygulanabilir ve mümkün oluşuna – takdiri ilahiyi ya da kaderi hüküm altına almaya ve hayatı önceden tasarlanmış ve tercih edilen bir seyirde tutmaya– inanmayı reddeden insanlar bile boş boş durmazlar; her şeye rağmen, (monte edilmeye hazır malzemeyle birlikte verilen talimat çizimlerini takip eder gibi) kaderin yerine getireceklerini buyurduğu, bitmeyen ufak işlerin icabına bakarak "kadere yardım etmeleri" gerekir. Geleceğe dair endişe duyup henüz karşılarına çıkmamış fırsatlarını baltalamaktan sakınan insanlar, aynen doyuma ulaşmayı ertelemeyi anlamlı bulmayan ve "içinde bulundukları anı" yaşamaya karar verenler gibi, hayatın vaatlerinin gelgeçliğine kanidir. Görünüşe göre hepsi de, kusursuz kararlar almanın, atılacak adımlar silsilesi içinden hangisinin doğru adım olacağını ya da geleceğin saçılmış tohumlarının hangilerinin bol ve lezzetli meyveler vereceğini ve hangi çiçek tomurcuklarının ani bir rüzgâr ya da tesadüfen konan bir yaban arısı sayesinde tozlaşamadan önce solup canlılığını yitireceğini önceden tam tamına bilmenin imkânsızlığını kaçınılmaz kabul eder. Bu şekilde de, başka neye inanırlarsa inansınlar, hepsi de insanın acele etmesi gerektiği, hiçbir şey yapmamanın ya da bir şeyleri yavaş yavaş ve gayretsizce yapmanın ölümcül bir hata olduğu konusunda hemfikirdir.

Bu durum bilhassa gençler için geçerlidir: Swida-Ziemba'nın dikkat çektiği gibi, gençler deneyimlerini ve itimatnamelerini "ne olur ne olmaz" diye toplarlar. Genç Polonyalılar *moze* derler; İngiliz

yaşıtları "perhaps" ["belki" –ç.n.], Fransız yaşıtları *peut-être*, Almanlar *vielleicht*, İtalyanlar *forse*, İspanyollar da *tal vez* – fakat hepsi de gayet benzer bir şeyi kastederler: hayat piyangosunun bir sonraki çekilişinde hangi biletin kazanacağı bilinemezken, kim bilebilir ki?

Bana dönersek, ben o "eski kuşaklardan" birine mensubum.

Genç bir adamken, pek çok yaşıtımla birlikte ben de Jean-Paul Sartre'ın bir "hayat projesi" seçimine dair açıklamalarını dikkatle okumuştum – bu seçimin, "seçimlerin seçimi," geri kalan tüm (ikincil, türev, uygulamaya yönelik) seçimlerimizi kesin olarak baştan sona belirleyecek üstseçim olması gerekiyordu. (Sartre'ın açıklamalarını okuyarak öğrendiğimize göre) her projeyle birlikte bir yol haritası ve rotanın nasıl izleneceğini gösteren detaylı bir eğitim gelecekti. Sartre'ın mesajını anlamakta zorlanmıyorduk ve bu mesajın çevremizdeki dünyanın beyan ya da ima ettiğini düşündüğümüz şeylerle bağdaştığı sonucunu çıkarıyorduk. Sartre'ın dünyasında, benim kuşağımın dâhil olduğu dünyada da olduğu gibi, haritalar ömürlerini doldururlarsa bile bu yavaşça olurdu (hatta kimileri "nihai" olduklarını bile iddia ederdi), yollar bir kere ortaya serilirdi ve bu tek sefer nihai olurdu (gerçi, daha da hızlı gidilebilmesini sağlamak için zaman zaman üstlerine yeni bir kat atılabilirdi) ve yollar takip edildikleri her seferde aynı yere varmayı vaat ederlerdi; kavşaklardaki levhalar sürekli yeniden boyanırdı fakat verdikleri bilgiler asla değişmezdi.

Aynı zamanda (yine yaşıtım diğer genç insanlar gibi) sabırla, bırakın isyanı mırıldanarak itiraz bile etmeden, labirentte bırakılmış, sırayla hangi yöne döneceklerinin tek doğru ve esas yolunu –yani, nihayetinde, şiddete arzuladıkları yağlı küçük bir lokma olan tek rotayı– arayan ve bu yolu öğrenip hayatlarının sonuna kadar ezberlemeye çalışan aç farelerle yapılan laboratuar deneylerine dayanan sosyal psikoloji derslerini dinlerdim. Bunlara itiraz etmezdik çünkü Sartre'ın öğüdünde olduğu kadar, laboratuar farelerinin durumunda ve dertlerinde de kendi hayat deneyimlerimizin yankılarını duyardık.

Bugünün gençlerinin çoğuysa, labirentten çıkış yolunu ezberlemenin kendi dertleri değil, farelerin derdi olarak görmeye meyillidir. Eğer Sartre'dan, hayatlarının hedefini belirlemeleri ve bu hedefe varmalarını sağlama alacak hamleleri önceden planlamaları öğüdünü duyacak olsalar omuz silkip geçerlerdi. Aslında itiraz ederlerdi: Bırakın önümüzdeki yılı, önümüzdeki ayın ne getireceğini nereden bilebilirim? Sadece tek bir şeyden emin olabilirim, o da önümüzdeki ayın ya da yılın ve muhakkak ki bunları takip edecek yılların şu an yaşadığım zamana benzemeyeceği, farklı olmasıyla da şu an kullan-

dığını bilginin ve ustalığın (hangi kısımlarını olduğunu tahmin etme imkânı olmasa da) pek çoğunu geçersiz kılacağıdır; öğrendiğim şeylerin pek çoğunu unutmam gerekecek ve (hangileri olduğunu tahmin etme imkânı olmasa da) şu an gösterdiğim ve sahip olmakla övündüğüm çoğu şeyden ve temayülden kurtulmam gerekecek; bugün en makul ve takdire şayan addedilen seçimler yarın aptalca ve utanç verici hatalar olarak kötülenecek. Bunun sonucu olarak, gerçekten de edinmem ve uygulamam gereken tek yetenek *esneklik* olacak – yani, işe yaramayan yeteneklerden derhal kurtulma yeteneği, artık yükümlülüğe dönmüş olan eski vasıfları çabucak unutma ve terk etme becerisi, kısa sürede ve pişmanlık duymadan yol ve yordam değiştirme yeteneği ve herhangi bir şeye ya da kimseye ömür boyu sadakat ahitleri sunmaktan kaçınmak. Nihayetinde, faydası olan dönemeçler genellikle birdenbire ve nereden geldiği belli olmadan ortaya çıkar ve aynı derecede beklenmedik şekilde kaybolup giderler; vay o dönemeçlere kasten ya da düşünmeden ilelebet tutunabileceklermiş gibi davranan enayilerin haline.

Bugünlerde öyle görünüyor ki, kişi hâlâ tüm hayatını kapsayacak bir senaryoyu *yazma*yı hayal edebilse ve hatta hayalinin gerçek olması için çabalayabilse de, herhangi bir senaryoya, hatta senaryoların en mükemmeline, cazip olanına ve görünüşte en sağlamına *bağlı kalmak*, risklidir ve tehlikeli olabilir. Geçmişe ait senaryolar oyunun provaları bile başlamadan eskiyebilir ve eğer galaya kadar dayanabilirlerse de oyunun gösterimde kaldığı süre fena şekilde kısa olabilir. İşte o zaman, hayat sahnesini hatırı sayılır bir süre boyunca böyle bir senaryoya peşinen adamış olmak, içinde bulunulan ana daha iyi uyacak şekilde yenilenmiş ve bu sebeple başarılı olacak (sayısını bilmenin imkânı olmayan) pek çok yapıt için fırsatları feda etmekle aynı şey olacaktır. Nihayetinde, fırsatlar kapıları çalmaya devam eder ve hangi kapıyı ne zaman çalacaklarını bilmenin imkânı yoktur.

Tom Anderson örneğini ele alalım. Anderson sanat eğitimi almıştı ve muhtemelen pek teknik mühendislik bilgisi edinmemişti, teknoloji harikalarının nasıl çalıştığına dair pek fikri yoktu. Birçoğumuz gibi o da modern elektronik aletlerin sadece bir kullanıcısıydı. Pek çoğumuz gibi o da bilgisayar kasasının içinde ne olduğuna ve ekranın neden bu değil de öteki tuşa basıldığında açıldığına dair soruları yanıtlamak için çok az zaman harcamış olmalıydı. Ve nihayet Tom Anderson bilgisayar dünyasında aniden ve alelacele, muhtemelen kendisi için de büyük bir sürpriz olarak sosyal ağ ortamlarının yaratıcısı ve duayeni, "ikinci internet devrimi" denen şeyi başlatan kişi olarak lanse edildi. Asıl niyeti belki daha ziyade kişisel bir eğlence olan Anderson'un blog'u, birkaç yıldan daha kısa bir süre içe-

risinde genç ve çok toy internet kullanıcılarının üşüştüğü MySpace'e dönüştü (daha yaşlı internet kullanıcıları, şirketin ismini duydularsa da en nihayetinde muhtemelen blog'ları önemsemediler ya da çabukça sönümlenecek bir heves veya bir kelebeğin yaşam beklentisine benzer aptalca bir fikir olarak bunlarla alay ettiler). O dönemlerde şirket hala üzerinde konuşmaya değmeyecek kadar az bir kârla çalışıyordu ve Anderson'un şirketi nasıl kârlı hale getirebileceği konusunda bir fikri –muhtemelen bunun için güçlü bir niyeti de– yoktu. Ardından 2005 Temmuz'unda Rupert Murdoch, şebeke sistemi itibariyle ayakkabı bağlarının gösterdiğinden daha fazla bir alanda etkinlik göstermeyen MySpace'e, şirketi satın almak konusunda fazla ısrarcı da olmadan 580 milyon dolar önerdi. Şirketi satın alma kararı, Murdoch'a kuşkusuz bu dünyadaki en ustalıkla yapılmış ve tılsımlı görünen sihirbazlıklardan daha fazla susamı açmıştır. Talih avcılarının daha fazla işlenmemiş elmas arayışıyla interneti işgal etmelerine şaşmamalı. Bu çerçevede, Yahoo başka bir sosyal paylaşım sitesini bir milyar dolara satın aldı. Kasım 2006'da Google, başka bir siteyi, sadece 1.5 yıl önce, Chad Hurley ve Steve Chene adındaki başka iki amatör girişimci tarafından yalnızca evde-üretme modasına uyarak kurulan Youtube adlı siteyi de almak için 1.6 milyar dolar ayırdı. 8 Şubat 2007'de New York Times, bu isabetli fikirden dolayı, Hurley'in Google'un hisse gelirlerinden 345 milyar dolarlık, Chene'inse 326 milyar dolarlık bir pay aldığını yazdı.

Henüz tanınmamış ya da gerektiği gibi takdir edilmeyen yetenekleri arayan prestijli ve güçlü bir koruyucu ya da zengin bir hamînin kişiliğinde somutlaşan "tesadüfen bulunan"a (*being found by fate*) dair öyküler, geç Orta Çağ ve erken Rönesans'tan beri ressamlar, heykeltıraşlar ve müzisyenler hakkındaki biyografik folklör kültüründe popüler bir motif olmuştur. (Aynısı Antik Yunan için geçerli değildir; zira Antik Yunan'da sanat tamamen Tanrısal yaratımın büyüsünü ona itaat ederek ve sadık kalarak yorumlamanın/betimlemenin yolu olarak görülürdü. Yunanlılar "Tanrısal esinin himayesi altındaki yaratım fikrini, esere biçilen maddi değer/ödül fikri ile uzlaştıramazlardı"[7]. Yani bir sanatçı olmak, parasal ve başarıyla alakalı şeyler bir yana, herhangi bir dünyevi şeyden ziyade feragat, yoksulluk ve "bu dünya için ölme" fikri ile ilişkiliydi.) Temyizi olmayan müebbet hapis cezaları üreten ve kendi-yaratımı olarak-insan fikrine yer açmayan (elbette, kadınlara verdiği yer daha az olan) bir toplumda, birdenbire büyük bir üne ve zenginliğe kavuşan münferit sanatçıların

[7] Bkz. Ernst Kris ve Otto Kunz, *Legend, Myth and Magic in the Image of the Artist*. Çev. Alistair :Lang ve Lottie M. Newman (New Haven, CT: Yale University Press, 1979), s. 113.

emsalsiz durumlarına saygınlık kazandırmak ve normların –gücün dünyevi düzeni, soyluluk ve zafer hakkı– altını oymaktan ziyade onu tekrar onaylayan bu olağanüstü durumun bir şekilde sebebini açıklamak için, soylu ve güçlü insanlar tarafından keşfedilmeye dair etiyolojik [*durumun kökenlerine inen* –ç.n.] mit büyük olasılıkla modern çağın eşiğinde icat edildi. Böylece kesin olarak toplumdan dışlanmış biri değilse, alt tabakalardan gelmiş olmayı geleceğin duayenleri bir kural olarak buldu (en azından ima edilen söylence buydu). İlişkilenilen sanatsal yazgının gerçekleşmesi, aksi takdirde ulaşılamaz topraklar olarak kalacak olan ün, güç ve beğeniye erişilmesi için yardımsever ve güçlü bir elin dokunuşu tarafından itelemedikçe, uzlaşmaz, inatçı bir niyete; gerçekten olağanüstü ve tükenmeyen misyonerce bir şevki barındıran en mükemmel yeteneğe sahip olmak bile yeterli değildi.

Modernitenin ortaya çıkışından önce "kader(in)le yüzleşmek" yalnızca sanatçılara özgülendi. Hiç kuşkusuz ressamlar ya da kompozitörler gibi güzel sanatlar alanında faaliyet gösterenler, kral ya da papa ile değilse prensler ve kardinallerle yudumlanan içkiler dâhilinde alt tabakalardan geliş hikâyesini üstlere taşımayı başaran neredeyse yegane kişilerdi. Bununla birlikte, modernite yol aldıkça, sınıfsal-sınırları-yıkanlara ait derecelenme esnedi. Sonradan görmelerin sayısında yaşanan artışla birlikte "kaderle yüzleşme" fikrinden esin alan hikâyeler demokratikleştirildi. Bu hikâyeler, şimdi, herkesin ve her çeşitten "yaşam sanatçısının", dünyevi hayatın dünyevi sanatının dünyevi icracılarının beklentileri hakkında bilgi veriyordu, yani hepimiz ve her şey hakkında. Böylece tümümüz "kaderle yüzleşme" hakkının sahipleri ve bu yazgısal karşılaşma dolayımıyla mutlu bir yaşamın tadını çıkararak başarıyı tadanlar olarak hakkında hüküm verilenler olduk. Ve biliyoruz ki, bir hükmün evrensel olduğuna karar verilirse, bunun evrensel bir göreve dönüşmesi zaman almaz.

Doğru; dilencilikten zengin bir kişi olmaya yükselmeye dair anlatılan mucizevî öykülerde davaları ve sıkıntıları kurgulananlar, sahne ışıklarının altına konarak meşhur edilenler asıl olarak sanatçılardır (ya da daha açık olarak ifade edilirse, deneyimlerinin ve ani gelen şöhretlerinin saygınlığının güzel sanatlar adı altında sınıflandırılması tartışma götürmeyenler). Örneğin elimizde pop idollerinin gazetelerden kesilmiş fotoğraflarını cam küllüklerin tabanına gelişigüzel yapıştırarak süsleyen ve bunları 2 pound 5 peniye satan kızın dillere düşmüş öyküsü var. Kız, Doğu Londra'nın donuk, küçük bir caddesinde kendi zamanını bekliyordu. Ta ki Sindirella'nın bir gün balkabağını altın bir araba haline getiren masalsı büyükannesi gibi, kızın son darbesi vurulmamış yapıtını pahabiçilmez bir sanat eserine dönüştürmeye yazgılanmış büyük

bir sanat hamisini taşıyan bir limuzin bu küçük mağazanın önünde duruncaya dek. Başarılı sanatçıların öyküleri (ya da daha açıkça söylenirse, mucizevî bir şekilde hayatları "böylesi" öykülere dönüştürülenler) yüzyıllardır devam eden hikâye anlatımı geleneğinin kucağına düşmüş olmanın avantajına, ancak aynı zamanda sıvı-modern zamanlarımızın halet-i ruhiyesine sahip oldular. Çünkü onlar, erken dönem modern hikâyelerden farklı olarak –örneğin milyoner olan bir boyacı çocuğun öyküsü– başarı için hayatın genelde talep ettiği cefa çekme ve bunun da ötesinde yer alan itici sabır meselelerini, sıkı çalışma ve kendini adama gibi şeyleri ihmal ederler. Meşhur sahne sanatçıları ve görsel sanatlar icracıları, hangi tip etkinliği seçmeleri, halkın dikkatini çekmek ve onlar nezdinde saygınlık kazanmak için hangi yolun izlenmesi ve buna dair seçimin nasıl yapılması gerektiğini önemsemezler (Her neyse, haklı olarak, sıvı-modern-dünyada değerli bir şeyler varsa bile, çok azının bu değeri uzun süre koruması beklenebilir.) Sıvı-modern öykülerin odaklandığı nokta daha ziyade şudur: Hayırsever kaderin yardımıyla herhangi bir malzeme, başarının ışıldayan kristallerinin hayat denilen kasvetli solüsyondan ayrışmasına neden olabilir. Herhangi bir malzeme: Klasik-modern başarı öykülerinin önerdiği gibi ağırlığı ve sıkıcılığı, fedakârlık ve feragati şart koşmayan...

Bu koşullar göz önüne alındığında, bilgisayar ağ sistemlerinin (internetin) icadı fazlasıyla kullanışlı hale gelmiştir. İnternetin pek çok etkisinden biri (ve bunun ilk nedenlerinden biri inanılmaz yayılma oranıdır) şu an bakıldığında modası geçmiş olan ve güçbela idrak edilebilen iş ile boş zaman, emek ile dinlenme, amaçlı eylem ile aylaklık ya da gerçek girişim ile uyuşukluk arasındaki zıtlıkları, bir taraf tutmanın hantal ve idaresi zor gerekliliğini Antik dünyaya kıyasla ortadan kaldırmış olmasıdır. Web sitelerinin ağları arasında dolanırken bilgisayar başında geçirdiğiniz saatler... Nedir bunlar? Çalışma mı eğlence mi? Emek harcama mı dinlence mi? Tarif edemezsiniz; bilemezsiniz; ancak bu ikileme verilecek güvenilir bir yanıt gelmeyeceğinden ve kader elindeki kartları gösterinceye dek gelemeyeceğinden dolayı cehaletinizin günahından bağışlanmalısınız.

Bu yüzdendir ki 31 Temmuz 2006 itibariyle İnternette 50 milyon blogun sayılmış olmasına ve son hesaplamalara göre ortalama olarak günde 175.000 adet yeni blogun bunlara ekleniyor olmasına şaşırmamak gerekir. Peki, bu bloglar "İnternet ahalisini" hangi konuda bilgilendirmektedir? Blogların sahiplerinin/yazarlarının/operatörlerinin aklına gelebilecek her şey hakkında. Çünkü bu dünyada Rupert Murdoch'un ya da Charles Saatchis'in ilgisini neyin çekebileceğine dair hiçbir bilgi yok.

"Kişisel bir site", bir blog yaratmak piyangonun sadece diğer bir tarzı: gidersiniz ve deyim yerindeyse kazanacak olanı bilebileceğiniz ya da öngörebileceğiniz kurallar –en azından kendi tecrübenizle etkili olarak ve sadakatle kazananları gözlemlemek için öğrenip hatırlayabileceğiniz kurallar çeşidi– varmış gibi adeta bir yanılsama içinde ya da bu yanılsama olmaksızın, biletinizi alırsınız (ya da başka biri sizin yerinize alır, hatta). Çok sayıda blog'u inceleyen Jon Lanchaster'in rapor ettiği gibi, bir blogcu kahvaltıda ne tükettiğini tüm detaylarıyla kaydederken, bir diğeri geçen gecenin oyununda aldığı zevki tarif etmiş, bir kadın blogçu odasına partnerinin yaptığı yatak odası ziyaretlerinden şikâyet etmiş, başka bir blogcu diğer blog yazarının çirkin köpeğinin fotoğrafını yayınlamış, bir başkası polislerin yaşamındaki sıkıntıların dillendirilmesine aracılık etmiş, bir başkası da bir Amerkalı'nın Çin'de yaşadığı maceralardan hoş olanlarını birbiriyle karşılaştırmıştır.[8] Ve nihayet tüm bloglar tarafından paylaşılabilecek bir özellik bulunmuştur: Utanma duygusunun olmadığı bir içtenlik ve açıksözlülükle en özel ve mahrem maceraların sergilenmesi. Kabaca konuşmalar ve kendini –ya da en azından bazı kısımlarını veya benliğinin bazı kısımlarını– pazarlama üzerine yükselen bir gayretkeşlik ve belirgin bir kendine sınırlar koyma eksikliği. Belki bu, belki öteki parça ilgiyi tahrik edecek ve olası "alıcıların" –belki bazı zengin ve güçlü alıcıların bile– hayal gücünü kışkırtacaktır. Ya da tutmazsa sadece bazı sıradan insanlarınkini. Ancak blogların pek çoğu, zenginlerin veya birkaç güçlünün ilgisini çekmek ve bunların kadın ya da erkek blogcunun reddedemeyeceği, blogcuların piyasa fiyatlarını göklere çıkaracak bir teklifte bulunmaya çağırmak için yeterlidir. En kişisel ve alengirli ilişkilerin kamuoyu önünde itirafı/açıklanması (sulu olan daha iyidir) bayağı bir türü olsa bile yedek bir değişim aracıdır: Çok daha ciddi (çok daha becerikli olarak okuyun) yatırımcılar tarafından rutin olarak kullanılan değişim araçlarına paraca gücümüz yetmediğinde başvurabileceğimiz bir değişim aracı.

Pek çok güzide sanat eleştirmeni dünyanın tamamının sanat tarafından fethedildiğini ileri sürmekte. Güya geçen yüzyılın aylak avangart hayalleri gerçekleştirildi – avangart sanatçılar böyle bir zaferi umut etmemiş ve dilememiş oldukları halde. Daha özeli ve en kızgınlık verici olanı ise şu: Öyle görünüyor ki (güya) bir defa zafer ilan edildiğinden dolayı, sanatlar sanat eserlerinin kendi varlıklarını ilan etmesine artık ihtiyaç duymayabilirler.

---

[8] Bkz. Jon Lanchester, "A Bigger Bang", *Guardian Weekend*, 4 Kasım 2006.

Çok uzun zaman önce değil ve büyük ölçüde avangart sanatın sulh ve bereket havası içinde, sanatlar yararlılıklarını dünyaya ve onun sakinlerine belgeleyerek kendi var olma haklannı kanıtlamak uğruna mücadele ediyorlardı. Katı ve sürekli, maddi ve değişmez, yıkılmaz ve ebedi şeylere, sunacakları değerli hizmetlerin ölümsüz kanıtına ihtiyaç duydular. Bugünse yalnızca varlıklarına ait kat izleri bırakmadan da iyi idare etmeyi becermiyorlar; aynı zamanda hızlı ve uygun şekilde silinmelerini engelleyecek derin izler bırakmaktan da kaçınıyor görünüyorlar. Sanatçılar bugün daha çok eserlerini birleştirmede ve anında bozmada birleşiyor gibiler. En azından birleştirici ve bozucu aktiviteleri sanatsal yaratıcılıklarının eşit şekilde geçerli, değerli ve elzem varyantları olarak değerlendirmekteler. Amerikalı büyük sanatçı Robert Rauschenberg, başka bir ünlü Amerikalı sanatçı Williem de Kooning tarafından bir zamanlar yapılan ve çoğunlukla silinmiş çizimlere ait kâğıtları satışa sunmuştur. Koleksiyoncuların ödeme yapmasının beklendiği Rauschenberg'e ait katkı ise, kâğıtlardaki silik ve okunaksız izleri kendi silme yöntemiyle yaratmasıdır. Bu şekilde Rauschenberg, *yıkımı sanatsal yaratım* aşamasına terfi ettirerek teşvik etmiştir. Bu aynı zamanda dünyada kalan izleri yok etme-imha etme, eseri dünyaya mühürlememe eylemidir. Rauschenberg'in bu dikkat çekici eylemi sanatların sadece kendi çağdaşlarına yaptığı derin hizmetler olarak temsil edilmesini amaçlamıştır. Böyle bir mesajı göndermekle Rauschenberg kesinlikle çağdaş sanatçılar arasında en meşhur ve sözü geçen sanatçı haline gelmiştir. İzlerin silinmesi, işaretlerin gizlenmesi yöntemi şimdiye dek yalnızca kabartma ya da kazımanın (ölümsüzlük için, umulan buydu) işgal ettiği seviyeye çıkarak, onlarla aynı düzeyde –belki hayatta öncelikle ihtiyaç duyulan araçların deneyimlendiği ve insanın varoluşsal konumuna en can alıcı meydan okumaların gerçekleştiği, bunlarla yüzleşildiği ve bunların üstesinden gelindiği çok daha yüksek, üstün bir seviyede– yerini aldı.

Şimdiye dek bahsedilen her şey, evrensel olarak deneyimlenen tarzda, sanatın en yaygın haline temas eden şekliyle güzel sanatlar alanında yakın zamanlarda meydana gelen dönüşüme ilişkindi: Yaşam sanatına. Güzel sanatlar içerisinde ortaya çıkan yazgısal uğraklar aslında sanatçının yaşam sanatının içindeki değişiklikleri yakalamaya dair çabalarının bir sonucuymuş gibi görünmekte; en azından sergilenen en afur tufur türleri içinde. Başka bir çok alan gibi, bu bakımdan, sanat da hayatı kopyalamaktadır. Ne var ki sanatçılar bunları eklemlemek için ellerinden geleni yapsalar ve bazen bir fırsatın günlük yaşam pratikleri içine yerleşmesi ve girmesi konusunda esin vermeyi ve işleri kolaylaştırmayı başarsalar da, pek çok durumda güzel sanatlar, hayatın kiplikleri karşısında geride

kalmaktadır. Sanatçılar onu keşfetmeden önce, "yaratıcı yıkım" zaten günlük yaşamda gerçekten rutin olarak fazlaca kullanılan, yaygın çarelerden biri olarak deneyimlenirdi. Rauschenberg'in eylemi bu bakımdan "temsili resmin" anlamının güncellenmesi yönünde bir girişim olarak yorumlanabilir. Her kim insani deneyimleri açıkça ortaya koymak, bunları sergilemek ve anlatmak isterse (*Erfahrungen* ve *Erlebnisse* olarak, her iki formda da), her kim eserlerinde bu deneyimleri aslına sadık kalarak temsil etmek isterse, maskeleri düşürmede, araştırma için açık ve göze çarpar hale getirmede yapım ve yıkım arasındaki yakın bağları göze alarak Rauschenberg örneğini takip etmelidir.

Yaşam sanatını deneyimlemek, bir yaşamı bir sanat eseri haline getirmek; sıvı-modern-dünyamızda her zaman dönüşüm halinde olmak, o zamana dek olunandan daha başka biri *olmak* için kendini sürekli yeniden tanımlamak anlamına gelir. Ve daha başka biri *olmak*, tıpkı kötü bir alışkanlıktan kurtulurcasına kendinden sıyrılmak, bir yılanın ya da denizanasının yaptığı gibi kendi kabuğunu değiştirerek eski halimizi kırmak ve ondan kurtulmak –yeni ve gelişkin fırsat ve tekliflere kıyasla eskimiş, harap hale gelmiş, daralmış ya da sadece artık hoşlanılmayan kişiliği birer birer reddetmek ve ondan arınmayı ummak– demektir. Yeni bir kimliği kamuya açmak, aynaların ve başkalarının gözleri önünde bundan hoşlanmak... Birileri eski benliğini kendisinin ve ötekilerinin bakış açılarından çekip çıkarmaya, ayrıca muhtemelen kendine ve ötekilere ait belleklerden silmeye ihtiyaç duyar. "Kendi kendinizi tanımlarken" ve bunu "onaylarken", yaratıcı yıkımı deneyimleriz. Hem de her gün.

Pek çok insan için, özellikle arkasında yalnızca birkaç tane ve çoğunlukla sığ izler bırakan genç olanlar için, aşındırması, yok etmesi açıkça kolay olan yaşam sanatının bu yeni kurgusu hayli çekici ve hoşlanılası görünebilir. Kabul etmek gerekir ki, bunun iyi bir nedeni yok değildir. Bu yeni tip sanat büyük bir dizi –bu gözle görülecek düzeyde ve kesinlikle büyüktür– eğlence sunar. Ayrıca eğlenceli, hoşlanılası bir yaşamı arayanların sonul, kesin ve değiştirilemez bir yenilgiden dolayı azap çekmemesini ve bundan sonraki her aksilikte durumu düzeltmek, kayıpları azaltmak ve tekrar başlamak, "yeniden başından başlamak" için bir şans bulunmasını –böylece kişinin tekrar kazanmasını ya da "yeniden doğmakla", ki bu diğerine eklemlenmektir, kaybedilmiş olan her ne varsa tümünün tazmin edilmesini– vaat eder ve kişi kullanımı daha kolay ve talihli bir "başlangıç" umut eder. Bu sayede de yaratıcı yıkımın birbirini izleyen işlemleri kolaylıkla unutulabilir ve bunların ağızda bıraktığı acı-tatlı tat yeni manzaraların ve henüz tadılmamış vaatlerin hoşluluğuyla ortadan kaldırılır.

Şiddet tehdidinde bulunmadığında ve bariz olarak zora başvurmadığında, baskılar, direnmesi, ortadan kaldırması ve geriye itmesi en güç olan durumlardır. Bir emir, "yapmak zorundasın (ya da yapmamak zorundasın) emri...", kini kışkırtır ve başkaldırıyı üretir. Karşılaştırmalı olarak bir öneri, "yapmak istiyorsun ve yapabilirsin; o halde devam et", övgüye her zaman aç olan benlik sevgisini *(amour de soi)* destekler, kendi kendine saygıyı besler ve birini kendi memnuniyeti için ve kendi iradesine göre yapacağı şeyleri deneyecekken cesaretlendirir.

Tüketim toplumumuzda, son piyasa teklifleri ve piyasanın gönüllü ve maaşlı sözcüleri (ve ima yoluyla, birinin sürekli kamusal kişiliğini ve birinin kendi kimliğini kontrol eden baskı) tarafından hâlihazırda tavsiye edilen yaşam şeklini çoğaltmaya dair arzu harici baskı yoluyla (ve böylece savunmacı ve kızgınlık verici olan) kesintiye uğratılmıştır. Buna karşılık söz konusu arzu, başka bir meydan okuma ve kişisel özgürlüğün kanıtı olarak algılanmaya meyillidir. Sadece biri kovalamacaya katılmamayı tercih etse ve ele geçmez/sonsuza dek tamamlanmayacak kimliği edinmekten kaçınsa – ya da sadece biri gizlice oyundan dışlansa ve avdan uzaklaştırılsa (gerçekten korkutucu bir senaryo) ya da bu kişinin ava katılımı a piriori olarak reddedilse –bu kişi yarış alanını yöneten girişleri denetleyen ve koşmakta olanları koşturan güçlerin ne kadar kuvvetli olduğunu öğrenecek– ve ancak bundan sonra, şanssız ve itaatsiz olanlara verilen cezanın ne kadar büyük olduğunu kavrayacak. Banka hesabı ya da kredi kartı olmadığından ücretini ödeyemediği sahaya giremeyen kişiler tarafından oldukça iyi bilinen bir durumdur bu. Başka birçok kişi içinse tüm bunlar yoğun bir alışveriş gününden sonra geceleyin onlara musallat olan karanlık hislerden yola çıkarak sezgi yoluyla anlaşılabilir – ya da banka hesapları kırmızıya döndüğünde gelen uyarıdan ve dibe vuran kullanılmamış kredilerden.

Bugünlerde hayatın yörüngesini imleyen yol işaretleri çok az ya da belirsiz bir uyarı verip kayboluyor; eğrinin muhtemelen üzerinden geçeceği bazı noktalara ilişkin sınır haritaları hemen hemen her gün güncelleniyor (düzensizce ve uyarmadan olsa da). Haritalar pek çok kişi tarafından satışa sunuluyor ve basılıyor ve bunlar herhangi bir gazete bayiinde bolluk içinde ulaşılabilir durumda; ancak bayilerin hiçbiri geleceği kontrol etme iddiasında olan bir merkez tarafından "yetkilendirilmiş" değil. Hangi haritayı seçerseniz seçin sorumlu olan sizsiniz ve kendi risklerinizi üstlenirsiniz. Kısacası kimlik arayıcılarının/inşa edicilerinin/reformcularının yaşamı sorunların küçüklüğünden başka her şeyi ifade ediyor. Kendilerine has yaşam sanatlarında daha fazla parayı, aralıksız çabayı ve pek çok durumda

çelik gibi sağlam sinirleri gerektiriyor. Ve hiç kuşkusuz, vaat ettiği tüm eğlenceye, mutluluğa, zamana ve tekrar verdiklerine rağmen, böyle bir hayatı deneyimlemek isteyip istemediğini hakiki bir seçme özgürlüğüne sahip sadece birkaç kişi düşünmeyecektir.

Bu tarz insanların, özgürlüğe düpedüz düşman ya da ondan hoşlanacak kadar büyüyüp olgunlaşmamış kişiler değillerse, ona karşı kayıtsız/kaygısız oldukları sıklıkla söylenir. Tüketicilerin sıvı-modern toplumunda baskın olan hayat tarzında bu kişilerin özgürlüğe iştiraksizliğini ima eden şeyler ya ideolojik olarak özgürlüğe karşı kışkırtılan kin ya da bunu deneyimleme yetersizliği ile açıklanmaya yönelmektedir. Böyle bir açıklama en iyi ihtimalle kısmi olarak doğrudur. Hangisi olursa olsun tüm kimliklerin zayıflıkları (yetersiz derecede güven veren katılıkları bile) kimlik arayıcılarına günlük olarak işe gitme ve yoğunca olarak çalışma göreviyle görevini yükleyerek onlara zahmet çektirmektedir. Bilinçli bir üstleniş olarak başlayabilecek olan şey zamanla "rutine artık yansıtılmayan" haline getirilebilir. Bu, sonu gelmezcesine, hazır ve nazır olarak tekrarlanan "kendini kendinden başka birine *dönüştürebileceğin"* iddiasının, "kendini kendinden başka birine dönüştürmek *zorundasın*" şeklinde yeniden formüle edilmiş ifadesidir.

Bu "zorunluluk" ifadesi pek çok kişiye özgürlükle aynı değerde görünmez. Bu nedenden dolayı çoğu insan buradaki "zorunluluk" ifadesine kızar ve isyan eder. "Zorunlulukları yerine getirmenin" gerektireceği kaynaklara sahip olunup olunmamasından bağımsız olarak, "zorunluluk"un baskısının böylesine sabit ve değişmez oluşu nedeniyle "-mak zorundasın" muhtemelen tasavvur edilebilecek her türlü özgür olmama biçiminden çok daha fazla köleliğe ve zulme denkmiş gibi görünecektir. Hayli saygı gören ve geniş bir izleyici kitlesine sahip bir İngiliz yayınının "moda" bölümünde "2007 baharında saygın bir kişi olmak için yapılması gerekenler" olarak tavsiye edilen dört anahtar öğenin (hâki yağmurluk, renksiz t-shirt, V yaka süveter ve denizci ceketi) maliyetinin toplamda 1499 sterlin tutmasından bir okuyucu dergiye mektup yazarak yakınmıştır. Öyleyse, bazıları için yemek olan, bazıları için zehirdir! (Pek çoğu için? Çoğu için?) Eğer özgür olmak kendi isteklerin doğrultusunda hareket edebilmek ve seçtiğin amaçların yolundan gidebilmekse, yaşam sanatının tüketimci versiyonu olan sıvı-modern-çağ herkese özgürlük vaat edebilir; ancak vaat ettiğini tutumlu ve seçici olarak dağıtır.

"Kamu hizmetlerine olan ihtiyacın artmasıyla birlikte Amerikalı seçmenlerin, hükümetin temin ettiği sağlık hizmetlerine olan taleplerini düşürmek ve sağlıkla ilgili ihtiyaçları karşılamanın temel

kaynağı olarak kendi aile ilişkilerinden faydalanmak yolunu tuttuklarını" belirtmektedir Arlie Hochschild.[9] Bununla birlikte Amerikalılar kendilerini ateşin üzerindeki kızartma tenceresinin içine atılmış olarak bulmaktadırlar.

Tüketim toplumunun metalarını, portakal suyu, süt, dondurulmuş pizza ve mikro dalga fırın gibi mallardan mürekkep bir envanterle listeleyen, "hizmet/bakım" fikriyle ilişkilendirmiş aynı tüketimci baskılar, aileleri toplumsal-etik becerilerinden ve kaynaklarından arındırır ve zorlu yokuşlarla dolu mücadelelerinde karşılarına çıkacak –"hizmet açıklarının" yayılımını azaltmak (bekâr annelere, engellilere, akıl hastalarına ve yaşlılara ayrılan fonları kısarak) yoluyla devletin bütçe açıklarını azaltma girişiminde bulunan yasa koyucular tarafından yardım gören ve teşvik edilen– meydan okumalarla başa çıkmaları için gereken silahlardan onları mahrum bırakır.

Bir devlet *ortaklaşa olarak uygun bulma* ilkesini, bireysel talihsizliklere ve bunların sonuçlarına karşı kolektif güvenceyi teşvik ettiğinde "sosyal"dir. İlan edilen, uygulanan ve çalıştığına inanılan öncelikle bu ilkedir ki, aksi takdirde sadece soyut bir fikir olarak kalacak olan toplumu, (John Dunn'un ifadeleriyle) karşılıklı güvensizlik ve şüphe atmosferi yaratmaya zorunlu egoizmin düzeninin yerini almasıyla, emniyet ve birliği temin eden "eşitliğin düzeninin" rahatlığında varlığı hissedilen ve içinde yaşanılan bir topluluk olma pratiği olarak yeniden düzenler. Bu, toplumun üyelerini *yurttaş* statüsüne yükseltenle, yani onları toplumda pay sahibi olmaya ek olarak toplumun koruyucuları, yararlanıcıları ama aynı zamanda aktörleri kılanla –ki aktörler, "toplumsal çıkar" sisteminin koruyucuları oldukları kadar bekçileridir de–, güvenilebilecek ortak kurumlar ağı olarak anlaşılan ortak iyi içinde yüksek çıkarları olan bireyler haline getirenle –ve gerçekçi olunursa devlet merkezli "kolektif sosyal yardım politikasının sağlamlığını ve güvenilirliğini güvence altına alanla– aynı ilkedir.

Böyle bir ilkenin uygulanması kadın ve erkekleri yoksulluk vebasından koruyabilir (ve genelde böyle de olur). Ancak en önemlisi, bu ilke *toplumu* ortak bir iyi esasında paylaşılan, birlikte sahiplenilen ve korunan bir şey olarak yeniden dönüştürebilen, verimli bir *dayanışma kaynağı* olabilir. Bu bakımdan, *yoksulluk ve aşağılanmanın* ikiz korkularına yani dışlanmanın yarattığı terör ile ilerlemenin hızlandırıcı aygıtından düşmeye ya da kovulmaya, insana ait olan saygının reddi diyebileceğimiz "toplumsal artık" olarak

[9] Bkz. Arlie Russell Horchchild, *The Commercialization of Intimate Life* (Berkeley: University of California Press, 2003), s.213 ve devamı.

suçlanmaya ve sair surette "insan atığı" olarak işaret edilmeye karşı sağladığı savunma hattından dolayı ona teşekkürler.

Bir "sosyal devlet", kökensel niyetleri itibariyle, kesin olarak bu tarz amaçlara hizmet etmek için düzenlenmiş bir projeydi. Savaş sonrasında, İngiliz refah devleti planını borçlu olduğumuz Lord Beveridge, herkes tarafından kolektif olarak devredilmiş güvencelere ilişkin kapsamlı görüsünün demokrasinin gerekli bir koşulu olduğu kadar, liberallerin özgürlük düşüncesinin kaçınılmaz ve bunun da ötesinde, zaruri bir tamamlayıcısı olduğuna inandı. Franklin Delano Roosevelt'in savaş deklarasyonu da aynı varsayım üzerine temellendi. Varsayım makuldü: En nihayetinde, seçme özgürlüğü hesaplanabilir ve hesaplanamayan başarısızlık riskleriyle bir arada bulunur. Risklerle baş etmenin kendi yeteneklerini aşacağından korkan çoğu insan böyle riskleri katlanılmaz bulmak durumundadır. Bu korku, "toplum" adı altında vuku bulan sosyal yardım politikası tarafından, yani kişisel bir hata ya da kader oyununun sahneye çıktığı durumlarda insanların güvenebilecekleri ve itimat edebilecekleri bir politika tarafından azaltılmadıkça, seçme özgürlüğü pek çok insan için ele geçmez bir hayalet ve boş bir rüya olarak kalacaktır.

Eğer seçme özgürlüğü teoride verilmiş ancak pratikte ulaşılmaz olarak kalmışsa, umutsuzluğun acısı kesinlikle, *talihsizliğin* – yaşamın meydan okumalarına karşı günlük olarak sınav verilen, aynı zamanda insan olma itibar ve saygınlığının yitirildiği ya da eritildiği pek özel bir atölye olarak– kötü şöhretiyle taçlanacaktır. Ayrıca, ortak güvenceler olmadan siyasi bir bağlaşma için yeterli saik güçbela bulunur – tabi ki, demokratik bir seçim ritüleline katılım için değil sadece; bir *sosyal* devlet olmayı reddeden ve olmayan bir siyasi durumda kurtuluşa ulaşmanın aslında mümkün olmamasından dolayı. *Herkes* için geçerli sosyal haklar olmadan, büyük ve sayısının giderek artması muhtemel bir kitle siyasi haklarım gereksiz ve ilgiye değmez bulacaktır. Sosyal hakları vücuda getirmek için siyasi haklar gerekliyse, siyasi hakları uygulamada tutabilmek için sosyal haklar vazgeçilmezdir. Her ikisi de hayatta kalabilmek için birbirine ihtiyaç duyar; ve hayatta kalabilmeleri yalnız beraberce kazanılan başarıyla mümkün olabilir.

Sosyal devlet topluluk fikrinin son modern cisimleşmesidir: modern formu içinde, kurumsal olarak topluluk fikrinin –karşılıklı bağlılığın, taahhütlerin ve dayanışmanın soyut, hayal edilmiş bütünsel örüntüsünün– yeniden vücuda gelmesidir. Sosyal haklar, yani saygı ve itibar görme hakkı, bu hayal edilmiş bütünlüğü üyelerinin günlük gerçekliklerine bağlar ve yaşam deneyiminin katı zeminine bu hayal edilmiş görüyü inşa eder. Bu haklar eşzamanlı

olarak kolektif bağımsızlığı geçerli kılan ve onaylayan paylaşılmış (ortak) kurumsal ağ içindeki güvenin gerçekliğini ve karşılıklı güvenin hakikiliğini onaylar.

"Bir yere ait olma" hissi insanlararası dayanışmanın yararları ile bu dayanışmaya ve ona ait vaade hizmet etmek, onun itimat edilebilirliğini sağlamlaştırmak için onun üzerinde yükselerek ortaya çıkan kurumlar içinde güven bulmak olarak anlaşılır. Kısa bir süre önce bu gerçekler İsveç Sosyal Demokrat Partisi'nin 2004 Programı'nda dile getirilmiştir:

> Herkes zamanın bir yerinde kırılgandır. Birbirimize ihtiyaç duyarız. Hayatı şimdi ve burada, değişimin tam ortasında bulunan ötekilerle birlikte yaşarız. Hayata hepimizin katılımı için müsaade edilirse ve kimse dışlanmazsa hepimiz çok daha zengin olacağız. Yalnızca birkaç kişi değil, herkes güvendeyse hepimiz daha güçlü olacağız.

Tıpkı bir köprüyü taşıyan direklerin gücünün ortalama olarak değil, en zayıf direğe göre ölçülmesi ve köprünün buna göre inşa edilmesi gibi, bir toplumun zenginliği ve rahatı da toplumdaki en güçsüz bölümlerin zenginliği, güvenliği ve özgüveni ile ölçülür. Toplum da bu bölümler geliştiği oranda gelişir. Üçüncü Yol savunucularının varsayımlarına karşıt olarak, toplumsal adalet –iktisadi etkililik, sosyal devlet geleneği– onun hızlı modernize etme yeteneği (ve en önemlisi toplumsal uyum ve dayanışmaya vereceği çok az zararla veya zararsız olarak) arasında sürüp giden bir anlaşmazlık olmak zorunda değildir ve böyle bir anlaşmazlık da yoktur. Daha ziyade, Kuzey ülkelerinin sosyal-demokratik pratiklerinin fazlasıyla gösterdiği ve onayladığı gibi "toplumsal olarak daha uyumlu bir birliktelik arayışı, rızayla gerçekleşen bir modernizasyon sürecinin gerekli önkoşuludur"[10]

Üçüncü Yol olarak takdim ve teşvik edilen neredeyse ölü doğmuş şeye karşıt olarak İskandinav modeli bugünlerde her ne olursa olsun geçmişin ve bugünün karmakarışık umutlarının yadigârı ya da popüler oybirliğiyle son kullanma tarihi geçmiş bir proje olarak görülmekte. Azar azar ancak yenilmeksizin siyasi manzarayı ve Batı Yarımküre'deki Latin bölgenin popüler havasını değiştirmekte olan Venezüella, Bolivya, Brezilya ve Şili'de aniden ortaya çıkan taze zaferlerde veya yeniden dirilen sosyal devlet örneklerinde –Walter Benjamin'in de işaret ettiği gibi insanlık tarihinde teslim edilmeye eğilimli tüm kati vuruşlar "sol orak"ın tüm izlerini

[10] Bkz. Robert Taylor, *Sweden's New Social Democtaric Model* /Londra: Compass, 2005), s.32; *http://www.compassonline.org.uk/publications/*.

ortaya çıkarıyor– birileri onun temelinde yatan ilkelerin ne kadar hayatta ve güncel olduğunu, insanın hayal gücünü ve eyleme geçme isteğini artıran olanaklarının ne denli sağlam olduğunu görebilir. Buna rağmen, tüketim rutininin günlük akışı içinde bu gerçeği anlamak güç olabilir; ama bu yine de bir gerçektir.

Yanlış anlaşılmasın; sosyal devletin tüketim özgürlüğü ilkesine ne niyetleri ne de uygulamaları itibariyle bir alternatif olmadığını açıkça söyleyelim – ne anlamsal ne de pratik olarak üretim toplumundaki çalışma etiğine bir alternatif olmamış olduğu gibi. Kesin olarak sosyal devlet ilkeleri uyarınca ve ona uygun kurumlarla bina edilmiş devletler, tüketim toplumunda etkileyici yüksek tüketim seviyelerine de sahipler. Tıplı kati olarak sosyal devlet ilke ve kurumlarıyla inşa edilmiş üretim toplumlarında yaşayanların gelişmiş bir sanayi ağı kurmayı başarmış olmaları gibi.

Tüketim toplumunda sosyal devletin amacı –tıpkı üretim toplumunda olduğu gibi– toplumu, izlenmemesi, denetlenmemesi ve kısıtlanmaması durumunda göreceği, yaşamın yönlendirici ilkesinin neden olacağı "ikincil zararlara" karşı korumaktır. Bunun anlamı tüketimin ek kurbanlarının –dışlanmışlar, paryalar, altsınıflar– sayısının artmasına karşı toplumun korunmasıdır. Sosyal devletin görevi insan özgürlüğünü aşınmaktan kurtarmak ve etikten doğan sorumluluk hislerinin solmasının önüne geçmektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Acele Yaşam ya da Eğitime Yönelen Akışkan-Modern Meydan Okumalar

Etkili ve yaygın bir okuyucu kitlesine sahip bir moda rehberi, 2005 sonbahar-kış sezonu için "önümüzdeki aylarda sizi ötekilerden ileriye taşıyacak bir düzine kilit görünüm" önermekte. Bu vaat ilgimizi son derece kavrayışlı ve becerikli bir şekilde çekmek üzere düzenlenmiş. Kısaca, bu açıkgöz cümlenin kendisi, tüketici yaşamın doğuşuyla ortaya çıkan ve tüketim toplumu tarafından üretilen tüm acil durumlara ve korkulara seslenmenin yolunu bulmakta.

Cümlede verilen ilk mesaj,"önde olmak ve bu yeri korumaktır ("stil paketinin" önde olanları, "önemli ötekiler", yani hesaplayan ve başarı ile başarısızlık arasındaki sınırı çizerek birilerini onaylayan ya da reddeden kişilerdir.)[1] Stil paketinin onayını almak için gereken tek reçete önde *olmakken*, saygının çokça ve sürekli olarak sağlanması için tek yol önde *kalmaktır*. Bu bakımdan öneri, kendine güven içinde kalmanın veya kesinliğin ya da neredeyse kesin bir doğruluğa yakın olmanın –elde edilmesi arzu tarafından yönlendiriliyor olmasına rağmen, tüketici yaşamın açıkça ve acı içinde özlem duyduğu bu duyarlık çeşidinin– garantisi olmayı vaat eder. Stil paketinin önünde olma ve burada kalma göndermesi kabul edilmeyi ve içerilmeyi taahhüt eder. "Öndelik", yoldan çıkmaya, düşmeye karşı güvende olmayı ima eder. Yani, dışlanmayı, terk edilmeyi, yalnızlığı hükümsüz kılmayı.

İkinci nokta, söz konusu vaadin son kullanma tarihine dek erişilebilir olmasıdır. Önerinin yalnızca "önümüzdeki aylar"ı kapsadığına dair uyarılırsınız. Gizli mesaj, "acele et, kaybedilecek zaman

---

[1] Bununla birlikte, bir düzeltme gerekmektedir: "Stil paketinin" onaylanması ya da reddi üzerinden konuşulduğunda, Jacques Derrida'nın terimleriyle *"sous rature"*, yani normatif uygulamaların artık işlemeyen mekânizmalarına, toplumsal baskı ve grup denetimi konularına geri dönülmek durumunda kalınacaktır. Stil paketi tarafından kurulan ve tanıtılan (kamusallaştırılan) modeller vasıtasıyla uyumluluk ya da uyumsuzluğun tayin ettiği başarı ve başarısızlık arasındaki farklardan konuşmak daha uygundur.

yok"tur. Aynı zamanda daha büyük bir hükme ait bir varsayım da vardır burada: Çağrıya hemen uymaktan beklediğin kazanç her ne ise, bu sonsuza dek sürmeyecek. "Önümüzdeki aylar" geçtiğinde güvenli bir yolculuk için kazandığın sigorta, yenilenmeye ihtiyaç duyacak. Öyleyse bu yoldan sapma. İsabetli başlığıyla *Yavaşlık* adlı kitabında Milan Kundera'nın gözlemlediği gibi, hız ile unutkanlık arasında bir bağ vardır: "Hızın derecesi ile unutmanın yoğunluğu doğrudan orantılıdır." Neden bu böyledir? "Çünkü sahneyi teslim almak ötekileri sahneden atmayı gerektiriyorsa", kamuoyunun ilgisi –tüketicilere dönüştürülmek üzere ket vurulmuş kamusal ilgi– anlamına gelen sahnenin işgali de diğer nesneleri dikkatlerden uzak tutmayı gerektirir. "Sahneler", diye Kundera bizlere hatırlatır "sadece ilk birkaç dakika için aydınlatılmıştır".

Üçüncü olarak, öneride yalnızca bir değil yarım düzine görünüş olduğundan, özgür olduğunuz mesajı verilir (Yani *bu* altı seçenek arasında seçim yapmakta özgürsünüz.). Görünümünüzü seçebilir ve alabilirsiniz. Bir görünüm seçmek ne bir anlaşmazlık konusudur (bu sıfatla seçmek ve seçimlerin sorumluluğunu taşımak, kaçınamayacağınız bir şeydir), ne de seçmek zorunda olduğunuz seçeneklerden biridir (başka seçenek yoktur; tüm olasılıklar keşfedilmiş ve önceden seçilmiştir zaten). Ancak zamanın baskısını, stil paketine yaltaklanmanın gerekip gerekmediğini ve yapabileceğiniz sınırlı sayıdaki (sadece yarım düzine olan) seçimi kafanıza takmayın. *Önemli olan şu an vazife başında olanın siz olmanızdır.* Ve görevde olmak zorunludur: Evet, seçim sizindir. Ancak seçim yapmak zorunludur ve seçmekte olduklarınızın sınırları müzakere edilebilir değildir.

Bu üç mesaj, hep birlikte durumun aciliyetini ilan eder. Aciliyetin kendisi bir haber değildir hiç kuşkusuz (Yalnızca gitmek zorunda olduğunuz yere ilişkin olarak uyanık ve devamlı hazır oluşa, harcanan paraya, doğru ve uygun şekilde sarf edilmiş emeğe ilişkin güvenceler kaygıyı yeniden teminat altına almak için artırılır). İkaz işaretleri (sarı mı? kırmızı mı?) verilmiştir. Bu alarm, tehditlerle dolu yeni risklerle beraber vaat dolu başlangıçların önünüzde uzandığını anons etmektedir. Daha önce de olduğu gibi buradaki can alıcı nokta, stil paketinin önünde olmak yerine birinin kendini bunun gerisinde bulmaması için harekete geçme anının asla kaçırılmaması, ek olarak da geçmişte işe yarayan uygulama ve rutinlere bel bağlarken harekete geçmenin mümkün olmayacağının vurgulanmasıdır. Tüketici yaşam, *hızlı öğrenme ve çabucak unutma* tarzındaki yaşamdır.

Daha fazlası değilse, unutma öğrenme kadar önemlidir. Her bir "-meli/malı"nın karşısında bir " –memeli/mamalı" bulunmaktadır. Bu ikisi yenilemenin/ortadan kaldırmanın nefes kesici adımlarına ait

gerçek hedefleri açığa çıkarır. Hangisinin amaca ulaşmayı sağlamada yardımcı eleman olduğu en hafif tabirle tartışmalı bir sorudur. Bu tarz bilgiler ve talimatlar bu moda rehberinde ve benzerlerinde *"bu sonbaharın* varış noktası 60'ların Carnaby Caddesi" ya da *"bu ayın* trendi gotik ve bu muhteşem" gibi ifadelerle bolca ortaya çıkmaya eğilimlidir. Vurgulanan tabi ki geçen yaz değil *bu* sonbahardır ve *bu* ay elbette *geçen* aylardan oldukça farklıdır. Geçen ay muhteşem olan her neydiyse artık bu ay bu özelliği yitirmiştir. Tıpkı geçen yazın varış noktasının bu sonbaharın varış noktasından farklı olması gibi. "Bale ayakkabıları?" "İmha etmenin tam zamanı." "Spagetti saç bağları?" "Bu sezon onlara yer yok". "Birolar?" "Dünya onlarsız çok daha iyi bir yer". "Makyaj çantanı aç ve içine bir göz at" çağrısı muhtemelen "önümüzdeki sezon canlı renklerin revaçta olacağı" yönündeki öğüdün ardından gelen " bejin ve onun güven hissi veren ama silik akrabalarının gününün geçtiği" yönündeki bir uyarı ile takip edilecektir. "Hepsini çöpe gönder, şimdi!" Açıkça "silik bej", "derin, canlı renklerle" eşzamanlı olarak yüze sürülemez ve paletlerden biri sözünün kesilmesine izin vermek zorundadır.

Peki, bütün bunların anlamı nedir? Yüzünüzü derin, canlı renklere hazırlamak için beji "çöpe göndermek" zorunda mısınız? Ya da süpermarket reyonları ve kozmetik markalarından fışkıran derin, canlı renkler, çanta dolusu kullanılmamış bej ikmalinin hemen çöpe gönderilmesi için mi var? Beji çöpe yollayan ve çantasını derin, canlı renklerle dolduran milyonlarca kişinin vereceği en muhtemel cevap makyaj ürünlerine ilişkin süreç dâhilinde "bejin çöp yığınları arasına gönderilmesinin bir yan etki, tali bir hasar olduğu"dur. Ancak süpermarket reyonlarındaki stoklarını yenileyen binlercesi de, gerçekliğe değen herhangi bir anda, reyonların derin, canlı renklerle dolup taşmasının muhtemelen bejin yararlı yaşamını kısaltma ihtiyacı, böylece ekonomiyi sürdürme saiki tarafından kışkırtıldığını itiraf ederler. Her iki açıklama da doğru olabilir. Gayri safi milli hâsıla el değiştiren paranın miktarıyla ölçülmüyor mu? İktisadi büyüme enerjinin ve *tüketicilerin* faaliyetleri tarafından gerçekleşmiyor mu? Tüketim piyasasının en büyük düşmanı sadece ihtiyaçlarını karşılamak için alışveriş yapan ve bunlar karşılandığında alışverişi bitiren geleneksel tüketici değil mi? İhtiyaçları tatmin etmektense *talebi* desteklemek tüketici refahının birincil amacı ve ekonomik çarkı döndüren şey değil mi? Tüketim toplumunda ve *P* ile yazılan Politika'nın yerini yaşam politikasının aldığı bir çağda, ekonominin devamını sağlayan doğru iktisadi döngü "satın al, kullan ve çöpe at" döngüsüdür.

Görünürde çelişik olan her iki yanıtın da doğru olabileceği gerçeği kesin olarak tüketim toplumunun en büyük başarısının,

inanılmaz derecedeki kendini yeniden üretme ve yayma kapasitesinin anahtarıdır.

Tüketici yaşam, elde etmek ve sahip olmakla alakalı değildir. Hatta önceki gün elde edilen şeyden kurtulmak ve bir gün sonra bundan dolayı gurur içinde gösteriş yapmak bile değildir. Tüketici yaşam ilk ve en önemli veçhede, *hareket halinde olmakla* ilgilidir. Eğer Max Weber haklıysa, yani üretici yaşamın (ve bir yaşam her ne zaman üretici bir yaşam haline gelmeyi umuyorsa) etik ilkesi tatminin ertelenmesi ise, tüketici yaşamın etik ilkesi (eğer açıkça ifade edilecek zerre kadar bir etik ilkesi olabilirse) *memnun kalmanın/tatmin edilmiş olmanın aldatıcılığıdır*. Niyet ve amacını "müşteri memnuniyeti" olarak ilan eden bir topluma en büyük tehdit, memnun edilmiş bir müşteridir. Hiç kuşkusuz "memnun edilmiş bir müşteri olmak" kadın ya da erkek, kişinin kendisi için bir mezar kadar korkutucu bir felaket olacağı üzere, "memnun edilmiş bir müşteri" de tüketim ekonomisi için aynı şeyi ifade eder. Arzulayacak başka bir şey yok mu? Peşinden gidilecek herhangi bir şey? Birinin sahip olduğu bir şey? (Ve bu şey nedir?) Dikkat çekme sahnesinde artık üçüncü kişilere artık yer yoktur. O halde belleğin kendine yol açacağı ve "yeni başlangıçlar" için temizleyeceği bir alan da yoktur. Böylesi bir durum –umut edelim ki kısa sürsün– bıkkınlık verici olarak adlandırılacaktır. *Homo consumer*'lara musallat olan kâbus memnuniyetlerden kalan ve sahneyi karmakarışık eden anılardır.

Bu, *yeni ihtiyaçların* yaratımından daha çok (ki bazıları bunları "yapay ihtiyaçlar" olarak adlandırır – yanlış olmasına rağmen, çünkü doğal eğilimler hammaddeler olarak kullanılırken ve bir toplumdaki tüm ihtiyaçlara sosyo-kültürel örüntülerin/baskıların "yapaylığı" tarafından şekil verilirken, yapaylık derecesi "yeni" ihtiyaçların kendine özgü bir özelliği olamaz) *dünün ihtiyaçlarının* (geçen sezonun cüretkârlığın işareti olan bej, şu an sadece demode değil ürkekçe "bu sadece bir makyaj değil güvenlik şemsiyesidir" dediğinden dolayı aynı zamanda, sıkıcı ve utanç vericidir) önemsenmemesi, geçersiz kılınması, küçük düşürülmesi ve çirkinleştirilmesi, bunun da ötesinde ihtiyaçların tatmin edilme çerçevesinde güdümlenmesi gerektiği yönündeki tüketici yaşama ait başat kaygının ve Talcott Parson'un da ifade edeceği gibi tüketim toplumunun "işlevsel önkoşulunun" itibardan düşürülmesidir. Bu toplumda yalnızca ihtiyaç duyduklarına inandıkları şeylerin peşinden gidenler ve sadece bu ihtiyaçların tatmini konusunda iştahı harekete geçirilenler, *kusurlu tüketiciler* ve bunun sonucu olarak aynı zamanda, *toplumsal paryalardır*.

Uzun ömürlü, yani başarılı bir şekilde kendini yeniden üretebilen tüm toplumsal sistemlerin sırrı, "işlevsel önkoşulları" aktörler için geçerli olacak davranışsal güdülere dönüşecek şekilde yeniden düzenlemesidir. Diğer bir ifadeyle: Tüm başarılı "toplumsallaştırmaların" sırrı, sistemin kendini yeniden üretebilmesi için *ihtiyaç* duyduklarının, kişilerin *yapmayı istedikleri* şeyler haline getirilmesidir. Bu, popüler desteği sağlayarak, bir ulus ya da devlete benzer şekilde "tinsel mobilizasyon", "vatandaşlık eğitimi" ve "ideolojik aşılama" yollarıyla "bütünün çıkarlarına" göndermede bulunularak –tıpkı modernitenin katı aşamasında, üretim toplumunda geniş çapta yapılmış olduğu gibi– açık bir şekilde yapılabilir. Ya da bu, bir açık fiil ya da örtülü dayatma veya ona uygun davranış modellerinin kazınması yoluyla çaprazlama olarak hayata geçirilebilir. Ve bir defasında gözlenmiş olduğu gibi, (alternatif seçeneklerin gözden yitmesinden ve geri çekilmesinden ve tüm bunları tecrübe etmek için ihtiyaç duyulan becerilerden dolayı, gözlenenlerin olması gerektiği şekilde), sistemi devam ettiren –akışkan modern aşamada, tüketim toplumunda yapıldığı gibi– problem-çözme yolları vasıtasıyla...

Sistemsel önkoşulları ve üretim toplumunda tipik olan bireysel güdüleri birbirine bağlamanın açık yolu *şimdinin* – özelde, anında memnuniyetin ve daha genel olarak hazzın (ya da daha ziyade aslında tercüme edilemez bir kavram olan *jouissanc'*nin ifade ettiği Fransız mirasının uzantılarının) değerinin düşürülmesini talep etmiştir. Aynı şekilde bu yol ertelenmiş tatminin hükmünü tahta oturtmalıydı ki bu, "bütünün" (bunu toplum, devlet, ulus, sınıf, cinsiyet ya da kasten sınıflandırılmamış "biz" yapın) çıkarları adına –herkes için daha iyi bir yaşamın zaman içinde güvence altına alınması– bireysel mükâfatların feda edilmesi olduğu kadar, gelecekteki belirsiz çıkarlar namına anın özel ödüllerinin kurban edilmesidir de. Üretim toplumunda uzun vadelere kısa vadeler, bütünün ihtiyaçlarına onun parçaları karşısında öncelik tanınır. Böylece hazdan ve tatminden türetilen "sonsuz" ve "bireyüstü" değerler, geçici bireysel coşkulara üstün tutularak çoğunluğun mutluluğu kötü durumdaki daha küçük bir grubun mutsuzluğuna yeğlenir. Aslında bunlar, cezbedici ancak yanlış olan *aldatıcı, suni* ve *alçaltıcı* "şimdiki zamanın zevklerinin" çokluğu arasında *samimi* ve *değerli* olan yegâne tatmin biçimi olarak görülür.

Kısadan hisse; bizler (yani yaşamları akışkan-modern kurgu içinde şekillendirilen kadın ya da erkekler) zararlı, gereğinden fazla masraflı ve tüm bunlardan öte "doğal" insani eğilimlerin dokusuna aykırı yönde olmasından dolayı tiksindirici derecede can sıkıcı olan sistemsel yeniden üretimin bağlanma yollarını bireysel güdülerimizle

bertaraf etmeye meyilliyiz. Sigmund Freud bunu yazan ilk düşünürlerden biriydi. Yine de sanayileşmenin yoğun ve zorunlu askerliğin artma eğiliminde olduğu bir dönemde topladığı bilgiyle –öyle yapmak durumunda olduğu üzere– bu hayal gücü gelişkin düşünür bile güdülerin zorlayıcı baskılarına karşı bir alternatif tasarlayamadı.[2] Gözlemledikleri çerçevesinde Freud, tüm uygarlıkların zaruri ve kaçınılmayacak özelliklerini soyla alakalı durumlara atfetti.

Freud güdülerden feragat talebinin gönül rızasıyla kabul edilmeyeceği sonucuna vardı. İnsanlığın büyük bir kısmının kültürel yasakların (ya da emirlerin) büyük çoğunluğuna "yalnızca hariçten gelen baskı altında" uyduğu konusunda ısrar etti – ve bu, aylaklığın toptan mahkûm edilmesiyle bağlantılı olarak, karşılığında alınacak ödül her ne olursa olsun çalışmak için çalışma hükmünü ifade eden çalışma etiği ya da "komşunu kendinmiş gibi sev" emri tarafından buyrulan barış içinde bir arada yaşama etiği (ki Freud, retorik olarak "bu emrin yerine getirilmesi mantıksal olarak mümkün değilse bu derece ciddiyetle ilan edilen bir emrin ana unsuru nedir?" diye sorar) gibi gerekli uygarlaştırıcı seçenekleri güvenli hale getirmek, teşvik ve telkin etmek için "kaçınılmazcasına talep edilecek olan baskının büyük boyutları hakkında ister istemez düşünmek konusunda bizleri ikaz ediyor". Freud'un aldığı pozisyonun geri kalan kısmı burada detaylı bir şekilde yeniden ifade edilmeyecek kadar iyi biliniyor: Uygarlık güdülerin bastırılmasıyla sürdürülür. Tekrar eden isyanlar – bunların bastırılması ya da önlenmesi için harcanan çabalara ek olarak– kaçınılmazdır. Tüm uygarlık bir kısıtlama ve tüm kısıtlamalar tiksindirici olduğundan ihtilaflar ve isyanlar kaçınılmazdır. "Bireyin gücünün yerini topluluğun gücünün alması uygarlığa atılan kesin adımı teşkil eder. Bunun özü, bireyin herhangi bir kısıtlamanın varlığından habersiz olmasına rağmen topluluk üyesi olma sıfatıyla kendi tatmin olasılıklarını kısıtlaması gerçeğinde yatar."

"Henüz bir topluluğun üyesi olmayan" ya da bundan da öte Hobbes'un toplumsallık öncesi vahşisi *bellum omnium contra omnes*'ten (herkesin herkese karşı savaşı –ç.n.) daha mitik olabilecek veya sadece "tartışma namına retorik bir aygıt olan" birey (Freud'un sonraki çalışmalarında ortaya çıkacak olan ünlü "baba katli" teması gibi) uyarısını bir kenara bırakalım. Mesaja dair belirli sözcükler hangi nedenle seçilmiş olursa olsun, mesajın özü, çalışma etiğinde uzun süreli etkilerin anlık tatminlerin önüne koyul-

[2] Takip eden tüm Freud alıntıları için: "The Future of an Illusion" and "Civilization and Its Discontents," İngilizce'ye çeviren James Strachey, *The Penguin Freud Library* içinde, Sayı 12: *Civilization, Society and Religion* (Harmondsworth, UK: Penguin, 1991), s. 179-341.

ması gibi, bireylerüstü bir grubun çıkarlarının kişisel eğilim ve dürtülerin üstüne çıkarılmasıdır. Ayrıca avam tarafından gönüllü olarak onaylanması, kabulü ve uyulması kuşkulu olan çalışma etiğinin ve uygarlığın (veya tüm yararlarıyla birlikte barış ve dayanışma içinde bir arada yaşamanın) taleplerini meşrulaştıracak emirleri yayan baskıya veya içgüdülere dayatılan kısıtlamalar titizlikle gizlenmemiş olsaydı, zora başvurmanın mümkünatını içinde barındıran en azından gerçekçi bir tehdide dayanmak zorunda olduğudur. Eğer uygar insanların birlikteliğinde ısrar ediliyorsa eğip bükerek de olsa "gerçeklik ilkesi" ondan üstün olan "hoşnutluk ilkesi" tarafından güvence altına alınmalıdır.

Freud insani birlikteliklerin tüm çeşitlemelerine (geriye dönük olarak yeniden adlandırılan "uygarlıklar") bu sonucu –toplum yaşamının evrensel kuralı olarak bunu sunmayı– yeniden yansıtır. Bununla birlikte güdülerin bastırılmasının insanlık tarihiyle gerçekten bitişik olup olmadığı sorusuna verilecek cevap her ne olursa olsun, bunun yalnızca modern çağın şafağında keşfedilebilecek, kaydedilebilecek ve teorileştirilebilecek olduğu, bunun da ötesinde *ancien régime*'in dağılmasını takiben, tüketicilere ilişkin hak ve sorumlulukların genelde tekdüze yeniden üretilmesi sürecinin ayakta kalmasını (gerçekten fark edilmemesini ya da fark edilmemiş olarak kalmasını sağlayacak kadar sorunsallaştırma dışı olmasını) sağladığı öne sürülebilir. Bu, "doğal" ve "kutsal" düzen düşüncesinin arkasına gizlenmiş insani hileleri açıkça ortaya koyan böylesi bir yeniden üretimin hatasıdır. Böylece yenilgi, mecbur olarak mevcut düzenin "verili olan" kategorisinden "görevler" kategorisine doğru yeniden sınıflandırılmasına, bu şekilde de Kutsal yaratımın *mantığının, insanlığın gücünün bir başarısı* olarak yeniden temsil edilmesine yol açmıştır.[3]

Barış içinde bir arada yaşamayı mümkün ve canlı kılmak için "bireyin gücünün" yerini "toplumun gücünün" alması gerekli değildi. Kaçınılmazlığı bir yana, bir gereklilik olarak ortaya çıkışından çok önce "topluluğun gücü" keşfedilmişti. Gerçekten, böyle bir yer değiştirmenin bireysel ya da kolektif, şu ya da bu iktidar sahibi tarafından icra edilen bir görev olduğu fikri bireysel ya da toplum-

[3] Yine de asıl nokta, modern çağın belirişinden önce bile olsaydı, zorun odasının modern düzenin inşa sürecinde olmak zorunda olduğu büyüklükten daha az büyüklükte olmamasıdır. Jeremy Bentham'ın bir yandan itaat ve yasa arasında, bir yandan da yasanın hedeflediği öznelere verilen, mecburi kapatmalardan çıkışları kilitleyen ve başka herhangi bir seçeneğin sızmadığından emin olmak için gözlem kulesine muhafızlar koyan "çalış-veya-öl" rolünde kurabildiği ve kurduğu denkleştirme dâhilinde, kendine güven ve doğruluk problemi namına güçlükle bir oda bulunabiliyordu.

sal durum böyle olduğu sürece nadiren belirebilirdi. *Sorunsallaştırılmayan,* üstesinden gelinecek ya da başarısız olunacak bir görev (tüm görevler gibi) haline gelmemiş bir şey olarak kaldığı sürece toplum güya birey üzerinde kendi iktidarını (bütüncül, "her şey dâhil" bir iktidar türü) kullandı. Toparlanırsa, bireyler "bir topluluk olmanın" *bilincinde/farkında* olmadığı sürece topluluk onları kendi idaresi altında tuttu.

Bireysel güçlerin hâkimiyetinin, karşılanmayı bekleyen bir ihtiyaç olarak topluluğun güçlerine dönüşmesi modern gelişmenin mantığını tersine çevirdi. Bu aynı zamanda, aslında tarihsel bir süreç olan şeyin "doğallaştırma" yoluyla meşruiyetinin azalmasına yo açtı; antikite mitinin nedenbilimini (etiyolojisini), ayakları yere basmayan toplumsal-öncesi bir araya gelmeleri, bir zamanlar tek başına yaşayan bireyi, uygarlaştırma çabaları vasıtasıyla eskiden barış içinde bir arada yaşamanın gereklerine karşıt olduğu açığa çıkarılan ve ilan edilen böylesi bireysel eğilimleri yeniden şekillendirmek ve bastırmak yetkisine dayanan bir topluluk biçimine sokarak gülünç duruma düşürdü.

Topluluk insanlık kadar eski olabilir; ancak insanlık için bir *sine qua non* (olmazsa olmaz) olan "toplum" fikri yalnızca ona dair krizin tecrübe edilmesi yoluyla doğabilirdi. Bu fikir sırasıyla "ancien régime" olarak adlandırılan ve sosyal bilimlerde "geleneksel toplum" başlığı altında kaydedilen kendini-yeniden üretme kapasitesine sahip toplumsal düzenlerin dağılışından yayılan korkularla bitiştirildi. *Modern "uygarlaştırma süreci"* (kendini bu isimle çağıran tek süreç) önerilen açıklamalardan biriyken, "topluluğun" iktidarsızlığının ve önemsizleşmesinin belirsiz durumu başlatıldı.

Meşhur modern bir icat olan "ulus", topluluğa benzer bir şekilde tahayyül edildi: "topluluğa benzer" şekilde ya da ya da yeni bir "topluluk" olarak – ancak tasarlanmış, yaygınlaştırılmış, emsalsiz bir kapasiteye erişmiş, yeni geliştirilen insani karşılıklı bağımlılık ve değişim ağlarını hesaplamak için meydana getirilmiş bir topluluk olarak. Daha sonradan "uygarlaştırma süreci" olarak adlandırılan (ki bu dönemdeki gelişmeler göz önüne alındığında, söz konusu ismin gönderme yaptığı ağır ağır durmak ya da açıkça ters yönde değişmekti) şey, insan davranışlarının modern öncesi kurumların tektiplerştirici/homojenleştirici baskılarına artık daha fazla tabi kılınmaması için yeni stratejiler tarafından izlenen yeni araçlar vasıtasıyla sistemi yeniden modellemek ve düzenlemek üzere atılmış ciddi bir adımdı. Görünüşte bu süreç bireylere odaklanmıştı: yeni özerk *bireyin* kendi kendini denetimi için oluşturulan yeni yetki, artık mevcut olmayan *toplumsal* denetim mekânizmaları ta-

rafından yapılan işleri devralmak zorundaydı. Ancak gerçekte söz konusu olan, bireylerin kendi kendini denetleme görevinin yayılım kazanması ve "topluluğun" yeni ve daha üst bir düzeyde yeniden yürürlüğe konulmasıydı.

Tıpkı Roma İmparatorluğu'nun hayaletinin feodal Avrupa üzerinde dolanması gibi, kayıp topluluğun hayaleti de modern ulusların inşa sürecinde süzüle süzüle yükseldi. Ulusal inşa, ulusların hammaddeleri olan vatanseverlik ve aynı şeyleri yapmaya hazır diğer bireylerle paylaşılan çıkarlara kişisel çıkarları feda etmeye teşvik eden (öğretilmiş/öğrenilmiş) gönüllülük vasıtasıyla gerçekleştirildi. Ernest Renan'ın oldukça ünlü ifadesiyle bu strateji özetlenirse: Ulus, üyeleri tarafından her gün yapılan bir plebisittir (ya da daha ziyade bu plebisit vasıtasıyla yaşayabilir).

Freud'un geçici uygarlık modelindeki tarihsel gerçeklik yokluğunu yeniden düzenlerken Norbert Elias, modern kendiliğin (birinin ileri süreceği kendine ait sorumlulukla eşleşen, kendine ait olan içsel gerçekliğe ilişkin farkındalığın) doğumunun dışarıdan gelen kısıtlama ve baskıların içselleştirilmesi yoluyla ortaya çıktığını açıkladı. Ulus-inşa süreci, bireyüstü panoptik güçlerle, kadın ya da erkek, kişinin bu güçlerin kurduğu zorunluluklara kendini uyumlulaştırma kapasitesi arasında yayılan alanda cereyan etti. Geleneksel bağların ölümünün ya da ileri derecedeki zayıflığının neden olduğu toplumsal konumlandırmanın eşi benzeri olmayan kararsızlığının bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni elde edilmiş bireye ait *seçme özgürlüğü* (kendi kimliğini seçmeyi de kapsayacak şekilde), paradoksal olarak "yeni bütünselliğe" zararlı addedilmiş *seçme baskısının* ve *topluluk benzeri ulus-devletin* hizmeti altında yayılım kazanmak durumundaydı.

Pragmatik yararları her ne olursa olsun, panoptik stil, yani davranışsal çeşitliliğin tektipleştirilmesinin ve ihtiyaç duyulan/niyetlenilen güdülemenin gerçekleştirilmesinin yolu olan "disiplin, ceza ve yasa", hantal, masraflı ve çatışmaları körükleyiciydi. Kullanışsız olmasının yanı sıra, kural koyucuların manevra kabiliyetine müzakere edilemez ve katı kısıtlamalar getiren bir yöntem olmasından dolayı, iktidar sahipleri açısından en iyi yöntem de değildi elbette. Daha sonradan anlaşıldığı üzere buna alternatif ve ondan daha az hantal stratejiler tasarlanabilir, daha bilinen adıyla "toplumsal düzeni", sistemsel istikrarı kurmanın üstesinden gelinebilir ve bu istikrar güven altına alınabilirdi. "Uygarlığı" zorun ve ideolojik aşılamanın merkezileşmiş sistemi olarak tanımlamış olmalarından dolayı (Michel Foucault'nun etkisiyle zorlayıcı kanadın azalması sonradandır) sosyal bilimcilere, yanlış bir yönlendirmenin sonu-

cunda "uygarlıktan arındırma sürecinin" bir ürünü olarak "post-modern durumun" vuku buluşunu açıklamaktan başka çok az seçenek kalmıştı. Aslında olan şey, *alternatif* bir uygarlaştırma yönteminin (daha az hantal, daha az masraflı ve çatışmaları daha az körükleyici, ancak tüm bunların ötesinde iktidar sahiplerine daha fazla özgürlük, yani daha fazla güç veren bir yöntemin) keşfi, icadı ya da ortaya çıkışıydı. Toplumsal düzen olarak sunulan tahakküm sistemini devam ettirmek için gerekli, davranış çeşitliliklerini güdümleme amacına hizmet eden alternatif bir yoldu. Uygarlaştırma sürecinin değişik bir çeşidi; sürecin takibi, düzenlenmesi ve kurumsallaşması için başka bir seçenek ve açıkça daha uygun bir usuldü.

Tüketicilerin akışkan-modern-toplumu tarafından tecrübe edilen uygarlaştırma sürecinin bu yeni çeşidi, seçme *zorunluluğunu* seçme özgürlüğü olarak sunduğu kadarıyla, kendine yönelecek bir muhalefet, direnç ya da isyanı çok az tahayyül etmektedir. Aynı şekilde, "gerçeklik" ve "hoşnutluk" ilkeleri arasındaki zıtlığı da geçersiz kılmaktadır. Gerçekliğin sert taleplerine boyun eğme bir özgürlük pratiği ve gerçekten kendini-onaylama icrası olarak deneyimlenebilir. Cezalandıran yetke, eğer yerindeyse, nadir olarak çıplaktır: yanlış bir adımın sonucu ya da yitirilmiş bir fırsat kılığında gelir ve bireysel özgürlüğün sınırlarını aydınlatmaktan uzak olarak, temel ve belki de tek görevi mutluluğu yakalamaya dönük bireysel takip sürecinde zafer ve yenilgi arasında "farklılık yaratan bir ayrım" koymak olmasına rağmen, bireysel seçimleri karışık yoldan sabitleyerek, söz konusu sınırları gözden saklar.

Bireyin kendisine sadık ve itaatkâr olması gereken "bütünlük", bireylerin yaşamına artık zorunlu fedakârlık (kişinin bireysel çıkarlarının yanında kendi hayatını da "tüm" ülkenin varlığına, refahına ve ulusal nedenlere feda etmesini talep eden bir tür evrensel-askerlik görevi) biçiminde girmez; ancak Dünya Kupası maçlarında ya da kriket turnuvalarında olduğu gibi, toplumsal birliktelik ve aidiyetin hayli eğlenceli ve hiç değişmemecesine hoş olan ve haz veren festivalleri formunda girer. "Bütüne" kendini feda etmek artık isteksizce kabul edilen, rahatsızlık verici, hantal ve tek taraflı bir görev değil, tam tersine istekle aranan ve açıkça zevk veren bir eğlencedir.

Mikhail Bakhtin tarafından unutulmayacak bir şekilde ortaya atıldığı gibi karnavallar, günlük rutini kesen aralar, sıkıcı günlük yaşamın birbirini izleyen vadeleri arasındaki kısa coşturucu molalar, dünyevi hiyerarşik değerleri geçici olarak tersine çeviren bir duraklama anı, gerçekliğin en kızdırıcı yanlarının bir süreliğine askıya alınması ve normal yaşamda yasaklanan, utanç verici bulunan dav-

ranış çeşitlerinin görüntüde ve haz içinde icra edilerek açıktan açığa deneyimlenmesidir. Eğer eski tarz karnavallar zamanında kamusal olarak utanmadan sergilenen ve kendinden geçercesine zevk alınanlar, günlük yaşamda reddedilen bireysel özgürlüklerdiyse, bugün de farklılaştırılmış aynılığın içine gömülürken sorumlulukları rafa kaldırmak, bireyselliğini daha yüce bir bütün içinde çözündürmenin ıstırabını yok etmek ve zevk alarak kendini hazzın yasasına bırakmak zamanıdır. Akışkan-modern karnavalın işlevi (ve ayartma gücü) hep beraber oluşun verdiği esrikliği anlık olarak diriltmesinde gizlidir. Böyle karnavallar "yağmur dansına", el ele tutuşarak ölmüş topluluğun hayaletini çağıran insanların yaptığı seanslara benzer. Bir defa seans sona erdiğinde, hayaletin bedelini ödeyeceği ancak kayıp giden ziyaretinin ve derhal gözden yitip uzaklaşmasının farkındalığı ise bu seansların çekiciliğinin önemsiz bir parçası değildir.

Tüm bunlar bireylerin "normal", gündelik davranış biçimlerinin rasgele, şekilsiz ve eşgüdümsüz olduğu anlamına gelmez. Bunlar sadece rasgele olmayan, düzenli ve bireysel olarak üstlenilen eylemlerin eşgüdümlü halde olması neticesine kural olarak, uygulama, idare etme ve komuta zincirlerine, parçalardan daha güçlü olmayı emreden bir bütünlüğe, "insani parçalarını" eğitim ve nakşetme yollarıyla disipline etmeye kararlı katı-modern aygıtlardan başka araçlarla ulaşılabileceği anlamına gelir.

Tüketim ekonomisi malların dolaşımı sayesinde yaşar ve paranın el değişimi fazlalaştığında patlar. Ne zaman tüketim ürünleri çöplüğe taşınsa para el değiştirir. Buna göre tüketim toplumunda mutluluğun sürdürülmesi "bir şeyler meydana getirmeden" ya da bu şeylerin "elde edilmesinden", bunların "yeniden dağıtılmasına/yerlerinin değiştirilmesine" odaklanmış görünmektedir – tıpkı gayri safi milli hâsılanın büyümesini muhafaza etmek isteyenlerin yapması gerektiği gibi. Tüketim toplumu için, tüketimin bir zamanlar ilk sırasında yer alan ama şimdi terk edilmiş olan odak noktası (ihtiyaçlara çağrı) hastalığın habercisidir: alışverişten feragat. İkincisi, (sonsuza dek ele geçirilmeyecek mutluluğa yönelme) iyileşmeye işaret eder: zira o, başka bir alışveriş döngüsünün başlayacağını önceden haber verir.

Dayanıklı mal satımında uzman büyük şirketler bu kadarını kabul ettiler. Bugünlerde bu şirketler ürünlerin "ulaştırılması" için nadiren müşterilerinden para talep ediyorlar. Daha sıklıkla alıcının gözüne çirkin gelen, ev alanı içinde bir leke ve genel olarak bir utanç kaynağı olarak görülen eski "dayanaklı malın", bütünüyle bir sevinç ve gurur kaynağı olan yeni ve gelişkin modellerle değiştirilmesi sırasında "taşıma masrafı" alıyorlar. Bu, mutluluğun bir bedeli olduğu

fikrini ve birini mutlu etmek için verilen sözlerin yükümlülüklerini ortadan kaldırıyor. Lucy Siegle'in bildirdiğine göre miktarı çok yakında 1.5 milyon metrik tonu[4] aşacak olan ve transit olarak Birleşik Krallık'tan taşınan çöplerin yer değiştirimini düşünün sadece.

"Kişisel hizmetlerin" satışında uzmanlaşmış büyük şirketler müşterinin vücut bütünlüğüne odaklandı. En hevesle reklamını yaptıkları ve en büyük finansal kazancı bekledikleri hizmetler, kesip-çıkarma, ortadan kaldırma ve yer değiştirme üzerine: vücuttaki yağlar, yüzdeki kırışıklıklar, akneler, vücut kokuları, bundan sonrası (*post-this*) ya da şundan-sonrası (*post-that*) depresyonları, daha adı konmamış büyük miktarlardaki akışkanlar, gayrimeşru bir şekilde vücutta kalmaya devam eden ve aksini yapmaya zorlanmadıkça vücudu terk etmeyecek olan geçen geceki yemekten kalma yemek artıkları ya da ayrıştırılacak, sıkılacak veya değiştirilecek olan her ne varsa. AOL-internet arkadaşlık servisi gibi insanları bir araya getirme konusunda uzmanlaşmış büyük şirketler, kendi hizmetlerini kullanan müşterilerine istemedikleri şirketleri başlarından atabilme ya da o şirketlerin yer değişmesinin güçleşmesini önleme imkânına sahip olduklarını vurgulama eğilimindeler. "Eğer bir üyeden rahatsız olursan onunla iletişimini kes. O kişiyi bloke edebilir böylece istemediğin mesajları almazsın" diyerek uyarıda bulunurlarken, "anında yardım" hizmetini sunduklarında, "online arkadaşlık deneyiminin" "güvenli" olduğunu vurgulamaktalar. AOL, "güvenli bir çevrimdışı buluşma randevusu" için uzun bir liste sağlamakta. Böyle girişimler ve vaatler zamanın ruhuyla açıkça aynı frekanstadır: Bath Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden Prof. Helen Haste, kendisine soru yöneltilen erkeklerin 1/3'ünün, kızlarınsa neredeyse 1/4'ünün kısa mesaj yoluyla bir ilişkiyi sonlandırmakta herhangi bir sakınca görmediğini tespit etmiştir.[5] Cep telefonu üzerinden gönderilen kısa mesajların sayısının artma eğiliminde olduğu tahmin edilebilir. Birkaç beş yıl içinde, yüz yüze görüşmeleri gereksiz kılan bu cep telefonu mesajlarının sayısı Birleşik Krallık'ta ay ay 0'dan 2.25 milyona hızla yükseldi. Ortaya çıkan şudur ki, kısa mesajlar giderek, oldukça zaman-emek-yoğun bir çaba anlamına gelen birinden ayrılmanın sıkıntısı ve ıstırabından korunmanın en uygun yolu olarak kabul edilmektedir.

Burada ve şimdiden, tüketim toplumunun aciliyet ve alarm kültürünün bizi getirdiği yere ve *insan artıklarının* ihracına (ya da güya "boşa gitmiş insanlara") öncülük eden şey, bir insan için küçük ama insanlık için büyük bir adım olarak görünmektedir: isten-

[4] Lucy Siegle, "Is Recycling a Waste of Time?" Observer Magazine, 15 Ocak 2006.
[5] Helen Haste, "Joined Up Texting: The Role of Mobile Phones in Young Peoples' Lives," Nestlé Toplumsal Araştırma Programı Raporu 3 (2005), s. 29.

meyenlerin –istenilir olmamak hatası ya da suçuyla itham edilen– kendilerine isnat edilen suçları gerçekten itiraf edinceye kadar güven içinde işkence edilebilecekleri uzak yerlere nakledilmesi.[6]

Her şeyi daha başlıkta özetlediği bir kitabında Thomas Hylland Eriksen "anın tiranlığını" çağdaş toplumun en bariz özelliği ve tartışmasız en ufuk açıcı yeniliği olarak teşhis etmektedir: "Aşırı tezcanlılığın sonuçları boğucudur: zihinsel kategoriler olarak hem geçmiş hem gelecek anın tiranlığı tarafından tehdit edilir... Mevcut anda yaşamayı zorlaştıran bir sonraki anın çabucak gelmesinden dolayı "burada ve şimdi" bile tehdit altındadır."[7]

Bu gerçekten bir çelişkidir ve gerilimin tükenmez bir kaynağıdır: Daha küçük olan karşısında daha hacimli ve kapsayıcı olan "an" haline gelir; tıpkı bir med-cezir gibi potansiyel içeriği kabardığında, onu teşkil eden boyutlar geriye çekilir. "Birkaç inçten daha uzun bir fikir hakkında düşünmenin neredeyse imkânsız olduğu bir toplum yaratmak üzere olduğumuz konusunda güçlü sinyaller vardır".[8] Ancak tüketim piyasasının vaatleri tarafından güçlendirilen popüler umutlara zıt olarak, tüm makullüğüne rağmen birinin kimliğini değiştirmesi, bundan çok daha fazlasını gerektirmektedir.

"Sözü yarıda kesen" muamelelere maruz kalırken, an böylelikle iki kısma bölümlenir. Geçmiş ve gelecek arasındaki kesişim noktaları yarıklara dönüşür – umut edelim ki bu üzerine köprüler kuramayacağımız şekilde olur. İronik olarak, anında ve çaba sarf etmeden iletişim kurabilme çağında ve sürekli irtibat halinde olmayı vaat eden bir dönemde anın deneyimlenmesi ve buna öncülük eden ya da onun devamlı olarak takip etmek durumunda olduğu her ne ise, bu ikisi arasındaki iletişim ağı çözülmüştür – umut edelim ki telafisi mümkün olmasın. Arkadaki yarık işlemekte olan kendiliğe yetişmede geçmişe hiçbir zaman müsaade edilmeyeceğini anlamak zorunda olduğunu görse iyi olur. Öndeki yarık yaşanan zamanın doluluğunu geride bırakma ve kendini tamamen, dönülmezcesine bunun (itiraf etmeli ki geçici) çekici ve baştan çıkarıcı güçlerine terk etme durumundadır (hâlihazırda yaşanan anın geleceği ipotek altına alan kaygılara bulaştırılmasının uygunsuz kaçacağı bir durumdur). İdeal olarak, her bir an radikal bir şekilde kişisellikten arınma eylemi olan kredi kartı kullanımı modelinden sonra şekillendirilecektir: Yüz yüze konuşmanın yokluğunda unutmak ya da bunun da ötesinde yeniden

---

[6] Zygmunt Bauman, *Wasted Lives: Modernity and Its Outcasts* (Cambridge: Polity Press, 2004).

[7] Thomas Hylland Eriksen, *Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age* (London: Pluto Press, 2001), s. 2-3.

[8] A.g.e., s. vii.

ödeme yapmanın huzursuz ediciliğini ilk etapta düşünmemek daha kolaydır. Kuşkusuz bankalar dolaşımdaki nakit parayı ele geçirmek konusunda heveslidirler. Böylece aylaklık yaparken kazanacakları miktardan daha fazlasını kazanmayı ve müşterilerinin kredi kartlarıyla birkaç parmak hareketiyle işlem yapmalarını onların şube yöneticilerini ziyaret etmesine tercih ederler.

Bertman'mn terminolojisini takip eden ve kendi kulvarında en ünlü kronososyolog olan Elzbieta Tarkowska, "yalnızca anda yaşayanlar", "eylemlerinin gelecekteki sonuçlarına ve geçmiş deneyimlere ilgi göstermeyenler" –ötekilerle "bağ kurmama" şeklinde ifade edilen bir strateji– olarak bilinen "senkronik insanlar" kavramını geliştirir. "Şimdilik kültürü" "ne sabrı ne de azmi yüceltirken, hız ve etkililiğe öncelik tanır".[9]

Böyle bir zayıflığın, açıkça kullanılıp atılmaya hazır bireysel kimliklerin ve insanlararası bağların, çağdaş kültürde bireysel özgürlüğün özü olarak sunulduğunu ekleyebiliriz. Bu tarz bir özgürlüğün ne tanıyacağı, ne onaylayacağı ne de müsaade edeceği seçimlerden biri, bir kez inşa edildi mi, o kimliği korumak konusundaki niyettir (ya da gerçekten yetenektir). Bu etkin olarak (kimliğin) yeniden üretilmesiyken, bu çeşit bir aktivitenin varsaydığı ve zorunlu olarak gerektirdiği, kimlikten geriye kalanlar etrafında toplumsal şebekenin korunması ve güvenliğinin sağlanmasıdır.

İnsan davranışlarını izleme, yönlendirme ve teşvik etme konusundaki yeni mekânizmaların yanında, tüm bu ihtiyaçlara, aciliyetlere, zorlama ve alışkanlıklara hizmet etmeye ek olarak tüketim ekonomisi *aşırılık* ve *israfa* bel bağlamak zorundadır.

Hâlihazırda kayıt altına alınmış talebin ölçüsü açısından herhangi bir hedefin ötesine geçmek için, yanısıra dörtnala gitmekte olan yenilikler alayının hızı, normal bir insan kapasitesini aşan sağaltmalara ve asimile edici yeniliklere dair olasılıkların dökümü yapıldığı üzere, oldukça inanılmaz olmalı. Tüketim ekonomisinde kural olarak ürünler önce belirir, sonra da bunlar kendilerine bir kullanım alanı ararlar. Pek çoğu da hiçbir mecra bulamadan indirim mekânlarına doğru yolculuğa çıkarlar. Ancak bir ihtiyacı karşılayan ya da bir ihtiyaca, bir arzuya ya da isteğe denk geldikleri fikrini zihinde uyandırmayı başaran (en nihayetinde bir ihtiyaç, arzu ya da istek haline gelirler de) birkaç şanslı ürün bile çalışma kapasitesinin takdire şayan düzeyine erişmeden çok önce, kendi yaptıklarını daha iyi ve daha hızlı yapmayı vaat eden "yeni ve geliştirilmiş ürünlerin" baskısına

[9] Elzbieta Tarkowska, "Zygmunt Bauman o czasie i procesach temporalizacji," *Kultura i Spoieczenstwo* 3 (2005): 45-65; Çeviri bana ait –Z.B.

dayanamamaya eğilim gösterir. Tüketici de birkaç yeni şey daha yapmakta olan bu ürünlerin ekstra getirileri karşısında, bunlara ihtiyaç duyduğuna ve almayı düşündüğüne dair bir kuşku taşımaz. Eriksen'in işaret ettiği gibi, hayatın pek çok alanına ve yaşamın kendisine hizmet eden araçların sayısı *artan oranlarda* büyümüştür. Artan büyümenin her bir aşamasında, sunumların gerçek ya da suni talebe denk geleceği bir sınır noktasına ulaşılmak zorundadır. Ne var ki, birine bile varılmasından daha önce sıklıkla ulaşılan daha dramatik seviye, doğal kaynakların sınırlarıdır.

Mal ve hizmetlerin birbirinden farksız olarak ve artan oranlarda genişleyen çıktılarının yarattığı böylesi patolojik (ve bariz şekilde müsrifçe) gerilimler, anlaşılabilir şekilde zaman içinde teşhis edilebilirdi; bu çıktılar her ne ise tanınır kılınabilir, belki soruna çözüm getiren ya da sorunu önleyici ölçütlere esin kaynağı olabilirdi doğrusu – tabi eğer bir kez daha ve pek çok açıdan *bilgi aşırılığı*yla sonuçlanan özel ve hızla gelişen süreç değilse. Ignazio Ramonet'in işaret ettiği gibi, "*New York Times*'ın Pazar baskısının tek bir kopyasının,18. yüzyılda yaşayan uygar bir insanın tüm yaşamı boyunca tüketebileceğinden çok daha fazla bilgi içermesine karşılık, son 30 yıl içinde, geçen 5.000 senede üretilmiş olandan çok daha fazla bilgi üretilmiştir".[10] Böyle bir bilgi silsilesinin biri tarafından sabırla ayıklanıp, idrak edilmesi ve sindirilmesi ne kadar zor ve hatta imkânsızdır (ve yerel olarak bakıldığında müsrifçedir). Eriksen'in gözlemlediği gibi, "sosyal bilimler dergilerinde yayınlanan makalelerin yarısından fazlası hiçbir zaman alıntılanmamakta ve pek çok makale "birbirine yaşıt isimsiz okuyuculardan" ve sayı editörlerinden başka kimse tarafından okunmamaktadır."[11] Bu makalelerin içerdiği mesajların ne kadar küçük bir parçasının sosyal bilimler söyleminde yer edindiğiniyse kimse tahmin edemez.

"Etrafta dolaşan çok fazla bilgi var" sonucuna ulaşır Eriksen. "Bilgi toplumunda yüzde 99'unu istemediğin halde sana sunulan bilgiye karşı kendini korumak önemli bir beceridir".[12] Anlamlı bir mesajın sınırlarını çizen, yani iletişimin görünüşteki öznesini arkadaki sesten, varlığı tanınan rakip ve engellerden ayıran her şey gözden kaybolmuştur. Öldürücü rekabet ortamında, kıt kaynakların bu en kıtını elde etmek için, potansiyel tüketicilerin ilgisi, potansiyel tüketim mallarının sağlayıcıları hâlâ nadasta olan tüketicilere ait zamanın artıklarını ve daha fazla bilgi ile doldurulabilecek tüketim anları arasındaki en küçük yarığı umutsuzca aramaktadır. Yani

[10] Ignazio Ramonet, *La tyrannie de la communication* (Paris: Galilée, 1999), s. 184
[11] Eriksen, *Tyranny of the Moment*, s. 92.
[12] A.g.e., s. 17.

iletişim kanallarıyla ilgili olarak gelinen en (mağrur ve) umutlu noktada, ihtiyaç duydukları bilgi parçalarını edinmek için sürdürdükleri umutsuz arayışta, internet kullanıcılarının bazıları, *ihtiyaç duymadıkları,* şans eseri gelen ancak internet *sağlayıcılarının* kullanıcıların sindirmesini *istediği* ve bu amaçla durdurarak ya da yavaşlatarak kullanıcıların hazmetmesini sağladığı, böylece gerçekten aradıkları bilgi parçaları yerine sağlayıcıların empoze ettiği bilgi parçaları tarafından yeterince etki altına alınmış olacaktır.

Gürültü parçacıkları toplamak, bunları yoğurmak, onlara şekil vermek ve bunları anlamlı mesajlara dönüştürmek genellikle rasgele bir süreçtir. Üretici olmayan (kârlı olmayan olarak okuyun) seslerden (yeni bir filmin galasını haber veren tam sayfa ilanlar, yeni bir kitabın basılması, reklamcılar tarafından şiddetle tavsiye edilen bir TV şovunun videosu ya da yeni bir serginin açılışı gibi) "dikkati çekecek arzulanır nesneleri" ayırmada halkla ilişkiler endüstrisinin anlamlandırmasıyla ürünlere ait "reklam kampanyaları", reklamcıların açtığı yolda, sürekli ve umutsuz, ancak konuyu dağıtıcı ve parçalayıcı, birkaç dakika ya da günlüğüne seçilen ürüne duyulan tüketim arzusuna odaklayıcı ve bu arzuyu filtre edici bir eğlence anına ve alanına hizmet eder.

Artan oranlarda büyüyen rekabetçilerin sayısına kıyasla zaman sayılıdır. Bill Martin tarafından müzik tarzlarındaki talebe ilişkin inanılmaz yığılmayı açıklamak için oluşturulan "dikey yığılma" sorunu ekseninde, girişimciler hararetli bir şekilde talebi arzın üzerine çıkacak şekilde esnetmeye çalışırlarken, yarıklar ve nadasa bırakılmış arsalar arzın kabarışları tarafından ya tamamen doldurulmuştur ya da doldurulmak üzeredir.[13] "Çizgisel zaman" ve "ilerleme"ye ait imgeler, bilgi taşkınının kurbanları arasında en ünlü olanlardır. Popüler müzik örneğinde, son yenilik olma maskesini takınarak kamunun kısa süreli belleğine güvenen döngünün tüm makul biçimleri dâhilindeki tüm döngüselliği ve intihalciliğiyle geçmişe yönelen hayal edilebilir tarzların hepsi, kendilerini müzik hayranlarının ilgisinin kısıtlı yaşam süresi içinde bulurlar. Bununla beraber popüler müzik örneği, tüketim endüstrisinin eşit oranlarda hizmet ettiği tüm alanları etkileyen fiili bir evrensel eğilimin sadece bir görünüşüdür. Eriksen'i bir kez daha alıntılarsak: "Bilgiyi küçük diziler halinde talep etmek yerine bilgi toplumu, az ya da çok birbirine bağlanmış, bağlamından arındırılmış işaretlerin çağlayanını sunar... Diğer bir ifadeyle, artarak büyüyen bilgi artan hızlarla dağıtıldığında, anlatıcılar, düzenler, gelişimci etkiler ya-

[13] Bill Martin, *Listening to the Future: The Time of Progressive Rock 1968-1978* (Chicago: Open Court, 1997), s. 292.

ratmak giderek zorlaşmaktadır. Parçalar, hegemonik olma tehdidi savurur. Bu geniş anlamda, bilgiyle, iş ve yaşam biçimiyle bağlantılandırdığımız yollara ilişkin sonuçlar barındırır içinde."[14]

"Biliş, yaşam ve iş tarzlarından "bıkmış olma (*blasé attitude*)" eğilimi, (gerçekten tüm yaşama karşı olması anlamında her şeyi kapsayan bu eğilim) geçen yüzyılın başında "metropolisin" –büyük ve kalabalık modern şehrin– ilk sakinleri arasında yer alan Georg Simmel tarafından şaşırtıcı bir öngörüyle kaydedilmişti. "Bıkkınlığın özünü ayrımların körelmesi teşkil eder. Bu, bir aptal örneğinde olduğu gibi nesnelerin algılanmaması anlamına gelmez; ancak değer ve şeyleri birbirinden ayıran anlamların böylelikle de şeylerin kendisinin asılsız ya da hayali olarak tecrübe edilmesidir. Bunlar, bıkkın kişiye düz ve gri tonlarda görünür; hiçbir nesnenin ötekine tercih edilir yanı yoktur... Paranın durmaksızın devam eden dolaşımı içinde her şey, birbirine denk olan eşit bir ağırlıkla havada asılı kalmıştır."[15]

Simmel'in "bıkmış olma" olarak adlandırarak aydınlattığı ve açıkladığı bu eğilimin eski bir versiyonu *avant la lettre*'dir. Simmel'in keşfettiği ve inceden inceden tahlil ettiği bıkkınlığa oldukça benzeyen ancak ondan çok daha açık olan ve bu günlerde başka bir ad altında tartışılan bu kavram, melankolidir. Bu terimi kullanan yazarlar, Simmel'in kehanetini ve bizi bekleyen uğursuzluğa dair verdiği haberi kısa devre yaptırmaya ve Aristoteles gibi antiklerin bıraktığı yerden Ficino ve Milton gibi Rönesans düşünürlerinin yeniden keşfettiği, değerlendirdiği kavramı daha gerilere götürmeye eğilimlidirler. Rolland Munro'nun yorumuyla, melankoli kavramının güncel kullanımındaki anlamı "bir kararsızlık durumundan daha fazlasını" temsil etmez; bir seçimden diğerine doğru savrulma, böylece ayrımların yitirilişi", "özel olan hiçbir şeye tutunamamadan kaynaklanan karışıklık durumu" olarak kalır. Melankolik olmak "bağlantıların sonsuzluğunu duyumsamak ancak hiçbiri tarafından yakalanmamak"tır. Kısacası melankoli "içeriksiz form, şunu ya da bunu anlamanın reddidir."[16] Son aşamada melankoli fikrinin tüketicinin soydan gelen ıstırabı olduğunu söyleyebilirim. *Homo eligens* (Seçen insan): Tüketim toplumunun emri doğrultusunda, seçme yeteneksizliğinin seçme zorunluluğuyla/alışanlığıyla ölümcül karşılaşmasının sonucu. Simmel'in ardından tek-

---

[14] Eriksen, *Tyranny of the Moment*, s. 109,113.

[15] Georg Simmel, *The Metropolis and Mental Life*, burası Kurt Wolff'un 1950 çevirisinden alıntılanmıştır. Yeni baskı için bakınız: *Classic Essays on the Culture of Cities*, ed. Richard Sennett (New York: Appleton-Century-Crofts, 1969), s. 52.

[16] Rolland Munro, "Outside Paradise: Melancholy and the Follies of Modernization," *Culture and Organization* 4 (2005): 275-289.

rarlarsak, uyarımların akışı boyunca birbirine denk özel ağırlıkla havada asılı kalan şeylerin birbirine montelenmiş faniliği ve suni kökensizliği – tüketici davranışlarına ayrım yapmama, pisboğazlık olarak yansıyan kökensizlik: güvence anlaşmalarının en radikal ve nihai formu; zamanın gevşetilmesini ve tüketicilerin gürültüden mesajı, uygun olandan olmayanı ayırt edebilmesini sağlayacak ölçütün erişilemezliğini dikkate alan son çare yaşam stratejisi.

İnsanların her zaman mutluluğu mutsuzluğa tercih edecekleri yönündeki sıradan gözlem, ya da daha doğrusu, laf kalabalığı, en genel kullanımında *mutluluğun* insanların arzuladığı durumlar ve olaylara gönderme yaptığını ifade ettiğinden dolayı, *mutsuzluk*, insanların arzulamaktan kaçındıkları olay ve durumlar olarak kalır. Her iki durum da mevcut gerçeklikle olması istenen gerçeklik arasındaki bir mesafeye işaret etmektedir. Bu nedenle uzamsal ya da zamansal olarak birbirinden ayrılmış yaşam formları içinde yaşayan insanlar tarafından deneyimlenen mutluluk derecelerini ölçmeye yönelik tüm girişimler nafiledir.

Gerçekten eğer A halkının insanları B halkının içinde yaşadığı sosyo-kültürel örüntüden farklı bir örüntüde yaşamını geçirdiyse, hangi halkın daha mutlu olduğunu ifade etmeye çalışmak boş bir çabadır. Çünkü mutluluğun varlığı ya da yokluğuna ilişkin hissiyat, değişik örüntüler içinde öğrenilen alışkanlıkların yanı sıra umut ve beklentilere de dayanır. A halkı için et olan şey, B halkı için zehir olabilir. A halkını mutlu edecek koşullara B insanları gönderilseydi, bu kişiler dayanılmaz derecede kendilerini mutsuz hissedebilirlerdi (ve tersi de doğrudur). Ve Freud'dan bildiğimiz üzere: diş ağrısının sona ermesi birini mutlu edebilir ama ağrımayan bir diş bunu zor yapar. Paylaşılmamış deneyim faktörünü yoksayan karşılaştırmalardan umabileceğimiz en iyi şey, acıyı şikâyet ya da tolere etmek üzere zaman ya da mekân-sınırlı eğilim hakkındaki bilgidir.

Bu nedenlerden dolayı, akışkan-modern tüketim toplumunun insanları daha mı az yoksa daha mı çok mutlu ettiği yolundaki soru, katı-modern üretim toplumunda ya da modern öncesi dönemlerde bile olduğundan çok daha tartışmalıdır; her halükarda da sonsuza dek tartışmalı olarak kalacaktır. Bu soruya hangi değer biçilirse biçilsin, envanter yönetiminde, nimet ve felaketler kayıtlarının baskın olan tam mutluluk ve keder tahayyülerine göre oluşturulması gerektiğinden, bu soru yalnızca uzmanlara özel tercihler bağlamında bir anlam ifade etmekte ve ikna edici görünmektedir.

Karşılaştırılan iki grup arasındaki ilişkiler çifte olarak ve çaresizce asimetriktir. Değer biçilenler, değer biçenlerin değer biçişine

cevap verecek şansa hiçbir zaman sahip olamayacağından, değer biçilenlere normal gelen koşullar altında, (kısa bir ziyaretten farklı olarak, seyahat süresince ziyaretçilerin/turistlerin özel konumunda kalırlarken) değer biçenler, ne var olmuşlardır *ne de var olacaklar*dır. Ve bunlar böyle bir şansa sahip olsalar bile (ölümden sonra), ilk deneyimlerinde edinemedikleri kendilerine tamamen yabancı gelecek örüntünün göreceli değerlerine dair bi· fikir ortaya koyamayacaklardır. O halde, tüketim toplumunun mutluluk verici kapasitesinin göreceli avantajlarına (sık) veya dezavantajlarına (nadir) dair ifade edilen yargılar bilişsel değerden yoksun olduğundan, (yargıların yazarlarının samimi ve kesin değerlerinin önerdiği anlayış haricinde) herhangi biri, o toplumun *kendi vaatlerine* ilişkin sözlerini tutma yeteneğine ışık tutan bilgiye odaklanırken, diğer bir ifadeyle değerlerin kazanımını artırmak için verilecek çabayı azaltmayı vaat ederken, toplumun kendi tahrik ettiği değerler vasıtasıyla performansını artırması yönünde temkinlidir.

Tüketim toplumunun en karakteristik değeri, gerçekten değerötesi olan, diğer tüm değerlerle ilişki içindeki ve diğer tüm değerlerin buna dayandığı en üst sırada yer alan *mutlu yaşamdır*. İnsanlık tarihinde, dünyevi mutluluğu, "burada ve şimdide" mutluluğu, birbirini takip eden "şimdilerdeki" mutluluğu –ertelenmeyen ve kesintisiz bir mutluluğu– vaat eden tek toplum, belki de bizim tüketim toplumumuzdur. Ve aynı zamanda mutsuzluğun herhangi bir çeşidine yaslanmaktan çekinen, bunu reddeden, onu kurbanlarına tazminat ödemeye ve sorumlularını ceza çekmeye çağıran, onu tiksinti verici bir şey olarak sunan tek toplumdur da bizimki. Bu nedenle akışkan-modern toplumun üyelerine yöneltilen "mutlu musun?" sorusu, böylesi vaat ve taahhütlerde bulunmayan toplumların üyelerine yöneltilen aynı soruya içerik bakımından güçlükle benzer. Diğer tüm toplumlardan çok daha fazla olarak tüketim toplumu üyelerinin mutluluğu ile ayakta kalır ya da düşer. "Mutlu musun?" sorusuna kişilerin vereceği yanıtlar, tüketim toplumunun başarı ya da başarısızlığını test eden nihai sınav olarak görülebilir.

Şu andan itibaren cevapları öngörmek mümkündür – ve ima ettiği hükümler hiçbir surette iltifat kabul edilmemelidir. Ve bu, iki durum dâhilinde doğrudur:

Bunlardan ilki –Richard Layard'ın mutluluk hakkındaki kitabı kanıt olarak alınırsa –, mutluluk hissiyatının, gelir artışı ile (ve ayrıca tüketimci tezcanlılığın yoğunlaşmasıyla) birlikte artışına dair kesin bir eşiğin (bu eşik "temel" ya da "doğal" ihtiyaçların, "hayatta kalmak için gereken ihtiyaçların" sağlanması noktası ile eşleşmektedir, ki bu ihtiyaçlar da tüketim toplumunun talebin kaynağı

olarak kötülediği ve ona karşı savaş açtığı, değiştirmeyi amaçladığı iradedışı istek ve arzulara ilişkin ihtiyaçları hedefleyen üretime gerekli belirli güdülerden kaynaklanır) bulunmasıdır. Bu mütevazı eşiğin ötesinde, zenginlik (bu durumda, varsayımsal olarak tüketim düzeyi) ve mutluluk arasında kurulan korelasyon gözden yiter. Daha fazla para, daha fazla mutluluk getirmez. Resmi ve sıklıkla ifade edilen *savunmalara* zıt olarak buna benzer bulguların önerdiği, "tüketim için tüketim"in, kendi bütünselliği içinde bir eylem ve kendi sınırları çerçevesinde bir mutluluk kaynağı (Layard'ın terminolojisiyle "hedonistik koşu bandı") olarak tüketimin, bunun uygulayıcıları içindeki toplam tatmini artırmada başarısız olduğudur. Tüketimin mutluluk artırıcı kapasitesi düpedüz kısıtlıdır; Abraham Maslow'un iyi bilinen tarifiyle tüketim "temel ihtiyaçların" tatmin seviyesinin ötesine kolaylıkla esnetilemez.

İkincisi: Tüketim dizilerinin genel artışı ile birlikte "mutlu hissettiğini" söyleyen kişilerin sayısında bir artış olduğunu gösteren herhangi bir kanıt yoktur. *Financial Times*'tan Andrew Oswald, buna zıt bir eğilimin kaydedilmesinin daha muhtemel olduğunu ileri sürmektedir.[17] Vardığı sonuç, çok gelişmiş, ekonomisinin motoru tüketim olan zengin ülkelerin insanlarının zenginleştikçe, tüketimci kaygı ve aktiviteler daha hacimli hale geldikçe daha mutlu olmadıklarıdır. Ayrıca bu negatif fenomenin, stres ve depresyon, ilişkilere zarar veren uzun ve asosyalleştirici çalışma saatleri, huzur eksikliği, "doğru ve güvenli olanı yapmış olup olmamaktan" kaynaklanan ve neticede zihinsel gerilime neden olan belirsizlik gibi huzursuzluk ve mutsuzluk kaynaklarının sıklığını ve hacmini artırmaya meyilli olduğunu not düşebiliriz.

Tüketimin artmasının çoğunluğun mutluluğuna giden heybetli yolu açtığını söyleyen iddia, buna yakın olunması şöyle dursun, kanıtlanmamıştır bile. Hala ucu açık bir savdır. Gerçekten de, durumun gelişiminin gösterdiği gerçeklere dair müzakerelerin gösterdiği gibi, davacının lehindeki kanıtlar gittikçe zayıflamakta ve şüpheli hale gelmektedir. Dava sürecinde, çok daha ciddi şüpheler ortaya çıkmış, mevcut şüpheler artmıştır. Davacının iddiasının aksine, bu durumda, tüketim merkezli ekonomi, başkaldırıyı ve kendine olan güvenin yitimini teşvik etmemekte midir, güvensizlik hissiyatını derinleştirmemekte midir? – bunlar akışkan-modern-toplumuna nüfuz eden güvensizliğin ve çevresel korkunun arkasındaki temel faktörler ve akışkan-modern-toplumun mutsuzluluğun ilkesel nedenleri değil midir?

---

[17] Alıntı: George Monbiot, "How the Harmless Wanderer in the Woods Became a Mortal Enemy," Guardian, 31 Ocak 2006.

Tüketim toplumunun vaadi daha önceki hiçbir toplumun yapamadığı ya da yapmayı hayal bile edemediği şekilde insan isteklerinin tatmin edilmesi olarak kalırken, arzular "tatmin edilmediği" müddetçe memnuniyet vaadi yalnızca baştan çıkarıcı olarak deneyimlenecektir. Daha da önemlisi, o yalnızca müşteri "tamamen tatmin edilmediği" sürece –yani, tüketimci deneyimlerin ileriye taşınmasının tamamen ve kapsamlı olarak tatmin edilemeyeceğine inanmak konusunda tüketiciyi güdüleyen istekler olduğu sürece– tahrik eder. Tıpkı kolayca tatmin olan "geleneksel işçinin" (alıştığı yaşamı devam ettirmesine izin verecek ihtiyaçların karşılanmasına yetecek süreden daha fazla çalışmayı kesinlikle istemeyen işçinin) tomurcuklanmakta olan üretim toplumunun kâbusu olması gibi, dünün birbirine benzer ve kışkırtılması zor ihtiyaçları tarafından yönlendirilen geleneksel tüketici, olgun tüketim toplumunun, tüketim endüstrisinin ve tüketim piyasasının ölüm çanı anlamına gelecektir. Hedefleri küçük tutmak, sadece bu hedefleri karşılayan malların piyasaya girişini kolaylaştırmak ve "samimi", "gerçekçi" isteklere ilişkin nesnel bir sınırın olduğuna dair inanç, sönümlenme işareti veren tüketim-odaklı ekonominin temel düşmanlarıdır. İsteklerin tatmin edilemeyeceğine, her bir tatmin düzeyinde asıl istenilen tatmine çok az bir mesafe kaldığına ve bu tatmin düzeyinin yükseltilebileceğine dair sağlam ve sürekli inanç tüketim-odaklı-ekonominin çarkını döndüren esas şeydir.

Tüketim toplumu memnuniyetsizliği (kendi terimleriyle mutsuzluğu) sürekli kılmayı örgütlediği sürece başarılıdır. Bu etkiyi yaratabilmenin bir yolu ürünleri tüketicilerin arzu evrenine büyük reklam kampanyalarıyla soktuktan kısa bir süre sonra, bu tüketim ürünlerini kötülemek ve onların değerini düşürmektir. Ne var ki çok daha etkili olan, genelde ilginin odak noktası olmaktan uzak tutulmaya eğilimli olan diğer yoldur: Böylesi bir moda dünyasında, her ihtiyacı/arzuyu/dileği tatmin etmenin, yeni ihtiyaç/arzu/dileklerin doğmasının önüne geçmeyecektir. Bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan her ne varsa, bir zorunluluk, bir alışkanlık olarak öyküsünü tamamlamak zorundadır. Mağazalarda ve yalnızca mağazalarda dindirilmeyi bekleyen iştah olarak sorunlara çözümler bulma, acıdan, korkudan uzaklaşma, yalnızca müsaade edilen değil ama kendisinin istekle teşvik edildiği bir alışkanlık olarak bir davranış biçimine dönüşür.

Popüler inançlarla tüketici hayatlarının gerçeklikleri arasındaki mesafeyi esneten riya ülkesi, bu nedenle, doğru düzgün işleyen tüketim toplumunun gerekli bir şartıdır. Eğer sözlerin yerine getirilmesi için arayış devam etmek ve insanları yakalayan yeni vaatler sunulmak zorundaysa, henüz verilen vaatler rutin olarak bertaraf edilmeli

ve umutların gerçekleşmesinin düzenli olarak önüne geçilmelidir. Arayış, yoğunluğundan bir şey kaybetmesin ve hatta ağır ağır durma noktasına gelmesin diye, her bir vaat, aldatıcı ya da en azından abartılı *olmak zorundadır.* İsteklerin tekrar eden saçılması olmaksızın, tüketim talebi kolaylıkla kuruyacak ve tüketim-odaklı-ekonomi enerjisini kaybedecektir. Bu, her birinin *aşırılığının* neden olduğu saçılmayı doğallaştıran vaatlerin toplamdaki aşırılığıdır. Ve bu saçılma, arayışın nihai verimlilik noktasında, tüketicinin güvenini yok eden dağıtıcı deneyimlerin yığılmasını durdurur.

Aşırılık ve israf ekonomisi olmasına ek olarak, bu nedenden dolayı tüketimcilik, aynı zamanda bir hile ekonomisidir de. Tıpkı aşırılık ve israf gibi, hile de yanlış işlev görmekte olduğu sinyalini vermez. Karşıt olarak bu, tüketim toplumunun sağlıklılığının bir göstergesi ve doğru yolda olduğunun bir işareti, onun hayatta kalmasını garanti edebilecek rejimin tek ayıredici işaretidir.

Tatmin edilmeyi bekleyen ardıl tüketici arzlarının bertaraf edilmesi yıkılan beklentilerin yükselen dağları ile paraleldir. Ölüm oranının yüksek olmasının beklendiği ve iyi işleyen bir tüketim toplumunda bu muntazaman büyümek zorundadır. Umutların yaşam beklentisi çok azdır ve yalnızca aşırı yüksek zenginlik oranı onları seyrelme noktasından sönümlenme noktasına doğru hareket etmekten kurtarabilir. Beklentilerin canlı kılınması ve ıskartaya çıkarılmış/itibarı düşürülmüş umutların bıraktığı boşluğu acilen dolduracak yeni umutların bulunması için, mağazadan çöp kutusuna iden yol kısa, geçişler süratli olmak durumundadır.

Tüketim toplumunun diğer bilinen tüm toplumsal formasyonlardan farklı olmasına ve bütün bunlar arasında en "samimi olmayan" görüntüsü vermesine rağmen, dahası da vardır: onun becerikli ve etkili bir "model idamesi" ve "gerilim yönetimi" (Talcott Parsons'un "kendini-dengeleyen sistemlere" dair önkoşullarını hatırlarsak) olması. Tüketim toplumu, her çeşitten aksamayı kaçınılmazcasına soğuracak eşi benzeri olmayan bir kapasite geliştirmekte (ve diğer toplumlara benzer olarak bu kapasiteleri üretmekte) ve kendi sağlığı, yayılımı için gerekli temel bir kaynak olarak bunu yeniden dolaşıma sokmaktadır. Tüketim toplumu amaç ve hızını kendisinin uzmanlıkla ürettiği *hoşnutsuzluktan* devşirmektedir. Tüketim toplumu, Thomas Mathiesen'in yakın zamanlarda "soğurma"nın tuzağı aracılığıyla potansiyel sistemden kaynaklı ihtilafların ve itirazların "sessizce susturulması" olarak tanımladığı bir sürecin asıl örneğini sağlamaktadır: "Kökensel olarak aşkın olan davranış ve eylemler –ki bunlar dışa ya da içe doğru patlama sistemi yoluyla sistemi tehdit ederler Z.B.– egemen çıkarların korun-

masına hizmet eden böyle bir yolda hakim düzene entegre edilirler. Bu yolla, bunlar hâkim düzeni tehdit edemez hale getirilirler".[18]

Bize özgü olan toplum türündeki tarzı anlatmak için "şimdici kültür" ve "aceleci kültür" terimlerini icat eden kişi Stephan Bertman'dı.[19] Bunlar gerçekten uygun terimlerdir –ve akışkan-modern insanlık halinin doğasını anlamaya çalıştığımızda özellikle kullanışlıdır. Başka her şeyden öte ben, tüketim toplumuna ait (ve sadece ona özgü olan) durumun *zamanın anlamının yeniden müzakere edilmesi* bakımından öne çıktığını ileri sürerdim.

Modern ya da modern öncesi diye bilinen diğer toplumlardan farklı olarak, tüketim toplumunun akışkan-modern aşamasında zaman, ne döngüsel ne de çizgiseldir. Ben bunun yerine zamanın gevşetici –yani birbirinden ayrı parçaların çokluğu içinde dağılmış; boyutlardan arınmışlığın geometrik idealizasyonuna doğru gidecek şekilde daha küçük bir noktaya ayrıştırılmış bir parçalar dizisi– olduğunu öneriyorum. Okuldaki geometri derslerinden hatırlayacağımız üzere, noktaların eni, boyu ve derinliği yoktur. Elbette noktanın uzam ve zamandan *önce,* her ikisi de henüz başlangıç kazanmamışken var olduğunu söylemek cazip olabilir.

En modern kozmogoninin de (evrenin doğum ve gelişimin inceleyen bilim dalının –ç.n.) varsaydığı üzere, evreni başlatan Büyük Patlama'dan önce gelen o biricik noktaya benzer şekilde, her bir noktanın, patlamak üzere sonsuz bir potansiyel taşıdığı ve uygunca ateşlendiği takdirde patlamak için sonsuz olasılıklar içerdiği farz edilmektedir. Ve hatırlayın: Büyük patlama anının yaklaşmakta olduğunu gösteren en küçük bir işarete ilişkin olarak patlamadan önce vuku bulan *öncel* hiçbir şey yoktu. Kozmogonistler bize büyük patlamadan *sonraki* saniyenin ilk parçalarında neler olduğuna dair çok şey anlatıyorlar; ancak bundan önceki saniyeler, dakikalar, saatler, günler, yıllar ve binyıl hakkında nefret verici bir şekilde suskunluklarını koruyorlar.

Her bir zaman-noktası (ancak hangi noktanın olduğunu peşinen bilebilecek yol yoktur) başka bir büyük patlama olasılığına gebe olabilir – yalnızca olabilir. Bu sefer çok daha ılımlı bir "bireysel evren" ölçeğinde olmasına, böylesi ardıl noktaların yeni bir patlamaya gebe olduğuna inanılmaya devam edilmesine, bundan önceki patlamalarda neler olmuş olabileceğini umursamaksızın ve

[18] Thomas Mathiesen, *Silently Silenced: Essays on the Creation of Acquiescence in Modern Society* (Winchester, UK: Waterside Press, 2004), s. 15.

[19] Bkz. Stephen Bertman, *Hyperculture: The Human Cost of Speed* (Westport, CT: Praeger, 1998).

pek çok defa olasılığın yanlış bir şekilde öngörülmüş olması, dikkate alınmaması ya da kaçırılma eğiliminde olmasına ilişkin deneyim yığınına ve noktaların birçoğunun boş, en heyecan verici olanlarınsa doğmamış olmasına rağmen hem de. Eğer bir krokisi çıkarılsaydı, gevşetici yaşamın haritası, hayali ve gerçekleşmemiş olasılıkların mezarlığına ya da görüş açısına bağlı olarak yitirilmiş şanslar kabristanına benzerdi. Zira gevşetici bir evrende, prematüre doğan ve düşürülen umut oranı çok yüksektir.

Tam olarak bu nedenden dolayı, "yenici" bir yaşam "aceleci" yaşam olmaya da meyillidir. Her bir noktanın içerebileceği şans, onu mezara dek takip edecektir; bu özel ve biricik şans nedeniyle, bir "ikinci şans" yoktur. Her bir nokta yeni bir başlangıç olarak tecrübe edilebilirdi; ancak daha sıklıkla olan şey, başlangıçla bunun hemen arkasından gelen bitiş arasında oldukça az sayıda bir olay silsilesinin cereyan etmesidir. Yalnızca yeni başlangıçların durmaksızın yayılan çokluğu yanlış başlangıçların bolluğunu tazmin edebilir – yalnızca edebilir. Yalnızca önünde beklediğine inanılan yeni başlangıçların engin yayılımı, henüz büyük patlama potansiyelini denememiş olan noktalar çokluğunun umudu ve bu nedenle o zamana dek itibarı düşürülmemiş olan beklentiler, umutları bitiş zamanı gelmemiş sonların ve doğmamış başlangıçların yıkıntılarından kurtarabilir.

Daha önce ifade ettiğim gibi, yeni *Erlebnisse*'nin (deneyimle sabit) hevesli tüketicisinin "şimdici" yaşamındaki acelenin nedeni, olabildiğince *elde etmek* ve *toplamak* değil, ama olabildiğince *atmak* ve *şeylerin yerini değiştirmektir*. Keşfedilmemiş yeni bir fırsat vaat eden her bir ticari ürünün gerisinde tam mutluluğa ulaşma adına verilen gizli bir mesaj bulunmaktadır: "uğruna gözyaşı dökülecek hiçbir şey yok". Büyük patlama hemen şimdi, tam bu anda. İlk seferinde ya da salınmakta olan başıboş bir anda olsa bile, bunun hiçbir anlamı yok artık; hadi, başka bir noktaya hareket vakti!

Şu an geçmişte kalan üretim toplumunda (en azından kâinatın bize ait kısmında) böylesi bir duruma ilişkin olarak verilecek öğüt "bir daha dene" olacaktı; ancak bu öğüt tüketim toplumunda geçerli değildir. Burada başarısızlığa uğrayan araçlar bileylenmekten ve daha büyük bir beceri, fedakârlık ve etkiyle tekrar denenmekten ziyade terk edilmek zorundadır. İnsan ilişkilerini bir "patlamaya" ulaştıran ancak beklendiği kadar "büyük" olmayan şeylere ek olarak vaat edilmiş mutlak memnuniyeti teslim etmekten ziyade bunun önüne geçen uygulamalar da çöpe gönderilmelidir. Acelecilik, biri bir noktadan (yenik, yenilen ya da yenilmeye başlamış) diğerine (henüz denenmemiş) koşarken en yoğun kapasitesiyle çalışmak

durumundadır. Christopher Marlowe'un Faust'unun acı-tatlı dersine karşı uyanık olmak gerekir: anı arzularken –sadece memnuniyet verici olduğundan– cehenneme atılmış olma durumu sonsuza dek sürecektir.

Verilmiş vaatlerin sonsuzluğu ve varsayılan fırsatlar dâhilinde zamanın en çekici yeniliğini öğütülmüş "noktalar" haline getiren şey, –ki bu yenilik birinin şevkle kabul ve istekle keşfedebileceği bir yeniliktir– geleceği önlemeye ya da geçmişi yetkisiz kılmaya dair çifte beklenti ya da umuttur. Böyle çifte bir başarı, en nihayetinde, özgürlüğün idealidir.

Gerçekten de aktörleri seçim-sınırlayıcı kalıntılardan ve geçmişin yankılarından özgür kılma vaadi, özellikle "geçmiş"in yayılmaları ve o zamana kadarki büyük yaşam yığınlarının imhası olarak kapsam ve ağırlıkta giderek büyüyen nahoş alışkanlıklar olması bakımından içerilenle; bunların ikisi birlikte, hâlihazırda memnuniyet duyulan başarıların değerini düşürmek ve mevcut durumda hoşlanılan umutları fırlatıp atmanın geçmişe benzer rahatsızlık verici eğilimlerini barındıran geleceği reddetme vaadini de yanma alarak tamamlanmış olan serbest ve neredeyse mutlak özgürlüğün haberini verir. Akışkan-modern-toplum kayıt altındaki hiçbir toplumda olmayan, duyulmamış, kati surette akıl almaz böylesi bir özgürlük sunmaktadır.

Önce geçmişi sakatlamanın esrarengiz başarısını düşünelim. Bu başarı, insanlık durumunda yalnızca tek ama tamamen büyülü bir değişimi ağır ağır demlemektedir: Yeniden "doğmuş olma" imkânını. Bu andan itibaren sadece kediler değildir dokuz canlı olabilen. Dünyanın nefret verici yaşam döngüsü içinde, bu, döngünün tiksinti verici kısalığında ve anlamlı bir şekilde uzatılamamasından hayıflanılan yaşamda insanlara –kedilerle ilgili atasözünde olduğu gibi– şimdi birçok yaşamı kucaklama muktedirliği, bitmeyen bir "yeni başlangıçlar" serisi sunmaktadır. Yeniden doğmak bütün sonuçlarıyla birlikte önceki doğumun(ların) iptal edilmiş olduğu anlamına gelmektedir. Bu her zaman düşlenen bir şeye ulaşma hissi gibidir, hem de daha önce ilahi tarzdaki kudret hiçbir zaman deneyimlenmemiş olmasına rağmen.[20] Günlük belirlenmişlikler silahsızlandırılabilir ve şimdiki zamanın seçeneklerini sınırlayan geçmişin gücü radikal ola-

[20] Varoluşçu, ünlü Rus-Fransız filozof Leon Shestov'a göre geçmişi feshetme gücünün-tarihi değiştirme gücünün, örneğin Sokrates'in baldıran zehrini içmeye zorlanması suçunun asla işlenmemiş olması-Tanrı'nın iktidarsızlığının/güçsüzlüğünün nihai işareti olduğunu düşünüyordu.

rak kısıtlanabilir ve hatta tamamen feshedilebilir. Dün olduğum şey, bugün tamamen başka biri olma olasılığımı ortadan kaldırmaz.

Zamanda parçalar olduğundan, hadi potansiyel yüklü parçalar diyelim, ve her bir potansiyel farklı ve kendine özgü olduğundan birinin kaç değişik biçime girebileceğini saymak gerçekten mümkün değildir. Aslında sayım, permütasyonların parmak ısırtan çokluğunu, insan genlerinin gelişigüzel karşılaşmasının şimdiye dek meydana getirdiği ve bu karşılaşmaların insan türünün geleceğinde muhtemelen yapacağı benzersizlik ve kafa karıştırıcı çeşitliliği bile cüceleştirmektedir. Bu, *sonsuzluğun* huşu-verici kapasitesine yakınlaşmaktadır (ki bu huşu, verili sonsuz süre içinde her şeyin olabileceği, olmak zorunda olduğu ya da olurluğu, olacağı veya olmuş olacağına ilişkindir). Böylelikle sonsuzluğun şaşırtıcı kuvveti tek bir insan yaşamının sonsuz olmayan döngüsü içine sıkıştırılmış görünmektedir.

Sonuç olarak, birbirini izleyen seçenekleri azaltmak yolunda geçmişin gücünü doğallaştırma ve etkisiz hale getirme, böylece "yeni doğumlar" için oluşacak şansları şiddetli bir şekilde kısıtlama sonsuzluğu, bizi onun en tahrik edici özelliğinden mahrum bırakır. Akışkan-modern-toplumun gevşetici zamanında, *sonsuzluk artık bir değer ve arzu nesnesi değildir* – ya da daha doğrusu değeri ve onu arzu nesnesi yapan özelliği her ne idiyse, bunlar onun bedeninden kesip çıkarılmış ve *an'a aşılanmıştır*. Bunu takiben geçmodern "anın tiranlığı", *carpe diem* (anı yaşa –ç.n.) hükmü ile birlikte azar azar ama düzenli olarak ve belki durmaksızın modern öncesi durumun *memento mori* (kuru kafa –ç.n.) ilkesi ile birlikte sonsuzluğun tiranlığının yerini almaktadır.

Bu dönüşüm mevcut toplumda "kimlik" kaygısıyla uzlaşan yeni merkeziyetçiliğin gerisinde kalmaktadır. "Atfetme" toplumundan "kazanç" toplumuna geçişte kimlik erken-modern dönemden beri önemli bir mesele ve kafaları meşgul eden bir görev olarak kalmasına rağmen, bugün diğer yaşam izleklerinin kaderini paylaştı ve en nihayetinde "gevşeme" sürecine katıldı. Bir zamanlar bir tüm-yaşamı-kapsayan-proje, yaşam süresine bitişik bir proje iken, şimdi an içinde sergilenen bir davranış biçimine dönüştü. Artık kimlik bir zamanlar olduğu gibi tasarlanmıyor; ancak aralıklı olarak ve her defasında yeniden birleşiyor ve dağılıyor – açıkça birbiriyle çelişik olan bu her iki durum aynı derecede önem taşıyor ve ikisi de eşit derecede meşgul edicidir. Taksitli ödemeyi ve anlaşmayı iptal hükmünü barındırmayan yaşam-boyu imzaları talep etmek yerine, kimlik (ya da daha doğrusu kimliklendirme) televizyonda paralı film kanalını izlemeye benzer bir etkinliktir (ya da ödediğin-kadar-kullan tarzı telefon kartlarına). Hala süren bir kay-

gıyken, kimliklendirme, en geçici ilgi süresinin içinde bile aşırı derecede küçük (ve marketlerdeki tekniklerle, şimdiye kadarki en küçük) kalan girişimler çokluğuna; önceden tasarlanmamış, belirlenmemiş ya da birbirini izler unsurlardan oluşmasına rağmen tahmin edilemez olanın ani ve heyecan verici fışkırışına – başlangıçları rahatlıkla ve hızla yakından takip eden etkilerin tercih edilmesi yerine, böylece beklemenin karanlık hapishanesinden azat edilmenin hazzını istemeye– ayrıştırılır.

Kimliğin akışkan-modern güdümlemesine meydan okuyuşları karşılamak için gereken yetenekler Claude Lévi-Strauss'un ünlü *bricoleur*'une, joglöre ya da daha isabetli olarak bir hokkabazın sanatkârlığı ya da hünerine benzer. Böyle yeteneklere ilişkin tecrübe sıradan, olağan tüketiciye *simulacrum*'un –Jean Baudrillard'ın unutulmaz tanımıyla, psikosomatik rahatsızlıklara benzer olarak, şeylerin "olduğu hâli" ile "olmasının öngörüldüğü hâl", ya da gerçekle sanrı, doğru olanla onun kopyası arasındaki ayrımların iptali– uygunluğu tarafından ulaşılması dâhilinde meydana çıkarıldı. Bir zamanlar kişinin tüm "içsel" kaynaklarının tek taraflı olarak zahmetlice seferber edilmesini gerektiren, bireyin hareketini davet eden sonu gelmez bir angarya olarak görülen ve kişiye acı çektiren şeylerin şimdi, bir parça para ve zamanla satın alınabilen kullanıma hazır alet ve edevatların yardımıyla üstesinden gelinebilmektedir. Kuşkusuz birbirine yamalanan kimliklerin çekiciliği harcanan para miktarının oranına göre değişen tuzaklardan yükselir. Tıpkı en prestijli ve kapsamlı tasarım mağazalarının açıkladığı bekleme listesinin uzayıp gitmesi gibi –açıkça müşterilerine vakfetmiş olduğu kimliğin beklenen-işaretleriyle gerçekleşecek ayrımın değerinin artışından başka hiçbir amaç için yapılmayan– kimliğin değeri de ona verilen bekleme süresinin uzamasıyla artar. Georg Simmel'in uzun bir zaman önce açıkladığı gibi, değerler yoğunlukları ve bu değerleri elde etmek için (ve erteleme tartışmasız olarak tüketim toplumu üyelerinin kabul etmesini gerektiren feragatin en çekilmezidir), diğer değerleri feda etmenin verdiği ıstırap tarafından ölçülür.

Geçmişi anmak, "yeniden doğmak", farklı bir "kendilik istemek", "tamamen farklı biri olarak yeniden dünyaya gelmek" – bunlar dayanılması güç baştan çıkarmalardır. Neden böylesi kötü bir ünü olan çalışmanın gerektirdiği yoğun çaba içinde, kendimizden fedakârlık ederek kişisel-gelişim üzerine emek harcamalı? Neden sahte paranın ardından gerçeğini göndermeli? Daha ucuz, daha hızlı, daha kapsayıcı, daha kullanışlı ve kayıpları azaltıp yeniden başlamak, eski derimizden kurtulmak için daha elverişli değil mi?-benekler, siğiller ve tüm şeylerden-Ve yenilerini satın almak? Şeyler kızıştığında, ka-

çış yolları aramamızla ilintili yeni hiçbir şey yok; insanlar buna benzer şeyleri tüm zamanlarda denediler. Gençmiş gibi görünen bir leoparın aslında sadece beneklerini değiştirmiş olması gibi, *insanın kendinden kaçması hayali*, böyle bir rüyayı ulaşılır bir gerçek kılan kanaat tarafından bütünlendi. Bu birçok seçenek arasında yegâne değil ama en kolay seçenek; bir sorun karşısında işlemesi en olası olan-daha az hantal, daha az zaman ve enerji tüketimi sağlayan, kısa yoldan söylersek daha ucuz bir seçenek.

Rus asıllı Amerikalı filozof-şair Joseph Brodsky "güven yatırımının" rehberlik ettiği böyle bir yaşam tarzını güçlü bir biçimde tarif etmiştir. "Kusurlu tüketiciler" (tüketim oyunundan dışlanan fakirler), toplumdan dışlanmış olanların akışkan-modern toplumdaki türevleri, kendinden kaçmanın katı formundakiler (kendisi olmaktan yorulanlar ya da Brodsky'nin tercih ettiği sözcüklerle, *sıkılmış olmaktan* sıkılanlar) gibi kaybetmiş olduğu teyit edilenler için, işte, alkol ya da uyuşturucu bağımlılığı: "Damarına eroin pompalayan bir adam, bunu genelde sizin yeni bir video almanızla aynı nedenden dolayı yapar" diye anlatmıştır Brodsky 1989 Temmuz'unda Dartmouth Koleji'nin öğrencilerine; bu, kusurlu tüketiciler olduğu sürece, daha steril ve görünürde daha etkili (ama aynı zamanda daha pahalı) kaçış rotalarına girişi yasaklanan toplumdan dışlanmışların gidebileceği yerdir. Dartmouth Koleji öğrencilerinin olmaya heveslendiği potansiyel zenginlere göre, öğrenciler video almak noktasında durmak zorunda değildir. Hayallerini sonuna dek yaşamayı deneyebilirler. "İşinizden, evinizden, sevgililerinizden, pencerenizin manzarasından, odanızdaki mobilyalardan ya da duvar kâğıdından, düşüncelerinizden, kendinizden sıkılacaksınız", diye uyarır Brodsky. "Bunu takiben, kaçış yolları tasarlamaya çalışacaksınız. Daha önce bahsi geçen o memnun edici aygıtlara ek olarak, işinizi, evinizi, şirketinizi, ülkenizi, ikliminizi değiştirip, karışıklığa, alkole, seyahat etmeye, yemek derslerine, uyuşturucuya, psikanaliz seanslarına başlayabilirsiniz".[21]

Teklif edilen seçeneklerin sayılamaz çokluğunda zenginler kendi kaçış yollarını gerçekten bulabilir ve seçebilirler. "Kendinden sıkılmışlıktan" kurtulmayı vaat eden tüm yollar arasından seçilen herhangi bir yolun gerçekten bu özgürlüğe ulaştıracak olmasının çok daha az olası olmasından dolayı, seçenekler zenginler bunların maliyetini üstlenebildikleri kadarıyla muhtemelen tek tek ya da hep beraber denenmeye yatkındırlar. "Aslında tüm bunları sineye çekebilir ve bu kabullenme bir süreliğine işinizi görebilir. Ta ki

[21] Joseph Brodsky, "In Praise of Boredom", *On Grief and Reason* içinde (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1995), s. 107-108.

yeni bir ailenin ve duvar kâğıdının ortasında, değişik bir ülke ve iklimde seyahat acentenizden ya da psikologunuzdan gelen bir öbek faturayla birlikte, pencerenizden süzülen gün ışığının altında o eski duyguyla uyanıncaya kadar".[22]

Polonyalı büyük romancı ve çağdaş insanlık durumunun öngörülü analizcisi Andrzej Stasiuk, "başka biri olmak olasılığının" bugün yaygın olarak gözden düşürülmüş ya da ihmal edilmiş kurtuluş ya da kefaretin çağdaş yedeği olduğunu ileri sürmekte, "sonsuz yaşamın ve yeniden dirilişin önerdiklerini, dünyevi yaşam sürecinde dijital, selüloit ve benzeşik varoluşların karşılamasının hayli muhtemel olduğunu" ifade etmektedir. Stasiuk'a göre "değişik teknikler uygulayarak bedenlerimizin şeklini değiştirebilir ve değişik modellemelerle onlara yeniden biçim verebiliriz... Parlak dergilere göz atarken, bunların büyük ölçüde tek bir hikâye anlattığı izlenimi edinilebilir – diyetlerden, çevreden, evden başlanarak psikolojik yapının yeniden inşa edilmesine dek uzayan bir süreci içeren ve sıklıkla "kendin ol" önerisi içine kodlanan, mizaca ilişkin kendini yeniden kurma yolları hakkında...[23]

Dünya çapında ünlü bir yazar ve pek çok kıta ve kültürde birinci elden tecrübeler edinmiş biri olan Slawomir Mrozek, yaşadığımız dünyayı "hoş elbiselerle doldurulmuş mağaza stantları ve *kendini* arayanlar tarafından çevrelenmiş" bir yere benzetmektedir. "Kişi sonu gelmezcesine kıyafet değiştirebilir ve böylece özgürlük avcılarının şaşırtıcı eğlencesi sonsuza dek sürebilir... Hadi, gerçek kendiliklerimizi aramaya devam edelim. Ancak gerçek kendiliğin asla bulunamayacağı bir durumda, eğlence bozuluyor. Zaten bulunabilseydi, eğlence sona ererdi."[24]

Eğer kalıcı mutluluğa ulaşmak mümkünse, ancak ona ulaşmak sarı sayfalara göz atmanız ve kredi kartınızı cüzdanınızdan çıkarmanız için birkaç dakika gerektiriyorsa, o halde açıkça mutluluğa ulaşmaktan başka her şeye engel olan bir kendilik "gerçek" olamaz – kendini keşfetme yolculuğunda kendilik-arayıcısının yola çıkmasını teşvik eden bir "kendilik" gerçek değildir. Böyle sahte bir kendilik, gerçek olana ilişkin arayışın devam etmesi için kendi *samimiyetsizliğinin* zemininde iskartaya çıkarılmalıdır. Ve eğer kişi yeni bir potansiyelle ileri atılan ve yeni vaatler taşıyan bir anın önündeki ana tam zamanında ulaşılacağı konusunda eminse arayışı durdurmak için çok az neden vardır.

---

[22] A.g.e.

[23] Andrzej Stasiuk, *Tekturowy Samolot* (Sekowa, Poland: Czarne Publishers, 2002), s. 59

[24] Slawomir Mrozek, *Male Listy* (Warsaw: Noir sur Blanc, 2000), s. 122

Blaise Pascal "insanlığın mutsuzluğunun tek nedeni odasında sessizce kalmayı bilememesidir"[25] demişti. Pascal, bu satırları dört yüzyıl önce yazdı; ancak bunları yalnızca elli yıl önce yazmış olsaydı bile, öncelikle aynı nedenden dolayı kadın ve erkeklerin çok daha mutsuz olacağı bir dönem geleceğinden, ikinci olarak bu zamanda insanların isteyerek odalarında kalmaya çalışmalarına rağmen, odalarının katı ve sabit parçalardan ziyade akışkan parçalarla kurulmuş olması sayesinde hassasça taşınabilir nitelik göstermesinden ve zamanımızın kadın ve erkeklerinin odalarının ne zaman, nereye, ne hızla taşınabileceğine dair bir işaret şöyle dursun, herhangi bir güvenilir bilgiye sahip olmamasından dolayı odalarında sessizlik içinde kalmayı başarmalarının hayli güç olduğuna ilişkin oldukça az şey biliyor olacaktı. Yine de Pascal'ı suçlamamalı. O akışkan-modern-dünyamızın belirişinden çok daha önce yaşadı ve öldü.

Hafızanın yazgısını, değerlerini ve görünümlerini dikkate almamız gerektiği çağrısı bu akışkan-modern-dünyanın içinde yer alır. Ve özellikle derin ilgimizi çekmeyi başarmada bu soruların değerli olduğuna ilişkin inancımızın tam olduğuna bugünlerde hiç kuşku yok. Martin Heidegger'in işaret ettiği gibi, insani varoluş, bizi tahrip eden *bir şey* üzerimize geldiğinde --onu *her zaman* bulunduğu yerde bulamadığımızda ya da o yalnızca garip, şaşırtıcı, aldatıcı ve kafa karıştırıcı olarak tanımlayacağımız, hepimizin böyle olduğunu bildiği ve böyle olduğunu ummaya alışık olduğumuz bir şekilde davranmaya başladığında– o bir şey hakkında uzun uzun düşünmekle başlangıç kazanır. Hegel'in bir asır önce söylediği gibi, Minerva'nın baykuşu, bilgeliğin tanrıçası kanatlarını yalnızca, günün sonunda, akşamın karanlığında açar.

Hafıza, son zamanlarda aniden farkına vardığın *şeyler* –iflas etmiş, gecenin karanlığında çözülüyor olmasından ve gün ışığının göz alıcılığının ardında saklanmaya son vermesinden dolayı gözlerin bilgeliğinin yönelmediği şeyler– kategorisine düştü. Eğer bugünlerde zorunlu olarak ve takıntı derecesinde bir inatla hafıza meselesine dönüyorsak, bunun nedeni bir süreç, dolayısıyla *öğrenme* ve *hatırlama* uygarlığından fanilik ve dolayısıyla *unutuş* uygarlığına taşınmış olmamızdır. Bu temel hareket noktasının yan zayiatlar kılığına girmiş en önemli kurbanı hafızadır.

Bir oksimoron (içinde anlamı çelişkili iki sözcük bulunan ifade --ç.n.) olmaktan (yağlı yağ ya da metalik demir gibi) bir laf kalabalığı olmaya dönüşen *paidea* kavramını Yunan bilgelerinin "yaşam

[25] Blaise Pascal, Pensées, trans. A. J. Kreilsheimer (Harmondsworth, UK: Penguin, 1966), p. 67.

boyu eğitim"i karşılamak üzere icat etmelerinin üzerinden iki bin yıldan fazla süre geçti. Ancak sözü edilen değişim, bu inanılmaz dönüşüm, birbirine benzer şekilde kendini rol yapmak zorunda bulan öğrenci ve öğretmen gibi eğitimin temel aktörlerinin toplumsal örüntüde aldığı yerin radikal şekilde değiştiği şartlar altında oldukça yakınlarda –geride bıraktığımız birkaç on yıl içinde– gerçekleşti.

Balistik füzelerin gideceği yöne ve alacağı mesafeye, hareket etmeye başladıkları anda, ateşlendikleri namlunun şekil ve poziyonu ile hazne içindeki barutun miktarına göre karar verilir. Füzenin ineceği nokta çok az hatayla ya da hatasız olarak hesaplanabilir. Namlunun yeri değiştirilip, kullanılan barutun miktarıyla oynanarak başka bir hedef nokta seçilebilir. Balistik füzelerin bu özellikleri onlan ideal silahlar kılar – hedefler kendi delik ya da ambarlarında sabit olarak kaldığında ve hareket eden tek beden füze olduğunda.

Bununla birlikte hedefler bir defa tetikçinin gözünden yittiğinde ya da hareket etmeye başladığında –özellikle füzelerin uçabildiğinden daha hızlı uçabildiklerinde ya da bunun da ötesinde, hedefler füzelerin yörüngesini belirleyen tüm önceden yapılmış hesaplamalara hasar verecek, kendilerini öngörülemez bir durum haline dönüştürecek düzensiz hareketlerde bulunduklarında – aynı özellikler bu silahları kullanışsız ya da neredeyse kullanışsız yapar. İşte bu durumda tüm uçuş süresince yönünü değiştirebilen, değişen şartlara bağlı olarak hedefin hareketlerine odaklanabilen, bu hareketlerden hedefin mevcut hız ve yönüne dair öğrenilebilecek her ne varsa çıkarabilen ve topladığı bu bilgilerden yörüngesinin geçici yolunu belirleyebilecek zeki, "akıllı füzelere" ihtiyaç duyulur. Böylesi akıllı füzeler, havada kaldığı sürece bilgi toplamaya ve bunları işlemeye son vermek şöyle dursun, buna ara dahi veremez. Çünkü hedefi hareket etmeye yönünü ve hızını değiştirmeye hiç son vermeyebilir; karşılaşma yeri sürekli olarak güncellenmeli ve düzeltilmelidir.

Sözde sıvılaştırılmış, akışkan versiyonu –ki bu versiyon, sonun belirli, sürecin sabit ve değişmez, sadece araçların çeşitli olduğu ve bunların hesaplanıp güdümlenmesinin gerektiği varsayımını çürütür– olmasına rağmen, akıllı füzelerin "araçsal aklın" stratejisini kullandığını söyleyebiliriz. Daha akıllı füzeler önceden belirlenmiş hedef tarafından sınırlanmayacak ve hedeflerini yolda seçeceklerdir. Bunlar yalnızca iki noktayı rehber edineceklerdir: verili kapasiteleri dâhilinde yaratabilecekleri en büyük etkiyi başarmak ve yüklenen teçhizatların hangi potansiyel hedefi yok etmeye uygun olduğunu belirlemek. Bu durumda "araçsal aklın" sağladığı şeyin şu olduğunu söyleyebiliriz: füze hareket halindeyken hedefler seçilir ve hangi "sonun" seçileceğine karar veren bu erişilmesi mümkün

araçlardır. Böyle durumlarda uçmakta olan füzenin "akıllılığı" ve etkililiği gücünü daha ziyade füze ekipmanlarının "sınıflandırılmamış" ve "bağlantısız" olmasından, bunların özel bir sorun kategorisine konulmamış, münferit bir hedefi vurmaya ayarlanmamış ya da buna özel kılınmamış olmasından alır.

Akıllı füzeler, yaşlı kuzenleri balistik füzelerden farklı olarak yoldayken öğrenirler. Şu halde öncelikle temin edilmesine ihtiyaç duydukları şey öğrenme yeteneği ve çabukluğudur. Bu açıktır. Daha az görünürde olansa, çabuk öğrenme yeteneğinden daha az önemli olmasına rağmen, daha önce öğrenilen her ne varsa bunları unutma yeteneğidir. Akıllı füzeler "fikir değiştiremez" olsalardı ya da önceki kararlarını tek saniye bile düşünmeden ve pişman olmadan geçersiz kılamasalardı, akıllı olamayacaklardı. Akıllı füzeler, elde ettikleri bilgiyi hemen ve tamamıyla benimsemezlerse ve bu bilginin gösterdiği şekilde davranmayı alışkanlık haline getirmezlerse iyi olur. Bu füzelerin elde ettiği bilgi hemen eskir ve güvenilebilecek bir rehber olacağına, tamamen hafızalardan silinip yol verilmediyse, kötü yola sapar. Akıllı füzelerin "beyinlerinin" asla unutmamak zorunda oldukları şeyler, elde ettikleri bilginin hemen gözden çıkarılabilir olduğu, söz konusu bilginin ancak daha ileri bir uyan gelinceye dek iyi olduğu, bu nedenle de bilginin geçici bir kullanım değerinin bulunduğu, elde edilen bilgi artık kullanımda olmadığında, atılması, unutulması ve yenisi ile ikame edilmesi gerekiyorsa bu anın gözden kaçırılmamasının başarının garantisi olduğudur.

Katı-modern-çağın eğitim filozofları, öğretmenleri balistik füzelerin ateşleyicileri olarak görmüş ve ilksel güçleri tarafından belirlenen önceden tasarlanmış süreçler içinde kendi ürünlerinin kati şekilde ayakta kalmasını sağlamalarının yöntemi hakkında onları bilgilendirmiştir. İnsan algısının "prakseomorfik" (hareketli-biçimsiz – ç.n.) doğası veriliyken, teknik yaratımlara dair başarıların dorukta olduğu modern çağın erken dönemlerinde öğretmenler de hiç kuşkusuz tıpkı balistik füzelerin yapmış olduğu gibi yapmışlardır.[26] Eksiksiz olarak dünyayı fethetmek ve yönetmek isteğinde olan kim varsa ona hizmet etmişlerdir. Hilaire Belloc'un Afrika yerlilerine atıfta bulunarak çekinmeksizin ilan ettiği gibi: "Her ne olursa olsun, tüm bunlar sahip olduklarımız sayesindedir / Ve Maxim silahı onların sahip olmadığı şeydir" (Hatırlarsak, Maxim Silahı kısa sürede çok

[26] İnsan anlığının *praksimorfik* doğası, dünyayı kavrama yeteneğine nazaran insani pratiğin önceliğine gönderme yapar. Diğer bir ifadeyle tarihin kendilerine ait belirli bir aşamasında insanın yapabileceklerine, yapıyor olduklarına ve de yapma eğiliminde bulunduklarına bakıldığında, dünyaya dair insani görünün/önsezilerin, münferit bir aşamada değil, tarihin tüm aşamalarında şekillendirildiği gerçeğine...

sayıda balistik mermiyi yerleştirmeye yarayan; bu tarz eski mermilerin kullanımda olduğu zamanlar oldukça işe yarayan bir makineydi). Yine de aslında öğretmenlerin görevlerine ve öğrencilerin kaderine ilişkin görü "balistik füze" fikrinden ve bunu icat eden modern çağdan çok daha eskidir – 21. yüzyılın eşiğinde Avrupa Birliği (AB) Komisyonu'nun "yaşam boyu öğrenim" isimli programı tarafından hala alıntılanan, modern çağın ortaya çıkışından iki bin yıl önce ortaya atılmış eski bir Çin atasözünün tanıklık ettiği gibi: "Bir yıllık plan yapıyorsan, mısır ek. On yıllık plan yapıyorsan, ağaç yetiştir. Eğer tüm yaşamın için plan yapıyorsan, insanları sağalt ve eğit." Antik bilgeliğin pragmatik değerini kaybetmesi, insanların öğrenmeyle ve "eğitim" adıyla bilinen öğrenmenin teşvikiyle ilgili dikkatlerini balistik füzelerden akıllı füzelere çevirmesi ise sadece bizim akışkan-modern zamanlarımıza özgüdür.

Harvard İşletme Okulu profesörü John Kotter, okuyucularına "imtiyaz sözleşmesi" tarzındaki yaşam-boyu istihdam biçimlerine bağlanmaktan uzak durmayı tavsiye ediyor. Gerçekten, "iş konseptleri, ürün tasarımları, rekabete yönelik istihbarat, sermaye donanımı ve *bütün bilgi birikimleri* eskiye nazaran çok daha az itibar edilecek yaşam sürelerine sahipken, kurumsal sadakat geliştirmek, değil yaşam-boyu sürecek bir yemin vermek, özel olarak bir şey üzerine ya da birine karşı uzun süreli taahhütlerde bulunmak sağlıksızdır"[27] diye yazıyor.

Eğer modern-öncesi hayat, geçici yaşam haricinde her şeyin sonsuz bir süreç içinde günlük olarak tecrübe edilmesiyse, akışkan-modern hayat evrensel faniliğin gündelik olarak deneyimlenmesidir. Akışkan-modern dünyanın sakinlerinin çabukça anlayacağı, bu dünyadaki hiçbir şeyin sonsuza dek yaşamak bir yana, bozulmadan kalmak zorunda olmadığıdır. Bugün kullanışlı ve zaruri nesneler olarak tavsiye edilenler, bir ihtiyaç ve alışkanlık haline gelmelerinden çok daha önce "tarih olmaya" eğilimlidirler. Hiçbir şeyin burada sonsuza dek kalacağına inanılmaz; hiçbir şey yeri bir başkası tarafından doldurulamayacakmış gibi görünmez. Her şey hemen yakınındaki ölümün sınırları dâhilinde doğar ve üzerine basılan veya varsayılan bir son kullanma tarihinin belirlediği üretim hattıyla belirir. Yeni binaların inşaatı, onları yıkma zamanı geldiğinde (ve kesinlikle gelecektir bu zaman) yıkmaya dönük izin yayınlanmaksızın başlamaz. Sözleşmeler onlara bir bitiş süresi verilmedikçe ya da talep üzerine fesih imkânı kolaylaştırılmadıkça imzalanmaz. Dönüşün olmadığı noktaya ulaştıracak herhangi bir taahhüt yeterince uzun bir süre dayanıyorsa,

[27] John Kotter, *The New Rules* (New York: Dutton, 1995), s. 159; italikler eklenmiştir.

geçici olan ve "şimdilik" bağlayıcı addedilen kararlar ve kurallardan yalnızca birkaçı kazara yürürlükte kalabilir.

Akışkan-modern dünyanın sakinlerinin üzerinde bir hayalet dolanıyor: olağandışı akışkanlığın hayaleti. Akışkan modernite, bir artık, fazlalık, atık ve geri dönüşüm uygarlığı. Ricardo Petrella'nın özlü ve veciz formülasyonundaki gibi, mevcut küresel eğilimler ekonomiyi –ürün ve hizmetlerin yaşam sürelerinin muazzam derecede kısaltılması ve istikrarsızlık (geçici, esnek ve yarı-zamanlı işler) vasıtasıyla[28]– "geçici ve uçucu ürünlere" yönlendirmekte. Son İtalyan sosyologlardan Alberto Melucci bir zamanlar, "Hiçbir yerde bulunmayan katı bir yapıyı davet eden şimdilik halinin esnekliği tarafından birbirimize yapıştırılmışız"[29] diyor ve şöyle ekliyordu: "Değişimi tasarladığımızda bizler istek ve korkunun, öngörü ve belirsizliğin dikenleri arasındayızdır". Belirsizlik risk demektir: Tüm eylemlerinde birbirine bağlı yoldaşlar ve zorunluluktan dolayı seçenlere ve karar vericilere musallat olan netameli bir hayalet olduğumuzdan, Melucci'nin belirttiği gibi "seçmek bir kader olmuştur".

İnsanlar insan oldukları sürece, "seçen varlıklar" da olacaklarından dolayı, aslında "olmuştur" demek tamamen doğru değildir. Ancak başka hiçbir çağda seçim yapmanın bir zorunluluk olması bu kadar derinde hissedilmemiştir. Acılı ama tedavisi olmayan belirsizliğin, *arkada kalan* olmanın ve oyundan dışlanmanın, yeni taleplere meydan okumanın yenilgisiyle yoldan sapmanın bitmeyen tehditlerinin yarattığı koşullar altında yönetiliyor olmaktan dolayı seçim yapma, yakıcı kendi-bilinci haline gelmiştir. *Homo eligens*'in canını sıkan rahatsızlıklardan bugünkü seçme ıstırabını ayıran, "seçen insanın" tüm zamanlarda izlenebilecek belirli kuralların ve evrensel olarak onaylanmış amaçların ve böylelikle seçimlerinin zıt sonuçlarını tazmin edecek güvencelerin olmadığını keşfetmesi ya da tüm bu kural, amaç ve güvencelerden kuşkulanmaya başlamasıdır. Bugün güvenilir görünen referans noktaları ve rehberler yarın yanlış yönlendiren veya yozlaştıran şeyler olarak kötülenmeye eğilimlidir. Güya kaya gibi sert şirketlerin saymanlarının hayal gücünün uydurmaları olarak maskeleri düşürülmüştür. Bugün senin için iyi olan yarın sana zehir olacak şey olarak sınıflandırılabilir. Düpedüz katı olan taahhütler ve kendini adarcasına imzalanan sözleşmeler gece yarısı bozulabilir. Ve yeminler, en azından çoğu,

---

[28] Ricardo Petrella, "Une machine infernale," *Le Monde diplomatique*, Haziran 1997, s. 17.

[29] Bkz. Alberto Melucci, *The Playing Self: Person and Meaning in the Planetary Society* (London: Cambridge University Press, 1996), s. 43ff. Bu, *Il gioco de Wio* başlığı altında yayınlanmış 1991'deki orijinal baskının genişletilmiş versiyonudur.

yalnızca ihanet namına ve onu bozmak için verilmiştir sanki. Akıntılar arasında durağan, güvenli bir ada yok gibi görünmektedir. Melucci'yi bir kez daha alıntılarsak, "Artık bir evimiz yok; masaldaki üç küçük domuzcuk gibi evimizi tekrar tekrar inşa etmeye ve sonra onu yeniden inşa etmeye çağrılıyız; ya da salyangozlar gibi evimizi sırtımızda taşımak zorundayız".[30]

Böyle bir dünyada, bu yüzden kişi yaşamını bölüm bölüm, önüne geldiği gibi, ancak her bir parçanın ondan öncekinden farklı olduğunu ve değişik bilgi ve yetenekleri çağıracağını umarak almaya zorlanmıştır. AB ülkelerinin birinde yaşayan, hayli zeki, çok iyi eğitim görmüş, birkaç dil bilen ve kendine özgü bir yaratıcılığı olan arkadaşlarımdan biri, tüm yetenek testlerini ve iş mülakatlarını yıldızlı notlarla geçebilecek biri, kişisel bir mektubunda "emek piyasasının pamuk ipliğine bağlı olduğundan ve Çin gibi sert ama kolayca kırılabilir bir hale geldiğinden" şikâyet ediyor. Arkadaşım piyasa yazgısının bilinen iniş çıkışlarına iki yıl boyunca serbest çevirmen ve resmi danışman olarak çalışırken maruz kaldı. Bununla birlikte yalnız bir anne olarak daha düzenli bir gelire özlem duydu. Bu çerçevede her ay alacağı bir maaş ve ekstra ikramiye çeki karşılığında kalıcı olarak istihdam edilmeyi seçti. 1,5 yıl boyunca AB'nin karmaşık hukukunu yeni girişimcilere özetleyen bu şirket için çalıştı. Ancak maceracı yeni iş kollarını hayata tutunur duruma getirmek vakit aldığından, şirket aniden iflas etti. Öteki 1,5 yıl arkadaşım Tarım Bakanlığı'nm yeni bağımsız Balkan ülkeleriyle geliştirilen bağların koordine edilmesine tahsis edilmiş bir bölümünde çalıştı. Seçimlerin ardından yeni gelen koalisyon hükümetinin meseleyi bireysel girişimlere özgüleyerek ikincilleştirmesi üzerine, Bakanlık'taki bu birim dağıtıldı. Bir sonraki işi ise yine yalnızca 1,5 sene dayandı ve sonra Etnik Eşitlik Eyalet Müdürlüğü idari fesih modelini takip etti ve Müdürlük, gereksiz ilan edildi.

Robert Louis Stevenson'un zihinlere kazınan demeci –"yola çıkmak, umut edelim ki, bir yere ulaşmaktan çok daha iyi bir şey olsun"– sıvılaştırılmış ve akışkan-modern dünyamızda olduğundan hiç daha doğru gelmedi kulağa. Varış noktaları değiştiğinde, bu noktalar çekiciliklerini bacakların yürüyebileceği, arabaların alabileceği, uçakların ulaşabileceği hızdan daha fazla miktarda bir hızla kaybetmezler – hareket halinde olmak, bir yere varmaktan daha önemlidir. Şu an içinde deneyimlenmeyen hiçbir alışkanlığı yapmamak, kişinin kendi geçmişinin mirasının meşruiyeti tarafından bağlanmaması, birinin modası geçmiş bir t-shirt'ün derhal yerini alan yeni moda bir t-shirtü giymesi gibi yeni bir kimlik giyinmek, geçmişten alınan

[30] A.g.e.

dersleri ve eskiden kalma yetenekleri hiçbir duraksama ya da pişmanlık olmaksızın küçümsemek, hepsi birden bugünün akışkan-modern politikasının ve akışkan-modern rasyonalitenin kalite damgası haline gelmiştir. Akışkan-modern kültür tarihçilerin ve etnografların kayıtlara düştüğü kültürler gibi artık öğrenme ve birikim elde etme kültürü gibi hissetmemektedir. O daha ziyade *bağlantısızlık, kesintililik* ve *unutuş* kültürü gibi görünmekte ve hissetmektedir.

George Steiner'ın "kumarhane kültürü" olarak tanımladığı durumda, her kültürel ürünün değeri azami etkisiyle –yani dağıtma, fiyat yükseltme ve dünün kültürel ürünlerini yeniden konumlandırma– ve çabuk demode olma özelliğiyle ölçülür (Yeni parçalar ile çöp tenekesi arasındaki mesafenin muntazaman kısalmasından dolayı, gereğinden uzun süre gündemde kalma ihtimaline karşı uyanık olmak; devamlı olarak yarının kültürel ürünlerinin yolunu açmak için sahneyi terk etmek gerekir). Bir zamanlar çalışmalarının kendine has sonsuz değeri ile tanımlanan, böylece imkânsız ama ileri aşamalardaki tüm değişimleri ifade eden mükemmeliyet için mücadele eden sanatçılar, şimdi sergi kapandığında sadece birbirinden ayrılması gereken parçacıklar anlamına gelen düzenlemeler yaparlar. Aktörler anı sona erdiren olaylar meydana geldiğinde yön değiştirirler. Trafik yeniden açılıncaya kadar köprüleri ya da yapım çalışması yeniden başlayıncaya kadar tamamlanmamış binaları bitirirler. Doğayı vergisini kesmeye ve tüm insan eylemlerinin gülünçlüğüne, geçiciliğine ve bunların izlerinin beyhudeliğine dair daha fazla kanıt sağlamaya (eğer daha fazla kanıta gereksinim duyuluyorsa) davet eden "uzam heykellerini" diker ve yontarlar. Televizyondaki bilgi yarışmalarının yarışmacıları dışında kimseden, *dün* gündemde olan meselenin konuşulmasını teşvik etmesi şöyle dursun hatırlaması bile beklenmez. Dâhil olmamaya izin verilmesi bir yana, *bugün* herkesin dilinde olan meselenin dışında kalmayı tercih etmenin umulmamasına rağmen... Tüketim piyasası, en nihayetinde pazarın baskı ve kışkırtmalarıyla bağdaştırılacak olan akışkan-modern kumarhane kültürüne uyarlanır. Bu ikisi birbiriyle gayet iyi uyuşur ve birbirini besler. Öyleyse bu öğretmen ve öğrencilerini nereye terk eder?

Akışkan-modern örüntünün kullanım alanına girmesi için, eğitim ve öğrenim devamlı ve gerçekten yaşam boyu olmalıdır. Başka türdeki hiçbir eğitim ve öğrenim makul değildir; kendiliğin ve kişiliğin "kuruluşu" başka bir tarzda düşünülemez, bu yalnızca süren, bitmeksizin tamamlanmamış, açık-uçlu yeniden kuruluşta mümkündür.

Güç ilişkilerini şekillendiren baskıcı eğilimler ve akışkan-modern zamandaki egemenlik stratejisi veriliyken, en iyi tarafından, piyasa gelişmelerinin çarpık ve karmaşık güzergâhı sadeleştirildiğinde, "insan kaynakları"na ilişkin –muhtemelen koca birer hiç olan– hesaplamalar daha gerçekçi hale getirildiğinde manzara halen zavallıca olarak kalacaktır. Akışkan-modern örüntüde, Pierre Bourdieu'nün terimleriyle "precarization"[31] politikası hemen hemen tahakküm stratejisinin değişmez dolgusu olmuşken, "üretilmiş belirsizlik" tahakkümün birincil aracı olarak kalır. Piyasa ve "hayatın planlanması" çatışma halindedir. Devlet politikası bir defa ekonominin rehberliğinden umudu kestiğinde, bu, piyasa güçlerinin serbest oyunu olarak anlaşılır ve güç dengesi kesin olarak birincinin lehine olacak şekilde bozulur.

Bu durum, AB Komisyonu'nun yaşam boyu öğrenimde birincil hedef olarak belirlediği "yurttaşların yetkilendirilmesi" hedefine yönelik iyi haberler vermemektedir. Geniş çaplı rıza yoluyla "yetkilendirme" hedefine (güncel tartışmalarda nöbetleşe olarak "olanak vermek" ifadesiyle birlikte kullanılan bir terim) insanlar kişisel, politik, ekonomik ve toplumsal güçler üzerinde denetim kurma yeteneğini kazandığında –aksi takdirde kişilerin yaşam eğrileri örselenecektir– ulaşılır. Diğer bir ifadeyle "yetkilendirilmiş olmak", *seçim yapabilmek, yapılan seçimler doğrultusunda etken olarak hareket edebilmek* anlamına gelir; *buna mukabil erişilebilir seçeneklerin oranını ve seçimlerin yapıldığı, izlendiği toplumsal düzenlemeleri etkileme kapasitesini* işaret eder. Daha açık olarak söylenirse, içten bir yetkilendirme diğerleri tarafından tasarlanan oyunda, birinin yalnızca iyi oynamasına imkân verecek yeteneklerin kazandırılmasını değil, aynı zamanda kişinin oyunun amaçları, temel direkleri ve kuralları üzerinde etki yaratmasına müsaade edecek güçleri edinmesini gerektirir. Kısacası, sadece kişisel değil *toplumsal yeteneklerin* de kazanımını gerektirir.

Yetkilendirme, insanlar arası ilişkilerin inşasını ve yeniden inşasını, kişilerin kendi potansiyel ve becerilerini uygun şekillerde kullanmalarının geliştirilmesi sürecinde barış içinde bir arada yaşama amacının, kendine-saygı için mücadele eden erkek ve kadınların karşılıklı işbirliğini zenginleştirecek misafirperver ve arkadaşça bir ortama dönüştürülmesi için sarf edilen devamlı çabalar etrafında kişilerin diğerleriyle eklemlenme isteğini ve yeteneğini

[31] *Precarization*: Astların durumunu daha güvensiz ve savunmasız, bu nedenden dolayı da daha öngörülemez ve denetlenemez hale getirmek için yöneticiler tarafından kasten kullanılan taktiklere/manevralara gönderme yapan Bourdieu terimi.

gerektirir. Bir bütün olarak ele alındığında, yetkilendirmeyi amaç edinmiş yaşam boyu eğitimin ana direklerinden birisi olan ve bugün giderek terk edilen kamusal alanı –yani kadın ve erkeklerin bireysel ve genel, özel ve kolektif haklar, çıkarlar ve görevler etrafında bitimsiz bir tercümeyle birbirlerine eklemlenebildikleri mekân– yeniden inşa etmektir.

"Parçalama ve bölümleme süreçlerinin ve bireysel-toplumsal farkların artmasının ışığında" diye yazar Simon Rychen "toplumsal bütünleşmeyi güçlendirmek, toplumsal farkındalık-sorumluluk hissiyatı geliştirmek sosyal ve politik amaçlar bakımından önemli hale gelmiştir".[32] İşyerinde, mevcut çevrede ve sokakta günlük olarak ötekilerle iç içe geçeriz. Rychen'in belirttiği gibi "aynı dili konuşmak (sözcük anlamıyla ya da metaforik olarak) ya da aynı bellek ve tarihi paylaşmak zorunda olmadan". Bu şartlar altında, kamuoyunun dirilişi için makul bir şans sunacak olan, –diğer tüm yetenekler bir yana– ihtiyacını duyduğumuz asıl yetenek etkileşimdir – diyalog kurma, müzakere etme, karşılıklı olarak birbirini anlayarak ortak yaşamın her anında kaçınılmaz olan çatışmaları yönetme ve çözme yeteneği.

Başta söylediğimi yeniden ifade etmeme izin verin: Akışkan-modern örüntüde tüm kullanımlarıyla birlikte eğitim ve öğrenim sürekli ve gerçekten yaşam boyu olmalıdır. Öğrenimin devamlı ve yaşam boyu olmak zorunda olmasının yetkilendirmeye giden ortak yolda karşılaştığımız görevin –eğitimin kesin olarak olması gerektiği tarzdaki bir görevin: sürekli karşılaşılan, asla tamamlanmayacak, yaşam boyu– doğasında olmasının –belki de en kesin nedeni olmasına rağmen– umarım artık sebebini görebiliyoruzdur.

Ancak tüketici yurttaşın düşmanıdır. Gezegenin gelişmiş ve zengin tüm bölümünde, toplumsal yeteneklerin kazanımına ve deneyimlenmesine ilişkin ilginin soluşu, insanların sırtlarını politikaya dönme eğilimleri, siyasi kayıtsızlığın büyümesi ve işleyen siyasi sürece karşı ilgisizlik güçlenmektedir. Demokratik siyaset yurttaşların siyasi cehaleti ve farksızlığının yol açtığı edilginlik ortamında uzun süre hayatta kalamaz. Yurttaş özgürlükleri bir kerede ve tamamen kazanılan mülkiyetler değildir; böylesi mülkiyetler kişisel koruma altına hapsedildiğinde güvende değildir. Bunlar sosyo-politik toprakta yeşerir ve köklenir. Bu süreç beslenmeyi, günlük olarak sulanmayı gerektirir. Bilinebilir işleyen kamunun bilinçli eylemleri tarafından ihtimam gösterilmezse de kuruyacak ve dağılacaktır.

[32] Dominique Simone Rycher, "Lifelong Learning-But Learning for What?" *LLinE* 1 (2004): 26-33

Devamlı olarak yenilenmesi/güncellenmesi gereken sadece teknik beceriler değildir. Yaşam boyu eğitim sadece işe odaklanmış eğitim değildir. Aynı şey çok daha büyük bir zorunlulukla yurttaşlık eğitimi dâhilinde düşünülmelidir. Birçok insan profesyonel birikimini yenilemeye ve yeni teknik bilgiyi hazmetmeye ihtiyaç duyduğunu –eğer geride kalmaktan veya harekete ivme kazandıran teknik ilerlemenin gemisinden atılmaktan sakınıyorsa– fazla bir ısrar olmaksızın kabul edecektir. Ancak Henry Giroux'un titizlikle hazırlanmış ufuk açıcı bir dizi çalışmada rapor ettiği gibi, benzer bir sorumluluk duygusu, siyasi gelişmelerin kabarık dalgalarına ve siyasi oyunun çabuk değişen kurallarına yetişmek söz konusu olduğunda bariz bir şekilde ortadan kaybolmaktadır. Araştırma sonuçları siyasi yaşamın merkezi gerçeklerinden kamuoyunu ayıran yarığın hızlı bir şekilde büyüdüğünü açığa çıkarmaktadır. Örneğin Irak'ın işgalinden kısa bir süre sonra *New York Times*, Amerikan kamuoyunun % 42'sinin 11 Eylül'de İkiz Kuleler'e ve Pentagon'a yapılan saldırılarda Saddam Hüseyin'in doğrudan sorumlu olduğuna inandığını, CBS Ajansı da kamuoyunun % 55'inin Saddam Hüseyin'in terör örgütü El-Kaide'yi doğrudan desteklediğine inandığını gösteren bir anketi yayınlamıştır. A Night Ridder/Princeton araştırması, cevap verenlerin % 44'ünün 11 Eylül olaylarını gerçekleştiren hava korsanlarının çoğunun ya da bazılarının Irak vatandaşı olduğunu söylediğini bulgulamıştır. Aynı zamanda Amerikalıların büyük çoğunluğu Saddam Hüseyin'in kitle imha silahlarına sahip olduğuna, böylesi silahların bulunmuş olduğuna, Hüseyin'in bir nükleer bomba yapmak üzere olduğuna ve bu bombayı masum Amerikan halkının üzerine fırlatacağına inanmıştır. Bunları gerçekten onaylayacak kanıtlar olmadığı gibi, bu iddiaların hiçbirinin sağlam bir temeli yoktur. *Washington Post*'un 11 Eylül trajedisinin 11. yıldönümüne yakın bir tarihte yürüttüğü bir araştırma Amerikalıların % 70'inin uçaklı saldırıların planlanmasında Irak'ın doğrudan rol aldığına inanmayı sürdürdüklerini göstermektedir.

Böyle bir cehalet zemininde, kaybolmuş ve talihsiz hissetmek kolaydır – ve daha da kolayı bunu bile hissetmemektir. Pierre Bourdieu'nun anılmaya layık ifadesinde olduğu gibi, bugünü avuçlarında sıkıca tutmayan kimse geleceği kontrol etmeyi hayal edemez. Pek çok Amerikalı buna sahiptir ancak şimdi'nin nelerden oluştuğuna ilişkin belirsiz bir görü(ş) ile. Bu şüphe daha açık ve vukuflu gözlemciler tarafından sıklıkla onaylanır. "Pek çok Amerikalının geçmiş uyarıların sıcak-soğuk doğasının kendilerini nasıl bir aciliyet ve korku içinde tepki vermeleri gerektiği konusunda

tekinsiz bıraktığını söylediğini"[33] yazmıştır Brian Knowlton International Herald Tribune'de.

Cehalet iradeyi felce uğratır. Riskleri saymasını bilmeyen biri, elinde mevcut olanları bilemez. Yetkililer için, batmaz ve esnek bir demokrasi tarafından iktidar sahiplerine empoze edilen kısıtlamalarla birlikte sabırsızlık, seçim sürecinin cehalete boyun eğen güçsüzlüğü, muhalefetin etkililiğine dair yaygın inançsızlık ve siyasete dâhil olmak konusundaki büyük isteksizlik siyasi sermayenin çok ihtiyaç duyduğu ve hoşça karşıladığı kaynaklardır. Bu sermaye için kasten artırılan cehalet ve belirsizlik vasıtasıyla tahakküm kurmak, gerçeklerin tartışılması vasıtasıyla temellendirilmiş düzenden, meselenin özü üzerinde fikir birliğine varmak için harcanan emekten ve ilerleme için en az riskli yöntemler üzerinde anlaşmaya varmaktan daha güvenilir ve ucuzdur. Siyasi cehalet, kendini ebedileştirendir; cehaletin örülmesi ve eylemsizlik ne zaman demokrasinin sesi kısılsa ya da elleri bağlansa kullanışlı hale gelir.

Bir seçeneğimizin olması için yaşam boyu eğitime gereksinimimiz var. Ancak bunun da ötesinde, seçeneği erişilebilir ve kendi gücümüz dâhilinde kılan şartları felaketten kurtarmak için ona ihtiyacımız duyuyoruz.

[33] Brian Knowlton, "Hot-Cold-Hot: Terror Alert Left America Uncertain," *International Herald Tribune*, 5 Ağustos 2004.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kızartma Tenceresinin Dışında ve Ateşin Üzerinde ya da Yönetim ile Piyasalar Arasında Kalan Sanatlar

"Kültür" fikri, insanın düşünce ve davranışlarının yönetimine ilişkin bir kısa-yol olarak 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde icat edilmiş ve isimlendirilmiştir.

Kültür kavramı bir *niyet* beyanı olarak doğmuştur. Tanımlayıcı bir terim –tüm nüfusa yayılan, üstesinden gelinmiş, gözlenmiş ve kayıt altına alınmış düzenliliklere ilişkin davranışların toplumsal ismi– olarak kültürün güncel kullanımına bundan bir yüzyıl sonra ulaşılmıştır. Bu noktada kültür yöneticileri kendi ürünleri olarak o zamana dek katettikleri yolu gözden geçirmişler ve Tanrı'nın tüm evreni altı günde yaratması örneğinde olduğu gibi, yaratımlarının "iyi" olmak zorunda olduğunu ilan etmişlerdir. Bundan sonra "kültür" terimi en yaygın anlamına kavuşmuştur – yani değişik yönetim koşullarında "ahlaki olarak düzenlenmiş" insan davranışının bir örneğini ötekinden ayıran yol.

Yine de tekrar etmeme izin verin: "Kültür" kelime dağarcığımıza *amaçsal eylemin* ismi olarak girmiştir. Modern çağın eşiğinde –o zamana kadar azılı "katı olgular" olarak görülen, Kutsal yaratım zinciri dâhilinde müzakere edilemez ve ilişilmemesi gerekilen, kıymetsiz ve arzu edilmekten çok uzak olsalar dahi vazgeçilemeyecek olan– kadınlar ve erkekler, artık uysal olarak görülmeye başlanmıştır: telafi etme ve gelişmeye muhtaç ve bunun ihtiyacında olanlar olarak.

"Kültür" terimi, "yetiştirme", "çiftçilik", "üretme", "tımar" gibi terimleri kapsayan kavramların anlambilim ailesi –gelişimi, sakatlığın önlenmesini, bozulmayı kilit altına almayı işaret eden– içinde tasarlanmıştır. Sürekli dikkat isteyen bir özenle tohumlamadan ürünün yetiştirilmesine dek giden yolda bir çiftçi tohumlanyla her ne yapıyorsa insanlıkla da eğitim ve sağaltma yoluyla (kuşkusuz eği-

timci ve terbiyeciler vasıtasıyla) aynı şey yapılmalıydı ve yapılabilirdi de. İşin doğrusu "insan olmak" artık Tanrı'nın ya da doğanın bir armağanı olarak görülmüyordu. Açıkça bir insanlık göreviydi – yerine getirilmesi için izlenmesi ve denetlenmesi gereken bir görev. İnsanlar doğmuyor, "imâl ediliyordu". Yeni doğanlar, "henüz" insan olmamış olanlardı. İnsan olma sürecinde bunlar başarılı kişiler – diğerlerini eğitme ve terbiye etme sanatında gerektiği gibi eğitim alıp terbiye edilmiş olanlar– tarafından yönlendirilmeliydiler.

"Kültür", diğer önemli bir kavramın ortaya çıkışını izleyen yüz yıldan daha az bir sürede kelime dağarcığında yerini almıştır ki bu kavram, *Oxford İngilizce Sözlüğü*'ne göre "bir insanın, bir hayvanın başka birinin denetimine boyun eğmesine neden olmak", "biri üzerinde uygulamalarda bulunmak", "üstesinden gelmekte başarılı olmak" anlamlarına gelen "yönetme/*managing*" sözcüğüdür. Bu sözcüğün ortaya çıkışından yüzyıl *önce* ise, "yönetim" anlamının sentezi belirmiştir: "idare etmeyi ya da başarmayı becermek". Kısaca yönetmek, nesneleri kendi başlarına olsalar gitmeyecekleri yola sokmak; olayları kişinin tasarım ve iradesine göre *yeniden yönlendirmektir*. Diğer bir ifadeyle yönetmek (olayların akışı üzerinde denetim kurmak) olasılıkları güdümlemektir – "insanların, hayvanların" davranışlarım (açıklıkları ve cevapları) aksi takdirde cereyan edeceği biçimden daha kesin hale getirmek ya da bazı davranışları daha az muhtemel ya da büsbütün olasılıksız kılmaktır. Son aşamada *yönetmek, yönetilenlerin özgürlüğünün sınırlanmasıdır*.

Çiftçilik etkinliğinin nesnesi olarak "tarım" fikrinin tıpkı çiftçinin görüsünde konumlanması gibi, kültür fikri, metaforik olarak insanlığa uygulandığında, yöneticilerin, "insanlığın çiftçilerinin" gözünden *toplumsal* dünyanın bir imgelemiydi: yönetimin nesnelerinden biri. Yönetimin ilkesel ya da zımni (ama aksiyomatik) varsayımı sonradan yapılan bir katkı değildi. Bu, kültür kavramının başından beri ve onun tarihine *özgü* olarak var olmuştu. Kavramın kalbinin derinliklerinde eşitsiz, *asimetrik bir toplumsal ilişkinin* önsezisi ve/ya da kabulü yatar: icra etmek ve eylemin etkisini üstlenme, yöneten ve yönetilen, iktidar sahibi ve itaat eden, bilen ve cahil, ıslah edilmiş ve yontulmamış arasındaki muntazam ayrımın.

Theodor Wiesegrund Adorno "sadece" kültür sözcüğünün, bir çağın nesnel ruhuna ait kapsama dair yönetimci bakışın hamlesi çerçevesinde, bu görüşü toparlamak, dağıtmak, ilerletmek, organize etmek ve yükseklerden aşağıya bakmak zorunda olan bir görev olarak ortaya çıktığına işaret etmektedir.[1] Ve Adorno bu ruhu tanımla-

[1] Theodor W. Adorno, "Culture and Administration," in *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*, ed. J. M. Bernstein (London: Routledge, 1991), s. 93. Kitabın

yan özellikleri açımlamaya devam eder: Kültür üzerindeki yönetimce ortaya konulan talep aslında heteronomdur: Kültür –hangi biçimi alırsa alsın – kendisine içsel olmayan ve nesnesinin kalitesiyle hiçbir biçimde ilgisi olmayan normlar tarafından, hatta dahası, ona dışarıdan dayatılan bazı inceleme standartlarıyla ölçülmektedir.[2]

Ancak yalnızca asimetrik toplumsal ilişki durumunda beklenebileceği gibi, ilişkiye zıddından bakıldığında oldukça değişik bir görüş göze çarpar (diğer bir ifadeyle, yönetilenin gözlerinden) ve oldukça farklı bir yargı seslendirilir (Ya da eğer insanlar ses kazanan bir sona havale edildilerse, bu yargı daha fazla seslendirilecektir). Bu güvencesiz ve istenmeyen baskının görüsüdür ve hüküm, gayrimeşruluk ve adaletsizliğe dairdir. İlişkiler öyküsünün öteki versiyonunda, Oscar Wilde'ın kültürü gereksiz bir şey olarak –ya da yöneticiler kullanışlı olan ile gereksizi birbirinden ayıran çizgiyi çekme tekelini ellerinde tuttukları sürece en azından öyle görünmektedir– imlemesinden beri kültür "yönetime karşı olmak" gibi (Adorno'ya göre kışkırtıcı bir fikirdir bu) bir anlama da sahip olmuştur. Bu yorumda "kültür" *genelin* aynılaştırıcılığına karşı *tekilin* taleplerini temsil eder ; "statüko ve kurumlar üzerindeki eleştirel itici kuvveti geri alınmayacak bir biçimde kapsar".[3]

Patlayacak düzeyde ve zaman zaman açık uçlu olan çekişme, iki perspektif ve anlatı arasındaki çatışma yenilir yutulur cinsten değildir. Ne açığa çıkması ne de bir zamanlar olduğu gibi hemen edilgenleşmesi önlenebilir. Yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişki doğası gereği münakaşayı davet eder. İki ayrı taraf iki zıt amacı takip eder. Bu ikisi yalnızca çatışmaya hazır yüksek gerilim, kuşkularla bezenmiş ve savaşa hazır ilişkiler ortamında birlikte yaşayabilir.

Çatışma özellikle dillendirilir, insafsızca eyleme dökülür ve özellikle sanat örneğinde marazi sonuçlara gebedir. Ne de olsa sanat kültürün önsel parçalarını teşkil eder. İnsanlık kültürünün takip edebileceği (ya da etmeyebileceği) yolları bulan, düzelten ve bunların planını çıkaran keşif savaşlarıyla bağlantılıdır ("Sanat daha iyi değil ama alternatif bir varoluş biçimidir" der Joseph Brodsky. "Sanat gerçeklikten kaçma girişimi değil, tam tersine ona hayat verme girişimidir."[4]) Ve sanatçılar, yöneticilerin kendi tekellerine almak istediği işlerdeki hasımlar ya da rakiplerdir.

---

orijinalinde kullanılan Almanca Verwaltung teriminin özünü "Yönetim" sözcüğünün "İdare" sözcüğünden daha iyi karşıladığım işaret etmeme izin verin.

[2] A.g.e., s. 98.

[3] A.g.e., s. 93,98,100.

[4] Joseph Brodsky, "The Child of Civilization," *Less Than One: Selected Essays* içinde (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1987), s. 123.

Tüm bunların ötesinde sanatçılar kendilerini günün gerçekliklerinden uzaklaştırır ve böylece onlarla uzlaşmaya karşı direnç gösterirler. Daha azı statükonun hizmetine koşulacak şekilde konumlandırılmaya müsaittir. Bunun anlamı sanatçıların yöneticilerin gözünden kesin olarak zararlı değillerse de en iyisinden yararsız olarak görülebilecekleridir. Yöneticiler ve sanatçılar birbirini kesen amaçlara sahiptirler. Yönetimin ruhu, sanatların doğal yaşam alanı olan olumsallıkla savaş halindedir. Statükoya hayali alternatifler tasarlamakla meşgul olan sanatçılarsa ister istemez –insan davranışları ve bu davranışlara dair olasılıkların güdümlenmesi konusunda kurduğu denetim son kertede geleceğin kontrol edilmesi demek olan– yöneticilerle yarış halindedirler. Yönetim ve sanat arasındaki çekişmenin birden fazla nedeni vardır.

Kültür hakkında konuşmayı ama gerçekte bir yandan sanatı akılda tutmayı/kastetmeyi Adorno, kültür-yönetim çatışmasının kaçınılmazlığının bir sonucu olarak görür. Ancak Adorno *zıt kutupların* birbirine *ihtiyaç duyduğuna* da işaret etmektedir. Daha da önemlisi yerine getirecekleri görevler yönetim olmadan tamamlanamayacağından, sanatlar yönetime ihtiyaç duyarlar. Bununla birlikte uygun kaçmayan ve rahatsızlık verici açık ya da zımni düşmanlıklar olabilir. Daha açık olarak söylenirse, kültürün (daha da açıkçası sanatın) başına gelebilecek en büyük felaket, hasmı karşısında tam ve nihai bir zafer kazanmaktır. Bununla birlikte "eğer kendi haline bırakılırsa kültürel olan her şey yalnızca etki yaratma yeteneğini değil ama aynı zamanda varoluşunu da kaybedecektir."[5] Bu sözlerle Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde (Max Horkheimer ile birlikte) vardığı üzüntü verici sonucu yeniden ifade etmiş olmaktadır: "modern parti ve devrimlerin tarihi gibi eski dinlerin ve okulların tarihi de bize hayatta kalmanın bedelinin fikirlerin tahakküm aracı haline gelmesi olduğunu" öğretmektedirler.[6] Bu tarih dersi özenle okunmalı, sindirilmeli ve kültürü ihlal eden günahkâr eğilimlerin temel yükünü taşıyan, bunu bilinçli olarak seçilmiş bir meslek, kendi varoluş kipi olarak bir eleştiri – sınırları yıkma pratiği olarak gören profesyonel kültür yaratıcıları, sanatçılar tarafından icra edilmelidir. "Kültür yaratıcılarına yönetim sürecinden çekilmeleri ve bundan uzak durmaları için istekte bulunmak anlamsız bir çağrıdır. Bu onları yalnızca yaşamlarını kazanma imkânından yoksun bırakmayacaktır; ama aynı zamanda eğer bu istek ortadan kalkmazsa sanat etkinliği ile toplum arasındaki bağlantılar,

[5] Adorno, "Culture and Administration," s. 94.

[6] Theodor Adorno ve Max Horkheimer, *Dialectics of Enlightenment*, İngilizce'ye çeviren John Cumming (Londra: Verso, 1979), s. 216-217.

etkiler, iletişim kanalları, kısacası aralarındaki büyük bütünleşme olmaksızın yapamayacak olan her ne varsa, kaybolacaktır."[7]

Bir çelişki gerçekten. Ya da bir kısır döngü. Bir taraftan kültür, yönetimle, özellikle rahatsız edecek derecede öne çıkan ve sinsi yönetimle, ve en özelde kültürün deneyimleme ve keşfetme arzusunu eğip büken, böylece onu kendi çizdiği rasyonalitenin – sanatsal keşfin "henüz değili" ve "yalnızca olasısının" aşmaya ihtiyaç duyduğu ama aşamadığı, ama bir taraftan yöneticilerin sanatı hasım olarak görmek zorundayken, nedenlerini dişiyle tırnağıyla savunma eğiliminde olduğu (ve birer profesyonel olarak savunmak zorunda oldukları) kendine has rasyonalitenin– çerçevesine uyduran ve dahası ondan işini kendi amaçlarına uygun şekilde yapmasını isteyen yönetimle barış içinde yaşayamaz; diğer taraftan da kültür yaratıcıları görülmek/duyulmak /dinlenilmek, misyonlarının/ görevlerinin/ projelerinin tamamlanması dolayımıyla bunlara bir kalıcılık verme şansı istiyorlarsa (birçoğunun "dünyayı geliştirme" zorunluluğuna bağlı olduğu üzere) yöneticilere ihtiyaç duyarlar. Aksi halde sanatçılar marjinalliklerini, iktidardan yoksun oluşlarını ve kayıtsızlıklarını riske ederler.

Kültür yaratıcılarının başka şansı yoktur, bunun yerine bu çelişki ile yaşamak zorundadırlar. Bununla birlikte, yöneticilerin iddia ve müdahalelerini yüksek sesle protesto etseler de yönetimle yapılacak geçici anlaşma alternatifine karşı da ilgisizdirler. Farklı amaçlara sahip alternetif yönetimler arasında seçim yapabilirler ve böylece araçlar kullanarak kültürel yaratım taşından özgürlüğün heykelini yontmak için değişik stratejiler kullanabilirler. Ancak bu, kesinlikle yönetimin *kabulü* veya *reddi* arasında yapılmış bir seçim değildir. Bu her hâlükarda gerçekçi değildir.

Durum bu; çünkü soru halindeki çelişki, tüm çıkar çatışmalarına ve karşılıklı çamur atmalara rağmen kültür yaratıcılarının ve yöneticilerin aynı eşiği paylaşmak ve aynı çabaya dâhil olmak zorunda olması gerçeğinden gelmektedir. Onlarınki *kardeşçe bir rekabet*tir. Aynı hedefin ardından aynı amacı da paylaşırlar. Yani dünyayı, muhtemelen olacağı şeyden farklı hale getirmek ya da kendi haline bırakılsaydı muhtemelen olacağı şeyden farklı kılmak amacını. Her ikisi de statükonun devamı, yönlendirilmesi ve kendi iddialarını savunması yeteneği bakımından eleştireldir. Onlar dünyanın devamlı surette yapılan müdahalenin nesnesi mi olması gerektiği yoksa kendi içsel eğilimlerine mi bırakılması gerektiği konuşunda çekişmezler. Tartıştıkları, müdahalenin ne yönde yapılma-

[7] Adorno, "Culture and Administration," s. 103.

sı gerektiğine ilişkindir. Nihai olarak, sürtüşmelerindeki risk, görevlendirilmiş ya da etkili bir şekilde görev icra edecek yetkilerle donatılmış olma hakkı üzerinedir. Her bir kutup, hangi ilerleme yolu vasıtasıyla amaca ulaşıldığının ölçüleceğine karar vermeye ek olarak, müdahalenin yönünü belirleme, takibin hangi araçlarla yapılacağını seçme hakkını elinde bulundurduğunu iddia eder.

Bu çatışmanın özünü Hannah Arendt kusursuzca aydınlatmış ve değerlendirmiştir:

> Bir objenin kültürelliği, "yaşam süresinin" uzunluğuna bağlıdır. Onun süreğen karakteri işlevsel yönüne zıttır. Bu yön, kullanım, giyim ya da yırtılmadan dolayı fenomenal dünyadan nesnenin yitişini imler...
>
> Dünyadaki tüm nesneler, bugün ya da geçmişte üretilmiş nesneler yalnızca toplumsal süreçlerin yaşamsal işlevleri olarak görüldüğünde –sanki bazı ihtiyaçların karşılanmasından başka nedenleri yokmuş gibi– kültür kendini tehdit altında bulur ve sözü edilen ihtiyaçların yüceltilmiş ya da değerinden düşürülmüş ihtiyaçlar olup olmaması hiç fark etmez.[8]

Kültür günün gerçeklerinin ötesini amaçlar. Günlük programa nelerin alınmış olduğuyla ve anın getirdiği zorunluluklar olarak tanımlananlarla ilgilenmez – ya da en azından aktüalitenin kısıtlayıcı etkisini aşmak için çabalar. Kim tarafından ve nasıl tanımlanırsa tanımlansın, kültür kendini kendi taleplerinden özgürleştirmek için mücadele eder.

Hızlı tüketim sürecinde dağılmak şöyle dursun kullanılmak ya da yerinde tüketilmek ne kültürel ürünlerin varış noktası ne de onların değerini ölçecek bir kriterdir. Arendt kültürün *güzellikten* sonra geleceğini söyleyecektir. Bense amacı ve görülür/açık kullanımı olmayan, hiçbir şeye hizmet etmeyen ve tatmin adına hissedilen, tanımlanan ve düzenlenen hiçbir ihtiyaca gönderme yapılarak meşrulaşmayan bu ismi Arendt'in kültürün kaygılarını ifade etmek için seçtiğini öne sürüyorum. Çünkü güzel, inatçı ve sebatkâr şekilde akılcı ya da nedensel açıklamalara meydan okuyan kolayca ele geçmez bir amacın emsalidir. Nihai tatmini sağlamak için ihtiyaç duyduğu her ne varsa, sanatsal yaratım etkinliği tarafından kışkırtılabilir. Bu çerçevede yaratımına katılmış (neden olmuş) herhangi bir kullanımın/gereksinimin olabildiğince sağ kaldığı nesne kültüreldir.

---

[8] Hannah Arendt, *La crise de la culture* (Paris: Gallimard, 1968), s. 266-267, çeviri bana ait –Z.B.

Böyle bir kültür nesnesi (son zamanlarda akademi literatüründe de yaygın olan ve sorgulanmayan) ortak kanılardan kesin bir şekilde ayrılır. Buna karşılık diğer homeostatik uygulamalar arasında kültür kalıbının toplumsal gerçekliğin toplumsal üretimini koruduğu (*mémété*) ve böylelikle bu aynılığın tüm zamanlar boyunca sürmesine yardım ettiği düşüncesi bulunur. Sosyal bilimler başlığı adı altında sınıflandırılan yazılarda genellikle kullanılan kültür nosyonu, ataletin dengeleyici, rutin ve tekrar tekrar vücuda gelen mekânizmasının aleti olmuştur. Adorno ve Arendt'in de kesinlikle ısrar etmek durumunda kalacakları gibi, kültür, toplumsal gerçekliğin ayakta kalmasını önlemeyi sürdüren ve bunu sürekli bir aşkın-kendilik içine itmeye zorlayan mayanın aracıdır.

Egemen oluşu, yönetici akıl tarafından yönlendirilen modernitenin katı aşamasına denk gelen klasik kültür nosyonu kendini sonsuzca bozma ve yapma ediminden ziyade, kendini yenileme emrinin bir bileşeniydi. Ortodoks antropolojik tanımlamalarda (bir toplum=bir kültür), kültür, "modelin muhafazası", el yapımı toplumsal yapının devamı –şeklini her zaman koruyan ve norma yönelik rastgele ihlallerle sistemi dengeden çıkaracak tehdit ve sapmalara karşı başarıyla mücadele eden yapı– için hizmet eden etkili bir araç olarak görünmektedir. Kuşkusuz kültürün bu kavramsallaştırılışı eşzamanlı olarak uygun bir şekilde yönetilen (ya da Talcott Parson'u bir defa daha anarsak, onun bilinen ifadesiyle "ilkesel olarak koordine edilmiş") bir toplumsal bütünlüğün ütopik ufkuydu ve bir keşifti. Bu, olasılıkların dengeli bir yayılımı tarafından işaretlenmiş ve homeostatik aygıtlar tarafından sıkıca kontrol edilmiş; kültürün bir gurur kaynağı olarak gördüğü şeyler arasında yer alan; bireysel kümelerin, yanlış davranışların ya da sapkın eylemlerin sürekli izlendiği, telafi edilemeyecek zararlar meydana gelmeden önce devreye giren ya da ne olursa olsun bu zararların derhal etkisiz hale getirildiği ya da ortadan kaldırıldığı tecrit edilmiş bir çeşit bütünlüktü. Kendi kendini dengeleyen bir sistem (karşılaşma halindeki güçlerin baskılarına rağmen) inatla aynı kalmaya devam eden bir şey olarak topluma ait bu bakış açısının içinde *"kültür" fikri yöneticilerin rüyalarını gerçeğe dönüştürecek bir şey olarak kalır: Değişime karşı etkili bir direnç;* ama özellikle planlanmamış, tasarlanmamış, gelişigüzel değişime; neyin yararlı, makul ve uygun olduğunu söyleyen yöneticinin tanımının dışında kalan ve yöneticilerin isteğinden başka herhangi bir şeyin neden olduğu değişime karşı ve tercihen bunları önlemek üzere geliştirilen direnç.

Bu rüya eğer gerçekleşseydi, Joseph Brodsky'nin insan birlikteliğinin bir çeşit düzenlenmesine gönderme yaparak "tiranlık" adı

altında tarif ettiği şeyin bu dünyadaki öncüsü olacaktı, ki bu düzenleme, "senin dünyanı senin için inşa eder. Bu görevi büyük bir titizlikle, elbette demokrasinin yapabileceğinden çok daha iyi bir şekilde yerine getirir. Hayal, bir gün herkesi kendi bürokratına dönüştürmektir."[9] Milan Kundera tiranlığı "totalitarizm" olarak ifade ederken "göreliliği, şüpheyi ve soru sormayı dışlayan, kendini tekrar eden bir dünyada sanat için hiçbir yer yoktur"[10] diye yazmaktadır. "Roman yazımının (resimin, müziğin) tarihi insan özgürlüğünün, insanlığın kendi başarısının ve seçim yapabilme yetisinin doğumu ile yaşıttır. Bunlar doğaçlama ve kendi yolunu çizen kuralların yaratımı yoluyla gelişmiştir."[11]

Ancak bu anlayış, iki ila üç onyıl öncesinde, kültürün rolünün genellikle algılandığı biçimiyle kültür yönetimciliği halet-i ruhiyesi dâhilinde, kültürün, insanlık dünyasının algısına hâkim olan (ya da hâkim olmak için mücadele veren) yönetimsel proje tarafından ilhak edildiği ya da ilhak edilmek istendiği bir zamana aitti.

Son 20–30 yılda bundan daha fazlası oldu. Başlangıç olarak, neoliberalizm bayrağı altında gizlice yürütülen "yönetimci devrim, derece II"yi deneyimledik. Kültür yöneticileri "ahlaki düzenlemelerden", "kışkırtmaya"; gün gün gözetim ve siyasadan halkla ilişkilere, duygusuz, vurdumduymaz rutine dayanan, panoptik, her şeyi gözeten her şeyi izleyen tahakküm modelinden yönetileni belirsizlik, kararsızlık ve rutinin devamlı ama ölçüsüz bozuluşunun yayılımı durumuna fırlatma yoluyla tahakküme yöneldi. Ardından bireysel kendilik-politikalarına ait içeriğin üstün yanlarını içinde barındıran devlet hizmetleri de aşama aşama tasfiye edildi ve yaşam-politikası tüketici piyasasının yönettiği etki alanı içine itildi. Devlet bürokrasisine katı muhalefet dâhilinde, tüketici piyasaları rutinin *zayıflığının* ve bunların hızla –alışkanlık ya da normların güçlenmesini önleyecek kadar hızh– *iptalinin* üstesinden gelme kapasitesiyle bilinir.

Bu yeni dekorda günahkâr arzunun dizginlenmesini ve ehlileştirilmesini, dile gelmiş kültürün zorunlu olarak tecrübe edilmesini kendini-dengelemenin ve devamlılığın hizmetine sokma konusunda çok az talep vardır. Ya da en azından bu talebin bir zamanlardaki en az geleneksel ve en cesur taşıyıcıları olan inşa edilmiş ulus-devlet yöneticileri böyle bir görevlendirme konusundaki ilgilerini yitirmişlerdir. Üstelik oyuna katılan ve onların yerini alan kültürel

---

[9] Joseph Brodsky, "On Tyranny," *Less Than One: Selected Essays* içinde (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1987), s. 121.

[10] Milan Kundera, *Sztuka powiesci* (Varşova: Czytelnik, 1998), s. 21-22;

[11] Milan Kundera, *Les testaments trahis*, Burada alıntılanan Lehçe çeviri Marek Bienczyk tarafından yapılmıştır, *Zdradzone testamenty* (Varşova: PIW, 1993), s. 20-23

dramanın yeni senaryo yazarları ve yönetmenleri şimdi ilk ve son defa tüketicilere dönüşen insanlıktan sadece dizginlenmiş, düzenli, rutin ve esnek olmayan davranışları isteyeceklerken.

Katı-modern dramanın ilkesel karakterlerinin sahneyi terk etmesi ya da zaten gereğinden fazla olan yardımcı karakter seviyesine indirilmiş olmasıyla ve kanatlardaki değişimin –ve muhtemelen özel olarak meraklı olunmayan– yarattığı düşüşle çağdaşlarımız kendilerini Hannah Arendt'in Bertolt Brecht'ten aldığı esinle ifade edersek "karanlık zamanların" içinde buldular. Bu, söz konusu karanlığın doğası ve kökeninin Arendt tarafından nasıl açımlandığını gösterir:

> Eğer kendilerini gerçekte ve sözde gösterebilecekleri bir görünümler alanı sağlayarak insan ilişkileri üzerine ışık tutmak kamusal alanın işleviyse, (insanlar) iyi ya da kötü, kim olurlarsa olsunlar ya da ne yapacak olurlarsa olsunlar, bu ışık "inanılan yarık" ve "görünmez hükümet", olanı ifşa etmeyen, bunun yerine onu halının altına süpüren konuşma ve ahlaki öğütler tarafından bertaraf edildiğinde, gelecek olan karanlıktır. Aksi halde eski gerçekliklerin ortaya çıkarılması bahanesiyle tüm hakikat anlamsız değersizliklere indirgenir.[12]

Ve bu da Arendt'in durumun sonuçlarına ilişkin değerlendirmesidir:

> Kamusal alan kökensel olarak doğasının bir parçası olan etrafı aydınlatma gücünü yitirdi. Batı ülkelerinde fazla ve daha fazla insan, Antik dünyanın temel özgürlüklerden biri olarak gördüğü siyaset özgürlüğünün ve bu özgürlüğün kullanımının yitirilmesinden dolayı dünyadan ve onun içindeki zorunluluklardan uzaklaşmıştır. Ancak böylesi geri adımlarla, dünyanın neredeyse gösterilebilir kaybı kendini açığa vurur: yitirilen şey özel ve genellikle yeri doldurulamaz arasında olan, birey ve hemcinsleri arasında şekillendirilmesi gerekendir.[13]

Siyasetten ve kamusal alandan uzaklaşma bu yüzden eninde sonunda modern bireyin temel davranışı haline gelecektir, diye yazar Hannah Arendt kahince. "Modern birey dünyaya yabancılaşması neticesinde kendini yalnızca mahreminde ve yüzyüze karşılaşmaların samimiyetinde ifade edebilecektir."[14]

Bu yeni yeni elde edilen ve güçlendirilen mahremiyet ve "yüzyüze karşılaşmaların samimiyeti" –ayrılmaz bir birliktelik, karanlık zamanların eşzamanlı çıktıları ve nedenselliği– tüketim piyasasının hizmet ettiği, en nihayetinde toplumsal konumlanışların akış-

[12] Hannah Arendt, *Man in Dark Times* (New York: Harcourt Brace, 1983), s. viii.
[13] A.g.e., s. 4-5.
[14] A.g.e., s. 24.

kanlığını parasallaştırırken bireysel hak, zorunluluk ve yükümlülüklerin öngörülemez ve dengesiz, ihtilaflı durumunu, şimdiki anda sakinlerinin gözünden kaçmasından sakınan bir bugünü ve inatla belirlenemez bir geleceği, tüketici hayatın evrensel olumsallığını, insan ilişkilerinin zayıflığının artmasını teşvik eder. Bir zamanlar "tamamen yönetim altına alınmış kitle toplumunun" pek gerçek görünümünden korkan Adorno ve diğer eleştirmenler tarafından suçlanan, baskı altında ve iktidardan mahrum olarak hareket eden devlet yöneticileri, ahlaki düzenlemelere ait çabaları, isteyerek değilse de az bir dirençle, terk ederler. Bunun yerine ülke yöneticileri kendilerini "temsili devlet" içinde konuşlandırır ve "piyasanın ihtiyaçlarının" (ürün pazarlamacılarının talepleri olarak okuyun) "dürüst tacirleri" rolünü üstlenirler. Diğer bir ifadeyle, parayı verme göreviyle birlikte düdüğün çalınma hakkını da katı bir şekilde koruyarak, pazar güçlerinin istediği doğrultuda devam eden "gösterinin" risklerini, işlerini ve sorumluluklarını talep oyununa teslim eder, ikincilleştirir ya da azaltırlar. Bu temsili yöneticiler şimdi sanatsal tercihleri de kapsayan ve henüz itiraz edilen kültürel meseleler içinde kendi doğal çıkarlarını ilan ederler. Artık düzeni tasarlama, inşa etme ve sürdürme aracı olarak kültüre ve kitlelerin mobilizasyonu için bu aşamaların gerektirdiklerine ihtiyaç duyulmamasıyla birlikte, kültürel şeylerin faaliyetleri durdurulmuş, askeri stok mağazalarının güncellenmiş biçimlerinde, bireysel tüketime yönelik olarak satışa sunulmuştur.

Bununla beraber kültür yaratıcıları yöneticilerin –siyasi ya da ticari kültürel performansı irrasyonelliğe, kendiliğindenliğe ve yaratıma içsel özgürlüğe düşman *dışsal* ölçütlerle değerlendirme konusunda ısrarcı olanlar; kurallara itaati ve koydukları standartları güvenlik altına almak, böylece sanatsal hayal gücünün kanatlarını kırmak ve sanatçıların yaratıcılığına rehberlik eden ilkeleri sarsmak için kumanda ettikleri kaynakları ve güçleri kullananlar– rahatsızlık veren müdahalelerine karşı hâlâ ayaklanıp silaha sarılabilirler. Ne var ki daha önce tartışıldığı gibi, sanatın yönetimciliğin müdahalelerine karşı ilkesel itirazının yeni varılan bir nokta olmadığını tekrar etmek gerekir. Büyük hikâyenin bir parçası, ama başka bir bölümünün parçası olan bu *kardeşçe rekabetin* görünür bir sonu yoktur. Daha iyi ya da daha kötü de olsa, daha iyi *ve* daha kötü de olsa, kültürel yaratıcılar her zaman yöneticilere ihtiyaç duyarlar – tasavvur edildikleri aynı fildişi kulede, çıldırtıcı kalabalıktan uzakta ölmesinler diye.

Zamanımızın yöneticileri için *tamamen* yeni olan, vesayet altında bulundurduklarını keşfetmek, denetlemek, izlemek, yargılamak, tenkit etmek, ödüllendirmek ve cezalandırmak üzere konumlandırılmış ulus-inşacı devlet güçlerinin temsilcileri olmalarından ziyade,

yeni rolleri dâhilinde piyasa güçlerinin temsilcileri olmalandır. Doğal olarak *anında* tüketim, *anında* tatmin ve *anında* kâr için kurulmuş bir tercihi yansıtan *tüketim pazarı* onlar için temel ölçüttür. Uzun vadeli ihtiyaçları karşılayan bir tüketici pazarı –dikkat edin sonsuzluktan söz etmiyorum– daha terimsel düzlemde çelişki anlamına gelecektir. Tüketici piyasası, artık-kârlı-olmayan malların yerinin anında başkası tarafından alınması uğruna, ü ünün kullanımından atılmasına, gönderiminden artık hale gelişine ve son olarak yeniden çevrime girişine dek hızlı dolaşımı, daha kısa mesafeleri teşvik eder. Tüm bunlar sanatsal yaratımın doğasına ve sanatların mesajına karşı sinir bozucu bir karşıtlıkta tezahür eder. Kundera'nın sözleriyle "(yaratım) soruları önleyen, yok eden hızlı ve kolay cevapların gürültüsünde suskunlaşır".[15] Şu halde çıkarsanabileceği üzere yenilik, rekabet içinde birbirine bağlanmış kardeşlik tarafından izlenen yolların bölümlere ayrılmasıdır.

Bu, ikisinin asırlardır süren şiddetli rekabetinin yeni bölümünde söz konusu olan "kimin görevli olduğu" sorusuna önerilen yanıt değildir sadece. Aynı zamanda "görevli olmanın" amaçları ve sonuçlarıyla birlikte içerdiği çok özel anlamlardır. Bir adım öteye gidebilir (küçük bir adım, daha önce olduğu gibi) ve söz konusu olan şeyin Altamira mağarasında yapılan çizimlerden beri bildiğimiz sanatın hayatta kalma mücadelesi olduğunu söyleyebiliriz. Kültür, sürecin değerinin düşmesine, sonsuzluğun ölümüne – tüketim piyasasının zaferinin bu ilk "ikincil zayiatı"na– karşı hayatta kalabilir mi? Bu sorunun yanıtını gerçekten bilemeyiz – birinin Hans Jonas'ın "belirsizlik çağının" sakinlerine verdiği öğüdü takip ederek "cesur-yeni-tüketici yaşamın", "kader kâhinlerinin" koyu önsezilerine kışkırtıcılarının teminatlarından daha fazla güven duyabilmesine, ötekininse "suskunluk/yanıtsızlık nedeniyle bağışlanabilmesine" rağmen.

Tüketim piyasalarının standart ve ölçütlerine karşı kültürel yaratıcılığı ikincilleştirmek her şeyin potansiyel olarak tüketim ürünü olmaya yazgılı olmasının önkoşulunun, kültürel yaratım tarafından kabul edilmesini istemek anlamına gelir: kendilerini piyasa değerinin (*mevcut* piyasa değerinin kuşkusuz) terimleriyle meşrulaştırmaları ya da yok olmaları anlamına.

Sanatsal ürünlerin piyasa değerinin tanınmasını emreden şey, sanatsal ürünlere yöneltilen ilk soru, ödeme yapacak uygun bir kapasite tarafından talebin desteklenip desteklenmeyeceğini belirleyecek piyasa talebine ilişkindir (yani ürün hızlı ve elverişli bir şe-

[15] Kundera, *Sztuka powiesci*, s. 25.

kilde desteklenmeye yatkın mıdır ya da halihâzırda bunun için yeterli midir?). Kaprisli, garabet ve dönek olmakla nam salmış tüketici taleplerinin, sanatsal ürünleri yönlendiren tüketici piyasasına ait kayıtların hatalı konjonktür analizleri, hedeften uzak değerlendirmeler ve büyük ölçüde yanlış kararlar olduğunu da not düşelim. Pratikte bu kural, potansiyel hedeflerin *nicel* değer artımıyla birlikte eksik *kalite* analizini telafi etmeyi ve israflı bir aşırılık ya da aşırı israfa yol açan pek çok bahis yatırımını kısıtlar (Mükemmel şekilde yazılmış oyunlarına ek olarak saygın ve yetenekli bir fotoğrafçı da olan G.B. Shaw, acemi fotoğrafçılara bir oğul vermek için binlerce yumurta dökmek zorunda olan "balık" örneğini takip etmelerini öğütler. Piyasayı canlı tutan tüm tüketim endüstrisinin ve pazarlama yöneticilerinin Shaw'un tavsiyesini izlediği görülüyor). Böyle bir strateji hatalı maliyet-zarar analizinin neden olduğu aşırı kayıplara karşı bazen emniyet sağlayabilir; bununla birlikte bu strateji eğer görünürde hiçbir talep yoksa eserlerinin gerçek değerini ifşa edecek bir şansın var olması konusunda (yani açıkça kısa vadede, piyasa hesaplamalarının kısa-vadeliliklerine özgü olarak) sanatçıları ikna etmek için çok az şey yapar, ya da hiç yapamaz.

Bugün sanatsal yaratımların kaderine karar veren (bilinmezcesine olmasına rağmen) olası müşteriler, bunların sayıları ve alıcıların banka hesaplarında bulunan nakit dizileridir. "Başarılı" ürünleri (bu nedenle kamunun dikkatini üzerine çeken) başarısızlardan (yalnızca sanat galerilerinde olan ve bu galeriler yoluyla kötü şöhretini yok etmenin üstesinden gelemeyecek olanlardan) ayıran çizgi, satışlar, izlenme rekorları ve gişe gelirleri tarafından çizilir. Daniel J. Boorstin'in esprili tanımlamasına göre "ünlü biri, iyi bilinen biri olduğu için bilinen kişi, çok satan bir kitapsa sadece iyi satmayı başarabilen bir kitaptır". Aynı şey iyi satan sanat eserleri için de söylenebilir. Şimdiye dek yaratımın temel sanatsal erdemleri ve bunların yazarlarının ün durumu arasındaki ilişki, teorisyenler ve çağdaş sanat eleştirmenleri tarafından Boorstin'in şaka yollu tanımlarının öne sürdüğü tek-yönlü korelasyondan çok daha fazla değişken kriter çerçevesinde kurulmuştur. Eğer sanatçıların ününün etken nedeni aranıyorsa, bu muhtemelen markanın ününde (galeri, yayın) bulunabilir. Kişinin çalışmasının bu vasıtalar yoluyla desteklenmesi, çömez sanatçıyı karanlıklardan alıp sahne ışıklarının altına koyar.

İyi talih ya da şans –sanatçının dünya çapında başarı elde etmesi için her zaman ihtiyaç duyduğu zorunlu etken– birbirine iliştirilmiş biblolar satarken kazara ya da nadiren beliriverecek ve bunların sanatsal değerini takdir edecek bir ziyaretçiyi boşu boşuna bekleyen bir kenar mahalle insanının satış yaptığı arka sokaklarda-

ki mağazanın önünde arabasını durduran bir Charles Saatchi'dir. Bir defa iyi sanatı kötüden (ve uzmanlar için, sanatı sanat olmayandan) ayıran galerinin duvar ve bölmelerine taşındığında bu biblolar sanat eseri haline gelir. Galerinin adının zaferi sergideki sanatçıların resimlerinden daha fazla revaç bulur. Esnek normların ve havada asılı değerlerin can sıkıcı derecedeki kafa karıştırıcı akışkan-modern dünyasında, bu, beklenmedik değil, özelde sanatsal acayiplikten ziyade evrensel bir eğilimdir. Naomi Klein'ın veciz şekilde ifade ettiği gibi "Bugünün en iyi bilinen üreticileri artık ürün imal etmemekte, bunları tanıtmamakta, bundan daha ziyade ürünleri satın alıp *markalamaktadır*".[16] Eklenen marka ve logo (bu, satın alınan şeylerin taşındığı ve bunlara anlam veren galeri ismiyle etiketlenmiş olan alışveriş torbasıdır) ürüne değer katmaz. Bunların *değeri*dir; *piyasa değeri*dir ve dolayısıyla bu anlamda bir *değer*dir.

Sanatsal yaratımlara marka basma yoluyla ödünç değerler verenler (ya da markasını geri alarak ürünün değerini düşürenler) yalnızca şirketler değildir; markalama işlemi kural olarak bir *olay* tarafından –kısa süreli ama tüm-duraklara-uğrayan çoklu ortam "kampanyaları"– tarafından desteklenir. Olaylar, değerin en güçlü kaynakları olarak görünür. Promosyon olaylarına, "tanıtım" olaylarına büyük ölçüde katılım gerçekleştirilir; tabi ki katılımın yoğun olmasının bilinirliği sayesinde. Ve olaylar kitlesel şekilde bilet sattırır, çünkü biletler uzun kuyruklara komuta etmesiyle bilinirler.

Böyle olaylar en ünlü galerilerdeki sanat ürünlerinin nadiren yapılan gösterimlerinin bile içerdiği risklerden sakınır. Kamunun meşhum zayıf hafızasında uydurulan bir dünyada ve tüketicinin dikkatini çekmek için ortaya atılan sayısız cazibe merkezi arasındaki öldürücü rekabet ortamında galerilerden farklı olarak olaylar, şüpheli sadakat yeminlerine güvenme ihtiyacı duymazlar. Tüm iyi niyetli tüketim ürünleri gibi olaylar da bir "son kullanma tarihi" barındırırlar. Tasarımcıları ve yöneticileri, uzun-vadeli kaygıları hesaplamalarının haricinde bırakabilirler (büyük tasarrufların ve çağın ruhuyla uyum halinde olmanın esinlediği rahatlıkların çifte kazancıyla). George Steiner'ın yerinde ifadesiyle söylenirse, olay üreticileri "azami etki ve hemen eskime" üzerine plan yapar ve buna uygun şekilde tedariklerde bulunurlar.

Piyasa değerinin en üretken kaynağı olarak "zamanı-belirli-olayların" –kamusal ilginin yaşam süresiyle ilgili beklentileri aşmayacak bir uzunluğa sahiptirler– harikulade ve şaşırtıcı yükselişi akışkan-modern örüntünün evrensel eğilimiyle uyumlu şekilde çanlarını çal-

[16] Naomi Klein, *No Logo* (Londra: Flamingo, 2001), s. 5.

maktadır. Kültür ürünleri –cansız nesneler ya da eğitilmiş insanlar– bugünlerde "projelerin" hizmetinde, açıkçası "tekrarsız" ve "kısa ömürlü" yükümlülükler olarak kaydedilmeye meyillidir. Naomi Klein'in araştırma grubunun tespit ettiği gibi "Gerçekten yalnızca toprağı değil, ayrıca buğdayı, sığır etini, tuğlayı, metalleri, betonu, kimyasalları, mısır ürünlerini ve geleneksel olarak sürece dışsal olduğu kabul edilen ürünlerin –kendi ayakları üzerinde durduğuna, kıymet ve üstünlüklerini gözler önüne sererek ve ifşa ederek kanıtladığına inanılan nesnelerin– sonsuz çeşitliliğini markalayabilirsiniz."[17]

Yüzyıllardır kültür, yönetimle, kolay olmayan bir ortaklaşa yaşam, rahatsız edici bir çekişme ya da aşk-nefret ilişkisi içinde yaşadı. Bu ilişki kültür açısından, bazen yöneticilerin sıkıştırmalarından nefesinin kesildiği ama aynı zamanda sığınmak için yöneticilere koştuğu ve rakibi tarafından yeniden hayat verilip güçlendirildiği bir mahiyetteydi. Kültür yönetim şekil değiştirseydi hayatta kalabilir miydi? Kelebek misali çok kısa bir ömre sahip olanların dışında bir şeye izin verilebilir mi? Yeni yönetime doğru gelen yeni yöneticilik anlayışıyla birlikte kültürün liderliği nakit kazanımı için yapılan satışlara indirgenmeyecek mi? Kültürün bedenine uyan bir metafor olarak, ölü ya da düşük doğmuş "kültürel olaylar" mezarlığı yükselen eğilimlerin yerini almayacak mı?

Williem de Kooning bizim dünyamızda "içeriğin bir göz kırpış", firari bir görü, geçip giden bir bakış olduğunu ileri sürer.[18] Bu arada post-modern kültürün dönüşleri ve sapmalarının en keskin analizcisi Yves Michaud sonsuza dek ele geçmez ve inatla izlenen bir hedef olan sanatın ve estetiğin bugünlerde sanat yoksunu, içi boşaltılmış bir dünyada tüketildiğini ve bu tüketimin kutlandığını söyler.[19]

Mutluluğun haricinde güzellik modern ruhun olanaksız ideallerinin rehberi ve en heyecan verici modern vaatlerden biriydi. Sarmal tarihin ve mutluluk hayalinin anlambilimsel maceralarını başka bir yerde kısaca tarif etmiştim.[20] Şimdi güzelliğe dönersek, bunun tarihi akışkan-modern kültürün müsrifliğinin doğumu ve gelişimi açısından örnek teşkil edebilir.

Güzellik düşüncesinin bir zamanlar –en azından Rönesans'tan beri– yönetimci hırsları tartmak için ortaya atıldığını iddia ediyorum. Erken dönem modern tartışmalarda "güzelliğin" anlamı konu-

---

[17] A.g.e., s. 25.

[18] Willem de Kooning, *Écrits et propos* (Paris: Éditions de l'Ensba, 1992), s. 90ve devamı.

[19] Yves Michaud, *L'art a l'état gazeux: Essai sur le triomphe de l'esthétique* (Paris: Stock, 2003), s. 9.

[20] Zygmunt Bauman, *Society under Siege* (Cambridge: Polity Press, 2002), Böl 4.

sunda sıklıkla öne sürülen kavramlar ahenk, orantı, simetri, düzen ve benzerleriydi (John Keats sıhhati ve sessiz nefes alıp vermeyi de ekler). İdeale yakınlaşan her şey belki de en özlüce Leon Battista Alberti tarafından formüle edilmiştir: ideal durum, herhangi bir değişikliğin yalnızca daha kötü bir durumu yaratacağı hâl, Alberti'nin verdiği isimle *mükemmeliyet*tir. Güzellik mükemmeliyet anlamına gelmiştir ve güzel olarak adlandırılma hakkına sahip olan, mükemmeldir. Pek çok modern büyük sanatçı akıllarda mükemmeliyet durumuna dair bir fikir –Alberti'ye göre kendi eserinin konusu– uyandırmak, bunun bir yolunu bulmak için mücadele etti. Mondrian, Matisse, Arp, ya da Rothko örneklerini düşünün. Mondrian'ın tablolarındaki dikdörtgenleri çıkarın ve bunları Mondrian'ın seçtiğinden değişik bir şekilde yeniden düzenlemeye çalışın. Bulacağınız farklılıklar size ait olacak, tüm olası düzenlemeler karşılaştırmalı olarak size "çirkin" görünecek ve bunlar içsel olarak daha az memnuniyet uyandıracaktır. Ya da Matisse'nin *Dance*'ındaki figürleri atın ve bunları farklı bir şekilde birbiriyle ilişkilendirin. Büyük olasılıkla benzer bir hüsrana uğrayacaksınız.

Ancak son kertede "mükemmeliyetin" anlamı nedir? Bir defa bir nesne "mükemmel" formunu kazandı mı, hiçbir değişiklik istenmez ve bunlar tavsiye edilmez olur. Mükemmeliyet değişimin son bulduğu yer anlamına gelir. Daha fazla değişikliğe hayır! Başka bir evrene nakledilmedikçe, şu andaki her şey aynı olacak – sonsuza dek! Mükemmel olan asla değerini kaybetmeyecek, asla gereksiz olmayacak, asla reddedilmeyecek ve yeniden konumlandırılmayacak. Yani asla "çöpe" dönüşmeyecek. Buna karşılık şu andan itibaren ilerleyen aşamalardaki tüm araştırma ve deneyimler gereksizleşecek. Şu halde mükemmeliyetin ardından (o şey için) sıla özlemi çekerken, hayal gücümüzü azamiye doğru esnetmeye, yaratıcı güçlerimizi yeniden konumlandırmaya ihtiyaç duyarız. Ancak hayal gücümüzü müsrifçe bir meşgaleye ya da yaratım biçimine çevirmek sadece gereksiz değil aynı zamanda istenilmez bir şeydir de. Eğer güzellik mükemmeliyetse, güzelliğe bir defa ulaşıldığında artık hiçbir şey olmayacaktır. Güzellikten *sonra* hiçbir şey yoktur.

Biz insanların günahkâr, "aşkın" hayvan türleri olmamıza karşı yapabileceğimiz hiçbir şey yok. Sanatçılarsa (her ne anlama geliyorsa en azından gerçek sanatçılar) diğer insanlardan çok daha fazla bu özellikle yüklüdürler. Onlar bugünün ötesinde yaşarlar. Reprezentasyonları, duyuların hapsinden kaçabilir ve bunlardan yakasını sıyırabilir. Onların yaşadığı dünya, bizlerin deneyimlediği dünyanın her daim bir ayak, bir mil ya da bir yıldız yılı ötesindedir. Deneyimin ötesinde ortaya çıkan dünyanın bu kısmını, "idealler"

olarak adlandırırız. "İdeallerse" henüz keşfedilmemiş ve haritalanmamış bilgilere bizi yönlendirmek zorundadır.

"Güzellik" hâlihazırdaki dünyanın ötesinde sanatçıları yönlendiren böylesi ideallerden biriydi. Değeri tamamen ona rehberlik eden bir gücü gerektirirdi. Güzelliğin işaretlediği ideal noktaya bir sanatçı ulaşmış olsaydı, o bu gücü yitirirdi – yolculuğu sona ererdi. İhlâl edecek ve aşacak bir şey kalmaz, keşif ve deneye sığınacak oda bulunmazdı. Pek çok şeyi güzel olarak adlandırırız; ancak bunlardan hiçbirinin daha da güzelleştirilemez düzeyde olduğunu dürüst olduğumuz sürece söyleyemeyiz. Mükemmeliyetin sınırı sonsuzluktur. O sonsuza dek, *henüz olmamış olandır*. Yalnızca geliştirecek çok fazla şeyi olanlar daha fazla geliştirmenin "istenmez" olduğu ilişki durumunu hayal edebilirler. Mükemmeliyetin bakış açısı *hâlâlığın,* mevcudiyetin övgüsü olabilir. Ancak bu görüşün işi bizi öylece kalmaktan çekmek ve buna itmektir. *Hâlâlık,* mezarlıkların ilgi alanıdır – ve bununla çelişkili olarak, bizi yaşamda tutan *hâlâlık hayalidir.* Bu rüya gerçekleşmemiş olarak kaldığı sürece bizler günleri sayar, günlerin amaçlı olduğunu ve yapılması gereken bitirilmemiş işler bulunduğunu hesaplarız.

İnatla ve deli edercesine bitirilmeyi reddeden böylesi işler katışıksız bir kutsama değildir ve kirlenmemiş mutluluğu getirmez. "Bitirilmemiş iş" durumunun pek çok cazip yanı vardır; ancak tüm diğer durumlar gibi mükemmeliyet yoksunluğuna düşer. Güzelliğin peşinde olmayı reddeden Picasso için sanatsal yaratım kutsaldı. Çünkü ona göre Tanrı mükemmeliyetçi değildi. Françoise Gilot ve Carlton Lake'in tanıklıklarına göre Picasso Tanrı'yı "yalnızca başka bir yaratıcı" olarak düşünüyordu. "Tanrı zürafayı, fili, kediyi icat etti. Onun gerçek bir tarzı yoktur. Sadece başka şeyler üzerinde denemeler yapma yoluna gider". Çağdaş sanatların görünümleri ve durumu üzerinde uzun uzun düşünen Tom Wolfe kaygılıdır: "Temsili nesnelerden, üçüncü boyuttan, boyalardan, teknikten, çerçeve ve tuallerden kurtulduk... ama ya duvarın kendisi? Duvardaki sanat yapıtının imgesi modern-öncesi bir şey değil mi?"[21]

Bir icra sanatçısı, hevesli bir fotoğrafçı ve Paris'in en prestijli sanat salonlarında asılı (en azından ben dört yıl önce onları orada gördüm) çok büyük tuallerin ressamı Jacques Villeglé farklı bir çeşit duvar tasarlar: tamamen post-modern bir aygıt, eylemin meydana geldiği yerle karşı karşıya kalan bir duvar, sanatta "içeride" ve "dışarıda" olan arasındaki farkı tanımlayan modernist kural uyarınca düşünülebilecek bir kafesten ya da bir barınaktan ziyade bir pencere.

[21] Wolfe'un alıntılandığı yer: Patrick Barrer, *(Tout) l'art contemporain est-il mal?* (Lozan: Fauvre, 2000) s. 67

Villeglé'ın tablolarının yapıştırıldığı galeri duvarları, şehrinkilerdir – hâlihazırda yaşayan, hiç bitmeyecek ve bariz şekilde modern sanatın durmaksızın güncellenen kayıtları. Böylesi duvarlar yaşamın kanıtlarının bulunabildiği –daha sonradan müze duvarlarına iliştirilmek, sanat eseri olarak yeniden hayata döndürülmek üzere ortaya çıkarılan ve kaydedilen– özel yerlerdir. Villeglé'in nesneleri kamuya yapılan uyarıları, ilanları, posterleri ve reklamları taşıyan; ya da sadece kamusal yerleri ve özel yaşam alanlarını gizleyen ve ayıran çizgileri esneten duvarlardır. Bu tuğla planlar ve mülayim betonlar zinciri yazıcılar, dağıtımcılar ve panoların yapıştırıcılarına yönelik dur duraksız bir meydan okuma ve ayartma; ilgi çekme yarışındaki görüntü ve seslerle ağzına kadar dolu olan akışkan-modern bir şehirde direnç göstermenin imkânsızlığına dair bir kışkırtmadır.

Bir defa Villeglé'nin tabloları tarafından sabitlendiler mi bilgi imparatorluğunun çoğalan askerleri tarafından işgal ve ilhak edilen panolar ve duvarlar farklı geçmişlerine güçlükle ihanet ederler. Hepsi şok edici bir şekilde birbirine benzerler. Tekrar tekrar Boulevard de la Chapelle, Haussmann, Malesherbes, rue Littré; Boulevard Marne, Rue des Écoles; Saint-Lazare, Faubourg Saint-Martin ya da Sèvres ve Montparnasse'nin kesiştikleri yerlere yapıştırılmış olsalar da. Her biri rastgele, karmakarışık mezarlıklar ve bina alanlarıdır. Ölmek üzere olan ve kısa bir süre sonra ölmek için doğacak olan şeylerin buluşma noktası. Çürüyen cesetlerin kokusuna karışmış taze yapışkanın esans kavgası. *Affiches lacérées* diye adlandırır Villeglé tuallerini. Daha yeni parçalanmış kâğıt kırpıkları, parçalanmayı bekleyen öteki kırpıklar üzerinde uçuşur. Kurtarılmış yarım yüzlerin yarı gülüşleri; diğer teki olmayan gözler ya da kulaklar, dizler ve dirsekler... Bunları birbiriyle birlikte düşünebileceğiniz ve ilişkilendireceğiniz hiçbir şey yokken... İdraka ulaşamadan sessizliğe gömülen ağlayışlar, cümle ortasında kesilen, dağılan gözden yiten mesajlar, doğum yerinin anlamı olmadan tutuklanan ve boğularak öldürülen, başlangıç yeri olmayan ya da bitirilmemiş cümleler.

Bu kırpık kümeleri yaşam doludur yine de. Hiçbir şey henüz burada değildir; olan her şey başka bir yeri geçici bir terk ediş ya da başka bir yere yolculuktur. Her yer evdir, yani yol üstü otelleri. Bu pano ve duvarlar katman üzerine katmanla doldurulmuş ya da doldurulacak olan, izlerini paramparça ederek ilerleyen tarihin, tarih yapımının enstantaneleridir: *İsrafın red fabrikası olarak tarih.* Ne yaratım ne yıkım, ne öğrenme ne de içtenlikli unutuş. Sadece yararsızlığın soluk kanıtı –hem de böylesi ayrımların son derece büyük aptallığıyla–. Burada hiçbir şey uzun süre yaşamak için doğmaz ve hiçbir

şey kesin olarak ölmez. Süre(ç) mi? Üzgünüm, ne demek istediniz? Yok olmamak üzere yapılmış şeyler mi? Ne garip bir düşünce!

Manolo Valdes'in tuvalleri de büyük oranda ve dikkat çekici bir biçimde birbirine benzerdir. Taşıdıkları mesaj, her ne olursa olsun bunu samimiyetsiz ama tutkulu bir ısrarla, tekrar tekrar, tual tual yineler. Valdes yüzleri resmeder/harmanlar/düzenler/birleştirir. Ya da daha ziyade tek bir yüzü-tek bir kadın yüzünü. Her bir tual diğer bir başlangıcın, başka bir yola çıkışın, portreyi bitirmek için başlatılan diğer bir girişimin/çabanın maddi kanıtıdır. "Son" sözcüğü her ne anlama geliyor olursa olsun, tuali sona erdirmemek; ya da daha ziyade bir süre önce tamamlanmış, ancak kısa bir süre sonra demode ve hükümlü olarak suçlanacak olan bir işin kanıtı mı? Elbette tual galerinin duvarına asıldığı anda dondurulmuştur – ama yukarı mı aşağı mı takmalı? *İleriye mi geriye mi?* Anlatın bana. Benim parama *ileriyi geri*den tarif edemeyeceksiniz. Oldukları yeri tarif etmek için "ilerinin" doğru sözcük olduğunda ısrar edenler, ileri-görüşlü insanlar tarafından sadıkane savunulan ve bu "yaratım"ı tamama erdirdikleri yıkıma uygun isim olarak kabul eden yaratıcı insanların gözünü çevirdiği, bir zamanlar bir sır barındırdığı varsayılan ama şimdi açıkça ifşa olunmuş olan bu batıl inanç her ne kadar şu anda yalınlaşmışsa da, tıpkı yaratım ile yıkım arasındaki karşıtlık gibi, bu ayrım da anlamını yitirmiştir – ya da belki de anlamı hiç olmamıştı. En azından Valdés'in tuallerinin mesajı budur. Ahenk ve uyum içinde olmak, belki de bu tuallerin tek mesajıdır.

Valdés'in kolajları büyük bir emek sarf edilerek bir araya getirilmiştir. Tabaka tabaka, çuval bezi ya da çul kırpıntıları ve parçalarıyla – bazıları boyalıdır; bazıları kendir ya da elyafin bir zamanlarki zarafetiyle açık alınlıdır; bazıları resimlenmek üzere astarlanmıştır; bazıları daha önce kaplandıkları kurumuş boyanın zerrelerini saçmaktadır. Ya da bunlar tamamlanmış bir tuvalden farklı olarak kusursuzca ve eksiksizce parçalanmış yapıtlar mıdır? Yamalar birbirine üstünkörü yapıştırılır – havada asılı gevşek sonlar. Ama yine de bu hiçbir şeydir; zira diğer kesmelerin altında baskılanmak üzere oldukları,ya da birbirine bağlanmama/yapıştırılmama ve sökülme aşamasında oldukları açıktır. Bu kolaj enstantaneleri yaratım sürecinde mi yakalanır ya da daha ileri bir çözülme aşamasında mı? Bu çuval bezi kırpıntı ve parçaları daha şimdi mi sabitlenmiştir? Ya da henüz sabitlenmemiş midir? Taze ve ham, ya da kullanılmış ve kokuşmakta olan? Mesaj: fark etmez ve fark etseydi bile bunu bilemeyecektiniz.

Villeglé ve Valdés akışkan-modern çağın –kendine güvenini yitirmiş, tüketimci voroluş fırtınasına kendini terk etmiş, mükemmeliyet modellerini izlemek şöyle dursun tasarlamak cüretinden

mahrum, fırtınaya son verecek bir durumun– temsili sanatçılarıdır. Katı modern çağın "sonsuzluk" fikri esasında tezahür edişinden farklı olarak (devamlı, tekdüze ve değişmez aynılığın kısa yolu) akışkan modernite kendine bir hedef ve bir bitiş çizgisi belirlemez. Daha açık olarak aşkınlığın kalitesini yalnızca geçiciliğe havale eder. Zaman *uçar;* zaman artık ilerlemez; değişim vardır, her zaman değişim, yeni ve farklı olan ne varsa ona doğru değişim – ancak hiçbir varış yeri, bitiş noktası, tamamlanmış bir misyon umudu/öngörüsü yoktur. Varolan her bir an, *eş zamanlı olarak,* yeni bir başlangıç *ve* sona gebedir – bir kere yemin etmiş antagonistler (bugünün) Siyam İkizleri.

Sanatçılar burada, yapıtlarında akışkan-modern deneyimin tanımlayıcı özelliklerini çoğullaştırmayı tartıştılar. Zaman okunun geçersiz kılınmasına ek olarak, yaratıcı-yıkıcı, öğrenme-unutuş, ileri-geri adımlar arasındaki karşıtlığın iptali... Bunlar galerilerin duvarlarını süslemesi için asılan tuvaller üzerine Villeglé ve Valdés'in yeniden dönüştürdüğü yaşanmış gerçekliğin işaretleridir. Yalnız da değillerdir; *Lebenswelt*'in bu yeni vasıflarını hazmetmek ve deneyimi buna eklemlemek sanatın belki de temel kaygısıdır, ki bu sanat, "bakıcıların" olmadığı bir dünyaya atfedilir – sanatçıların artık portrelerini tamamlamaları için yeterince uzun süre sandalyede oturacağına güvenmedikleri bir dünya. Bu kaygı, sanat ürünlerinin yaşam sürelerinin bir performansa, bir oluşa dek kısalmış olması; serginin açılışı ve dağılışı arasındaki kısa süre ve bir serginin sökülmesi eğilimi dâhilinde kendini tekrar ve tekrar açığa vurur. Aynı şekilde sanat nesnelerinin yapıldığı şeyler arasında kolay kırılır ve hassas, esas olarak derecelendirilebilen ve yok edilebilen malzemelerin tercih edilmesinde, pek çok kişi tarafından ziyaret edilebilecek ya da fırtınalı havaların kaprislerine karşı uzun süre ayakta kalabilen topraktan yapılma işler dâhilinde, bir bütün olarak ele alındığındaysa her an meydana gelebilecek bozulma ve nesnenin maddi mevcudiyetinin kayboluşuyla bir araya gelişinin tercih edilmesinde kendini gösterir.

Fark edileceği üzere "güzelliğin" anlamı kaçınılmaz bir değişim geçiriyor. Filozoflar yüzyıllar boyunca ciddiyetle ve zahmet çekerek inşa ettikleri kavramları sözcüğün güncel kullanımları içinde güç bela tanıyabiliyorlar. Her şeyden önce güzellik ve sonsuzluk, estetik değer ile dayanıklılık arasındaki çizgiyi yitiriyorlar. Bununla birlikte bir zamanlar fikir birliğinde olan filozoflar şimdi güzelliğin dönek ve kırılgan kişisel kaprisler üzerinde yükseldiği konusunda sertçe çatışmaktadırlar. "İlk bakışta güzellik" mümkün bir şey olabilseydi bile yalnızca zamanın (sonsuz) akışı, onu güvenilir, nihai ve garanti altı-

na alan bir teste tabi tutabilirdi (Keats'ın ısrarla belirttiği üzere "güzel bir şey sonsuza dek süren bir eğlencedir"). Bugünün filozofları herhangi bir makul estetik yargının zorunlu özelliği olarak bir zamanlar tanınan "evrensel geçerlilik iddiasını da" kaybedeceklerdi. Akışkan-modern "kumarhane kültürünün" ortaya çıkışıyla gemiden atılan bu iki noktadır ve bunlar bariz şekilde "güzellik" sözcüğünün güncel popüler kullanımından yoksundurlar.

Müşterilerinin zamanını boşa harcamamak ya da onların geleceği hakkında ön yargılı olmamak ve nihayet belirsiz bir eğlence için tüketim piyasaları, anında tüketilecek –tercihen tek kullanımlık ve sonra yerinin hızla değiştirildiği ve bu yerin başka bir ürün tarafından doldurulduğu– ürünler sunarlar. Bunun içindir ki, yaşam alanı, nesnelere bir kez hayran olununca ve onlara imrenilince, moda olmaktan çıksalar da karmaşa içinde kalmayacaktır. Ürün fırtınası, tekliflerin olağanüstü çeşitliliği ve değişimin başdöndürücü adımları tarafından kafası karışan müşteriler kendi öğrenme ve hatırlama yeteneklerine artık daha fazla güvenemezler. Yani müşteriler güncel sunumun "o şey", "sıcak şey", "sahip olunması gereken ve görülmesi zorunlu şey" (kendi gözleriyle ve buna nüfuz ederek) olduğu yönündeki piyasa teminatını kabul etmek zorunda kalır (memnuniyetle öyle yapar). Bu, Lewis Carroll'un bir yüzyıllık fantezisinin gerçeğe dönüşmesidir: "Yarışmadaki yerinizi korumak, yarışmanın kendisidir. Eğer başka bir noktayı elde etmek isterseniz, iki kat daha hızlı koşmak zorundasınız."

Ürünün "sonsuza yayılan" ya da "nesnel" estetik değeri, hakkında endişelenilmesi gereken son şeydir. Ve güzellik ona "dikkatle bakanın" gözlerinde değildir. Bunun yerine bugünün modası içinde konumlanmıştır. Güzel olan son modanın yerini başka bir trendin almasıyla da –kuşkusuz bu trend de sonra aynı kaderi paylaşacaktır– güzel, çirkin olur. Piyasanın olağandışı kapasitesi, düzenli olarak müşteriye seçenekler sunmazsa –bunlar kısa ömürlü, görünürde bireysel ve potansiyel olarak gelişigüzel ve yaygın olsalar bile– müşteriler kendilerini tamamen yanlış yönlendirilmiş ve kaybolmuş hissedeceklerdir. Zevk artık güvenilir bir rehber değildir. Öğrenime ve daha önce kazanılmış birikimlere güvenmek yardımdan ziyade tuzaktır. Dünün *comme il faut* 'u (uygun şekli) yarın uyarı vermeksizin *comme il ne faut pas*'a (uygun olmayan şekle) dönüşebilir.

"Güzellik yönetir" diye gözlemler Yves Michaud akışkan-modern dünyada sanatların durumu üzerine yazdığı ikna edici raporunda. "Her bakımdan şu bir emir haline geldi: Güzel ol ya da en

azından çirkinliğini bize ver."[22] Çirkin olmak çöplüğe mahkûm edilmek anlamına gelir. Diğer yandan çöplüğe mahkûm olmak birinin çirkin olduğunun kesin kanıtıdır. Bu modern sanatçıların ve eğitimli estetik filozoflarının büyük emek verdikleri, sürekli hayalini kurdukları şey değil miydi? Öyleyse tanıklık ettiğimiz şey nedir? Güzelin nihai zaferi mi? "Modern projenin" en azından en büyük amaçlarından birinin yerine getirilmesi mi?

"Öyle değil", diyecektir Michaud. Aslında estetik zafer kazandı ama kendi nesnesi üzerinde. Sanat, estetik güzelliğin *önemsizleştirilmesi* vasıtasıyla utkusunu gerçekleştirdi. Sanat yapıtı olarak adlandırılanların ("değerli ve nadir"; "bir aurayla ve sihirli özelliklerle üzerine yatırım yapılan", "kendine özgü, saf ve görkemli") konumunu sarsma yoluyla. "Estetik, sanat yapıtlarından arındırılan bir dünyada büyütülür, yayılır ve tüketilir", diye yazar Michaud. Sanat, modern kimyanın öncülerinin esiri gibi her şeye nüfuz eden ve hiçbir şey içinde yoğunlaşmayan bir çeşit "estetik esir" olacak şekilde buharlaştırıldı. Güzel, revaçta olan ünlü tasarımcıların etiketini taşıyan hırkalar, fitness antrenmanları, estetik ameliyatlar ve makyaj vasıtasıyla son modaya göre biçimlendirilen bedenler, süpermarket reyonlarda bulunan paketlenmiş ürünlerdir. "Plastik torbalar içinde düzenlice ambalajlanmış, ambulanslar önüne sıralanan cesetler bile güzeldir"[23], der Michaud. Güzel olan bir şeyin çöplüğe giden yolda 15 dakikası, hatta belki de 15 günü vardır/olabilir/olması için çabalamalıdır.

İnsanlar için mezarlıklar neyse, sanat eserleri için de müzeler odur. Artık canlı olmayan ve canlanmayacak nesnelerin korunduğu ve yerleştirildiği alanlar. Bazı insan cesetleri kendini öksüz hisseden ya da sevdiğini yitiren insanlar tarafından ziyaret edilmek üzere mezara konulur ve bunların üzerleri taşlarla örtülür. Diğer bazıları işaretsiz kitlesel mezarlıklarda ya da yanmış köylerde, yanan fırınlarda ve Rio de la Plata'nın derinliklerinde hiçbir iz bırakmadan sonsuza dek gözden yiterler. Bazı sanat yapıtları turist rehberlerinin yolcuları ya da tarih meraklıları için arkeolojik buluşların yanında korunmak üzere düzeltildikleri, temizlendikleri ve bir zamanlar alkışlanan güzelliklerinin mumyalandığı müzelere yerleştirilirler. Mezarlıklar ve müzeler, kendi kuşatılmış mekânlarında iş yaşamından ayrılmış olarak ve kendilerine özgü ziyaret saatleriyle günlük yaşamın karmaşasından uzak bir yerlerde konumlandırılmışlardır. Mezarlıklarda olduğu gibi müzelerde de kimse yüksek sesle konuşmaz, yemez, içmez, koşmaz ya da ziyarete açık nesnelere dokunmaz.

---

[22] Michaud, *L'art à l'état gazeux*, s. 7, 9.
[23] A.g.e., s. 77.

Günlük yaşamın görüntüsü farklıdır. Bu görüntü sanat eserlerinin değil, estetiğin alanıdır. Ömrü kısa performansların ve oluşların sahnesidir. Açıkça birbirine karışan düzenlemeler, bilinçli şekilde kendiliğinden yok olacak maddeler ya da maddi olmayan düşüncelerle pamuk ipliğine bağlı nesneler için... Tüm bu şeyler ve olaylar kalış sürelerini haddinden fazla uzatmayacaklarına ve kutsal yeminlerine sadık kalacaklarına ant içeceklerdir. Sahneye konulan ve burada görülen hiçbir şey bâki olacağını ya da izinsiz olarak kalmaya devam ederek can sıkacağını –bir defa zamanı dolduğunda– demek istemez. Zayıflık ve fanilik oyunun isimleridir. Orada her ne olursa olsun, bunlar yalnızca kendi küçük taşıma kapasitesinin kabul edebileceği ya da kaldırabileceği anlamı içerebilir. Bu anlam en nihayetinde "kanal değiştirme" talimi yapan insanlar tarafından araştırılır ve bir araya getirilir.[24] Kanal değiştiriciler ekranda editörün ismi belirdikten sonra ve "son" yazısı çıkmadan önce sahneye girerler. "Tarayarak okuma ve anlamların şifresini çözmeye ayrıcalık tanıyan yeni dikkat düzeni"ni yazar Michaud ve devam eder: "Görüntü akışkan ve hareketlidir. Bir eylemin bağlantılarının bileşenlerinden daha az fark edilecek şey, niteliksel ya da tabansaldır. Parçası olduğu gönderimsel dizilişten iplerini koparmasıyla görüntü istediği vakit herhangi bir tören alayına ya da fantasmaların dizimine dâhil olacak şekilde emniyet kemerinden kurtulur."[25]

Dikkatin odaklandığı alandan kendi reddettiği yığıntılara – ilgisizlik ve görünmezlik– dek dikkatin yeniden konumlanışı rastgeledir. Her ne kadar zaman, odakta olmakla gözden uzak arasına ayrım koysa da, "nesne" ve onun değişik çevreleyenleri arasındaki fark tamdır ancak aşındırılmıştır. Nesne artıklar kolaylıkla yer değiştirirler. Her birinde "vaat edilmiş topraklar" ifadesinin büyük altyazılarla okunduğu bi dizi televizyon ekranının bir arada düzenlendiği Kopenhag'taki bir sanat galerisinin hoşuma gittiğini hatırlıyorum. Düzenlemeyi ince düşünülmüş ve fikri kışkırtıcı buldum – özellikle dizinin sonundaki köşede duran süpürge ve kovadan dolayı. Dizinin sonunda duran nesneler itibariyle verilen anlam hakkında düşünmeye vakit bulamadan, bir temizlikçi kahve molası süresinde köşeye bıraktığı çalışma aletlerini toplamak üzere geri döndü.

Kafası karışık izleyicilere, güzelliği ararken kaybolanlara, serbest usul yüzen estetiğin kültürü tarafından getirilen kaostan kurtuluş için yalnızca sayılar bir umut verebilir. Ticari kopya yazarlarının yorulmaksızın tekrar ettikleri gibi, son modayla övünen tüm bu insanlar hatalı olamaz. Bir tercihin kitleselliği büyülü bir şekilde nes-

[24] S. Daney, *La salaire du zappeur* (Paris: P.O.L., 1993), s. 12
[25] Michaud, *L'art à l'état gazeux*, s. 120–121.

nesini yüceltir. O nesne "güzel" olmak zorundadır diye düşünür herkes; aksi takdirde zaten seçilmeyecektir ki. Güzellik yüksek satış rakamlarında, gişe kayıtlarında, platin disklerde ve yüksek izlenme rekorlarındadır (Andy Warhol'un bir zamanlar uzun uzun üzerinde düşündüğü üzere: İpte asılı duran bir deste kâğıt parayı hayal edin- 160.000 dolar...Ne güzel bir resim!) Belki de güzellik bazı filozofların inatla ısrar ettikleri gibi başka bir yerdedir – ama nasıl bilebilirsiniz nerde olduğunu? Bunu hakkında konuştukları çok garip mekânlarda aramış olsaydınız, bulduklarınızı kim onaylayacaktır? Ününden emin olduğumuz eski üstatlara saygıdeğer yaşlarından ve asırlar boyu zaferlerle üzerinden atlayıp geçtikleri sınavların sayısından dolayı teşekkür etmek bile güzellik oyununun yeni kurallannın önünü alamayacaktır diye düşünebilir biri. Bugün Vermeer, yarın Matisse diğer gün Picasso... Görmek zorunda olduğunuz ve görülmesi gerektiği için görülen, "herkesin hakkında konuştuğu" birbirini izleyen sergilerin abartılı son reklam kampanyalarına bağlı olarak... Tüm diğer durumlarda olduğu gibi güzellik tuvallerin değil ama olayın kalitesidir (*nicel* olarak büyütülmüş, dikkatlice sayılmış ve sürekli halka duyurulan ziyaretçi sayıları tarafından belirlenen).

Akışkan-modern toplumumuzda güzellik insan aceleciliğini ve başkaldırısını yüreklendirmekte olan bütün diğer ideallerce tecrübe edilen kaderle karşılaştı. Nihai uyum ve sonsuzluk arayışı basitçe ve safça akılsızca duyulan bir kaygı haline dönüştü. Değerler, anında-tam zamanında tüketimin bedenine uyan değerler. Değerler *"anlık deneyimlerin"* nitelikleri. Yani güzellik. Ve hayat? Hayat, anlık deneyimlerin artarda dizilişidir.

"Güzellik" ne görünür; ne de onun için açık bir kültürel ihtiyaç vardır. Ancak uygarlığın onsuz yapamayacak olması üzerine uzun uzun düşünmüştür Freud. "Uygarlığın değer vermesini beklediğimiz bu gereksiz şey güzelliktir. Bizler, doğada veya insanlığın şimdiye dek yapmakta muktedir olduğu el ürünlerinde/yapıtlarda" bulunan yaratımda ne zaman "güzellik" görse, uygar bir insanın onun önünde reveransla eğilmesini isteriz". Güzellikle birlikte temizlik ve düzen "uygarlığın gerektirdikleri arasında açıkça özel bir yer tutar".[26]

Freud'un "uygarlığın gereklilikleri" olarak isimlendirdiği bu üç noktanın uygarlaşma sürecinin *hayali ufuk çizgisi* olduğunu hatırlayalım. Belki *güzelleştirmekten, temizlemekten ve düzene koymaktan* söz etmek güzellik, temizlik ve düzenden bahsetmekten daha doğru bir şekilde yönlendirir bizleri. Bugün atalarımızın de-

[26] Sigmund Freud, "Civilization and Its Discontents," İngilizce'ye çeviren James Strachey, *The Penguin Freud Library, Sayı 12: Civilization, Society and Religion* içinde (Harmondsworth, UK: Penguin, 1991), s. 271, 281, 282.

neyimlerinin bizlere anımsattığından çok daha açık olarak, uygarlaşma sürecinin nihai bir varış yerine sahip, medeni olmaya rehberlik edecek geçici bir dönem olmadığını –ancak "uygarlığın" belirgin özü olduğunu– görüyoruz. Uygarlaştırma çabasına son veren bir uygarlık fikri (temizlik işini ve güzellik arayışını sona erdiren, karmaşayı düzene koyan) esmeyen bir rüzgâr ya da akmayan bir nehir gibi gariptir. Uygarlığın (yani, "uygarlaştırma" çabalarının, "uygarlaşma süreçlerinin") doğumu, güzelliğe dönük *açlık* vasıtasıyladır. Ancak bu açlığı yatıştırmaktan uzak olmasına paralel olarak uygarlıklar güzelliği doyumsuz kılmış görünmektedirler.

Yönetimci liderliğin sanata yönelik aşamalı ama kararlı bozgunculuğu sanat dünyasının karışık duygular içindeki sakinleri tarafından selamlandı. Bazıları umutsuzluğa itildiler. Tıpkı sağlam bir iz (ki bu yaratımın amacı ve yaratımların akraba değerleridir) peşinde yaratıcı bir çaba verilirken gereken her şeyi sağlayan XIV. Louis'nin saltanatı dağıldığında ve bitmeyen kavgaları *(querrels),* müzikle ilgili makamlara dair yaptıkları sonu gelmez söz oyunları ve tüm bunları katı kabuller içinde eritmeye yatkınlıkları ile yaratıcılar Paris salonlarına taşındıklarında Volteire'in başına gelmiş olduğu gibi. Diğer bazıları ise ihya edildiler; bunlar "artık özgürüz" diye düşündüler. Eğer özgürlük belirsizlik olmadan elde edilemezse, işte oldu. En azından artık "yaratma" kendiliğin-yaratımına eşit düzeyde olacaktı ve bu daha önceki kayıpları karşılayan bir kazançtı.

Uyarı kelimesi ise idrak edilebilecek en radikal özgürlük durumunun (doğru biçimde) dile getirilmesi içindir – ve bu amaç için Joseph Brodsky'nin yönetimci tiranlık ya da tiranik yönetim hakkındaki derin düşüncelerini bir defa daha alıntılayacağım. Brodsky uyarmaktadır: "Serbest biri özgür biri değildir. Özgürleşme sadece özgürlüğü elde etme aracıdır ve onunla eş anlamlı değildir". Ve sonuçlandırır: "Özgür bir insan düştüğünde kimseyi suçlamaz".[27]

[27] Joseph Brodsky, "The Condition We Call Exile," *On Grief and Reason* içinde (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1995), s. 34.

ALTINCI BÖLÜM

Dünyayı Avrupa'ya Misafirperverce Davranılan Bir Yer Haline Getirmek

Bu bölümün başlığı dünyanın şu anda Avrupa'ya misafirperverce davranmadığını ima eder. Bu aynı zamanda dolaylı olarak böyle bir misafirperverlikten yoksun oluşunun –böyle bir durum meşru olandan bir sapmayı ve yeniden normale döndürülmesi gereken bir anormalliği ifade eder– biz Avrupalılar tarafından bir sorun olarak deneyimlendiğini ileri sürer. Ve yine bu nedenden dolayı ben varsayımsal olarak bir zamanlar dünya üzerinde kendimizi evimizde gibi hisseder olduğumuzu dile getirmiş olmaktayım. Ne zaman nereye gitsek orada büyük bir misafirperverlik bekledik ve böyle bir misafirperverliğin cüretli arayışlarımıza eşlik edecek doğuştan gelen bir hak olduğunu düşündük. Evdeymiş gibi hissetmenin şeylerin doğasının bir parçası olarak devam edeceğini varsaydık. "Misafirperverlikle" ilgili şeyler, nadiren bir "sorun" olarak ortaya çıkabilecek doğallıklar olarak göründü. Martin Heidegger'in ileri süreceği gibi bu *zuhanden*'in gri ve sisli alanında kaldı. Şeyler beklendiği gibi işlediği sürece onu *vorhanden*'in alanına –"sorunlar" ve "görevler" evrenine– taşıyacak fırsat yok.[1]

1784'te huzurlu, uzak köşesinden Immanuel Kant çağdaşlarıyla birkaç düşünce paylaştı. Kendi tabiriyle bu fikirler "evrensel tarihi", "evrensel yutttaşlık" görüşünü dikkate alan düşüncelerdi. Kant yaşadığımız dünyanın *küre* olduğunu hatırlattı – ve açıkça küçük olan bu gözlemi sonuçları itibariyle düşündü: Bu kürenin içinde yaşayan ve yer değiştiren bizlerin gideceği başka hiçbir yer yok ve bu yüzden birbirimize komşu olarak ve eşlik ederek yaşamak zorundayız. Yuvarlak bir yüzey içinde hareket ederek bizler bir uç ile öteki uç ara-

---

[1] Heidegger'in birbirine karşıt olarak kullandığı terimler: Kabataslak bir çeviri ile "*zuhanden*", el vermek/yardım etmek anlamına gelir, ki bu fark edilmeyen, aslında idare edilemeyendir. Şu halde açık/ortada olan *verhanden*, "önde bulunan/önde yer alan", ele avuca gelmez ve gürültücü olduğu için görünür olan şeylere gönderme yapar.

sındaki mesafeyi azaltamayız, esnetemeyiz ama kısaltabiliriz. Bir mesafeyi uzatmak için verilen tüm çabalar son aşamada kendi kendini bozguna uğratır. Yani Kant Doğa'nın bizim için seçtiği – evrensel tarihimizin nihai ufku– şeyin, insan türlerinin yurttaşlık tipi bir birleşimine dair olduğunu düşündü. Kendini-korumakla ilgili olarak akıl tarafından yönlendirilen, takip edilen çıkarlar eliyle bu ufku izlemek ve (zamanın tamlığında) ve ona ulaşmak zorundayız. Kant er ya da geç, pek çoğumuzun çoktan sıkış-tıkış –ya da idaresi güç, kullanışsız ve rahatsız– hale gelmiş yerleşime açık yerlerden başka boş yer bulamayacağı konusunda bizleri uyarır. Böylece Doğa, er ya da geç hepimizin eşit ölçüde kabul etmek zorunda kalacağı bir emir olarak *misafirperverliği* gözetmemizi buyurmaktadır. Hatalar ve tecrübelerin uzun zincirine, yanlışlarımızın neden olduğu karışıklığa ve bu karışıklıkların girdabından kalan kalıntılara bir çözüm bulmak ve son vermek zorunda olduğumuz üzere.

Ne var ki insanlığın barış içinde bir arada yaşamasına, "evrensel yurttaşlık" çağının yakınlığına ve "evrensel" misafirperverlik üzerine yazılmış bu küçük kitap aynı yazarın diğer kitaplarından farklı olarak kütüphanelerde iki asır boyunca tozlanmıştır. Kitap sadece fikirlere kendini adamış birkaç arşivci tarafından ve çoğunlukla bir tarih merakıyla (öyle bir merak olmuşsa), bilimsel bilgiçlik ve kendini disipline etmenin örneklemesi olarak görülebilecek büyük filozofun yaşamında karakteristik olmayan neşeli bir anın garip ürünü olarak okunmuştur. Dipnotlarda ve bilimsel monografilerin kaynakçalarında geçen iki asırlık sürgünden sonra, kitap oldukça yakın bir tarihte, aniden çağdaş tarih yazımının tam orta yerine düşmüştür. Bugünlerde ise Kant'ın küçük kitabını bir üst otorite ya da esin kaynağı olarak *alıntılamayan,* dünya tarihinin mevcut aşamasının meydan okuduğu parlak bir çalışma bulmaya heveslenmek abartılı bir istek olacaktır. Örneğin Jacques Derrida'nın gözlemlediği gibi, Kant'ın gelenekselleşmiş görüşleri yalnızca laf kalabalığı olan "kültürel misafirperverlik" ya da "misafirperverlik etiği" gibi günlük dile girmiş teknik kelimeleri kolayca açığa çıkarır: *"L'hospitalité, c'est la culture même et ce n'est pas une éthique parmi d'autres . . . L'éthique est hospitalité".*[2]

Eğer etik Kant'ın olmasını dilediği gibi gerçekten akıl işiyse, o halde misafirperverlik insan davranışının birincil yasasıdır – er ya da geç olmak zorundadır. Heidegger de *zuhanden*'in evreninden *verhanden*'in evrenine giden çetrefil yolculuğu betimlerken, bu özel davalı (*libalae)* vasıtasıyla kafa karıştırıcı *fatum*'u (şans tanrı-

[2] Jacques Derrida, *Cosmopolites de tous les pays, encore un effort!* (Paris: Galilée, 1997), s. 42. "Misafirperverlik kültürdür; o diğer etik biçimlerinden biri değildir ... Etik misafirperverliktir", çeviri bana ait –Z.B.

sı) açıklamakta hiçbir güçlük çekmeyecektir. Vazgeçildiği anın fark edilmeden süregitmesinden dolayı misafirperverlik evrensel bir buyruk olarak akıllara kazındı. Çünkü o "her zaman oradaydı" ve (rahatsızlık verici ve sancılı olan) aniden yok oluşu vasıtasıyla buyruk olmasının yerine dikkat çekici bir şey haline geldi.

Dünyamızın tartışmasız en keskin ve içgörülü muhabiri ve habercisi Ryszard Kapuściński dünyamızın bu yüzyıl dönümündeki duygu durumundaki en kaçınılmaz değişikliği –gizli ve el altından olmuşsa da– ortaya koyar.[3] Geçen beş asırlık süreçte, Avrupa'nın meydan okunamaz pozisyonu onun ilerleme, insan yaşamının tüm diğer formlarının övgüsü, yergisi ya da suçlanışı namına bir referans noktası, geçmişte ve bugün yetkili bir ağızla ifade edilen ve bağlayıcı olan böylesi değerlendirmelerin temyiz mahkemesi olduğu inancıyla taçlandırılmaya eğilimliydi. Kapuściński'ye göre, Avrupalı olmak bir patron ya da yasa koyucu gibi hissetmek için yeterliydi. Kendi ülkesinde basit fikirli konumunda olan kendi halindeki sıradan bir insan bile (ama Avrupalı!) bir defa Malezya ya da Zambiya'ya ayak bastı mı, en üst toplumsal mevkilere yükseliyordu. Kapuściński'nin belirttiği gibi artık bu durum ortadan kalktı. Bugün, yarım yüzyıl önce hala Avrupa'nın önünde diz çöken ve onu "kargo kültlerinin" sunağına koyan insanların şimdiye dek hiç bu seviyeye çıkmamış olan kendine güvenleri ve açıksözlü kişisel farkındalıkları tarafından damgalanmıştır. Bu insanlar şu an kendi değerleri konusunda büyüyen bir içgörü sergilemekte; bağımsızlık elde etmek ve bunu muhafaza etmek için, artan oranlarda çok merkezli ve çokkültürlü olan yeni dünyada saygınlık kazanmak ve bu yeri korumak için açık bir çaba göstermektedirler. Kapuściński uzak kıtalarda karşılaştığı herkesin bir zamanlar kendisine Avrupa'daki yaşam hakkında sorular sorduğunu hatırlamakta ve bunu artık kimsenin yapmadığını söylemektedir. Bugün "yerliler" yalnızca kendi çıkarlarına ve yalnızca onlara mahsus görev ve sorunlara sahip. Kimse, Avrupa'dan gelecek haberleri sabırsızlıkla beklemiyor. Gerçekten, onların yaşamında bir farklılık yaratacak ne olabilir Avrupa'da? Büyük bir sorun yaratabilecek şeyler dünyanın herhangi bir yerinde olabilir; Avrupa artık cazibe merkezi değildir. Fiziken olduğu kadar tinsel olarak da Avrupalıların varlığı eskiye nazaran çok daha az görünür durumda.

Biz Avrupalıların rahatsız, tedirgin ve kaygılı olmasına neden olan büyük bir değişim daha oldu gezegende. "Orada olan" geniş dünya, Londra, Paris ya da Amsterdam kalkışlı bir uçuşun sonunda eğer daha önce nadiren öyle olmuşsa bile bugün tamamen bir oyun sahası, –meydan okuyan ve heyecan verici ama güvenli, kesin ve

[3] Ryszard Kapuscinski, *Lapidarium V* (Varşova: Czytelnik, 2002).

garanti edilmiş mutlu bir sonla– bir macera alanı haline gelir. Moda olan bir turistik tesiste yapılan "her şey dâhil" bir tatilin parçası olarak uçuş sözkonusu olmadıkça, yolculuk bitiminde bekleyen son bir oyun sahasına varıştan ziyade "el değmemiş bir bölgeye" –bu bölge sözü edilen ve edilmeyen tehlikelerle doludur; bir çeşit "çıkış yok" ya da "girilmez" noktasıdır; Romalıların kendi haritalarının sınırlarını çizdiği *hic sunt leones* alanlarıdır– iniş gibi görünür. Bu, Avrupalılara özgü kendine güveni, cesareti ve ateşliliği yok edecek yeterince şoka edici ve travmatik, bütünsel bir değişimdir.

Gerçekten yakın zamanlara dek (aramızda daha yaşlı olanlar o zamanları hatırlayacaklardır) Avrupa, dünyanın geri kalanını *çevre* haline getiren bir *merkez*di. Denis de Rougemont'un kesin olarak belirttiği gibi Avrupa dünyanın tüm kıtalarını keşfetti ama kimse Avrupa'yı keşfetmedi.[4] Avrupa başarıyla tüm kıtaları tahakkümü altına aldı ancak o asla birileri tarafından baskı altına alınmadı; dünyanın geri kalanının taklit edeceği bir uygarlık icat etti ama tersine bir süreç (şimdiye dek hiçbir düzeyde) yaşanmadı. Ekleyebilirim: Avrupa savaşları, sadece bunlar, dünya savaşları olarak addedildi.

Yakın zamana dek, Rougemont'un bu savı ileri sürmesinden çok uzun zaman önce değil, Avrupa "küreselleştiren işlevi" ile tanımlanabilirdi. Diğerlerinden farklı olarak Avrupa, kendine özgü bir şekilde maceralı bir kıtaydı. Modern olarak seslendirilen şeyi takiben böylesi bir yaşam tarzını kabul eden ilk kıta parçası olmasıyla Avrupa, yerel olarak kendi bölgesinde dünyadaki kimsenin daha önce duymadığı ve nasıl çözüleceğine dair en küçük bir sezgi dahi taşımadığı sorunlar yarattı. Ardından kendi çözümlerini icat etti –ancak evrenselleştirilmeye uygun olmayan bir formda ve köken olarak Avrupalılara ait sorunların hacim kazanmasının sonradan ulaşacağı yer itibariyle –. Avrupa kendi içinde ürettiği sorunları (yani yerel sorunlarını) dünyanın geri kalanını ucuz enerji, ucuz mineral, ucuz ve uysal emek gücü kaynağı ve tüm bunlardan öte çöplerini, gereksiz ürünlerini, artık-gereksiz sakinlerini –kullanılmaz ürünler ve istihdam edilemeyen insanlar– boşalttığı zeminler haline dönüştürme yoluyla çözdü. Kısacası Avrupa yerel olarak üretilmiş sorunlarına küresel bir çözüm icat etti ve böyle yaparak diğer insanları umutsuzluk içinde ve boşu boşuna "küresel olarak üretilmiş sorunlara yerel çözümler bulması" için zorladı.

Bugün tüm bunlar sona erdi – geçirdiğimiz şok ve travma, hissettiğimiz korku ve canlılığını yitiren, solan kendine güven. Bitti; çünkü yerel olarak üretilmiş sorunlara bulunan küresel çözümler

[4] Denis de Rougemont, "L'aventure mondiale des Européens" (1962), *Écrits sur l'Europe* içinde (Paris: Éditions de la Difference, 1994).

dünyanın yalnızca birkaç sakini için erişilebilirdir. Bunlar geri kalan herkes üzerindeki üstünlüklerinin tadını çıkardığı sürece... Meydan okunmayan olarak kalacak (en azından etkili olarak meydan okunmayan) ya da meydan okunmaz olduğuna ilişkin yaygın bir inancın bulunduğu yeterince büyük kendine mahsus bir güçten gelecek ve bu nedenden dolayı birine açıkça güvenli ve uzun bir geleceğin, güvenilir ve teminat altındaki manzarasını teklif eden bir çeşit yarar olarak... Ancak Avrupa böyle bir ayrıcalıktan artık hoşlanmıyor ve kaybettiklerini telafi etme beklentisine ciddi ciddi giremez.

Bu yüzden Avrupalılara özgü kendine güvenin ani kaybı, "yeni bir Avrupalı kimliğinin" aniden patlak vermesi ve yönettiği gezegensel oyunda Avrupa'nın "yeniden tanımlanan rolü" dâhilinde, kurallar ve çıkarlar büyük ölçüde değişti ve değişmeye devam ediyor – Avrupa'nın kontrolü dışında ya da Avrupa'nın, varsa eğer, asgari etkisiyle. Yine bu yüzden, Kopenhag'tan Roma'ya ve Paris'ten Sofya'ya dek kabaran yeni-kabileci duygu akıntısı abartılarak, "kapıdaki düşman" ve "beşinci köşeler" hakkındaki korkular derinleştirilmek yoluyla teşvik edildi. Sıkıntı veren kapalı kapıların ve sıkıca korunan sınırların hızlı yayılan popülaritesi sayesinde kuşatılmışlık hissi ortaya çıktı.

Gezegenin tek süpergücü ve dünya çapındaki imparatorluğun metropolisi olma konumundaki –Avrupa-merkezli imparatorlukların dağılışına ve Avrupa'nın bütünsel olarak kalan geçmişteki emperyal gücünün yitirilişine paralel biçimde– ABD'nin olağanüstü yükselişinin sonucu olarak Avrupa'nın ekonomik ve askeri egemenliği yitirmiş olmasından, tüm bu kaygı verici gelişmeleri suçlamak yaygın hale geldi.

Bugün tüm yollar Washington'a çıkıyor. Bunun böyle olduğuna yaygın olarak inanılmakta ve daha büyük oranlarda da bu kanı dile getirilmektedir. Ucu kopan her şey buraya bağlanır. Gezegensel kaosun ortasında Beyaz Saray, Amerikan Kongre Binası ve Pentagon kendi aralarında yeni dünyevi düzeni tanımlar, tasarlar, yönetir, izler, donatır ve kendi uygulamalarıyla güvenliği sağlar. Jurgen Habermas'ın belirttiği gibi Avrupa'nın şimdiye dek bazen anlayışlı, bazen kızgın ancak çoğu zaman kayıtsız, ilintisiz ve/veya cahil bir seyirci konumunda görev yapıp yapmadığı konusunda Batı ikiye ayrılmıştır.[5] Mevcut gezegensel kaostan çıkacak dünya çapında yeni bir dünya düzeninin fırsatları hakkında düşünüldüğünde, gezegenin kendisi Amerikan İmparatorluğu'nun yapılışının alanı ya da en iyisinden metropolle "özel bir ilişki içinde" olması

[5] Bkz. Jürgen Habermas, *L'Occidente diviso* (Rome: Editori Laterza, 2005).

garanti edilmiş "en gözetilen ülke" olarak belirirken, fikirler çoğunlukla ABD'nin niyet ve eylemlerine odaklanır.

Doğmakta olan imparatorluk içinde Avrupa'nın rolü düşünüldüğünde çabaların çoğu, sıcak ama arasıra fırtınalı olan Amerika-Avrupa ilişkilerinin üzerine kurulabileceği çeşitli senaryoların karşılaştırılmasına ve bu senaryoların inşa edilmesine gider: İtaatkâr saray adamından ya da esprili, kavrayışlı ve zeki soytarıdan bilge kişilerin ya da bilgin, deneyimli ve saygıdeğer bir danışman grubunun üyesine ya da tavsiye merciine doğru giden tüm yol boyunca değişen roller; ancak buna karşın bu senaryo yelpazesi dahilinde hiçbir yer hanedanlığın ne merkezi ne de tartışma ya da ihtilafa konu olan en yüksek merciinin görev alanıdır.

Ancak Avrupa'nın kendi pratiklerinden yararlanarak dünyaya bahşettiği imparatorluk kavramı ya da kendi kolektif hafızası yoluyla gezegenin sakinlerine miras bıraktığı şeyle ABD'nin "Dünya İmparatorluğu" gerçekten aynı şeyler midir gerçekten? Bundan kuşkulanmak için pek çok neden var ve bu nedenler her geçen gün çoğalıyor gibi görünüyor. Immanuel Wallerstein ve Morris Berman'ın hazırladığı güncel bir özet bilgiden alıntılarsak: "Avrupa ve Asya ABD'yi uluslararası arenada çok daha az önemli bir aktör olarak görmekte, doların daha az güçlü, nükleer silahlanmanın durdurulamaz, ABD ordusunun kendi kapasite sınırlarına dayanmış ve (bizim) Amerikamızın ulusal ve ticari bütçe açıklarının çok büyük olduğunu düşünmekteler. Böylece hegemonya günlerimiz, liderliğimiz bile sona ermiştir."[6] Özetle Berman Amerikan Dünya İmparatorluğu'nun kötü durumunun, karşılaştırmalı olarak, Altın Çağ'ını yaşayan geçmiş imparatorluklardan çok daha fazla olarak geç dönem Roma İmparatorluğu'nu ve onun "Karanlık Çağlara (M.S. üçüncü yüzyılın neredeyse devamlı olarak süren savaş hali, nakit para sıkıntısı ve siyasi gücüyle ters orantılı olarak büyüyen askeri yükselişle damgalanmasını takiben dördüncü yüzyıldaki kaos ve korkuya yol veren ve bu korkuların sebep olduğu beşinci yüzyıldaki çözülme dönemi) kayışını" hatırlattığı konusunda ısrar etmeyi göze alır.

Yüksek teknolojili askeri teçhizat ve her çeşitten kitle imha silahlarının stoklarına dair saf maliyet hesapları üzerinden söylersek, yakın gelecekte ABD'nin askeri gücüne eşit düzeyde olan ya da buna ciddi olarak rakip olabilecek bir devletin ya da devletler ittifakının olabileceğine dair bile çok az şüphe bulunmaktadır (ABD

---

[6] Immanuel Wallerstein, "Quo Vadis America?" Açıklama no. 141. (Temmuz 15, 2004), Fernand Braudel Center, Binghamton Universitesi, New York Devlet Üniversitesi; *http://fbc.binghamton.edu/commentrhtm.* Morris Berman, *Dark Ages America* (New York: Norton, 2006), s. 302-303.

silahlanmaya yıllık olarak listede kendinden sonra gelen yirmi beş ülkenin ortak askeri masraflarına eşit bir toplamda para harcamaktadır). Bununla birlikte geçmişte sorunlara yanıt olmayı hedeflemiş olan başarısız girişimlerden ayrı tutulmayacak şekilde ABD'nin yeni acil durumların gereğini yerine getirmeye ve sorunları çözmeye yakın hiçbir noktaya ulaşmaksızın "askeri gücünün sınırlarını sonuna kadar esnettiği" de doğrudur. Belki çok daha önemlisi çatışmanın, şiddetin ve savaşın yeni biçimleri tarafından yaratılan görevleri yerine getirmede Amerikan askeri aygıtının şimdilerde daha görünür hale gelmiş olan yetersizliğidir.

2003'te Amerikan birliklerini Irak'a göndermeden önce Savunma Bakanı Donald Rumsfeld "Amerikalılar yeniden güven içinde hissettiğinde savaşın kazanılmış olacağını"[7] ilan etmiştir. Ancak Irak'a asker göndermek güvende olmadığımız duygusunu Amerika'da ve başka yerlerde yeni boyutlara taşımıştır. Azalmaktan çok uzak olarak kanunsuzluk alanları, kendine hayli etkili talim zeminleri bulan küresel terör yeni görünümler kazanmıştır. Rumsfeld'in demecinin üzerinden beş yıl geçmiştir ve bu süre içinde terörizm her yıl – hem içerde, hem dışarıda– güç kazanmayı sürdürmüştür. Tunus, Bali, Mombasa, Riyad, İstanbul, Kazablanka, Cakarta, Madrid, Sharm El-Şeyh ve Londra'da terörist saldırılar kaydedilmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın verilerine göre, yalnızca 2004 yılında toplamda 651 "büyük terörist saldırı" olmuştur. Bunların 198'i terör tehdidine bir son vermek üzere açık bir emirle ABD birliklerinin Irak'a gönderilmesinden bir yıl önce meydana gelmiştir. Bu sayı bir sene öncesinden dokuz kat daha fazladır (bu rakamlara ABD askerlerine yapılan gündelik saldırılar dâhil değildir). Mayıs 2005'te Bağdat'ta 90 intihar saldırısı olmuş ve bundan sonra Bağdat'ta ve Irak'ın başka yerlerinde kitlesel vahşet sıklık ve güç kazanarak gündelik bir rutin haline gelmiştir. Bazı gözlemcilerin emin olarak ileri sürdükleri gibi, Irak terörün güç ve etkisini yansıtan –ve Dünya İmparatorluğu'nun "teröre karşı savaşının" etkisizliğini ve güçsüzlüğünü gösteren– grotesk bir reklam afişine dönüşmüştür.

Tüm bunlar, beceriksiz komutanlar tarafından yapılan taktik gafların bir sonucu değildir. Çağdaş terörizmin ve özellikle onun işlediği "negatif olarak küreselleşmiş" sahnenin verililiğinde, teröre karşı savaş tamamen *contradictio in adiecto*'dur (usüldeki çelişkidir).

---

[7] Alıntı: Matthew J. Morgan, "The Garrison State Revisited: Civil-Military Implications of Terrorism and Security," *Contemporary Politics* 10, Sayı 1 (Mart 2004): 5-19.

Bölgesel saldırı ve işgaller çağında tasarlanan ve geliştirilen modern silahlar sınır ötesinde bulunan, doğası gereği yakalanması zor ve esas olarak hareketli hedeflerin, saklanması kolay silahlarla donatılmış, hafif yüklerle hareket eden küçük ekiplerin ya da tek başına dolaşan erkek ve kadınların yerlerini tespit etme ve yok etme amaçlarına tek başlarına uygun değildirler. Başka bir vahşet gerçekleştirmek üzere çıktıkları yolda onları ayırtetmek zordur; diğer yandan "hedef" olma olasılığı olanlar ya saldırı mahallinde ölmekte ya da dikkat çekmeyecek şekilde ulaşmış oldukları bölgeden arkalarında çok az iz bırakarak, geldikleri gibi kaybolmaktadırlar.

Paul Virilio'nun kavrayışlı terimleriyle yeniden söylenirse, bizler "kuşatma savaşı" zamanlarından "hareket savaşları"[8] zamanına geçtik (ordu tarafından yalnızca gecikilmiş olarak dikkate alınan ve istenmeyerek itiraf edilen bir olay). Askeri düzen içinde yer alan modern silahların verili doğasında, bu silahların terörist eylemlere verdiği yanıtlar uygunsuz, hantal ve belirsizdir; bu nedenden dolayı terör vahşetinin etkilediği alandan daha geniş bir alana yayılan, çok daha fazla "yan zarara" sebebiyet vermekte, dolayısıyla –biriken ihtilafları ve nefreti, bastırılmış öfke ve potansiyel saldırı nedenlerini yoğunlaştıracak daha ileri bir aşamayı kışkırtmasının yanında– teröristlerin kendi başlarına üretebileceğinden çok daha fazla terör, karmaşa ve dengesizliğe neden olmaktadır. Bu koşulların terörist tasarımların bütünleyici bir parçası ve çoğu zaman sayılarını ve askeri güçlerini aşan kuvvetlerinin ilkesel kaynağı olduğunu tahmin edebiliriz.

Aleni düşmanlarından farklı olarak, terörist gruplar, bir araya getirilmesi ve doğrudan komuta edilmesi gereken kuvvetlerin sınırlılıkları tarafından kısıtlanmazlar. Stratejik tasarım ve taktik planlar üzerinde çalışırlarken, "düşmanın" muhtemel tepkilerini kendi becerileri ve varlıkları dâhilinde içerebilirler. Çünkü bunlar kendi vahşetlerinin niyetlenilen etkilerini oldukça abartma konusunda emindirler. Eğer teröristlerin ilan edilmiş (acil) amacı düşman halk arasında korku yaymaksa, medyanın kalpten gelen yardımıyla hedef halkın ordusu ve polis güçleri, teröristlerin başarmaya muktedir oldukları seviyenin çok daha üzerinde bu amacın gerçekleştirilmiş olduğunu göreceklerdir. Eğer teröristlerin uzun vadeli niyeti liberal demokrasilerdeki insan özgürlüklerini yok etmek ve "açık toplumları" kapalı hale getirmekse, "düşman ülkelerin" hükümetleri tarafından kumanda edilen çok büyük olanakları hesaba katabilirler. Gazeteci Ted Koppel'in küresel terörizme ABD'nin yarattığı etkiler üzerine yaptı-

[8] Paul Virilio, "Cold Panic," *Cultural Politics* 1 (2005): 27-30.

ğı etkili analizde belirtildiği gibi, mevcut Amerikan yönetimi terörist kötülüklerin imgelerini kullanmaktadır. Özellikle,

> "yeni bir dünya görüşünü doğrulamak – burada, memlekette olan zulmü doğrulayan ve ABD'nin terörist örgütler listesindeki yer alan gruplardan birine üye olan biriyle başka birisini ilişkilendirilme yoluyla bile... Bu deneyim Başsavcı Yardımcısı General Paul J. MacNulty'nin "önleyici kovuşturma" olarak adlandırdığı kategori içine girmekte. Terörizm ve kitle imha silahları arasındaki çakışmayla yüzleşmenin ardından tartışma işlenmesi beklenen bir suçun cezalandırılmasından önce önlenmesine öncelik tanınması zorunluluğuna odaklanmak durumunda."[9]

Sonuç olarak Amerikalılar'a "ev hatlarının dinlenmesinin haklılığına, denizaşırı bölgelerdeki sayısız hapishaneye ve Dışişleri Bakanlığı'nın insan hakları ihlalleri ile ilgili listesinde adları açıkça belirtilen şüpheli uluslara dair yorumlara uyum sağlamaları öğütlenir". Koppel "gönüllü olarak devredilmiş özgürlüklerin bile kolaylıkla geri alınamayacağı, bu alınanların çok daha fazlasınınsa el altından kaldırıldığı" konusunda bizleri uyarmaktadır. Gerçekten birkaç paket patlayıcı, "amaçları" uğruna kendi yaşamlarını feda etmeye istekli olan gözü dönmüş birkaç kişi çok ilerilere gidebilir – teröristlerin kendilerinin sağlayabileceği, kumanda edebileceği ve yönetebileceği kaynaklarla gidebilmeyi hayal ettikleri yerlerden çok daha ötelere.

Terörist güçler nadir olarak askeri ataklara cevaben harekete geçerler. Tam tersine bu açıkça onların güçlerini birbirine eşitleyen, takviye eden ve abartan düşman çabalarının hantallığa, savurganlığa ve müsrifliğe varan aşırı cömertliğidir. Bir düzine insan ya da öldürmeye hazır İslamcı militanlar geniş, müreffeh ve zengin ülkelerde "kuşatılmış kale" atmosferi yaratmaya ve "genelleşmiş güvensizlik" dalgalarını yükseltmeye yeterli olduğunu kanıtlamıştır.

Güvende olmayan insanlar artan korkularını makul bir hedef üzerine boşaltmaya ve hissettikleri tedirginlik dolu ve küçük düşürücü çaresizliği yatıştırmak yoluyla yitirdikleri kendine güveni yeniden inşa etmek üzere arayışa girmeye eğilimlidirler. Çok-etnisiteli ve çokkültürlü şehirler olarak bu "kuşatılmış kaleler" teröristler ve onun kurbanları tarafından paylaşılır. Her bir taraf ötekine korku, tutku, hararet ve inatçılık zerk eder. Her bir taraf ötekinin en büyük korkularını onaylar ve onun korkularına, nefretine bir köken bahşeder. *Danse macabre*'nin bir çeşit akışkan yorumu olarak birbirine kenetlenmiş iki taraf da kuşatma hayaletinin dinlenmesine izin vermeyecek.

---

[9] Ted Koppel, "The Long, Cost-Free War," *New York Times*, 6 Kasım 2007.

Gezegenin tüm bölgelerinde terörizm tohumlarının atılması için gereken topraklar oldukça hazırdır. "Terörist vahşetin" "seyahat eden uzman beyinleri" mola verdikleri her yerde bazı yaratıcı tertipler için malzeme bulmayı makul olarak umut edebilirler. Bunun için sıkı bir komuta zinciri tasarlamaya, inşa etmeye ve sürdürmeye gerek bile duymazlar. Terörist ordular yoktur. Sadece işbirliğinde olmaktan ziyade eşgüdümlenmiş kümeler vardır – çok az denetimli ya da denetimsiz, yalnızca göreve özgü olarak devreye giren komutan ya da onbaşılar tarafından yönetilen kümeler. Çoğunlukla "bir görev grubu" düpedüz *ab nihilo* olarak doğar. Sonradan sürekli aç olan Tv kanalları ve mesaj gönderimini mümkün kılan enformasyon yolları vasıtasıyla, zorunlu ve sürekli olarak milyonlarca kişinin evine giren ve hücum eden muhteşem bir örnek olacaklardır. Tuhaf bir nitelik arzeden "teröre karşı savaşın" hiçbir cephesi, önsafi yoktur – yalnızca birbirinden ayrı, geniş ölçüde dağıtılmış ve açıkça hareketli savaş alanları var. Düzenli ordular da yoktur; sadece bir günlüğüne asker olmuş siviller ve belirsiz bir sivil konuma getirilmiş askerler vardır. Terörist birlikler kışlaya, bir araya gelmeye ve tören alaylarına ihtiyaç duymayan "evdeki ordulardır".

Eğer bir Dünya İmparatorluğu varsa, bu, onun sahip olduğu ağlara yakalanmayacak, bu ağlar tarafından sarılamayacak ya da ele geçmeyecek bir düşmanla karşı karşıyadır. Bu imparatorluk dişlerini köreltmiş olabilir ancak bu dişler ısırmaktan ziyade kemirmeye uygundur. Askeri araçlar vasıtasıyla (kati surette ve yalnızca askeri araçlarla) teröre karşı savaş kazanılamaz. Savaşın sürdürülmesi, Immanuel Kant'ın iki asır önce hayal ettiği gezegensel barış manzarasından bahsetmeye bile gerek kalmadan barış içinde bir arada yaşamaya yapacağı yıkıcı etkilerle birlikte, yalnızca görünürde yenilmez olan süpergücün "yumuşak karnının" ortaya çıkmasına doğru süreci ilerletebilir.

Metropolisin ekonomik yeterliğinin sınırlarına dek esnetilmiş olduğu yönündeki tartışmasız ilkesel gerekçenin yanında ABD'nin askeri gücünün sınırlarına erişmiş olduğu hakkındaki gerçek de ilkesel bir gerekçedir –küresel terörizme karşı içten bir zafer kazanmayı sağlamada makul olarak seferber edilebilecek o belirli kaynaklar. Bunlar terörist-yetişen-toprakların en verimli gübresi olan yaşam biçimlerindeki ve standartlarındaki mevcut kutuplaşmayı muhtemelen tersine çevirerek ve bu kutuplaşmayı azaltarak terörizmi köklerinden kurutmakta kullanılabilecek ekonomik kaynaklardır.

Bugünlerde Amerika belki de tarihin en borçlu ülkesi konumundadır. "Amerika'nın geçen yıl dünya piyasalarında kazanmış olduğundan % 57 daha fazla harcama yaptığını işaret eden Paul

Krugman sorar: "Amerikalılar olanaklarının çok ötesinde yaşamayı nasıl başarmaktadırlar?" Ve yanıtlar: "Japonya, Çin ve Ortadoğu'nun petrol üreticilerine borç ihraç ederek."[10] Amerika ithal petrole tutkun ve bağımlı olduğu gibi ithal paraya da tutkun ve bağımlıdır. Beyaz Saray tarafından geçenlerde açıklanan rakamlara göre bütçe açığı 300 milyar dolardır ve bu rakam geçen yılın bütçe açığından sadece birkaç milyar dolar daha azdır. Er ya da geç yeniden ödenmek zorunda kalınacak olan ithal para ekonomik anlamda potansiyel kârlı yatırımlara değil ama tüketim patlamasını sürdürmeye ve böylece seçmenler arasında "iyi-hissetme-etkenini" yükseltmeye, büyüyen eyalet açıklarını –bunlar zenginlerden alınan vergileri azaltılmaya devam edildikçe, sosyal yardımlardaki kesintilere rağmen muntazaman ağırlaşır– finanse etmeye harcanmaktadır. Krugman "sonuçta doların % 30 ya da daha fazla değer kaybedeceğini", "Amerikan hükümetinin ve tüketicilerinin kendi olanakları dâhilinde yaşamak zorunda kalacaklarını –ve Amerikan rüyasının güncel versiyonları olan süpergüçlük ya da Dünya İmparatorluğu düşlerinden uyanacaklarını–" hesaplar.

Tüm bunlar, geçmişteki imparatorlukların yalnızca düşüşleri veya yok oluşları pahasına ihmal ettikleri ve yenilgiye uğradıkları, bugün Dünya İmparatorluğu'nun da talip olduğu "yerleşiklik-ve-barışazorlama" görevinde kendisini aklamasına dair manzara hakkında iyi haberler vermez. Öyle görünüyor ki ABD hâlihazırda kendi geniş potansiyellerinin tükenişine yakınken bölünmemiş dünya tahakkümü aşamasına girmiştir. *Pax Americana* bölgesel olarak Pax Romana'nın sınırları ötesine taşabilir; ancak yaşam beklentisini yüzyıllarla ölçmek zordur. "Olumsuzca küreselleşmiş" dünyamızdaki her şey gibi, kayıt altındaki her imparatorluğu dağıtan ve kendi kendini yıkan mekânizmalar şu anda çok daha hızlı çalışmakta ve tüm döngünün tamamlanması için daha az zamana ihtiyaç duyulmaktadır.

Avrupa'nın sorumluluk ve görevlerinin hesaplanmasına Amerika'nın dünya iktidarı ve dünya siyasetinde tekel olması aksiyomundan hareket ederek başlamak bu yüzden tescilli ve açık bir yanlıştır: Avrupa'ya yönelik mevcut meydan okuma, Avrupa'nın ikinci derece bir rol oynamasından dolayı, "(Avrupa'nın) dünyanın durumunda bir değişiklik yapmaya yetecek bir şeyler yapamayacağı, buna izin verilmeyeceği" gerçeğinden *çıkmaz*. Bu da eşit derecede yanlıştır. Bu yanlış aksiyoma başvurmak yoluyla dünya üzerinde bir değişiklik yapmayı denememeyi mazur göstermek, böylece artık denenmesi çok geç oluncaya

[10] Paul Krugman, "Deep in Debt, and Denying It," *International Herald Tribune*, 14 Şubat 2006.

kadar sürebilecek bir durumu kolektif vicdanlarımıza gömmek tehlikeli olacaktır. Avrupa'ya yönelik *gerçek* meydan okuma gezegeni barış içinde bir arada yaşamaya ve onu yakın felaketlerden uzaklaştırmaya liderlik edecek gezegenin tek süper gücünün tiksinti verici şekilde yenilgiye uğradığına dair hızla biriken kanıtlardan türemektedir. Gerçekten, bu süper gücün felaketlerin önlenemez oluşunun ilk nedeni haline geldiğini düşündürtecek yeterince sebep vardır.

Barış içinde bir arada yaşamanın tüm seviyelerinde iktidar sahipleri yaşam alanlarını daha türdeş ve sahip oldukları iktidar türünü daha desteklenebilir bir nitelikte kılmak için iktidarı yeniden konumlandırmaya, diğer bir ifadeyle, iktidar sahiplerinin gücünün ana kaynağını teşkil eden özel kökenin kriz yönetimi ve çatışmaların barışçıl yollardan çözümlenmesi konusundaki kati ve perçinleyici rolünden damıtılan bir çevre yaratmaya eğilimlidirler. Amerikan süper gücünün hiçbir istisnası yoktur. En kuvvetli varlığının askeri yeteneği olmasından dolayı ABD, doğal olarak tüm gezegensel sorunları askeri tehdit, askeri karşılaşma ve askeri çarelerden başka hiçbir şeyi çağrıştırmayan, –doğasında ekonomik, toplumsal ya da siyasi meseleler olsun ya da olmasın– yalnızca askeri çözümlere uygun sorunlar olarak yeniden tanımlamaya meyillidir. Clausewitz'in bilinen formülünü değiştirerek söylersek, ABD, siyaseti savaşın başka yollarla devam ettirilmesi olarak görmekte ve uygulamaktadır. George Soros'un geçenlerde ifade ettiği gibi, "Amerika'nın elitistleri içinde Cheney grubu, uluslararası ilişkileri hukuk değil güç ilişkileri olarak görmektedir. Onların bakış açısından uluslararası hukuk yalnızca gücün üzerinde hükmettiği şeyleri onaylar ve bu grup gücü askeri yeteneğin terimleriyle tarif eder". "Ve" diye devam eder, "neredeyse vahşice saldıran korkak bir dev, kabadayının iyi bir tanımıdır".[11]

Sonuç olarak küresel anlamda ilgi ve çare bekleyen yoksulluk, eşitsizlik, yoksunluk ve diğer tüm toplumsal problemler, sonsuzca yapılan ve umutsuz askeri seferlerin birbirine bitişik kurbanlarıdır. Silahlı mücadeleler dünyanın sayıları artmakta olan yoksun insanları arasındaki umutsuzluğu artan oranda ağırlaştırırken ve bu mücadeleler ihtiyaçları ve hırsları gezegenin yüksek ve kudretli kesimlerinin yardımıyla insanlarda hâlihazırda var olan duyarsızlığı ve kibrin derin ve acı hıncını yoğunlaştırırken, çatışmalar ve uzlaşmaz çatışkılar çoğalır; barış içinde bir arada yaşama olasılığı şimdiye dek olduğundan çok daha uzak bir umut haline gelir ve *uyumsuz çıkarlar arasında silahlı karşılaşmaların mekânı olarak tek taraflı dünya algılaması kendi kendini gerçekleştiren bir görü haline gelir.*

[11] George Soros, *The Age of Fallibility: The Consequences of the War on Terror* (New York: Public Affairs, 2006), s. 123,108.

Si vis pace, para bellum (Eğer barış istiyorsan savaşa hazırlan –ç.n.), özel olarak küreselleşmeye yatkın bulaşıcı bir davranıştır; dünya çapındaki silahlanma takibini kışkırtır ve ispat edilecek her tatmin edilmemiş ihtiyacın ve acı veren her durumun bir *savaş sebebi* olması noktasında dünyayı tehdit eder. Tek tartışılmayan avantajını –askeri üstünlüğünü– hesaba katarken ve buna güvenirken Amerika, kendi egemenliğini korumak için tüm dünyanın geri kalanını kendi gördüğü şekle sokmaya ve kendi tercih ettiği siyasalara deyim yerindeyse onu "misafirperver" kılmaya ihtiyaç duyar. Diğer tüm eylem araçlarını ve tarzlarını değersizleştirilip, geçersizleştirilirken, gezegeni ekonomik ve toplumsal sorunların askeri olarak çaresine bakıldığı (ve çözülmesinin umut edildiği) bir yer haline getirmeye. Avrupa'ya karşı yükselen gerçek meydan okuma buradan gelmektedir.

Avrupa, Amerikan askeri gücünden geri kalmamayı ve böylece Amerikan oyununa katılarak gezegenin askerileşmesi yönündeki baskıya direnmeyi ne ciddi olarak tasarlayabilir, ne de çok merkezli dünyamızda bir daha ele geçmez şekilde kaybetmiş olduğu ve şu an ekonomik modernizasyon süreçlerine *girme* eğiliminde olan geçmişteki endüstriyel başatlığını tazelemeyi umut edebilir. Bununla birlikte Amerikan askeri süper gücünün temsil ve teşvik ettiklerine oranla, gezegeni diğer değer ve varoluş tarzlarına misafirperver kılacak değerler üzerine çalışabilir ve çalışmalıdır; gezegene Avrupa'dan başka dünyanın herhangi bir kısmının sunmaya eğilimli olmadığı değer ve tarzlara; Kant'ın *allgemeine Vereinigung der Menschheit* (İnsanlığın evrensel birliği –ç.n.) ve daimi barışına öncülük eden yolu takip etmek, tasarlamak ve bu yola girmek için hiçbir şeyin daha fazla ihtiyaç duymadığı şeylere.

"Avrupa'nın Amerikan askeri, ekonomik ve teknolojik kapasitesiyle yarışmanın anlamsız olduğu"nu ve doğmakta olan etkinlik merkezlerini (özellikle Asya'dakileri) kabul etmekle George Steiner, Avrupa'nın görevlerinden birinin ruh ve akıl olduğunda ısrar eder. Steiner şöyle yazar: "Avrupa'nın dehası, William Blake'in söyleyeceği şekilde dakikaya mahsus kutsallıktır". Bu farklı dünyalar arasında yirmi kilometrelik değil ama büyük bir ayrım olarak önemsiz bir mesafe yaratan bereketli bir mozaiğin dilsel, kültürsel, toplumsal çeşitliliğidir. Avrupa, eğer dilleri, yerel gelenekleri ve toplumsal otonomi için mücadele etmezse, "şeytanın ayrıntıda gizli olduğunu"[12] unutursa gerçekten yok olacaktır.

[12] George Steiner, *The Idea of Europe* (Amsterdam: Nexus Institute, 2004), s. 32-34.

Benzer düşünceler Hans George Gadamer'in edebi vasiyetinde bulunabilir.[13] Gadamer, Avrupa'nın kendine özgü değerler listesinin başına onun çeşitliliğini, ahlaksızlığının hemen yanı başına zenginliğini koyar; Avrupa'nın muhafaza ettiği ve dünyaya sunabileceği hazineler arasında ilk sırada yer alan olarak farklılıkların bolluğunu görür. "Öteki ile yaşamak için Ötekinin Ötekisinin yaşadığı gibi yaşa" temel insani görevdir – en düşük ve en yüksek ihya edilen seviyelerde birbirine benzer olarak. Bu yüzden belki Avrupa'nın özgül avantajı ötekilerle birlikte yaşamayı öğrenmek ve bunu uygulayabilmektir. Başka hiçbir yerde olmadığı üzere Avrupa'da Öteki her zaman "yakın" olmuştur, görünüşte ve bir elin uzanabileceği mesafede; metaforik olarak ve hatta gerçek anlamda bile Öteki, yan komşudur – ve Avrupalılar birbirlerini ayrı yerlere koyan değişiklik ve farklılıklara rağmen bu komşuluğun terimleriyle müzakere edebilirler. "Çok dillilik, öteki ile yakın komşuluk ve epeyce kısıtlanmış bir alanda Öteki ile uzlaşan eşit değerler" tarafından belirlenmiş Avrupa sahnesi, hayatta kalan ile ölen arasındaki farkı yaratan önemli birikimleri ve yetenekleri sırtlanacak dünyanın geri kalanı için bir okul olarak görülebilir. "Ötekinin gözünden" öğrenme sanatını öğrenmek ve paylaşmak, Gadamer'in bakış açısından, "Avrupa'nın görevidir". Bense "bunun Avrupa'nın misyonu, daha açık olarak bunun tecelli etmeyi bekleyen Avrupa'nın *kaderi* olduğunu" eklerdim.

Bu görevin ve bu görevi üstlenmek konusunda Avrupa'nın kararlılığının önemini abartmak imkânsızdır. Gadamer'in de yazdığı üzere: Modern dünyanın canlı sorunlarını çözmenin belirleyici şartı, olmazsa olmaz koşulu arkadaşlık ve insanca bir arada yaşamaya dair "nizami yapıyı" koruyabilecek tek şey, bitmeyen dayanışmadır. Görevle yüzleşmekte paylaştığımız eski Avrupa mirasının esinine bakmaya ihtiyaç duyarız. Antik Yunan'da arkadaşlık kavramının toplumsal yaşamın bütünselliğine eklemlendiğini Gadamer bizlere hatırlatır.[14] Arkadaşlar karşılıklı olarak hoşgörülü ve anlayışlı olmaya eğilimlidir. Arkadaşlar farklı olmalarına rağmen birbirine karşı arkadaşça davranabilendir ve farklılıklarına rağmen ve daha ziyade bu yüzden birbirlerine yardımcı olabilendir. Arkadaşlık, kendine özgülüğün onları ayırmasına ya da karşı karşıya getirmesine asla izin vermezken, kendine özgü niteliklerden feragat etmeden, arkadaşça davranıp yardımcı olabilmektir.

---

[13] Bkz. Hans-Georg Gadame, *Das Erbe Europas* (Frankfurt: Suhrkamp, 1989). Bu paragraftaki alıntılar Philippe Inverness'in Fransızca çevirisindendir, *L'héritage de l'Europe* (Paris: Rivages Poche, 2003), s. 40,124; İngilizce çeviriler bana ait -Z.B.

[14] A.g.e.

Daha yakınlarda Lionel Jospin dünya üzerinde Avrupa'ya yeni bir önem bahşetmek için umutlarını "güncel gerçeklere detaylı yaklaşıma"[15] bağladı. Lionel Jospin, geçmiş tarihi çatışkıların nasıl aşılacağını, çatışmaların barışçıl yollardan nasıl çözüleceğini, engin kültürel dizgelerin nasıl bir araya getirileceğini ve artık yalnızca geçici bir kışkırtıcı olarak görünmeyen kalıcı kültürel çeşitliliğin manzarası ile nasıl yaşanacağını, Avrupa'nın, zor yoldan ve insani acıların piyasa değerinde ödenen yüksek bedellerle ödediğini belirtti. Geçerken, dünyanın geri kalanının kesinlikle en berbat şekilde ihtiyaç duyacağı türden dersler olacağını belirtelim.

Çatışmanın yükseldiği gezegenin arka plana karşılık olarak göründüğünde Avrupa, bir tasarı olarak kalmayı sürdüren Kant'ın insanlığın evrensel birliği için gerekli araçların sağlanacağı bir laboratuara ve şu an için daha az hırsla ve daha küçük ölçekte yapılan icraya rağmen "eylemde test edilen" olmayı devam ettiren bir atölyeye benzer. Avrupa'da şu anda denenmekte olan araçlar herşeyin ötesinde, siyasal meşruiyetin, demokratik prosedürün ve varlıkların topluluk-tarzı bir biçimde paylaşılmasıyla meşgul olmaya dönük bir gönüllülüğün, modern tarihin büyük kısmıyla ayrılmaz bağa sahip olan ulusal ve karasal bağımsızlık ilkesinden ayrılmasına dair nazik (bazı iyimser gözlemciler açısından rizikolu bir başarı şansından biraz daha fazlasına sahip olacak denli nazik) operasyona hizmet etmektedir.

Tomurcuklanmakta olan Avrupa federasyonu erken modernite döneminde ulus-devletler tarafından ustalıkla üstesinden gelinen ve şu an daha büyük bir ölçekte (ve bu yüzden de potansiyel olarak gezegensel) tekrar eden bir görevle yüz yüze: bir zamanlar yakın olarak birbirine eklemlenmiş ancak ters yönlere doğru dümen alındığından (ya da sürüklenilmiş olduğundan) ayrılmış olan iktidar ve siyaseti yeniden bitiştirmek. Bu görevi yerine getirmek için izlenecek olan yol şu anda modern çağın başlangıcında ve ulus/devlet inşa etme aşamasında olduğu kadar kayalık. Ve ardından, serpiştirilmiş tuzaklar ve hesaplanmaz risklerle dolu. En kötüsü, bu yol haritalanmış ve birbirini takip eden her adım bilinmeyene yapılan bir sıçrayış gibi görünüyor.

Pek çok gözlemci çabaların bilgeliğinden şüphe duyuyor ve başarı şansını düşük görüyor. Kuşkucular "post-ulusal" bir demokrasinin yaşayabilirliğine ya da ulus üstü herhangi bir düzeyde yer alan demokratik bir siyasi birime inanmıyor, sivil ve siyasi normlara bağlılığın etno-kültürel bağların yerini alamayacağı ve bu yurt-

[15] Bkz. Lionel Jospin, "Solidarity or Playing Solitaire," *Hedgehog Review* (İlkbahar 2003): 32-44.

taşlık biçiminin saf bir şekilde uygarlaştırılmış (hukuki-siyasi) bir zeminde, Eros'un yardımı (duygusal boyut) olmaksızın işlemez olduğu konusunda ısrar ediyorlar.[16] Bunlar etno-kültürel bağların ve Eros'un kendine özgü olarak ve kurtarılamaz şekilde"ulusçuluk" adı altındaki geçmiş-ve-kader-ortaklığı duygusu biçimine bağlı olduğunu varsayıyor, ve ortaklaşmacı dayanışmanın yalnızca bu bağlantının içinde kök salıp gelişebileceğine, başka yoldan bunun tekrar inşa edilemeyeceğine ve kurulamayacağına inanıyorlar. Oysa tarihsel bir sınırlanmış dönemden ve oysa siyaset-iktidar bütünleşmesinin pek çok alternatif biçiminden biri ya da basiretin hükmü ya da tarihsel kaçınılmazlıktan –ya da evliliğin kendisinin önceden belli bir snuç olmamasından ve düzenlendiğinde de en az boşanma işlemlerinin yüz tuttuğu denli fırtınalı olması durumundan– ziyade devletlik ve ulusluğun modern bir harmanının yol açtığı bir mantık evliliğinden daha fazla semptoma sahip olma ihtimali böylece bertaraf edilmektedir.

Bununla birlikte böylesi bir şüpheciliğe muhalefetin tartışılmaz en istikrarlı ve saygı uyandıran sözcüsü Jurgen Habermas "demokratik" bir düzenin akılsal kökenlerinin doğal olarak ortak kaderin siyaset öncesi topluluğu "ulus" içinde olmak zorunda olmadığına işaret eder. Anayasal demokratik devletin gücü açıkça yurttaşların siyasi katılımı vasıtasıyla gerçekleşecek toplumsal bütünleşmenin karanlık geçitlerini kapatma yeteneğinde yatar.[17]

Bu açıkça ikna edicidir; ancak tartışma daha ileriye götürülebilir. Herhangi bir "milliyetçi düşünceyi" destekleyen birinin istekle kabul edeceği üzere *ulus,* onu koruyacak (aslında, hâlihazırdaki kimliği teminat altına alacak) bağımsız bir devlet olmaksızın savunmasız ve kırılgan olacak, buna karşın *devlet* de taleplerini meşrulaştıracak itaat ve disiplini sağlayan ulus olmaksızın aynı duruma düşecektir. Modern *uluslar* ve modern *devletler* aynı tarihsel *takımyıldızının* ikiz ürünüdür. Biri diğerini sadece kısa bir vade için "önceleyebilir" ve bu vadeyi olabildiğince kısa tutmaya çalışacaktır –önceliği eşzamanlılıkla yer değiştirme çabalarıyla doldurarak ve görünürde özerk olan partnerlerin arasında eşit imzalar verdirerek. Fransız devleti, Fransızlar tarafından değil Savoyarlar ve Bretonlarler tarafından; Alman devleti Almanlar tarafından değil Bavyeralılar ve Prusyalılar tarafından öncelendi. Savoyardlar'ın ya da Bretonlar'ın, Bavye-ralılar'ın ve Prusyalılar'ın yeniden hayata döndürülüşleri sırasıyla Fransız ve

---

[16] Örneğin bkz: Cris Shore, "Wither European Citizenship?" *European Journal of Social Theory* (Şubat 2004): 27-44.

[17] Jürgen Habermas, *The Postnational Constellation: Political Essays,* İngilizce'ye çeviren Max Pensky (Cambridge: Polity Press, 2001), s. 76.

Alman devletleri tarafından verilen "güç desteği" olmasıydı, güçbelâ Fransızlara ve Almanlara dönüşebilirlerdi.

Tüm pratik niyet ve amaçlarında, birbirine benzeyen modern uluslar ve modern devletler, ulus ve devlet inşasının yakınca birbirine geçmiş ve iki eşzamanlı sürecinin içinde ortaya çıkmıştır – durgun dönemler ve garanti altına alınmış süreçler dışında herhangi bir şey, *a priori* amacına ulaşmıştır. Hâlihazırda mevcut bir yer işgal eden yaşayabilir bir etno-kültürel organizma olmadan bir siyasi çerçeve kurulamayacağını söylemek hiçbir etno-kültürel organizmanın işleyen ya da işleyebilir bir siyasi çerçeve olmaksızın ayakta kalmasının ve var olmasının daha muhtemel olduğunu söylemekten daha az ya da daha çok ikna edici değildir. Eğer var olduysa bile, bu bir yumurta-tavuk ikilemidir.

Habermas'ın çok yönlü ve kapsamlı analizi de çok benzer bir yönü işaret eder: "Yabancılar arasında sivil dayanışmanın bir formunun yalnızca ulusun sınırları içerisinde dünyaya gelebileceği yönündeki yenilgiyi kabul eden varsayıma karşıt olarak ulusal bilincin yükseldiği açıkça yapay olan şartlar tartışılır. Eğer kolektif kimliğin bu formu yerel ve hanedanlıkla ilgili olandan ulusa ve sonra demokratik bilince giden hayli soyut bir sıçrayıştan kaynaklanıyorsa, neden bu öğrenme süreçleri devam etmeye muktedir olamamaktadır?"[18]

Eğer devlet aygıtı samimi olarak demokratikse, ortak bir ulusallık devlet meşruiyetini sağlamak için gerekli bir koşul değildir: "Anayasal demokratik devletin yurttaşları kendilerini muhataplarını itaate zorlayan yasanın yazarları olarak görürler".[19]

Yurttaşların demokratik katılımı tarafından hükümsüz bırakılan meşruiyet boşluğunu ulusçuluğun dolduracağını (ilk etapta, doldurulmamış olanları) söyleyebiliriz. Boşluk, milliyetçi duyguları başlatan ve bunları devlete müracaat ederek takviye eden çabalara karşıt böylesi bir katılımın yokluğundan kaynaklanır. Eğer ülkenin yöneticileri, memleket sakinlerine, yalnızca kendi hayatlarını kurban etmeye hazır olduklarında ve onların ülkenin gündelik işleyişine katkılarına ihtiyaç duymazken ve hatta bundan kaçınırken, ihtiyaç duymaktaysa, devlet, ortak ulusal kadere başvurmak, otoritesini öznelerinin ülkeleri için ölme gönüllülüğü üzerine inşa etmek zorunda kalır.

Bununla birlikte bugün Avrupa, –merkezden uzaklaşmaktan ziyade merkeze doğru giden, dışa doğru olmaktan ziyade içe doğru patla-

[18] A.g.e., s. 102.
[19] A.g.e., s. 101.

yan– tasarrufta olduğu gibi, çare olarak kendine başvuran, x-ray makineler ve kapalı devir TV kameraları ile taçlandırılmış parmaklıklar inşa eden, göçmen kabinlerinin içine daha fazla memur yerleştiren, hudutlarına çok daha fazla sınır güvenliği koyan, göçmenlik ağlarını ve hukukun doğallaştırılmasını kısan, mültecileri yakın gözetim ve tecrit altında tutan ya da kişiler mülteci ya da iltica statüsü talep etme şansını elde etmeden, onları geri gönderen – kısacası kapalılığın kışkırttığı bir durumu telafi etmek için bırakılan küçük bir aralık haricinde kapılarını bir şey sızdırmaz hale getiren Avrupa, dışa yönelen-siyasadan ziyade kendi içi ile yüzleşen siyasalarda yeni ve tanıdık olmayan sorunlara yönelik cevapların arayışındaymış gibi görünüyor (AB'ye katılım için başvuran Doğu ve Orta Avrupa ülkelerine AB'nin, doğu sınırlarının güçlendirilmesi için, gönüllü ve pazarlık etmeden transfer ettiği fonları, yardımları hatırlayalım.)

Finans ve mal piyasalarının önlenmesi güç küreselleşmesinde kurbanlara verilen roller, ilk ve en önemli olarak yardıma ihtiyacı olan ve zarara uğramış hayatlara tazminat istemeye yetkilendirilmiş olmaktan ziyade bir güvenlik tehdidi içermesi bakımından kendine ait kullanımlara sahiptir. İlk olarak, bu etik tereddütleri bertaraf eder: "bizim değerlerimizden nefret eden" ve özgürlük-demokrasi içinde yaşayan kadın ve erkeklerin görüşlerine katlanamayan düşmanlarla uğraşırken, insanın içini kemiren bozguna uğramış hiçbir ahlaki görev yoktur. İkinci olarak, bu ödeneklerimizi eşitsizlikleri azaltıp düşmanlıkları etkisiz hale getirmekte kullanabileceğimiz kârsız yatırımlar yerine silah endüstrisini, silah satışlarını hisse senedi kazançlarını ve böylece ülkedeki istihdamı ve evde "iyi hissetme" eğilimini geliştiren istatistiklerin elini kuvvetlendiren "kârlı" yatırımlara yönlendirmemize mahal vermektedir. Son ama aynı derecede önemli bir başka husus ise şudur: Bu, güvenlikle alakalı korkuların yayılması neticesinde kişileri kendilerine küçük kaleler (güvenli olmayan, çok benzin yiyen ve pahalı bir araba olmasıyla kötü ün yapmış Hummerlar ve sportif araba yarışlarında kullanılan dört çekiçli traktörler gibi) alma hedefine yönelterek ve hükümetin yasadışı ticaretten ya da korsan yayınlardan gelen kazançların terörist gruplara gitmesini önlemek zorunda olduğu bahanesi ile kazançlı "etiket haklarını" ya da "entelektüel hakları" yasal olarak uygulamaya koymasıyla zayıflayan tüketimci ekonomiyi yeniden üretir. Bu ayrıca hükümetlerin siyasi ve ekonomik tercihleri askeri zorunluluklar olarak yeniden düzenleyerek, bunların popüler, demokratik denetimin kendi açılarından sinir bozucu olan kısıtlamalarından kurtulmasına olanak verir. Her zaman olduğu gibi Amerika başı çeker, ancak çok sayıda Avrupa hükümeti tarafından izlenir

ve hevesle takip edilir. "Neden Kavga Ediyoruz: Ahlaki Netlik ve Terörizme Karşı Savaş" veciz başlığıyla yayınladığı bir kitapta William J. Bennet'in de ifade ettiği gibi "Bugün yüzyüze olduğumuz tehditler hem dâhili hem haricidir. Harici olanlar ABD'ye saldırmak isteyen grup ve ülkelerden mürekkeptir. Dâhili olanlar ise bu fırsatı "Amerika'yı günah keçisi" ilan etmek yolundaki gündemi yaymaya girişenlerdir. Her iki tehdit de Amerikan özgürlük ve eşitlik ideallerinden ya da bu ideallerin ve uygulamaların yanhş anlaşılmasından kaynaklanan bir kinden kaynaklanmaktadır."[20] Bennett'in inancı, keskin bir dönüş barındıran bir pratik üzerine ideolojik bir açıklamadır – tıpkı Amerikan Anayasası tarafından korunan çeşitli siyasi eylem biçimlerine insanların açıkça bağlanmasını amaçlayan, suç olmadan hapse ve askeri duruşmalardan önce yapılan yargılamalara olduğu kadar gizli gözetime, meşruiyeti olmayan aramalara ve mahremiyete dönük diğer tecavüzlere meşruiyet kazandıran Amerikan Vatanseverlik Yemini'nde olduğu gibi. İtiraf etmeli ki, Avrupa'nın içsel bir arayışa yönelmesinin sürekli artan sayıda nedeni var. Dünya artık davetkâr görünmüyor. Düşmanlık dolu, tehlikeli ve intikam hırsıyla nefes alıp veren bir dünya; bizim için, turistler için güvenli hale getirilmesi gereken bir dünya. Bu "medeniyetler savaşı"nın eli kulağında olduğu bir dünya; atılan her adımın endişe verici risklere gebe olduğu bir dünya... Tıpkı bu adımlar derhal atılmazsa olacağı gibi. Bu adımları atmaya cesaret edecek turistler çevresine bakınmak ve sürekli tetikte olmak zorunda. En önemlisi, güvenli barınaklara, harici olarak kullanılmak üzere el değmemiş bölgelerden dışlanan mimli ve korunaklı patikalarda diretmeli. Bu talimatları her kim unutursa kendine düşen riski üstlenmeli ve bunun sonuçlarına katlanmalıdır.

Güvenli olmayan bir dünyada, güvenlik, oyunun adıdır. Güvenlik, oyunun temel amacı ve onun en önemli parçasıdır. Teoride değilse bile pratikte bu, diğer tüm değerleri gölgede bırakan ve oyundan atan bir değerdir – "bize" en yakın gelen değerlere karşılık "onlarınkinden " nefret etmeyi içeren ve bu nedenden dolayı "onların" bize zarar verme isteğinin baş nedeni olarak ilan edilen bir değer. Bizimki kadar güvenli olmayan bir dünyada, lafta ve eylemde kişisel özgürlük, mahremiyet hakkı, gerçeğe erişim – demokrasiyle bir zamanlar ilişkilendirdiğimiz ve hala uğruna savaşa gittiğimiz tüm bu şeyler– yeniden düzenlenmek ya da askıya alınmak durumundadır. Ya da en azından resmi pratikler tarafından onaylanan versiyonu her ne ise, bu sürüp gider.

---

[20] Sheldon Rampton ve John Stauber, "Trading on Fear," *Guardian Weekend*, 12 Temmuz 2003.

Bu nedenle, hakikat, kendimizi dünyanın geri kalanından uzak tutarken ve yalnızca evimizdeki ilişkilere dâhil olurken, evdeki özgürlükleri etkili olarak savunamayacağımızdır.

Herkesin her yerde diğer herkesin durumunu belirlediği ve aynı zamanda öteki tarafından belirlendiği küreselleşmiş bir dünyada, artık birinin "kendini tecrit ederek" –bir ülkede veya yalnızca seçilmiş birkaç ülkede– özgürlük ve demokrasi içinde yaşamayacağını varsaymak için geçerli nedenler vardır. Özgürlük ve demokrasinin her bir kıtadaki (toprak parçasındaki) kaderi küresel düzeyde kararlaştırılır, yerleşikleştirilir ve yalnızca bu düzeyde gerçekçi bir kalıcı başarı şansı ile savunulabilir. Artık gücü yerinde hiçbir devlet tek başına hareket etmiyor. Buna mukabil, dışarıdaki sınırlara dair özlemlerine ve rüyalarına sırtını dönerken, kendi evi için seçtiği değerleri savunmak için zenginliklerini devreye sokarak, iyi ölçüde silahlamış olarak, azimli şekilde ve ödün vermezcesine hareket ediyor. Yoksul dışarı pahasına kendi zenginliklerimizi korurken ve bunları çoğaltırken kendimize, açıkça bizi biz yapan şeye sırtımızı dönmek, Avrupalıların şu anda yapıyor göründüğü şeydir.

Birkaç örnek yeterli olacaktır. Kırk yıl önce, dünya nüfusunun en zengin % 5'inin geliri, en fakir % 5'inin gelirinden 30 kat yüksekken, 15 yıl önce bu 60 defa daha yüksekti ve 2002 yılı itibariyle 114'e ulaştı.

Jacques Attali tarafından "La voie humanie"[21] de işaret edildiği gibi, dünya nüfusunun % 11'ini oluşturan en yoksul 49 ülke küresel ürünlerin yalnızca % 1'ine ulaşabilirken –gezegendeki en zengin üç adamın toplam gelirine neredeyse eşit bir miktar– dünya ticaretinin yarısından ve küresel yatırımlardan, dünya nüfusunun yalnızca % 14'ünü oluşturan yirmi iki ülke yararlanıyor. Gezegenin toplam zenginliğinin % 90'ı ise gezegenin sakinlerinin sadece % 1'inin elinde.

Tanzanya, yılda 2.2 milyar dolar kazanıyor ve bu 25 milyon Tanzanyalı tarafından paylaşılıyor. The Goldman Sachs Bankası ise 161 hisse senedi sahibi tarafından paylaşılan 2.6 milyar dolarlık gelire sahip.

Uzmanlara göre dünya nüfusunu açlıktan kurtarmak için 19 milyar dolarlık bir yardım tasarrufuna ihtiyaç varken, Avrupa ve ABD hayvan yiyeceğine her yıl 17 milyar dolar harcıyor. Guardian'dan Joseph Stiglitz, 25.000 hali vakti yerinde çiftçiye verilen 4 milyonluk Amerikan pamuk ödeneğinin, 10 milyon Afrikalı çiftçiye ve bunun bir uzantısı olarak ABD'nin bu pintice yar-

[21] Jaques Attali, *La voie humaine* (Paris: Fayard, 2004).

dımından etkilenen ülkelere sefalet getirirken, ticaret bakanlarının 2003 yılında Meksika'daki toplantıda hazırlanan her bir inek için ayrılacak ortalama iki dolarlık Avrupa ödeneği tasarısının milyarlarca insanın güçlükle geçindiği günlük yoksulluk sınırına denk olduğunu yazdı.[22] Avrupa ve Amerika'nın "adaletsiz tarımsal uygulamalar" konusunda kamuoyu önünde bazen birbirini suçladığı duyuluyor. Ancak Stiglitz, büyük çaplı bir ayrımcılıktan başka hiçbir şeyin, ayrıcalıklı olanın ayrıcalıklarını savunmak, güçlünün gücünü korumak ve bunların çıkarlarına –onlara göre daha fazla varlık, hatta daha daha varlık demek olan– hizmet etmek için – aslında bir tür çabadan başka bir şey olmayarak– "ABD ve Avrupa tarafından utanmazca sergilenen kaba ekonomik gücü" seyretmeye son vermeye ötekileri ikna etmeyecekken", hiçbir tarafın da çaplı ayrımcalıklar yapmaya gönüllü olmadığını gözlemlemektedir.

* * *

Eğer bunlar ulus-devletten daha yüksek bir mertebeye çıkarılırsa ve yeniden oraya odaklanılırsa, insani dayanışmanın temel nitelikleri (karşılıklı olarak birbirine ait olma ve ortak gelecek için paylaşılan sorumluluk hisleri, ötekinin sağlığı için dikkat, gelişigüzel tahrik edilen çatışmalara barışçıl yoldan ve kalıcı çözümler bulma isteği gibi) kanaat inşası ve niyet/istek formasyonuna ait bir kurumsal çerçevenin desteğine ihtiyaç duyar. Kendi yolunda karşılaştığı en rahatsız edici engel, bir zamanlar tam tekmil olan bağımsızlığından her ne kaldıysa bunları elden çıkarmaya isteksiz olan mevcut ulus-devletler olmasına rağmen, AB tam gelişmemiş ya da embriyonik haldeki böyle bir kurumsal çerçeveyi amaçlamaktadır (ve yavaşlıkla ve tereddütle olsa da bu yolda hareket etmektedir). Güncel gidiş yolunun net şekilde planını çizmek zor ve bunun geleceğini öngörmek haksız, sorumsuz ve akılsız olmasının yanı sıra daha da zor.

AB'nin bugünkü devindirici gücü (belki onu tamamlayıcı belki de onunla uyumsuz) iki farklı mantık tarafından şekillendiriliyormuş gibi görünüyor – ve hangisinin nihai aşamada galip geleceğine karar vermek imkânsız. Bir tanesi, *yerel tasarrufların mantığı*, diğeri ise *küresel sorumluluğun ve özlemlerin mantığı.*

Birincisi *Standartskonkurrenz* (standart rekabet –ç.n.) stratejisi çerçevesinde, toprak ve hammadde temelli niceliksel dağılımın mantığı– yerel bölgeler arasında yarışma ya da yerel temellere dayanan yarışma; daha açık olarak, bölgesel devletler arasında yarışma. Av-

[22] Joseph Stiglitz, "Trade Imbalances," *Guardian*, 15 Ağustos 2003.

rupa Ortak Pazarı'nın kurucuları ve *Nationalökonomie* (ulusal ekonomi --ç.n.) çerçevesi içinde ekonomiyi görece olarak güçsüz kılan çevrelemeden onu azat etmek için çalışan halefleri tarafından hiçbir girişimde bulunulmamış olsaydı bile küresel sermaye, finans ve ticaret tarafından "yerel kısıtlamalara" karşı sadece yerel çıkarlar tarafından değil ama fırsatların küresel yayılımı tarafından tetiklenen ve yoğunlaştırılan savaş, "özgürleşme savaşı", her halükarda mücadelesini sürdürecek ve yatışmayacaktı. Avrupa kurumlarının rolü üye devletlerin bağımsızlıklarını aşındırmaktan ve ekonomik etkinlikleri onların denetleyici (ve kısıtlayıcı) müdahalelerinden arındırmaktan ibaret *değildir*. Kısacası, güç ve siyaset arasındaki boşanma prosedürünü gerçekleştirmeye girişmek şöyle dursun bunu kolaylaştırmaktan ibaret *hiç değildir*. Böyle bir amaç için Avrupa kurumlarının hizmetlerine nadiren başvurulur. Tam tersine, Avrupa kurumlarının gerçek işlevi, onun *dalgalanmalarından* ibarettir: Ulus-devletin avucundan, kıtasal (Avrupa içi) toplama bölgelerine kaçan sermaye birikimini durdurmak, bunların oralarda buharlaşmasını ya da Birlik'in sınırlarının dışına çıkışı önlemek için onları bu bölgelerde tutmaktır. Küresel sermayenin artan gücünün bakış açısından, eğer listelerin dengeleyiciliğiyle beraber tek bir ulus-devletin içindeki sermaye, finans, mal ve emek piyasalarının etkili koruması daha korkutucu hale getirse, sınırlanmış ulus-devletlerin belki birçoğu ya da hepsi söz konusu görevi daha eşit şartlarda yerine getirebilecekler ve onunla yüzleşebileceklerdir. Diğer bir ifadeyle, yerel tasarrufların mantığı, artık "ulusal ekonomiyi" ulus-devletin bölgesel bağımsızlığının sınırları içinde tutmayan yasal-kurumsal bir bağ olan Birlik seviyesinde, yeniden inşanın mantığıdır. Ancak, Habermas'ın belirttiği gibi " böylesi daha büyük siyasi birimler yaratmanın kendisi *Standortskonkurrenz* durumuna dair hiçbir şey değiştirmez.[23] Gezegensel perspektiften bakıldığında, devletlerin kıtasal birliğinin bağlanma stratejisi, yerini almaya geldiği tek tek ulus-devletlerin davranış kodlarından nadiren ayırt edilebilir. Bu, hâlâ ayrımın, ayrışmanın, tecritin ve kısıntıların; genel kurallardan ve akımlardan bölgesel olarak muaf olma arayışının mantığı tarafından yönlendirilmektedir – ya da dobra dobra söylersek, küresel olarak üretilmiş sorunlara yerel çözümlerin mantığı tarafından.

Aynı zamanda, küresel sorumluluğun mantığı (bir zamanlar onaylanan ve buna göre davranılan ama aynı zamanda küresel olarak arzu edilen mantık) amaçlanır; en azından ilkesel olarak küresel olarak üretilmiş sorunlarla dolaysızca karşılaşmada – (sorunların) kendi seviyesinde. Bu, gezegen çapındaki sorunlara kalıcı ve ta-

[23] Habermas, *Postnational Constellation*, s. 104.

mamen etkili çözümlerin yalnızca küresel karşılıklı-bağımlılıklar ve etkileşimler ağını yeniden müzakere etme ve bunu reforme etme dolayımıyla bulunabileceği varsayımından gelmektedir. Asgari düzeyde yerel zararı ve küresel ekonomik güçlerin değişken ve gelişigüzel akıntılarından sağlanacak azami yerel yararı amaçlamak yerine, ekonomik teşebbüslerin yolculuğunun dünya üzerindeki hiçbir yerde artık sallantılı olmayacağı ya da yan etkilerine, ikincil sonuçlarına dikkat edilmeksizin, maliyet-zarar dengelerin toplumsal boyutlarına önem verilmeksizin yalnızca anlık kazançlara göre gelişigüzel yönlendirilmeyeceği yeni bir tür küresel modeli takip etmek daha tercih edilir bir şeydir. Kısacası, Habermas'ı yeniden alıntılarsak "küresel pazarların hızını yakalayabilecek siyasal gelişkinlik düzeyinde" bu mantık amaçlanır.[24]

Yerel tasarrufların mantığından farklı olarak *raison d'état*'ın sebatlı ezgilerini, ulus-devletler çağında evrensel olarak baskın olan (ya da neredeyse evrensel) tanıdık ezgileri yeniden çalan küresel sorumluluğun ve özlemlerin mantığı bilinmeyen bir bölgeyi bizlere göstermekte ve bir siyasi tecrübe çağını açmaktadır. Çıkmaz sokağa tehlikeli bir şekilde sapmak gibi, bu mantık, gezegensel akımlara karşı katışıksız bir yerel savunma stratejisini reddeder. Ayrıca, gezegeni bir "arkabahçe" (ya da gerçekten *Lebensraum*) olarak gören, evde üretilen fakat evde çözülemeyen problemlerin üzerine yıkılamayacağı başka bir Avrupai Ortodoks stratejiye düşmekten imtina eder (vicdani nedenlerden değilse eğer, böyle gerektiği için. Bu, bir nebze bile olsa başarı şansı olmayan gerçekçi bir umutla, birinci stratejiyi takip etmenin tamamen faydasız olacağını kabul eder. Zira küresel egemenliğini yitirirken ve bunun yerine, en iyisinden frenlemeye ve yatıştırmaya çalışan ancak nadiren denetleyen gezegensel olma arzusundaki bir imparatorluğun gölgesinde yaşarken, Avrupa ikinci stratejiyi takip edebileceği bir konumda değildir; ancak geçmişte bu rotanın başarılı olabilme ihtimalinin bulunmuş olması, bugün hâlâ olabileceği yolunda kışkırtıcı bir düşünce olarak kalmaktadır.

Ve böylece, istemeyerek de olsa keşfedilmemiş yeni stratejiler, nihai başarıyı garanti etmesi bir yana sonuçları bile güvenilir düzeyde hesap edilmeyen strateji ve taktikler araştırılmalı ve denenmelidir. "Küresel düzeyde" diye uyarır Habermas "hâlihazırda Avrupa düzeyinde zor olan eşgüdüm sorunları hala keskinleşerek büyümektedir. Bunun nedeni "kozmopolit dayanışma kendini yalnızca insan haklarının ahlaki evrenselliği ile desteklemek durumundayken", "sivil dayanışmanın özel olarak kolektif kimliklerden köklenmesidir". "Bir

[24] A.g.e., s. 109.

dünya toplumunun siyasi kültürü, küresel toplumda karşılığı olacak ortak etik-politik boyutun eksikliğini duymaktadır."[25]

İçten bir yakalama-22: Ortak bir etik duyarlılıkta makulce beslenecek ve siyasi eşgüdümü mümkün kılacak (böylece ulus-üstü ve kıtalar üstü dayanışma filizlenmek ve kök salmak zorundaysa, sağlanması gereken koşulları temin edecek olan) topluma tam olarak ulaşmak zordur; tamamlanmamış olarak kaldığı sürece "etik-politik boyut" kayıptır ve kayıp olarak kalacak –ya da ihtiyaç duyulandan başka her şey olacak– gibi görünmektedir. Şu anda Avrupa'nın karşı karşıya bulunduğu şey, muhtemelen uzun sürecek bir deneme-yanılma süreci dolayımıyla ve sorunları çözümlemeye, bunların çaresine bakmaya elverişli amaçlar ve araçlar vasıtasıyla aşama aşama ve eşzamanlı olarak ilerleme görünümündedir. Ödevi göreli olarak daha korkutucu hale getirirsek, tüm bu emeğin gideceği nihai varış yeri tek bir gezegensel hükümetin monoloğundan ziyade sürekli çok seslilik üzerine oturtulmuş etkili bir gezegensel politikanın eşit olarak emsalsiz olmasıdır. Sadece tarihi deneyim bunun uygulanabilirliğini ya daha doğru ifade edersek uygulanabilir kılınabilirliğini kanıtlayabilir (asla aksini ispat edemese de).

Bizler bugün ne yapılması gerektiğini hisseder, tahmin eder, bundan kuşku duyarız. Ancak neticede onun hangi şekil ve formda yapılacağını bilemeyiz. Yine de nihai şeklin bize tanıdık gelmeyeceği konusunda oldukça emin olabiliriz. Bu nihai şekil, geçmişte ulus inşası ve ulus-devletlerin kendini kabul ettirme çağında hepimizin alışık olduğundan farklı olacak – olmak zorunda. Bizim düzenimizde tüm güncel siyasi kurumların ulus devletin bölgesel bağımsızlığının ölçüsü yapılmaktayken aksinin olabilmesi çok zordur. Bu kurumlar gezegensel, ulus-üstü ölçeğe doğru genişlemeye karşı direnç gösterirler ve gezegen çapındaki insan toplumunun kendi inşasına hizmet eden siyasal kurumlar "aynı ama sadece biraz daha büyük" olmayacaklardır, olamazlar. Eğer Aristoteles Londra, Paris ya da Washington'daki bir meclis oturumuna davet edilseydi belki prosedürel kuralları onaylayabilir, karar alma süreçlerinde insanlara sunduğu yararları tanıyabilirdi; fakat kendisine gösterilen şeyin "işleyen demokrasi" olduğu söylendiğinde şaşkına dönerdi. Şu andaki düzen, kendisinin icat ettiği terimlerin tahayyül ettiği "demokratik Polis" değildir.

Bizler uluslararası mercilerden ve eylem araçlarından evrensel kurumlara giden yolun yalnızca niceliksel değil, niteliksel bir değişime uğramak zorunda olduğunu ve uğrayacağını sezebiliriz. O halde bizler endişe içinde "küresel siyaset" namına mevcut düzeyde

[25] A.g.e., s. 104,108.

erişebilir olan çerçevelerin doğmakta olan küresel siyasa pratiklerini karşılayıp karşılamayacağı ya da bunların kuvözü olarak hizmet görüp göremeyeceği konusunda uzun uzun düşünebiliriz. Örneğin Birleşmiş Milletler? Kuruluşu sırasında açıklandığı gibi, kendi sınırları dâhilinde parçalanamayan ve saldırılmayan devletleri savunmak ve korumak için mi var? Küresel hukukun bağlayıcı gücü, bu "uluslararası toplumun" bağımsız üyelerinin uyduğu sözleşmelere (itiraf etmeli ki geri alınabilir olan sözleşmeler) bağlanabilir mi?

17. yüzyıl Avrupa düşüncesinin kaçınılmaz kalkış noktalarının mantığını kavramak için, büyük düşünce tarihçisi Reinhardt Kosseleck "dağ geçidi" metaforunu devreye sokmuştu. Bunun dört asır önceki atalarımız için olduğu kadar, bizler 21. yüzyılın kaçınılmazcasına takip edeceği ve gelecekteki tarihçiler tarafından kaleme alınacak beyanatlarda "anlam" ifade edecek olan, geriye dönük olarak tarif edilmeye yatkın yeni ufuklar açan uğraklara şekil vererek kavşak ve dönemeçleri önceden görmek için mücadele ederken bizim için de kavrayışlı ve isabetli bir metafor olduğunu ileri sürüyorum.

17. yüzyıldaki atalarımız gibi, daha önce hiç geçmediğimiz bir dağ geçidi boyunca sertleşen bir yokuşta hareket ediyoruz – yani, bir defa tepeye ulaştığımızda ne çeşit bir manzaranın bize açılacağına dair bir öngörümüz yok; kavisli ve dönemeçli boğazın bizi en nihayetinde nereye götüreceğinden emin değiliz. Emin olabileceğimiz tek şey, yerleşmek şöyle dursun, uzun süre dinlenemeyeceğimiz, gittikçe dikleşen bir yokuşun bir noktasında olduğumuz. Şu halde yalnızca hareket etmeye devam ederiz ve bizler "-dan dolayı " için, "-nın için " olduğu kadar hareket etmeyiz – hareket ederiz çünkü ne durabiliriz ne de olduğumuz yerde kalabiliriz. Sadece geçide ulaştığımızda (ulaşırsak) ve başka taraftaki zemini araştırdığımızda "-dan dolayı" hareket etmenin zamanı gelecek; mevcut sıkıntılardan dolayı hareket etmeye itilmiş olmaktan ziyade bir varış noktasının görüşü, bizim için ulaşılabilir olan bir amaç tarafından ön saflara itileceğiz.

Şimdilik, (onun) derece derece daha görünürlük ve idare edilebilir sınırlar kazanacağını ifade etmekten başka, sinir bozucu derecede uzak olan *allgemeine Vereinigung der Menschgattung*'un (insanlığın evrensel birliğinin –ç.n.) şekli hakkında, onun aşama aşama daha görünür ve idare edilebilir sınırlar kazanacak olması (umut ediyoruz ki öyle olsun) haricinde –sınırları olduğunu tespit edip söyleyecek olan ve bu zorlu yokuşa tırmanan birileri kalırsa geride– çok az şey söylenebilir. Kosseleck'e ek olarak peygambervari yeteneklerin nadirliğini ve bilimsel tahminlerin kötü tanınmış yetersizliklerini işaretlemeyi önermiştim. Bununla birlikte bana cevabında Kosseleck, çok daha kararlı bir tartışma başlattı: Eklem-

lenebileceğimiz ve örgütlenmemizi ifade edebileceğimiz kavramlara sahip bile değiliz. Kavramlar, tırmanış deneyimi esnasında –bu deneyimden bir saniye önce bile değil– şekil verilmemiş olan gerçekliklere uyarlar. Ve bizler hareket etmeyi sürdürürken, ortaya çıkmayı sürdürenler sadece kavramlar değildir, ama aynı zamanda Claus Offe'nin ekleyeceği üzere, bunlara şekil veren ve onları onaylayan kurallar da belirir. Karar verme süreçlerinin kuralları, bir çeşit "düşünümsel sıçrayış" içinde ancak biz giderken yapılır. Dağ geçidinin diğer tarafında henüz ortaya çıkan şeylerin şekli üzerinde, ihtiyatlı tırmanıcılar sessizliğini korumalıdır.

Nihai varış noktaları hakkında tırmanıcıların cehaleti harekete son vermelerinin iyi olacağı anlamına gelmez. Ve macera sevgisiyle, tecrübe edinme becerisiyle ünlü Avrupalılar örneğinde tırmanışa son veriş olası değildir. Bizler, yoğun şekilde kısıtlı bilgilenme (bu kesinlikle macerayı rutin olmaktan ve talimatlara göre eylemekten ayıran şeydir) ve tamamen cesaret kırıcı, bize karşı olan hasmani tuhaflık koşulları altında pek çok yalın seçim yapmak ihtiyacındayız; ancak farklılıklarla birlikte yaşama, anlamlı ve karşılıklı faydaya dayanan diyalog içerisinde kenetlenme becerimizden, çoğu zaman saklı kalıp ancak kriz anlarında yüzeye çıkan yeteneklerimizden kaynaklanan umut da var. Mayıs 2003'te yapılan bir konuşmada Jürgen Habermas ve Jacques Derrida 15 Şubat 2003'ü başka bir 4 Temmuz olarak –ancak bu sefer tüm Avrupa ölçeğinde– adlandırdılar: Samimi bir Ortak Avrupa vicdanının doğduğu gün.[26] O gün, milyonlarca Avrupalı, Roma'da, Madrid'te, Paris'te, Berlin'de, Londra'da ve Avrupa'nın diğer başkentlerinde başlatılmak üzere olan Irak'ın işgaline karşı kendi anonim kınamalarını duyurmak için –ve dolaylı olarak geçmiş acıların ortak tarihsel hafızasını ve ulusal rekabet namına işlenen böyle bir şiddete ve vahşete karşı paylaşılan tiksinti namına– sokaklara döküldüler.

Yüz yüze kaldığımız seçenekler iki tanedir: ya şehirlerimizin "yabancılardan korkulan ve onlara güvenin olmadığı" terör merkezlerine dönüşmesine ya da karşılıklı nezaketin ve "yabancıların dayanışmasının" –şimdiye kadarki en zor testlere tabi tutularak güçlenmiş ve şimdide-gelecekte hayatta kalmaya devam eden/edecek olan bir dayanışma– sürmesine izin vereceğiz.

Eğer yerel tasarrufun mantığı küresel sorumluluğun ve küresel özlemlerin mantığına uyumlulaştırılır ve ikincisine birinci nazarında öncelik tanınırsa, bu, tecrübe edinmeye karşı tutkunlukları dolayısıyla kötü ün yapmış son derece maceracı Avrupalılar'ın gelecek

[26] Jan-Werner Müller, "Europe: Le pouvoir des sentiments: l'europatriotisme en question?" *La vie des idées* (Nisan-Mayıs 2004): 19.

maceralarının belki de geçmiş tüm maceralardan daha muhteşem olmasının hazırlanmasına yardım edebilir. Hasmani garipliklerin ürkütücü miktarına rağmen, bu, Avrupa'ya bir defa daha küresel bir model-kurucu rol verebilir. Avrupa'nın kıymet verdiği ve korumayı becerdiği öğrenilmiş değerlerin; her şeyi kapsayan gezegensel bir insanlık toplumuyla, sıfır-toplamlı-hayatta-kalma oyununda birbirine başlanmış bölgesel olarak yerleşik birimlerin bir araya gelişinin yerinin alınmasına dair göz kamaştırıcı ödevde, demokratik kendi-kendini-yönetmeden edindiği siyasi-etik boyutun yeniden konumlandırılmasını mümkün kılabilir. Sadece böyle bir toplum başarıldığında (ve başarılırsa), Avrupa görevinin başarıyla üstesinden geldiğini düşünebilir. Sadece böyle bir toplum içinde Avrupa'nın azmettiklerinin ve arayışlarının önünü aydınlatan değerler –Avrupa'nın kendisi olan değerler– güvende olabilir.

Müteakip satırlar, Franz Kafka tarafından bir önsezi, bir uyarı, bir cesaretlendirici mahiyetinde peygambercesine yazılmıştır: "Eğer koridorlarda hiçbir şey bulamazsan kapıları aç, kapıların ardında bir şey yoksa başka katlar da var. Ve eğer yukarıda da bir şey bulamazsan, endişelenme; sadece başka bir kata sıçra. Tırmanışı sonlandırmadığın sürece, basamaklar sona ermeyecek; tırmanan ayaklarının altında basamaklar yukarıya doğru genişlemeye devam edecek."[27]

[27] Franz Kafka, "Advocates," İngilizce'ye çeviren Tania ve James Stern, *The Penguin Complete Short Stories of Franz Kafka* içinde, ed. Nahum N. Glatzer (Londra: Penguin Books, 1988), s. 451.

DİZİN

A

Adorno, Theodor, 27, 166, 167, 168, 169, 171, 174
Aeschylus, 89
Agamben, Giorgio, 72, 75, 77
Agier, Michel, 37
Alberti, Leon Battista, 179
Anders, Günther, 97, 101
Arendt, Hannah, 170, 171, 173
Aristoteles, 32, 141, 212
Attali, Jacques, 208
Aydınlanma, 99, 100

B

Bakhtin, Mikhail, 134
Bateson, Gregory, 88
Baudrillard, Jean, 151
Beck, Ulrich, 97
Belloc, Hilaire, 156
Benjamin, Walter, 122
Bentham, Jeremy, 131
Berlin, Isaiah, 100
Berman, Martin, 194
Bertman, Stephen, 138, 147
Blake, William, 201
Boltanski, Luc, 56
Boorstin, Daniel J., 176
Borges, Luis, 19
Bourdieu, Pierre, 46, 97, 161, 163
Brecht, Bertolt, 37, 173
Brodsky, Joseph, 43, 44, 152, 167, 171, 172, 188
Burke, Kenneth, 99

C

Calvino, Italo, 68, 69
Campbell, Colin, 54
Camus, Albert, 103
Carroll, Lewis, 184
Castells, Manuel, 27
Chalk, Frank, 73, 74
Chiapello, Eve, 56
Cohen, Richard, 44, 57

D

Denklik, 103, 104
Derrida, Jacques, 125, 190, 214
Diderot, Denis, 100
Diken, Bulent, 59
Donne, John, 65
Dowling, Colette, 49
Drucker, Peter, 60
Dubar, Claude, 21
Dunn, John, 120
Durkheim, Emile, 44, 47

E

Ehrenberg, Alain, 47, 48
Elias, Norbert, 77, 133
Ellin, Nan, 59
Eriksen, Thomas Hylland, 137, 139, 140, 141

F

Fein, Helen, 73
Ferguson, Harvey, 39
Festinger, Leon, 35
Foucault, Michel, 107, 133
Freud, Sigmund, 26, 31, 32, 44, 47, 103, 104, 130, 131, 133, 142, 187

G

Gadamer, Hans George, 202

Girard, René. 92, 93
Giroux, Henry, 44, 152, 163, 167, 172, 188
Gumpert, David. 60

H

Habermas, Jürgen, 29, 99, 100, 193, 204, 205, 210, 211, 214
Haste, Helen, 136
Havel, Vaclav, 29, 99
Hegel, Friedrich, 98, 154
Heidegger, Martin, 40, 80, 154, 189, 190
Hınç, 35, 36, 64
Hilberg, Raul, 78
Hillel, Rabbi, 32
Hobbes, Thomas, 34, 44, 46, 47, 50, 72, 130
Hochschild, Arlie Russell, 49, 50, 54, 55, 56, 120
Holbrooke, Richard, 84
Holocaust, 76, 91
Horkheimer, Max, 168
Husserl, Edmund, 38, 39, 40, 42

J

Jaspers, Karl, 65
Jonas, Hans, 65, 175
Jonassohn, Kurt, 73, 74
Jospin, Lionel, 203

K

Kafka, Franz, 215
Kant, Immanuel, 14, 39, 100, 189, 190, 198, 201, 203
Kapuściński, Ryszard, 90, 94, 191
Keats, John, 179, 184
Klein, Naomi, 177, 178
Knowlton, Brian, 164
Kooning, Willem de, 116, 178
Koppel, Ted, 196, 197
Kosseleck, Reinhardt, 213
Kotter, John, 157
Krugman, Paul, 199
Kundera, Milan, 126, 172, 175

L

Lanchester, John, 115
Layard, Richard, 143
Levinas, Emmanuel, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 56, 57, 58, 69
Lévi-Strauss, Claude, 151
Livingstone, James, 54
Locke, John, 101
Løgstrup, Knud, 43, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 56, 57, 58, 62, 63

M

Martin, Bill, 53, 80, 140, 154, 181, 189
Marx, Karl, 27, 67, 98
Maslow, Abraham, 144
Mathiesen, Thomas, 146, 147
Melucci, Alberto, 158, 159
Merton, Robert, 63
Michaud, Yves, 178, 184, 185, 186
Mirandola, Pico della, 103
Mort, Frank, 50, 51
Mrozek, Slawomir, 153
Munro, Roland, 141

N

Nemo, Philippe, 44, 57
Nietzsche, Friedrich, 35, 36

O

Offe, Claus, 97, 214
Oswald, Andrew, 144

P

Parsons, Talcott, 146
Pascal, Blaise, 154
Picasso, Pablo, 180, 187
Platon, 98
Poirié, François, 43

R

Ramonet, Ignazio, 139
Ranke, Leopold von, 81
Renan, Ernest, 133
Ricoeur, Paul, 80
Rorty, Richard, 98, 99
Rougemont, Denis de, 192
Rousseau, Jean-Jacques, 35, 100
Rumsfeld, Donald, 195

S

Sabini, John P., 76
Sartre, Jean-Paul, 110
Scheler, Max, 35, 36
Schmitt, Carl, 72, 77
Sennett, Richard, 61, 62, 141
Shakespeare, William, 82
Shaw, George Bernard, 176
Shestov, Leon, 53, 149
Silver, Mary, 76
Simmel, Georg, 41, 43, 141, 151
Singly, François de, 20, 21
Soros, George, 200
Sosyal devlet, 121, 123
Soykırım, 74, 90, 94
Stasiuk, Andrzej, 153
Steiner, George, 160, 177, 201
Stevenson, Robert Louis, 159
Stiglitz, Joseph, 208, 209
Swida-Ziemba, Hanna, 105, 106, 107, 108, 109

T

Tarkowska, Elzbieta, 138
Tocqueville, Alexis de, 100
Todorov, Tzvetan, 82, 83, 84, 85
Tönnies, Ferdinand, 91
Tüketicilik, 50, 54

Ü

Ütopya, 28

V

Valdés, Manolo, 182, 183
Veblen, Thorstein, 36
Villeglé, Jacques, 180, 181, 182, 183
Virilio, Paul, 196

W

Wallerstein, Immanuel, 194
Warhol, Andy, 19, 187
Weber, Max, 66, 77, 128
Wilde, Oscar, 167
Wolfe, Tom, 180

Y

Yabancılar, 62, 91, 205

Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?

Artık küresel bir tüketim toplumunda yaşıyoruz ve tüketim davranışı kalıplarının, iş ve aile hayatımız dâhil hayatımızın diğer her yönünü etkilememesinin imkânı yok. Artık hepimiz daha fazla tüketme baskısı altındayız ve bu yolda kendimiz tüketim ve emek piyasalarında metalara dönüşüyoruz.

ISBN 978-9944-492-51-5
9 789944 492515

SKB-YBY 688736
SKB-YBY 689835